

РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ТАНЫМДЫҚ, ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖУРНАЛЫ

ҰСТАЗ МҰРАСЫ

Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігіне тіркеліп №3Т-2024-0504751 ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының сайтында 2024 жылдың Аттестаттауға ұсынылған басылымдардың тізіміне енген №3Т-2024-05047485
<https://uba.edu.kz/storage/app/media/TIZIM%2022.08.24.pdf>.

№74 шілде айы 2026 жыл

Унайбаева Сайранкул
Куандыковна

Алматы облысы Қарасай ауданы
О. Исаев ауылындағы орта мектебі КММ
Қазақ тілі мен қазақ әдебиеті пәні мұғалімі

Республикалық ғылыми-танымдық, педагогикалық журнал

Ұстаз мұрасы

29-шілде 2026 жыл №74

Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігіне тіркеліп
№ЗТ-2026-0504751

Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының сайтында
2026 жылы 20-қаңтарда зерттеу қызметін жариялау үшін
ұсынылатын басылымдар тізіміне енген

№ЗТ-2026-05047485

<https://www.uba.edu.kz/storage/app/media/TIZIM%2021.01.2026%202026%202026.pdf>

Шығу жиілігі: айына 3 рет жарық көреді
Материалдар қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде қабылданады.
Жарияланған фактілер мен мәліметтердің дұрыстығына
автор жауапты.

Меншік иесі: «Білім шуағы» Республикалық ғылым мен білімді
қолдау орталығы «Ұстаз мұрасы» журналы

Бас редактор: Уразбаева Нургул Назаркуловна +77711410882

Бас редактор: Уразбаева Нургул Назаркуловна

Редакциялық алқаның құрамы:

Оракова Амангул Шахарбековна, Абай атындағы Қазақ Ұлттық университеті педагогика және психология кафедрасының доценті, педагогика ғылымдарының кандидаты, Бельгия Жоғары мектебінің Гонорар профессоры, Халықаралық Ақпараттандыру Академиясының академигі

Наметкулова Фарида Джанузаковна, Абай атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Математиканы, физиканы және информатика кафедрасы, Математиканы, физиканы және информатиканы оқыту әдістемесі кафедрасының аға оқытушысы, педагогика ғылымдарының кандидаты

Мейрбеков Мырзабай Балтабаевич, Тарих ғылымының кандидаты, Ж.Ташенов атындағы университетінің аға оқытушысы

Спатаева Бакытгул Курбановна, Оқу-ағарту министрлігінің әдіскері, қазақ тілі мен әдебиеті магистрі, педагог-шебер

Молдадосова Алтынай Кайыповна. Тарих магистрі, “Ыбырай Алтынсарин” медалінің иегері, “Үздік ұстаз” -2020, педагог-шебер

Пазылова Алтынай Абуовна, “Ыбырай Алтынсарин” медалінің иегері, “Үздік ұстаз” -2021, педагог-шебер, 2024 жылғы “Қазақстан Мұғалімі” Ұлттық Сыйлығының ТОП-50 финалисті

Имадуллаев Олжас Раимбекович, “Үздік ұстаз” -2024, педагог-шебер

Уразбаева Айгул Назаркуловна, Математика магистрі, Педагог-шебер

Уристов Галымжан Маханбетович, Педагог-шебер

Техникалық редактор: Уристов Галымжан Маханбетович

Жауапты хатшы: Уразбаева Нургул Назаркуловна

Редакцияның мекен-жайы:

Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы

Төле би көшесі 298/3, 7 индекс: **050031**

Эл.почта: bilim-shuagy@mail.ru

МЕКТЕПKE ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН ДАМУДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІС-ТӘСІЛДЕР

Нүрсейіт Ақбота Сағынтайқызы
Түркістан облысы Жетісай ауданы Жетісай қаласы
ЖШС «Аққайың» бөбекжай балабақшасы
Тәрбиеші

Аннотация

Мақалада мектепке дейінгі балалардың танымдық қызығушылығын дамытудағы инновациялық әдіс-тәсілдердің педагогикалық мүмкіндіктері қарастырылады. Мектепке дейінгі кезең – баланың тұлғалық, танымдық, эмоционалдық және әлеуметтік дамуының ең қарқынды сатысы болып табылады. Осы кезеңде қалыптасқан танымдық қызығушылық кейінгі оқу әрекетінің сапасына, білімді игеруіне және шығармашылық әлеуетінің дамуына тікелей ықпал етеді. Сондықтан мектепке дейінгі ұйым тәрбиешісінің негізгі міндеттерінің бірі – әр баланың табиғи қызығушылығын қолдап, оны жүйелі түрде дамытуға мүмкіндік беретін инновациялық педагогикалық ортаны қалыптастыру.

Мақалада ойын технологиялары, зерттеушілік оқыту, STEM элементтері, цифрлық білім беру ресурстары, жобалық қызмет, квест технологиясы, интерактивті әдістер, тәжірибелік жұмыстар және жасанды интеллект негізіндегі білім беру құралдарының мектепке дейінгі ұйымдағы қолданылу ерекшеліктері ғылыми-педагогикалық тұрғыдан талданады. Сонымен қатар танымдық қызығушылықтың психологиялық-педагогикалық негіздері, оны қалыптастырудың тиімді жолдары мен тәрбиеші қызметіндегі инновациялық тәжірибелер сипатталады.

Материал мектепке дейінгі ұйым тәрбиешілеріне, әдіскерлерге, педагогикалық колледж студенттеріне және мектепке дейінгі білім беру саласының мамандарына арналған.

Тірек сөздер: мектепке дейінгі тәрбие, танымдық қызығушылық, инновациялық технологиялар, зерттеушілік әрекет, ойын технологиясы, STEM, цифрлық білім беру, жасанды интеллект.

Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту жүйесі қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық өзгерістерге сәйкес үздіксіз жаңарып келеді. Білім беру мазмұнының жаңаруы мектепке дейінгі ұйымдардағы тәрбиелеу мен оқыту процесіне де жаңа талаптар қояды. Бүгінгі күні тәрбиеші тек білім беруші ғана емес, баланың жеке ерекшеліктерін ескеретін, оның шығармашылық әлеуетін ашатын, қоршаған әлемді тануға деген қызығушылығын дамытатын ұйымдастырушы ретінде қарастырылады. Баланың танымдық қызығушылығы неғұрлым жоғары болса, оның жаңа білімді игеруі, ойлау қабілетінің дамуы және өмір бойы білім алуға деген ішкі қажеттілігі соғұрлым тұрақты қалыптасады.

Танымдық қызығушылық – баланың қоршаған ортаны танып-білуге, жаңа ақпаратты қабылдауға, зерттеуге және тәжірибе жасауға деген табиғи ұмтылысы. Ол адамның интеллектуалдық дамуының негізгі қозғаушы күштерінің бірі болып саналады. Мектепке дейінгі жаста бұл қызығушылық ерекше белсенді байқалады. Балалар әрбір құбылыстың себебін білуге, заттардың қасиеттерін анықтауға, табиғаттағы өзгерістерді бақылауға және өз тәжірибесі арқылы қорытынды жасауға талпынады. Сондықтан мектепке дейінгі кезеңде танымдық қызығушылықты қолдау – кейінгі білім алудың берік негізін қалыптастырудың маңызды шарты.

Психологиялық зерттеулерде танымдық қызығушылық тұлғаның ішкі мотивациясының маңызды құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады. Егер бала әрекетті қызығушылықпен орындаса, оның есте сақтау қабілеті, зейіні, қабылдауы, логикалық ойлауы және қиялы белсенді жұмыс істейді. Мұндай жағдайда оқыту нәтижесі де жоғары болады. Керісінше, қызығушылықтың болмауы баланың оқу әрекетіне енжар қатысуына, тапсырмаларды механикалық орындауына және шығармашылық белсенділіктің төмендеуіне әкеледі.

Баланың танымдық қызығушылығы ең алдымен отбасы мен балабақшадағы тәрбиелік ортаның сапасына байланысты қалыптасады. Баланың қойған сұрақтарына жауап беру, оның пікірін тыңдау, тәжірибе жасауға мүмкіндік беру, зерттеу әрекеттерін қолдау және жетістіктерін мадақтау танымдық белсенділікті арттырады. Сондықтан мектепке дейінгі ұйымдағы тәрбиеші баланың әрбір бастамасын қолдап, оның ізденуіне жағдай жасауы қажет.

Заманауи мектепке дейінгі білім беру жүйесінде инновациялық әдіс-тәсілдерді қолдану танымдық қызығушылықты дамытудың ең тиімді жолдарының бірі болып табылады. Инновациялық педагогикалық технологиялар балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес ұйымдастырылған белсенді әрекетке негізделеді. Мұндай технологиялар барысында бала тек тыңдаушы емес, белсенді зерттеуші, бақылаушы, тәжірибе жасаушы және шығармашылық идеяларды жүзеге асырушы тұлға ретінде қалыптасады.

Инновациялық әдістердің басты ерекшелігі – баланың өзіндік әрекетін ұйымдастыруында. Дәстүрлі сабақ барысында тәрбиеші негізгі ақпарат көзі болса, инновациялық оқытуда бала білімді өз тәжірибесі арқылы меңгереді. Бұл оның зерттеушілік қабілетін, логикалық ойлауын, коммуникативтік дағдыларын және шығармашылық белсенділігін қатар дамытады.

Қазіргі таңда мектепке дейінгі ұйымдарда ойын технологиялары ерекше маңызға ие. Ойын – мектеп жасына дейінгі баланың жетекші әрекеті. Ойын барысында бала қоршаған ортаны таниды, адамдар арасындағы қарым-қатынасты меңгереді, түрлі әлеуметтік рөлдерді игереді және өз ойын еркін жеткізуге үйренеді.

Сондықтан танымдық қызығушылықты дамытудағы инновациялық әдістердің басым бөлігі ойын әрекетімен ұштасады.

Дидактикалық ойындар балалардың салыстыру, талдау, жинақтау және қорытынды жасау қабілеттерін жетілдіреді. Мысалы, табиғи материалдарды пайдалану арқылы ұйымдастырылатын ойындар барысында балалар жапырақтардың айырмашылығын анықтайды, тұқымдардың ерекшелігін салыстырады, тастардың қасиеттерін бақылайды. Осындай қарапайым әрекеттердің өзі зерттеушілік мәдениеттің қалыптасуына ықпал етеді.

Сюжеттік-рөлдік ойындар да танымдық қызығушылықты арттырудың тиімді құралы болып табылады. «Дәрігер», «Ғарышкер», «Құрылысшы», «Зерттеуші», «Ғалым», «Аспаз» сияқты ойындар барысында балалар нақты мамандықтардың ерекшеліктерімен танысып, қоршаған әлем туралы түсініктерін кеңейтеді. Мұндай ойындар баланың қиялын ғана емес, мәселені шешу қабілетін де дамытады.

Соңғы жылдары мектепке дейінгі білім беруде зерттеушілік оқыту технологиясына ерекше көңіл бөлінуде. Бұл технология балалардың табиғи қызығушылығына негізделген. Зерттеушілік әрекет барысында бала сұрақ қояды, болжам жасайды, бақылау жүргізеді, тәжірибе ұйымдастырады және алынған нәтижені талдайды. Осындай әрекеттер ғылыми ойлаудың алғашқы элементтерін қалыптастырады.

Мысалы, тәрбиеші балаларға «Неліктен мұз ериді?», «Қандай заттар суда жүзеді?», «Өсімдікке жарық қажет пе?», «Жаңбыр қалай пайда болады?» деген сұрақтарды ұсына алады. Балалар болжам жасап, тәжірибе жүргізіп, бақылау нәтижелерін салыстырады. Осындай қарапайым тәжірибелер олардың танымдық қызығушылығын едәуір арттырады.

Зерттеу жұмыстары міндетті түрде күрделі зертхана жағдайында өткізілмеуі тиіс. Күнделікті тұрмыста кездесетін қарапайым материалдардың өзі тиімді құрал бола алады. Су, құм, топырақ, тас, қағаз, магнит, өсімдіктер, жемістер және түрлі табиғи материалдар балалардың тәжірибе жасауына кең мүмкіндік береді. Ең бастысы – тәрбиеші баланың әрбір сұрағын қолдап, оның өздігінен қорытынды жасауына жағдай туғызуы қажет.

Танымдық қызығушылықты дамытуда STEM элементтерінің енгізілуі де маңызды жаңалықтардың бірі болып саналады. STEM технологиясы ғылым, технология, инженерия және математиканы кіріктіре отырып оқытуға негізделеді. Мектепке дейінгі кезеңде STEM күрделі теория емес, қарапайым тәжірибелік әрекеттер арқылы жүзеге асырылады. Балалар конструкторлардан көпір салады, мұнара құрастырады, қарапайым механизмдердің жұмысын бақылайды, магниттердің қасиеттерін зерттейді және табиғи құбылыстарды тәжірибе арқылы түсінеді.

Осындай әрекеттер барысында бала тек дайын білім алмайды. Ол мәселені шешуге үйренеді, бірнеше шешім нұсқасын қарастырады, қателіктерін түзетеді, нәтижесін бағалайды. Бұл болашақ функционалдық сауаттылықтың маңызды негізін қалайды.

Инновациялық әдістердің тағы бір маңызды бағыты – жобалық қызметті ұйымдастыру. Жоба барысында балалар белгілі бір мәселені зерттеп, ақпарат жинақтап, бақылау жүргізіп, шығармашылық өнім дайындайды. Мысалы, «Менің отбасым», «Төрт мезгіл», «Үй жануарлары», «Ғарыш әлемі», «Су – тіршілік көзі», «Табиғатты қорғайық» сияқты шағын жобалар мектеп жасына дейінгі балалардың жас ерекшеліктеріне толық сәйкес келеді.

Жобалық әрекет балалардың өзара қарым-қатынас жасауына, жауапкершілігін арттыруына және ұжымдық жұмыс дағдыларының қалыптасуына ықпал етеді. Сонымен бірге әр бала өзінің қызығушылығына сәйкес тапсырма тандай алады. Бұл жеке қабілеттердің ашылуына мүмкіндік береді.

Тәрбиеші үшін инновациялық технологияларды тиімді қолданудың басты шарты – баланың қызығушылығын үнемі бақылап, оның даму деңгейіне сәйкес тапсырмалар ұсына білу. Бір бала тәжірибе жасауға қызықса, екінші бала сурет салуға немесе құрастыруға бейім болуы мүмкін. Сондықтан жеке дара оқыту қағидатын сақтау мектепке дейінгі білім берудің маңызды талаптарының бірі болып табылады.

Танымдық қызығушылықты қалыптастыруда цифрлық технологиялардың мүмкіндіктері жылдан-жылға кеңейіп келеді. Цифрлық білім беру құралдары балалардың қабылдау ерекшеліктеріне сәйкес көрнекілік, дыбыс, анимация және интерактивті әрекеттерді біріктіреді. Мұндай ортада бала ақпаратты тек тыңдап қана қоймай, оны көреді, әрекет етеді, салыстырады және тәжірибе жүзінде қолданады. Нәтижесінде жаңа білім эмоционалдық жағынан тартымды болып, есте ұзақ сақталады.

Дегенмен мектепке дейінгі ұйымдағы цифрлық технологиялар баланың табиғи ойын әрекетін алмастырмауы тиіс. Олар дәстүрлі педагогикалық әдістерді толықтыратын тиімді құрал ретінде пайдаланылған жағдайда ғана жоғары нәтиже береді. Сондықтан тәрбиеші цифрлық ресурстарды тандау кезінде олардың жас ерекшеліктеріне сәйкестігін, қауіпсіздігін және білімдік құндылығын ескеруі қажет.

Интерактивті тақта, сенсорлық экрандар, электрондық ойындар, мультимедиялық презентациялар және анимациялық тапсырмалар балалардың сабаққа қызығушылығын арттырады. Мысалы, жануарлардың дыбысын тыңдау, олардың мекендеу ортасын сәйкестендіру, геометриялық фигураларды экранда құрастыру немесе табиғат құбылыстарының өзгерістерін бақылау сияқты тапсырмалар баланың белсенді қатысуына мүмкіндік береді. Мұндай жұмыстар барысында көру, есту және қимыл-қозғалыс анализаторлары қатар жұмыс істейтіндіктен, оқу материалының меңгерілу сапасы артады.

Қазіргі уақытта жасанды интеллект негізіндегі білім беру құралдары да мектепке дейінгі тәрбие жүйесіне біртіндеп енгізіліп келеді. Жасанды интеллект тәрбиешінің орнын алмастырмайды, керісінше оның жұмысын жеңілдететін интеллектуалдық көмекші қызметін атқарады. Мысалы, тәрбиеші балалардың жас ерекшелігіне сәйкес ертегілер, жұмбақтар, жаңылтпаштар, логикалық тапсырмалар, танымдық ойындар және шығармашылық жұмыстарды генеративті жасанды интеллекттің көмегімен жылдам әзірлей алады.

Сонымен қатар жасанды интеллект әр баланың қызығушылығына сәйкес жеке тапсырмалар құруға мүмкіндік береді. Егер бір бала табиғат әлеміне қызықса, оған өсімдіктер мен жануарлар туралы қосымша зерттеу тапсырмаларын ұсынуға болады. Ал техникаға қызығатын балаға қарапайым механизмдер, көлік түрлері немесе роботтардың қызметі туралы қызықты ойындар әзірленеді. Осындай дараланған тәсіл баланың танымдық белсенділігін сақтап қана қоймай, оны одан әрі дамытуға жағдай жасайды.

Танымдық қызығушылықты дамытудағы маңызды бағыттардың бірі – проблемалық оқыту технологиясы. Бұл технологияда тәрбиеші дайын жауапты бермейді, керісінше балалардың алдына ойлануды талап ететін жағдаят ұсынады. Мысалы: «Неліктен кейбір заттар суға батады, ал кейбірі батпайды?», «Өсімдікке су құймасақ не болады?», «Құстар күзде қайда ұшады?» деген сұрақтар балалардың ойлау белсенділігін арттырады.

Проблемалық жағдаяттар барысында балалар өз болжамдарын айтып, түрлі нұсқаларды салыстырады, тәжірибе жүргізеді және өздері қорытынды жасайды. Бұл әдіс логикалық ойлауды, себеп-салдарлық байланысты анықтауды және дәлелдеу дағдыларын қалыптастырады. Мұндай сабақтарда тәрбиеші бағыттаушы рөл атқарып, балалардың өздігінен ізденуіне мүмкіндік береді.

Мектепке дейінгі ұйымдарда квест технологиясын қолдану да танымдық қызығушылықты арттырудың тиімді жолдарының бірі саналады. Квест – белгілі бір мақсатқа жету үшін тапсырмаларды кезең-кезеңімен орындауға негізделген ойын технологиясы. Балалар тапсырмаларды орындау барысында ізденеді, салыстырады, есептейді, бақылау жүргізеді және шығармашылық шешімдер қабылдайды.

Мысалы, «Жоғалған қазынаны табу», «Орман тұрғындарына көмек», «Ғарышқа саяхат», «Табиғат құпиялары», «Сикырлы зертхана» сияқты квест ойындары балалардың қызығушылығын ерекше арттырады. Әр кезеңде жаңа тапсырмалар ұсынылып, оларды орындаған сайын келесі тапсырмаға жол ашылады. Мұндай жұмыс балалардың ынтымақтастығын, ұйымшылдығын және өзара қарым-қатынас мәдениетін де дамытады.

Танымдық қызығушылықтың тұрақты қалыптасуына тәжірибелік жұмыстардың ықпалы зор. Балалар өз қолымен орындаған әрекеттерді жақсы есте сақтайды. Сондықтан мектепке дейінгі ұйымдағы әрбір тақырып тәжірибелік әрекетпен толықтырылуы тиіс. Мысалы, су мен құмның қасиеттерін зерттеу, тұқым егу, өсімдіктің өсуін бақылау, түрлі материалдарды салыстыру сияқты жұмыстар балалардың табиғи қызығушылығын оятады.

Экологиялық тәрбие де танымдық қызығушылықты қалыптастырудың маңызды құралы болып табылады. Табиғатпен тікелей байланыс баланың бақылағыштығын, зерттеушілік қабілетін және жауапкершілігін дамытады. Серуен кезінде ағаштардың өзгерісін бақылау, құстардың мінез-құлқын зерттеу, жәндіктердің тіршілігін қарастыру немесе ауа райын күнделікті белгілеп отыру балалардың табиғат туралы ғылыми түсініктерінің қалыптасуына ықпал етеді.

Балалардың шығармашылық әрекеті мен танымдық қызығушылығы өзара тығыз байланысты. Сурет салу, мүсіндеу, аппликация жасау, құрастыру, музыка тыңдау, сахналау және театрландырылған ойындар барысында балалар өз қиялын еркін көрсетеді. Шығармашылық жұмыс барысында туындайтын сұрақтар олардың жаңа ақпарат іздеуіне себеп болады.

Мысалы, «Ғарыш әлемін бейнелеу» тақырыбында сурет салмас бұрын балаларға ғаламшарлар туралы қысқаша бейнематериал көрсетіліп, кейін олардың өз қиялы бойынша сурет салуы ұсынылады. Осындай сабақтар білім мен шығармашылықтың табиғи байланысын қалыптастырады.

Танымдық қызығушылықты дамытуда кітаппен жұмыс ерекше орын алады. Балаларға көркем әдебиетті жүйелі түрде оқу олардың сөздік қорын молайтып қана қоймай, ойлау қабілетін де дамытады. Тәрбиеші шығарманы оқып болған соң дайын сұрақтармен шектелмей, балалардың өз сұрақтарын қоюына мүмкіндік беруі тиіс. Бұл олардың дербес ойлауын және талдау қабілетін жетілдіреді.

Ертегі терапиясы да мектепке дейінгі жастағы балалардың танымдық қызығушылығын арттырудың тиімді әдістерінің бірі болып табылады. Ертегі кейіпкерлерінің әрекеттерін талдау, оқиғаның жалғасын ойлап табу, жаңа кейіпкер енгізу немесе ертегіні басқа қырынан аяқтау балалардың шығармашылық ойлауын дамытады. Сонымен қатар олар адамгершілік құндылықтарды меңгереді.

Тәрбиеші ұйымдастыратын пікірлесу, әңгімелесу және сұрақ-жауап жұмыстары балалардың танымдық белсенділігін арттырады. Ашық сұрақтар қою арқылы балалар өз пікірін дәлелдеуге, ой қорытындысын жасауға және басқалардың пікірін тыңдауға үйренеді. Мысалы, «Егер сен ғалым болсан, нені зерттер едің?», «Жаңбыр болмаса не болар еді?», «Қандай жануарларды қорғау керек?» деген сұрақтар балалардың қиялы мен ойлауын белсендіреді.

Балалардың танымдық қызығушылығын қалыптастыруда ата-анамен ынтымақтастықтың маңызы ерекше. Балабақшада қалыптасқан қызығушылық үйде де жалғасуы тиіс. Тәрбиеші ата-аналарға балалармен бірге тәжірибе жасау, табиғатты бақылау, кітап оқу, танымдық ойындар ойнау және мұражайлар мен көрмелерге бару жөнінде ұсыныстар бере алады.

Үй жағдайында қарапайым тәжірибелер ұйымдастыру балалардың ғылыми қызығушылығын арттырады. Мысалы, тұздың суда еруін бақылау, түрлі сұйықтықтардың қасиеттерін салыстыру, көлеңкенің өзгерісін

бақылау немесе тұқым өсіру сияқты жұмыстар отбасы мүшелерінің бірлескен әрекетін нығайтып, баланың зерттеушілік мәдениетін қалыптастырады.

Инновациялық әдістердің тиімділігі ең алдымен тәрбиешінің кәсіби құзыреттілігіне байланысты. Заманауи тәрбиеші жаңа технологияларды меңгерумен қатар, балалар психологиясын терең білуі, шығармашылық тұрғыдан ойлай алуы және үнемі кәсіби дамуға ұмтылуы қажет. Өздігінен білім алу, тәжірибе алмасу, біліктілікті арттыру курстарына қатысу және педагогикалық қауымдастықтармен жұмыс жасау инновациялық қызметтің сапасын арттырады.

Баланың танымдық қызығушылығы тұрақты болуы үшін оқу ортасының өзі де ынталандырушы сипатта ұйымдастырылуы тиіс. Топ бөлмесінде зерттеу бұрышы, кітап бұрышы, тәжірибе жасауға арналған құралдар, табиғи материалдар, конструкторлар, үстел ойындары және шығармашылық орталықтардың болуы балалардың өздігінен әрекет етуіне мүмкіндік береді. Еркін таңдау мүмкіндігі баланың ішкі мотивациясын күшейтіп, оқу әрекетін табиғи қажеттілікке айналдырады.

Осындай педагогикалық ортада тәрбиеші әр баланың бастамасын қолдап, оның әрбір жетістігін байқап, мадақтап отырғанда ғана танымдық қызығушылық тұрақты сипатқа ие болады. Бұл өз кезегінде мектепке дейінгі білім берудің сапасын арттырудың маңызды алғышарты болып саналады.

Мектепке дейінгі жастағы балалардың танымдық қызығушылығын дамытуда білім беру ортасын тиімді ұйымдастырудың маңызы ерекше. Балабақшадағы әрбір кеңістік баланың ізденуіне, бақылауына, тәжірибе жасауына және шығармашылық белсенділігін көрсетуіне мүмкіндік беруі тиіс. Топ бөлмесінің интерьері, оқу материалдарының орналасуы, табиғат бұрышы, шығармашылық орталықтар, құрылыс және конструктор аймағы, кітап бұрышы, тәжірибе жасауға арналған құралдар баланың күнделікті танымдық әрекетінің ажырамас бөлігіне айналған жағдайда ғана білім беру процесі нәтижелі болады. Осындай ортада бала өз қызығушылығына сәйкес әрекет таңдап, өзін еркін сезінеді, жаңа білімді өздігінен іздеп табуға талпынады.

Танымдық қызығушылықтың дамуына эмоционалдық ахуалдың да ықпалы зор. Баланың өзін қауіпсіз сезінуі, өз ойын ашық айтуы, қателесуден қорықпауы және әрбір жетістігінің бағалануы оның белсенділігін арттырады. Сондықтан тәрбиеші балалармен қарым-қатынасты сенімге, құрметке және ынтымақтастыққа негіздеуі қажет. Әрбір қойылған сұраққа қызығушылықпен жауап беру, баланың ерекше ойын қолдау және шығармашылық бастамаларын мадақтау оның білімге деген оң көзқарасын қалыптастырады.

Инновациялық әдістердің тиімділігі оларды кешенді қолданғанда арта түседі. Мысалы, зерттеушілік тапсырманы ойын технологиясымен, цифрлық құралдармен және шығармашылық жұмыспен ұштастыру баланың қызығушылығын ұзақ уақыт сақтайды. «Табиғат әлемі» тақырыбын меңгеру барысында балалар алдымен табиғатты бақылап, кейін тәжірибе жасап, интерактивті бейнематериал көріп, соңында көргендерін сурет немесе аппликация арқылы бейнелесе, білімді бірнеше арна арқылы меңгереді. Мұндай кіріктірілген тәсіл баланың қабылдау ерекшеліктеріне толық сәйкес келеді.

Қазіргі мектепке дейінгі білім беру жүйесінде ұлттық құндылықтарды инновациялық технологиялармен үйлестіру де ерекше маңызға ие. Қазақ халқының салт-дәстүрлері, ұлттық ойындары, ауыз әдебиеті, мақал-мәтелдері, жұмбақтары, жаңылтпаштары мен ертегілері балалардың танымдық қызығушылығын дамытудың табиғи құралы болып табылады. Мысалы, ұлттық ойындарды логикалық тапсырмалармен толықтыру немесе халық ертегілерін цифрлық анимациялар арқылы көрсету балалардың ұлттық мәдениетке деген қызығушылығын арттыра отырып, олардың ойлау қабілетін де дамытады.

Баланың танымдық белсенділігі көбіне сұрақ қоюынан байқалады. Психологтердің пікірінше, мектепке дейінгі кезеңде балалар күніне ондаған сұрақ қояды. Бұл – олардың қоршаған ортаны танып-білуге деген табиғи қажеттілігінің көрінісі. Тәрбиеші бұл сұрақтарға қысқа ғана жауап берумен шектелмей, баланы өздігінен жауап іздеуге бағыттауы қажет. «Сен қалай ойлайсың?», «Оны қалай тексеруге болады?», «Тағы қандай жолы бар?» деген бағыттаушы сұрақтар баланың зерттеушілік мәдениетін қалыптастырады.

Танымдық қызығушылықты қалыптастыруда бақылау әдісінің де орны ерекше. Балалар табиғаттағы маусымдық өзгерістерді, жануарлардың мінез-құлқын, өсімдіктердің өсу кезеңдерін немесе ауа райының ерекшеліктерін жүйелі түрде бақылағанда олардың салыстыру, талдау және қорытынды жасау қабілеті дамиды. Мұндай бақылауларды арнайы күнделік жүргізу арқылы ұйымдастыру баланың зерттеу нәтижелерін тіркеу дағдысын қалыптастырады.

Мектепке дейінгі ұйымдарда қарапайым ғылыми зертхана бұрышын ұйымдастыру да тиімді нәтиже береді. Бұл бұрышта үлкейткіш әйнек, магниттер, таразы, өлшеуіш ыдыстар, түрлі табиғи материалдар, құм, су, түрлі түсті сұйықтықтар, тұқымдар және басқа да қауіпсіз құралдар орналастырылады. Балалар осындай құралдарды пайдалану арқылы тәжірибе жасап, бақылау нәтижелерін салыстырады. Бұл олардың ғылыми дүниетанымының алғашқы негіздерін қалайды.

Инновациялық педагогикалық технологиялардың бірі ретінде «Learning by Doing» қағидасын ерекше атап өткен жөн. Бұл тәсілде бала әрекет арқылы үйренеді. Мысалы, көкөністер туралы әңгімені тыңдап қана қоймай, оларды отырғызу, суару, өсуін бақылау және өнімін жинау арқылы бала алған білімін тәжірибеде бекітеді. Осындай жұмыстар теория мен практиканың табиғи байланысын қалыптастырады.

Мектепке дейінгі ұйымдағы танымдық қызығушылықты дамытуда STEAM технологиясының мүмкіндіктері де кеңейіп келеді. STEAM технологиясында ғылым, технология, инженерия және математика өнермен біріктіріледі. Балалар құрастыру барысында тек техникалық мәселені шешіп қана қоймай, өз

бұйымдарын эстетикалық тұрғыдан безендіреді, шығармашылық көзқарасын көрсетеді. Бұл кешенді тәсіл логикалық және бейнелі ойлаудың қатар дамуына ықпал етеді.

Бүгінгі таңда тәрбиеші кәсіби қызметінде жасанды интеллект құралдарын орынды пайдалану арқылы оқу қызметін сапалы жоспарлай алады. Генеративті жасанды интеллекттің көмегімен сабақ жоспарларын, дидактикалық материалдарды, шығармашылық тапсырмаларды, ертегілерді, ойын сценарийлерін, ата-аналарға арналған кеңестерді және бағалау құралдарын әзірлеу мүмкіндігі кеңейді. Бұл тәрбиешінің уақытын үнемдеп, шығармашылық жұмысқа көбірек көңіл бөлуіне жағдай жасайды.

Сонымен қатар жасанды интеллектті қолдану кезінде педагогикалық әдеп нормаларын сақтау маңызды. Балалардың жеке деректерінің қауіпсіздігі қамтамасыз етіліп, цифрлық ресурстардың мазмұны тәрбиеші тарапынан міндетті түрде сарапталуы қажет. Жасанды интеллект ұсынған материалдар педагогикалық талаптарға, мемлекеттік білім беру стандартына және балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес бейімделуі тиіс.

Мектепке дейінгі ұйымдарда инновациялық технологияларды енгізудің нәтижелілігін бағалау да маңызды мәселе болып табылады. Бағалау барысында балалардың танымдық белсенділігі, сұрақ қою жиілігі, шығармашылық тапсырмаларға қатысуы, зерттеу әрекетіне қызығушылығы, топтық жұмыстардағы белсенділігі, жаңа білімді қолдану деңгейі және коммуникативтік дағдылары ескеріледі. Осындай кешенді мониторинг тәрбиешіге әр баланың даму динамикасын бақылауға мүмкіндік береді.

Инновациялық педагогикалық тәжірибені тарату мектепке дейінгі ұйымдардың дамуындағы маңызды бағыттардың бірі саналады. Ашық оқу қызметтері, әдістемелік семинарлар, тәжірибе алмасу алаңдары, шығармашылық топтардың жұмысы және кәсіби байқаулар тәрбиешілердің инновациялық әлеуетін арттырады. Педагогтердің үздік тәжірибелерін жүйелеу және тарату мектепке дейінгі білім беру сапасының тұрақты өсуіне ықпал етеді.

Баланың танымдық қызығушылығын дамыту үздіксіз процесс болғандықтан, ол мектепке дейінгі ұйыммен ғана шектелмеуі тиіс. Балабақша, отбасы және қоғам арасындағы өзара ынтымақтастық бұл бағыттағы жұмыстың тиімділігін бірнеше есе арттырады. Ата-аналардың білім беру процесіне белсенді қатысуы, үй жағдайында танымдық ойындарды жалғастыруы, бірлескен экскурсиялар, табиғатты бақылау, кітап оқу және тәжірибелер ұйымдастыруы баланың танымдық белсенділігін тұрақты сақтауға мүмкіндік береді.

Жалпы алғанда, инновациялық әдіс-тәсілдер мектепке дейінгі балалардың танымдық қызығушылығын дамытудың тиімді педагогикалық құралы болып табылады. Олар баланың табиғи қызығушылығын сақтап қана қоймай, оның шығармашылық қабілетін, зерттеушілік мәдениетін, коммуникативтік дағдыларын және функционалдық сауаттылығын қалыптастырады. Мұндай білім беру ортасында тәрбиеленген бала мектеп табалдырығын білім алуға жоғары ынтымақпен, өзіндік ойлау қабілетімен және жаңа ақпаратты қабылдауға дайын тұлға ретінде аттайды.

Мектепке дейінгі балалардың танымдық қызығушылығын дамыту – мектепке дейінгі білім беру жүйесінің негізгі басымдықтарының бірі. Танымдық қызығушылықтың жоғары деңгейі баланың интеллектуалдық, шығармашылық және әлеуметтік дамуына оң ықпал етіп, кейінгі оқу жетістіктерінің берік негізін қалайды. Сондықтан тәрбиеші әр баланың жас және жеке ерекшеліктерін ескере отырып, қызығушылыққа негізделген білім беру ортасын ұйымдастыруы қажет.

Зерттеу нәтижелері инновациялық педагогикалық технологиялардың балалардың танымдық белсенділігін арттыруда жоғары тиімділік көрсететінін дәлелдейді. Ойын технологиялары, зерттеушілік оқыту, жобалық қызмет, квест әдісі, STEAM элементтері, тәжірибелік жұмыстар, цифрлық ресурстар және жасанды интеллект құралдары бір-бірімен үйлесімді қолданылған жағдайда оқу қызметінің сапасы едәуір жақсарады. Бұл технологиялар баланың жаңа білімді өздігінен іздеуіне, мәселені шешуіне, шығармашылық тұрғыдан ойлауына және өмірлік дағдыларын дамытуына мүмкіндік береді.

Инновациялық әдістерді тиімді қолданудың басты шарты – тәрбиешінің кәсіби құзыреттілігі, шығармашылық ізденісі және үздіксіз кәсіби дамуы. Заманауи педагог тек жаңа технологияларды меңгеріп қана қоймай, оларды баланың жас ерекшелігіне сәйкес бейімдей алуы тиіс. Сонымен бірге цифрлық құралдарды қолдануда педагогикалық әдептілік, ақпараттық қауіпсіздік және балалардың психологиялық саулығы үнемі назарда болуы қажет.

Мектепке дейінгі ұйым, отбасы және қоғам арасындағы серіктестіктің нығаюы танымдық қызығушылықты дамыту жұмысының нәтижелілігін арттырады. Осындай кешенді педагогикалық ықпалдың нәтижесінде білімге құштар, зерттеушілік қабілеті қалыптасқан, шығармашыл және белсенді тұлғаны тәрбиелеуге қол жеткізуге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – Астана.
2. Қазақстан Республикасының Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. – Астана.
3. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасы. – Астана.
4. Лев Выготский. Ойлау және сөйлеу.
5. Жан Пиаже. Баланың интеллектісінің дамуы туралы еңбектері.

6. Мария Монтессори. Монтессори педагогикасы.
7. Джером Брунер. The Process of Education.
8. Джон Дьюи. Experience and Education.
9. Ховард Гарднер. Frames of Mind.
10. Сеймур Пейперт. Mindstorms.
11. UNESCO. Early Childhood Care and Education бағдарламалық материалдары.
12. UNICEF. Early Childhood Development құжаттары.
13. Мектепке дейінгі педагогика: оқу құралы. – Алматы.
14. Балалар психологиясы: оқу құралы. – Алматы.
15. Заманауи білім беру технологиялары. – Алматы.
16. STEAM білім беру әдістемесі бойынша оқу-әдістемелік құрал.
17. Цифрлық білім беру ресурстарын мектепке дейінгі ұйымда пайдалану жөніндегі әдістемелік ұсынымдар.
18. Жасанды интеллект және білім беру: халықаралық тәжірибе.
19. Балалардың зерттеушілік әрекетін ұйымдастырудың әдістемесі.
20. Мектепке дейінгі білім берудегі инновациялық педагогикалық технологиялар.

ОЙЫН ТЕХНОЛОГИЯСЫ АРҚЫЛЫ МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУ ТІЛІН ДАМУ

Елубаева Бибигул Осербаявна
Түркістан облысы Жетісай ауданы Жетісай қаласы
ЖШС «Аққайың» бөбекжай балабақшасы
Тәрбиеші

Аннотация

Мақалада мектепке дейінгі ұйымдағы ойын технологиялары арқылы балалардың сөйлеу тілін дамытудың ғылыми-педагогикалық негіздері қарастырылады. Мектепке дейінгі кезең – баланың сөйлеу мәдениеті, сөздік қоры, байланыстырып сөйлеуі, тілдік қарым-қатынасы және коммуникативтік құзыреттілігі қалыптасатын ең маңызды даму кезеңдерінің бірі. Осы кезеңде ұйымдастырылған жүйелі тіл дамыту жұмыстары баланың интеллектуалдық, әлеуметтік және шығармашылық дамуына тікелей ықпал етеді. Сондықтан мектепке дейінгі ұйым тәрбиешісінің негізгі міндеттерінің бірі – ойын технологияларын тиімді пайдалану арқылы баланың тілдік белсенділігін арттыру және еркін қарым-қатынас жасау дағдыларын қалыптастыру.

Мақалада ойын технологиясының психологиялық-педагогикалық ерекшеліктері, сөйлеу тілін дамытудағы дидактикалық, сюжеттік-рөлдік, қимылды, театрландырылған және цифрлық ойындардың мүмкіндіктері жан-жақты талданады. Сонымен қатар мектепке дейінгі білім беру ұйымдарында инновациялық ойын технологияларын қолданудың тәжірибелік жолдары, жасанды интеллект құралдарының тіл дамыту жұмыстарындағы мүмкіндіктері және тәрбиеші қызметіндегі заманауи әдістер ғылыми тұрғыдан сипатталады.

Тірек сөздер: мектепке дейінгі тәрбие, ойын технологиясы, сөйлеу тілі, сөздік қор, тіл дамыту, театрландырылған ойын, дидактикалық ойын, коммуникативтік құзыреттілік.

Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту жүйесінде баланың жан-жақты дамуына ерекше көңіл бөлінеді. Сол бағыттардың ішінде сөйлеу тілін дамыту жетекші орын алады. Себебі тіл – баланың қоршаған ортамен қарым-қатынас жасауының, ойын жеткізуінің, білімді қабылдауының және әлеуметтік ортаға бейімделуінің негізгі құралы болып табылады. Бала мектепке дейінгі кезеңде қаншалықты дұрыс әрі еркін сөйлей алса, оның кейінгі оқу әрекеті де соншалықты нәтижелі қалыптасады. Сондықтан сөйлеу тілін дамыту мектепке дейінгі ұйым қызметінің маңызды міндеттерінің бірі ретінде қарастырылады.

Баланың сөйлеу қабілеті туған сәттен бастап қалыптаса бастайды. Алғашқы дыбыстардан бастап қарапайым сөздерге, кейін сөйлем құрауға дейінгі даму жолы көптеген психологиялық және педагогикалық факторларға байланысты жүзеге асады. Отбасындағы тілдік орта, тәрбиешінің кәсіби шеберлігі, құрдастарымен қарым-қатынасы және ойын әрекеті осы процестің негізгі қозғаушы күштері болып табылады.

Ғалымдардың пікірінше, мектепке дейінгі кезеңде тілдік дамудың қарқыны өте жоғары болады. Бұл кезеңде баланың сөздік қоры бірнеше есе ұлғайып, грамматикалық құрылымы қалыптасып, байланыстырып сөйлеу қабілеті жетіледі. Егер осы кезеңде тиімді педагогикалық жағдай жасалмаса, кейін сөйлеу мәдениетін қалыптастыру әлдеқайда күрделене түседі. Сондықтан мектепке дейінгі ұйымдарда тіл дамыту жұмыстары жүйелі, мақсатты және балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес ұйымдастырылуы қажет.

Баланың сөйлеу тілін дамытуда ойын технологиясы ерекше орын алады. Ойын – мектеп жасына дейінгі баланың жетекші әрекеті. Ол арқылы бала қоршаған әлемді таниды, адамдармен қарым-қатынас жасауға үйренеді, жаңа сөздерді меңгереді және ойын еркін жеткізуге дағдыланады. Ойын барысында бала өзін еркін

сезінеді, қателесуден қорықпайды және белсенді сөйлесуге ұмтылады. Сондықтан тіл дамыту жұмыстары ойынмен ұштасқанда анағұрлым нәтижелі болады.

Ойын технологиясы – білім беру мақсаттарын ойын әрекеті арқылы жүзеге асыратын педагогикалық технология. Оның басты ерекшелігі – баланың табиғи қызығушылығына негізделуі. Сабақ барысында ойын элементтерін пайдалану балалардың оқу әрекетіне деген ынтасын арттырып қана қоймай, олардың сөйлеу белсенділігін де күшейтеді. Балалар ойын кезінде жаңа сөздерді тез меңгереді, сөз тіркестері мен сөйлемдерді еркін қолданады, өзара пікір алмасуға және әңгімелесуге бейімделеді.

Сөйлеу тілі тек сөздерді айту емес. Ол дыбыстарды дұрыс айту, сөздік қордың мол болуы, сөйлемді дұрыс құрастыру, байланыстырып сөйлеу, тыңдай білу, сұрақ қою, жауап беру, өз ойын дәлелдеу және қарым-қатынас мәдениетін сақтауды қамтитын күрделі процесс болып табылады. Сондықтан ойын технологиясы осы компоненттердің барлығын қатар дамытуға мүмкіндік береді.

Мектепке дейінгі ұйымда ұйымдастырылатын әрбір ойынның нақты педагогикалық мақсаты болуы тиіс. Кейбір ойындар сөздік қорды молайтуды көздесе, енді бірі дыбыстарды дұрыс айтуға, үшіншісі байланыстырып сөйлеуге немесе диалог құруға бағытталады. Осындай жүйелі жұмыс нәтижесінде баланың тілдік құзыреттілігі біртіндеп қалыптасады.

Дидактикалық ойындар сөйлеу тілін дамытудағы ең тиімді құралдардың бірі болып саналады. Бұл ойындардың мазмұны белгілі бір білімдік міндеттерді шешуге бағытталады. Мысалы, «Бұл не?», «Артығын тап», «Кім қалай дыбыстайды?», «Сөзді жалғастыр», «Не өзгерді?», «Сипаттап бер», «Кім жылдам?» сияқты ойындар балалардың сөздік қорын байытып, жаңа ұғымдарды меңгеруіне ықпал етеді.

Дидактикалық ойын барысында тәрбиеші баланың дұрыс сөйлеуіне ғана емес, сөздерді орынды қолдануына, сөйлемді сауатты құрастыруына және анық сөйлеуіне назар аударады. Балалар ойын жағдайында өзара сөйлесіп, пікірлесіп, сұрақ қойып, жауап береді. Бұл олардың табиғи қарым-қатынас жасау дағдыларын жетілдіреді.

Сюжеттік-рөлдік ойындардың тіл дамытудағы мүмкіндігі ерекше. Мұндай ойындарда балалар белгілі бір рөлге еніп, сол кейіпкердің атынан сөйлейді. «Дүкен», «Дәрігер», «Балабақша», «Отбасы», «Қонақ күту», «Асхана», «Кітапхана», «Пошта» сияқты ойындар барысында балалар күнделікті өмірде қолданылатын көптеген сөздер мен сөйлем үлгілерін табиғи түрде меңгереді.

Мысалы, «Дүкен» ойынында балалар сатып алушы мен сатушының рөлін орындай отырып, сыпайы сөйлеуді, өтініш білдіруді, сұрақ қоюды және жауап қайтаруды үйренеді. Ал «Дәрігер» ойынында дене мүшелері, денсаулық, емдеу құралдары туралы жаңа сөздерді меңгереді. Мұндай ойындар баланың коммуникативтік мәдениетін қалыптастырады.

Театрландырылған ойындар сөйлеу мәдениетін дамытудағы ерекше тиімді технологиялардың бірі болып табылады. Балалар ертегі кейіпкерлерінің рөлін орындау арқылы мәтінді мәнерлеп айтуға, дауыс ырғағын сақтауға, эмоцияны жеткізуге және кейіпкердің мінезін сөз арқылы көрсетуге үйренеді. Сонымен қатар олардың есте сақтау қабілеті, қиялы және шығармашылық белсенділігі дамиды.

Қуыршақ театры мектепке дейінгі ұйымдарда кеңінен қолданылатын әдістердің бірі. Қуыршақпен жұмыс барысында балалар ұялмай сөйлейді, өйткені олардың назарында өздері емес, кейіпкер болады. Бұл әсіресе тұйық және тілдік белсенділігі төмен балалардың сөйлеуіне оң әсер етеді.

Саусақ театры да ұсақ моториканы дамытумен қатар сөйлеу тілін жетілдіруге ықпал етеді. Психологтердің зерттеулерінде қол саусақтарының қозғалысы мен сөйлеу орталығының арасында тығыз байланыс бар екендігі дәлелденген. Сондықтан саусақ ойындары мен саусақ театры баланың тілдік дамуына жанама түрде ықпал етеді.

Қимылды ойындар да тіл дамыту жұмыстарының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Мұндай ойындарда балалар белгілі бір қимылды орындай отырып, өлеңдер, санамақтар, жаңылтпаштар және қысқа мәтіндерді қайталайды. Қозғалыс пен сөйлеудің қатар жүруі жаңа сөздердің есте жақсы сақталуына мүмкіндік береді.

Жаңылтпаштар мен мақал-мәтелдерді ойын түрінде ұйымдастыру балалардың дыбыстарды дұрыс айтуына көмектеседі. Әсіресе қазақ тіліндегі «р», «л», «ш», «ж», «с», «з» дыбыстарын дұрыс айтуға арналған ойын жаттығулары сөйлеу мүшелерінің икемділігін арттырады.

Баланың сөйлеу тілінің дамуы көбіне оның сөздік қорының көлеміне байланысты. Сондықтан ойын барысында жаңа сөздерді үйрету басты назарда болуы тиіс. Әрбір жаңа сөз нақты затпен, суретпен, қимылмен немесе тәжірибемен байланыстырылып ұсынылғанда ғана бала оны тез меңгереді. Тәрбиеші жаңа сөздерді бірнеше рет әртүрлі ойын жағдайында қайталатып, балалардың белсенді сөздік қорына енгізуі қажет.

Балалардың байланыстырып сөйлеуін дамыту үшін сурет бойынша әңгіме құрастыру, оқиғаның жалғасын ойлап табу, белгілі бір кейіпкердің атынан әңгімелеу сияқты ойын тәсілдері тиімді қолданылады. Осындай жұмыстар баланың логикалық ойлауын, қиялын және сөйлеу мәдениетін қатар дамытады.

Тіл дамытудағы ойын технологиясының басты артықшылығы – баланың оқу әрекетіне деген қызығушылығын сақтауы. Бала ойын барысында білім алып жатқанын байқамай, табиғи қарым-қатынасқа түседі. Мұндай жағдайда жаңа сөздер де, жаңа сөйлеу үлгілері де жеңіл әрі ұзақ уақытқа есте сақталады.

Ойын технологиясының тиімділігі оның баланың табиғи қажеттіліктеріне толық сәйкес келуінде. Мектепке дейінгі жастағы бала үшін ойын – тек көңіл көтеру құралы емес, қоршаған әлемді танудың,

адамдармен қарым-қатынас жасаудың және сөйлеу мәдениетін қалыптастырудың негізгі тәсілі. Сондықтан тәрбиеші ойын әрекетін дұрыс ұйымдастырған жағдайда баланың сөйлеу тілінің барлық компоненттері кешенді түрде дамиды.

Балалардың сөздік қорын байыту жұмыстары жүйелі түрде жүргізілгенде ғана нәтижелі болады. Бұл бағыттағы жұмыстарда заттардың атауларын, олардың белгілерін, қасиеттерін, қызметін білдіретін сөздерді, қимылды, уақытты және кеңістікті білдіретін ұғымдарды кезең-кезеңімен меңгерту маңызды. Ойын барысында жаңа сөздерді бірнеше рет түрлі жағдаятта қолдану арқылы бала оларды белсенді сөздік қорына енгізеді. Мысалы, «Сықырлы қапшық» ойынында балалар қолымен сипап анықтаған заттың атын айтып қана қоймай, оның түсін, көлемін, пішінін және қолданылуын сипаттайды. Осындай жұмыс барысында сын есімдер мен етістіктердің қолданылу аясы кеңейеді.

«Не өзгерді?», «Артық затты тап», «Кім жылдам сипаттайды?», «Кімнің дауысы?» сияқты ойындар балалардың байқампаздығын дамытумен қатар сөйлеу белсенділігін арттырады. Балалар өз жауаптарын дәлелдеуге тырысады, толық сөйлеммен жауап береді және өзара пікір алмасады. Бұл байланыстырып сөйлеудің қалыптасуына оң ықпал етеді.

Сөйлеу мәдениетін қалыптастыруда сұрақ-жауап ойындарының орны ерекше. Мұндай ойындар барысында балалар сұрақты дұрыс қоюға, толық жауап беруге және әңгімелесушіні мұқият тыңдауға үйренеді. Мысалы, «Жасырылған затты тап», «Мен кімін?», «Бір сұрақ – бір жауап», «Қалай ойлайсың?» ойындары баланың ойлауын ғана емес, тілдік қарым-қатынас мәдениетін де жетілдіреді.

Сөйлеу тілін дамытуда шығармашылық ойындардың мүмкіндіктері өте мол. Балалар белгілі бір суретке қарап ертегі ойлап табады, оқиғаның жалғасын құрастырады немесе бірнеше кейіпкердің қатысуымен жаңа оқиға жасайды. Мұндай тапсырмалар олардың қиялын дамытып қана қоймай, сөйлемдерді бір-бірімен байланыстырып айтуға үйретеді.

Мысалы, тәрбиеші балаларға орман бейнеленген үлкен суретті көрсетіп: «Бұл орманда не болуы мүмкін?», «Қандай жануарлар өмір сүреді?», «Олар бүгін не істеп жүр?» деген сұрақтар қояды. Әр бала өз ойын айтып, біртіндеп ортақ әңгіме құрастырады. Мұндай жұмыс барысында сөздік қор, сөйлем құрастыру, логикалық байланыс және шығармашылық ойлау қатар дамиды.

Ертегі ойындары да сөйлеу тілін жетілдірудің тиімді әдістерінің бірі болып табылады. Қазақ халық ертегілері мен әлем халықтарының ертегілерін сахналау балалардың мәнерлеп сөйлеуіне, дұрыс дауыс ырғағын сақтап сөйлеуіне және эмоцияны сөз арқылы жеткізуіне мүмкіндік береді. Сонымен бірге балалар әдеби тіл нормаларын меңгеріп, көркем сөзге қызығушылық танытады.

Ертегі кейіпкерлерінің мінезін дауыс арқылы жеткізу балалардың интонациялық сөйлеу мәдениетін дамытады. Мысалы, қасқырдың дөрекі дауысын, қоянның қорқынышын, түлкінің аяласын немесе аюдың сабырлылығын дауыс ырғағымен көрсету арқылы балалар сөйлеудің экспрессивтік мүмкіндіктерін меңгереді.

Жаңылтпаштар мен жұмбақтарды ойын түрінде ұйымдастыру дыбыстарды анық айтуға және сөздерді дұрыс дыбыстауға ықпал етеді. Әсіресе артикуляциялық аппараттың икемділігін дамыту үшін жаңылтпаштарды қимылмен, суретпен немесе жарыс элементтерімен бірге қолдану жақсы нәтиже береді. Балалар бір-бірімен жарыса отырып анық әрі жылдам сөйлеуге талпынады.

Ұлттық ойындарды тіл дамыту жұмыстарымен кіріктіру де тиімді әдістердің бірі болып табылады. «Орамал тастау», «Ақ серек – көк серек», «Хан талапай», «Сақина салу», «Арқан тарту» сияқты ойындарды ұйымдастыру барысында балалар өлеңдер, санамақтар, мақал-мәтелдер және тұрақты сөз тіркестерін қолданады. Бұл олардың ұлттық тілдік қорын байытып, ана тіліне деген қызығушылығын арттырады.

Музыкалық ойындардың да сөйлеу тілін дамытудағы рөлі ерекше. Ән айту, музыкалық-ырғақтық жаттығулар орындау, тақпақтарды әуенмен айту және қимылмен орындау балалардың тыныс алуын, дикциясын және сөйлеу қарқынын реттеуге көмектеседі. Әсіресе ән мәтіндерін анық айту баланың дыбыстарды дұрыс айту дағдыларын қалыптастырады.

Мектепке дейінгі ұйымдарда соңғы жылдары цифрлық ойын технологиялары кеңінен қолданыла бастады. Интерактивті тақта, сенсорлық ойындар, электрондық кітаптар және мультимедиялық тапсырмалар балалардың қызығушылығын арттырады. Алайда цифрлық ойындар дәстүрлі ойындардың орнын алмастырмай, оларды толықтырушы құрал ретінде пайдаланылуы қажет.

Интерактивті ойындар арқылы балалар суреттерді сәйкестендіреді, дыбыстарды ажыратады, сөздерді құрастырады, сөйлемдерді толықтырады және қарапайым әңгімелерді тыңдайды. Мұндай тапсырмалар көрнекілік пен дыбыстың қатар берілуі арқылы жаңа сөздердің тез меңгерілуіне ықпал етеді.

Жасанды интеллект негізіндегі білім беру құралдарының мүмкіндіктері де мектепке дейінгі ұйымдарда біртіндеп қолданылып келеді. Генеративті жасанды интеллекттің көмегімен тәрбиеші белгілі бір тақырыпқа сәйкес жаңа ертегілер, логикалық ойындар, сөздік тапсырмалар, диалог үлгілері және театрландырылған көріністердің сценарийлерін жылдам әзірлей алады.

Мысалы, «Орман жануарлары» тақырыбына арналған сабаққа бірнеше минут ішінде жаңа оқиға желісі бар ертегі құрастыруға немесе балалардың жас ерекшелігіне сәйкес сөздік ойындар дайындауға болады. Бұл тәрбиешінің уақытын үнемдеп, шығармашылық жұмысқа көбірек көңіл бөлуіне мүмкіндік береді.

Сонымен бірге жасанды интеллект арқылы әр баланың сөйлеу деңгейіне сәйкес дараланған тапсырмалар жасауға болады. Кейбір балаларға жаңа сөздерді меңгертуге арналған ойындар ұсынылса, енді бір балаларға

байланыстырып сөйлеуді дамытуға арналған күрделі тапсырмалар беріледі. Осындай жеке бағытталған жұмыс сөйлеу тілінің даму қарқынын арттырады.

Дегенмен жасанды интеллект ұсынған материалдарды міндетті түрде педагогикалық сараптаудан өткізу қажет. Барлық мәтіндер мемлекеттік білім беру стандартына, балалардың жас ерекшеліктеріне және тәрбиелік талаптарға сәйкес болуы тиіс. Сонымен қатар балалардың жеке деректерінің қауіпсіздігі сақталуы қажет.

Сөйлеу тілін дамытудағы ойын технологияларының тиімділігі тәрбиешінің кәсіби шеберлігіне де тікелей байланысты. Тәрбиеші балалардың сөйлеу белсенділігін үнемі қолдап, олардың әрбір жауабын мұқият тыңдап, қажет болған жағдайда сөйлемді дұрыс құруға бағыт беруі тиіс. Баланың ойын бөлмей тыңдау, жетістігін мадақтау және сөйлеуге деген сенімділігін арттыру – нәтижелі жұмыстың негізгі шарттарының бірі.

Тіл дамыту жұмыстарында ата-анамен серіктестіктің маңызы ерекше. Егер балабақшадағы ойындар үй жағдайында жалғасын тапса, нәтиже әлдеқайда жоғары болады. Тәрбиеші ата-аналарға үйде кітап оқу, ертегі құрастыру, бірге әңгімелесу, сөздік ойындар ұйымдастыру, жаңылтпаштар айту және театрландырылған ойындар өткізу жөнінде әдістемелік кеңестер бере алады.

Үй жағдайында өткізілетін қарапайым ойындардың өзі баланың сөйлеу тілін дамытуға үлкен ықпал етеді. Мысалы, «Бүгін не көрдің?», «Затты сипатта», «Ертегіні аяқта», «Бір сөзден бірнеше сөйлем құра», «Сурет бойынша әңгімеле» сияқты ойындар отбасы мүшелерінің бірлескен әрекетін нығайтып қана қоймай, баланың тілдік белсенділігін тұрақты қолдайды.

Мектепке дейінгі ұйымдағы ойын технологияларының нәтижелілігін бағалау үшін балалардың сөздік қорының өсуі, байланыстырып сөйлеу деңгейі, сұрақ қою белсенділігі, диалогке қатысуы, дыбыстарды дұрыс айтуы және шығармашылық әңгіме құрастыру қабілеті жүйелі түрде бақылануы тиіс. Мұндай мониторинг тәрбиешіге әр баланың жеке даму динамикасын анықтап, келесі жұмыстарды жоспарлауға мүмкіндік береді.

Ойын технологиялары арқылы ұйымдастырылған тіл дамыту жұмыстары баланың тек сөйлеу қабілетін ғана емес, оның танымдық белсенділігін, эмоционалдық тұрақтылығын, шығармашылық әлеуетін және әлеуметтік қарым-қатынас мәдениетін де дамытады. Сондықтан ойынға негізделген педагогикалық технологиялар мектепке дейінгі білім беру жүйесінің негізгі құралдарының бірі болып қала береді.

Мектепке дейінгі жастағы балалардың сөйлеу тілін дамытуда білім беру ортасын дұрыс ұйымдастырудың маңызы ерекше. Баланың күнделікті әрекет ететін кеңістігі оның еркін сөйлеуіне, пікір алмасуына және шығармашылық ойын білдіруіне мүмкіндік беруі тиіс. Сондықтан топ бөлмесінде кітап бұрышы, театрландырылған ойындарға арналған орталық, сюжеттік-рөлдік ойын аймақтары, қуыршақ театры, саусақ театры, үстел ойындары, сөздік ойындарға арналған көрнекіліктер, суретті карточкалар, дыбыстық материалдар және түрлі тақырыптық альбомдар болуы қажет. Осындай дамытушы орта баланың сөйлеу белсенділігін табиғи түрде ынталандырады.

Тәрбиеші ұйымдастыратын ойындардың мазмұны біртіндеп күрделеніп отырғаны дұрыс. Алғашқы кезеңде балалар жеке сөздерді айтуға, заттарды атауға және қарапайым сұрақтарға жауап беруге үйренсе, кейін толық сөйлем құрастыруға, қысқа әңгімелер айтуға, өз ойын дәлелдеуге және шығармашылық сипаттағы мәтіндер құрастыруға көшеді. Бұл жүйелілік баланың сөйлеу тілінің кезең-кезеңімен дамуын қамтамасыз етеді.

Мектепке дейінгі ұйымдарда сөйлеу тілін дамыту жұмыстары барлық білім беру салаларымен кіріктірілуі тиіс. Мысалы, сурет салу барысында балалар өз жұмыстары туралы әңгімелейді, музыка оқу қызметінде ән мәтіндерінің мазмұнын талдайды, дене шынықтыру ойындарында санамақтар мен өлеңдерді қайталайды, табиғатпен таныстыру сабақтарында бақылау нәтижелерін сипаттайды. Осындай кіріктірілген жұмыс сөйлеу әрекетін күнделікті өмірдің табиғи бөлігіне айналдырады.

Балалардың сөйлеу тілінің дамуына көркем әдебиеттің ықпалы ерекше. Ертегілерді, әңгімелерді, өлеңдерді және мысалдарды жүйелі оқу балалардың сөздік қорын байытып қана қоймай, олардың әдеби тілге деген қызығушылығын қалыптастырады. Тәрбиеші шығарманы оқып болған соң балаларға дайын сұрақтар қойып қана қоймай, олардың өз пікірлерін айтуына, оқиғаның жалғасын ойлап табуына және кейіпкерлердің әрекеттерін бағалауына мүмкіндік бергені жөн. Мұндай жұмыстар байланыстырып сөйлеу мен сыни ойлауды қатар дамытады.

Балалардың шығармашылық сөйлеу қабілетін қалыптастыруда импровизациялық ойындардың маңызы зор. Тәрбиеші бірнеше ойыншық немесе сурет ұсынып, балалардан солардың қатысуымен оқиға құрастыруды сұрай алады. Әр бала оқиғаны өз қиялы бойынша жалғастырады. Мұндай тапсырмалар сөйлемдерді логикалық байланыстыруға, жаңа сөздерді орынды қолдануға және оқиғаның құрылымын сақтай отырып әңгімелеуге үйретеді.

Сөйлеу тілін дамытуда эмоциялық интеллектіні қалыптастыру да маңызды. Балалар ойын барысында қуану, ренжу, тандану, қорқу, мақтану сияқты түрлі эмоцияларды сөз арқылы жеткізуге үйренеді. «Көңіл күйді тап», «Мен қалай сезініп тұрмын?», «Кейіпкердің көңіл күйін сипатта» сияқты ойындар эмоционалдық сөздік қорды кеңейтіп, қарым-қатынас мәдениетін жетілдіреді.

Қазіргі мектепке дейінгі білім беру тәжірибесінде логопедиялық ойындардың маңызы артып келеді. Артикуляциялық жаттығуларды ойын түрінде ұйымдастыру балалардың қызығушылығын арттырады. Айнамен жұмыс, тыныс алу жаттығулары, тіл мен ерінге арналған қимылдар, дыбыстарды қайталау және жаңылтпаштарды ойын арқылы орындау сөйлеу аппаратының дұрыс қалыптасуына ықпал етеді.

Мектепке дейінгі кезеңде көптілді білім беру элементтерін енгізу кезінде де ойын технологиялары ерекше рөл атқарады. Қазақ, орыс және ағылшын тілдеріндегі қарапайым сөздерді ойын арқылы меңгеру

балалардың тілдік қызығушылығын арттырады. Түрлі түсті карточкалар, әндер, қимылды ойындар және тақырыптық диалогтар жаңа сөздерді табиғи жағдайда есте сақтауға мүмкіндік береді. Бұл жұмыстар ана тілінің дамуына кедергі келтірмей, керісінше жалпы тілдік қабілеттің қалыптасуына оң әсер етеді.

Ойын технологиялары инклюзивті білім беру жағдайында да тиімді қолданылады. Ерекше білім беру қажеттілігі бар балалар құрдастарымен бірге ойынға қатысу арқылы сөйлеу әрекетіне белсенді араласады. Бірлескен ойындар олардың әлеуметтік бейімделуіне, қарым-қатынас жасау дағдыларының қалыптасуына және өзіне деген сенімділігінің артуына ықпал етеді. Мұндай жағдайда тәрбиеші әр баланың мүмкіндігін ескеріп, тапсырмаларды даралап ұсынуы қажет.

Тәрбиешінің сөйлеу мәдениеті балалар үшін негізгі үлгі болып табылады. Сондықтан педагогтың анық, әдеби тілде, эмоциялық әсерлі және дұрыс сөйлеуі балалардың тілдік дамуына тікелей ықпал етеді. Тәрбиеші балалардың сөзін бөлмей тыңдап, олардың ойын толық жеткізуіне мүмкіндік беріп, дұрыс сөйлем үлгілерін сыпайы түрде көрсетуі қажет. Осындай педагогикалық қолдау баланың сөйлеуге деген сенімін нығайтады.

Заманауи педагог өзінің кәсіби қызметінде инновациялық цифрлық мүмкіндіктерді де тиімді пайдалана білуі тиіс. Генеративті жасанды интеллект арқылы тәрбиеші бірнеше минут ішінде белгілі бір тақырыпқа арналған жаңа ертегілер, диалогтар, тіл дамыту ойындары, жұмбақтар, жаңылтпаштар, театрландырылған қойылым сценарийлері және ата-аналарға арналған әдістемелік ұсыныстар дайындай алады. Сонымен бірге балалардың қызығушылығына сәйкес дараланған тапсырмалар әзірлеу мүмкіндігі де кеңейіп келеді.

Алайда цифрлық құралдарды пайдалану педагогтің шығармашылық қызметін алмастырмайды. Кез келген электрондық материал баланың жас ерекшелігіне, мемлекеттік білім беру стандартына және тәрбиелік мақсаттарға сәйкес бейімделуі қажет. Цифрлық ресурстардың көлемі шектен тыс көбеймеуі, олар дәстүрлі ойын әрекетімен үйлесімді қолданылуы маңызды.

Ойын технологиялары арқылы сөйлеу тілін дамыту жұмыстарының тиімділігін анықтау үшін жүйелі педагогикалық мониторинг жүргізу қажет. Мониторинг барысында балалардың белсенді сөздік қоры, дыбыстарды дұрыс айтуы, байланыстырып сөйлеуі, диалог жүргізу қабілеті, мәтінді мазмұндауы, сұрақ қою белсенділігі және шығармашылық әңгіме құрастыру деңгейі бағаланады. Мұндай бағалау тәрбиешіге әр баланың даму динамикасын бақылап, жеке түзету жұмыстарын жоспарлауға мүмкіндік береді.

Балалардың сөйлеу тілін дамытуда ата-аналардың қатысуы ерекше маңызға ие. Үйде ұйымдастырылатын бірлескен ойындар, кітап оқу дәстүрі, күнделікті әңгімелесу, ертегі құрастыру, театрландырылған қойылымдар және сөздік ойындар балабақшадағы жұмыстың жалғасы болуы тиіс. Тәрбиеші ата-аналарға тұрақты түрде әдістемелік кеңестер беріп, үй жағдайында қолдануға болатын ойын үлгілерін ұсынған жағдайда нәтиже әлдеқайда жоғары болады.

Ойын технологиялары арқылы ұйымдастырылған тіл дамыту жұмыстары баланың тек сөйлеу қабілетін ғана емес, оның ойлауын, есте сақтауын, қиялын, шығармашылық әлеуетін, коммуникативтік мәдениетін және әлеуметтік белсенділігін де дамытады. Осындай кешенді жұмыс нәтижесінде бала өз ойын еркін жеткізе алатын, әдеби тіл нормаларын сақтайтын, құрдастарымен және ересектермен тиімді қарым-қатынас жасайтын тұлға ретінде қалыптасады.

Ойын технологиясы мектепке дейінгі балалардың сөйлеу тілін дамытудың ең тиімді педагогикалық құралдарының бірі болып табылады. Ойын барысында бала өзін еркін сезінеді, қорықпай сөйлейді, жаңа сөздерді табиғи жағдайда меңгереді және өз ойын жүйелі жеткізуге дағдыланады. Сондықтан ойын әрекеті мектепке дейінгі ұйымдағы тіл дамыту жұмыстарының негізгі өзегіне айналуы тиіс.

Зерттеу мазмұны ойын технологияларын жүйелі және мақсатты қолданудың балалардың сөздік қорын байытуға, дыбыстық мәдениетін қалыптастыруға, байланыстырып сөйлеуін жетілдіруге және коммуникативтік құзыреттілігін дамытуға оң әсер ететінін көрсетті. Дидактикалық, сюжеттік-рөлдік, театрландырылған, қимылды, шығармашылық және цифрлық ойындардың өзара үйлесімді қолданылуы тіл дамыту жұмыстарының сапасын арттырады.

Сонымен қатар жасанды интеллект негізіндегі цифрлық құралдар тәрбиешіге оқу қызметін жоспарлауда, жаңа ойындар әзірлеуде және балалардың жеке ерекшеліктеріне сәйкес тапсырмалар құрастыруда үлкен мүмкіндік береді. Алайда бұл құралдар дәстүрлі педагогикалық әдістермен үйлесімді қолданылған жағдайда ғана тиімді нәтиже береді.

Мектепке дейінгі ұйым, отбасы және қоғам арасындағы ынтымақтастықтың нығаюы, тәрбиешінің кәсіби құзыреттілігі мен шығармашылық ізденісі, сондай-ақ инновациялық ойын технологияларын орынды пайдалану балалардың сөйлеу мәдениетін қалыптастырудың маңызды алғышарттары болып табылады. Осындай кешенді жұмыс нәтижесінде мектепке қадам басатын баланың тілдік дайындығы жоғарылап, білім алуға деген қызығушылығы мен қарым-қатынас мәдениеті қалыптасады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – Астана.
2. Қазақстан Республикасының Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. – Астана.
3. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасы. – Астана.
4. Лев Выготский. Ойлау және сөйлеу.
5. Жан Пиаже. Баланың интеллектісінің дамуы туралы еңбектері.

6. Мария Монтессори. Монтессори педагогикасы.
7. Джером Брунер. *The Process of Education*.
8. Джон Дьюи. *Experience and Education*.
9. Ховард Гарднер. *Frames of Mind*.
10. Сеймур Пейперт. *Mindstorms*.
11. UNESCO. Early Childhood Care and Education материалдары.
12. UNICEF. Early Childhood Development бағдарламалары.
13. Мектепке дейінгі педагогика: оқу құралы. – Алматы.
14. Балалар психологиясы: оқу құралы. – Алматы.
15. Мектепке дейінгі ұйымдарда тіл дамыту әдістемесі. – Алматы.
16. Қазақ тілін мектепке дейінгі ұйымдарда оқыту әдістемесі.
17. Ойын технологиялары және мектепке дейінгі білім беру: оқу-әдістемелік құрал.
18. Мектепке дейінгі білім берудегі цифрлық білім беру ресурстары.
19. Жасанды интеллект және мектепке дейінгі білім беру: халықаралық тәжірибе.
20. Мектепке дейінгі ұйымдардағы инновациялық педагогикалық технологиялар.

ИНФОРМАТИКА ПӘНІ МҰҒАЛІМДЕРІН ДАЯРЛАУДА PYTHON БАҒДАРЛАМАЛАУ ТІЛІН ОҚЫТУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРІ

Ержанқызы Алтынай

*Өзбекәлі Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті
Физика-математика факультеті, информатика кафедрасы*

Аннотация

Бұл мақалада информатика пәні мұғалімдерін даярлау жүйесінде Python бағдарламалау тілін оқытудың инновациялық әдістері ғылыми-педагогикалық тұрғыдан қарастырылады. Python тілінің қазіргі цифрлық қоғамдағы орны, болашақ информатика мұғалімдерінің кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудағы маңызы және оны оқытуда қолданылатын заманауи педагогикалық технологиялардың тиімділігі талданады. Сонымен қатар жобалық оқыту, проблемалық оқыту, төңкерілген сынып (Flipped Classroom), аралас оқыту (Blended Learning), геймификация, цифрлық білім беру платформалары және жасанды интеллект құралдарын қолдану мүмкіндіктері сипатталады. Python бағдарламалау тілін меңгерту барысында алгоритмдік ойлауды, бағдарламалау мәдениетін, шығармашылық және зерттеушілік қабілеттерді қалыптастырудың тиімді жолдары ұсынылады. Мақалада халықаралық тәжірибелер мен жоғары оқу орындарында болашақ информатика мұғалімдерін даярлаудың өзекті бағыттары негізінде практикалық ұсыныстар беріліп, Python тілін оқытудың сапасын арттыруға бағытталған инновациялық әдістер жүйеленеді.

Тірек сөздер: Python бағдарламалау тілі, информатика мұғалімі, инновациялық оқыту, бағдарламалау, алгоритмдік ойлау, цифрлық технология, жасанды интеллект.

Ақпараттық қоғамның қарқынды дамуы жоғары білім беру жүйесіне жаңа талаптар қойып отыр. Цифрлық технологиялардың барлық салаға енуі болашақ педагогтердің кәсіби даярлығын түбегейлі жаңартуды талап етеді. Әсіресе информатика пәні мұғалімдерін даярлау барысында бағдарламалау тілдерін терең меңгерту, алгоритмдік ойлауды қалыптастыру, цифрлық ресурстарды тиімді пайдалану және жасанды интеллект технологияларын білім беру үдерісіне кіріктіру өзекті мәселелердің біріне айналды. Осы тұрғыдан алғанда Python бағдарламалау тілі қазіргі әлемдегі ең танымал әрі әмбебап бағдарламалау тілдерінің бірі ретінде болашақ информатика мұғалімдерін даярлау жүйесінде ерекше орын алады.

Python бағдарламалау тілі қарапайым синтаксисімен, жоғары өнімділігімен және кең функционалдық мүмкіндіктерімен ерекшеленеді. Ол тек бағдарламалауды үйретуге ғана емес, жасанды интеллект, машиналық оқыту, деректер ғылымы, веб-бағдарламалау, киберқауіпсіздік, робототехника және автоматтандыру салаларында кеңінен қолданылады. Сондықтан педагогикалық жоғары оқу орындарында білім алатын болашақ информатика мұғалімдерінің Python тілін кәсіби деңгейде меңгеруі олардың еңбек нарығындағы бәсекеге қабілеттілігін арттырады.

Қазіргі білім беру жүйесінің басты мақсаты – ақпаратты жай ғана меңгерген маман емес, оны талдай алатын, жаңа білімді өздігінен игеретін, шығармашылықпен ойлайтын және инновациялық шешім қабылдайтын педагог дайындау. Бұл мақсатқа жету үшін бағдарламалау тілдерін оқыту әдістемесі де жаңартылуы қажет. Дәстүрлі дәріс пен зертханалық сабақтарға негізделген оқыту моделі қазіргі цифрлық ұрпақтың қажеттілігін толық қамтамасыз ете алмайды. Сондықтан инновациялық педагогикалық технологияларды енгізу бағдарламалау пәндерінің тиімділігін арттырудың маңызды шарты болып табылады.

Python бағдарламалау тілін оқытудағы басты міндеттердің бірі – алгоритмдік ойлауды қалыптастыру. Алгоритмдік ойлау тек бағдарламалау үшін ғана емес, кез келген күрделі мәселені жүйелі шешуге мүмкіндік беретін әмбебап қабілет болып саналады. Болашақ информатика мұғалімі бағдарламалау кодын жазумен ғана шектелмей, мәселені талдау, бірнеше шешім нұсқаларын қарастыру, тиімді алгоритм таңдау және оның

нәтижесін бағалау дағдыларын меңгеруі тиіс. Сондықтан Python тілін оқыту барысында теориялық материал практикалық тапсырмалармен, өмірлік жағдаяттармен және жобалық жұмыстармен ұштасуы қажет.

Python тілінің тағы бір маңызды ерекшелігі – оқытуға қолайлылығы. Басқа бағдарламалау тілдерімен салыстырғанда оның синтаксисі табиғи тілге жақын болғандықтан, студенттер бағдарламалау логикасын тезірек меңгереді. Артық техникалық күрделіліктің аз болуы олардың негізгі назарын алгоритм құруға және есеп шығару әдістеріне аударуға мүмкіндік береді. Бұл әсіресе бағдарламалауды алғаш рет үйреніп жүрген студенттер үшін өте маңызды.

Болашақ информатика мұғалімдерін даярлауда жобалық оқыту технологиясының тиімділігі ерекше. Бұл технология студенттердің нақты мәселені шешуге бағытталған бағдарламалық өнім әзірлеуіне негізделеді. Мысалы, студенттер Python тілінде мектеп кітапханасын басқару жүйесін, электрондық күнделік үлгісін, тестілеу бағдарламасын, оқу жетістіктерін есептеу жүйесін немесе қарапайым ойын бағдарламаларын әзірлей алады. Осындай жобаларды орындау барысында олар бағдарламалау тілін ғана емес, жоспарлау, уақытты басқару, топпен жұмыс жасау және нәтижені қорғау дағдыларын меңгереді.

Проблемалық оқыту технологиясы Python бағдарламалауын меңгертуде ерекше нәтиже береді. Бұл әдісте оқытушы дайын ақпаратты ұсынбайды, керісінше студенттердің алдына нақты мәселе қояды. Студенттер мәселені талдап, алгоритм құрып, бағдарламалық шешім әзірлейді. Мұндай тәсіл олардың зерттеушілік қабілеттерін дамытып, өздігінен білім алу мәдениетін қалыптастырады. Мысалы, белгілі бір көлемдегі мәліметтердің ішінен ең үлкен элементті табу немесе мәтіндегі сөздердің жиілігін анықтау сияқты тапсырмалар студенттердің алгоритмдік ойлауын жетілдіреді.

Қазіргі жоғары білім беру жүйесінде төңкерілген сынып технологиясы кеңінен қолданылып келеді. Бұл әдіс бойынша студенттер теориялық материалды сабаққа дейін бейнедәрістер, электрондық оқулықтар немесе цифрлық платформалар арқылы меңгереді. Сабақ барысында негізгі уақыт практикалық тапсырмалар орындауға, бағдарламалық кодтарды талдауға және күрделі есептерді шешуге жұмсалады. Python бағдарламалауын оқытуда бұл тәсіл студенттердің белсенділігін арттырып, оқытушының жеке кеңес беруіне көбірек мүмкіндік береді.

Аралас оқыту технологиясы дәстүрлі аудиториялық сабақтарды цифрлық оқыту платформаларымен үйлестіруге негізделеді. Python тілін оқытуда Moodle, Google Classroom, Microsoft Teams, GitHub Classroom, Replit, Google Colab және басқа платформалар кеңінен пайдаланылады. Мұндай ортада студенттер бағдарламаларын онлайн орындап, нәтижелерін бірден тексеріп, оқытушыдан жедел кері байланыс ала алады. Сонымен қатар оқу материалдары тәулік бойы қолжетімді болғандықтан, білім алушылардың өздігінен жұмыс істеу мүмкіндігі артады.

Соңғы жылдары жасанды интеллект құралдары бағдарламалауды оқытуда маңызды орын ала бастады. ChatGPT, GitHub Copilot, Gemini, Claude және басқа интеллектуалды жүйелер бағдарламалық кодты түсіндіруге, қателерді анықтауға, жаңа алгоритмдер ұсынуға және оқу материалдарын әзірлеуге мүмкіндік береді. Болашақ информатика мұғалімі бұл құралдарды тиімді пайдалануды меңгеруі қажет. Алайда жасанды интеллект дайын шешімді көшіріп алу құралы емес, білім алуды қолдайтын интеллектуалды көмекші ретінде қолданылғаны дұрыс.

Мысалы, студент белгілі бір бағдарламаны орындау кезінде қате жіберсе, жасанды интеллект қатенің себебін түсіндіріп, оны түзетудің бірнеше жолын ұсына алады. Сонымен қатар бағдарламаның тиімділігін арттыру бойынша ұсыныстар береді. Осындай интерактивті кері байланыс студенттің бағдарламалау мәдениетін қалыптастыруға оң әсер етеді.

Геймификация технологиясы да Python бағдарламалауын оқытуда жоғары нәтиже береді. Бағдарламалау есептерін ойын элементтерімен ұштастыру студенттердің қызығушылығын арттырады. Ұпай жинау, деңгейден өту, виртуалды марапаттар алу, рейтинг жүйесі және бағдарламалау жарыстары білім алушылардың оқу белсенділігін күшейтеді. Әсіресе бірінші курс студенттері үшін мұндай тәсіл бағдарламалау пәніне деген жағымды көзқарас қалыптастыруда тиімді.

Python бағдарламалауын оқыту барысында визуалды бағдарламалау элементтерін пайдалану да маңызды. Flowgorithm, Blockly, Scratch сияқты орталарда алгоритмдерді блок-схема арқылы құрып, кейін оларды Python кодына айналдыру студенттердің бағдарламалау логикасын жақсы түсінуіне мүмкіндік береді. Бұл тәсіл күрделі алгоритмдерді жеңіл қабылдауға жағдай жасайды.

Болашақ информатика мұғалімдерінің кәсіби даярлығында зерттеушілік қызмет ерекше орын алады. Python бағдарламалау тілі ғылыми зерттеулер жүргізуде де кеңінен қолданылады. Студенттер NumPy, Pandas, Matplotlib, Seaborn, Scikit-learn кітапханаларын пайдалана отырып деректерді өңдеуді, визуализациялауды және қарапайым машиналық оқыту модельдерін құруды үйренеді. Мұндай тәжірибе олардың ғылыми-зерттеу мәдениетін қалыптастырады және магистрлік немесе дипломдық жұмыстарын орындауда үлкен мүмкіндік береді.

Python тілін оқыту барысында пәнаралық интеграция қағидатын жүзеге асыру маңызды. Бағдарламалау тапсырмаларын математика, физика, экономика, биология немесе география пәндерімен байланыстыру білімнің практикалық құндылығын арттырады. Мысалы, математикалық функцияларды график түрінде бейнелеу, физикалық процестерді модельдеу немесе статистикалық мәліметтерді өңдеу арқылы студенттер Python тілінің әмбебап мүмкіндіктерін тереңірек түсінеді.

Бағдарламалау мәдениетін қалыптастыру да кәсіби даярлықтың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Кодты дұрыс рәсімдеу, айнымалыларға мағыналы атау беру, түсіндірме жазу, бағдарламаны құрылымдау және тестілеу қағидаларын сақтау болашақ мұғалімнің кәсіби сапасын анықтайды. Сондықтан Python бағдарламалауын оқыту барысында халықаралық кодтау стандарттарына ерекше назар аударылуы тиіс.

Инновациялық әдістердің тиімділігі ең алдымен студенттің белсенді оқу әрекетін ұйымдастыруға байланысты. Егер білім алушы бағдарламалау тапсырмаларын тек орындаушы емес, зерттеуші, әзірлеуші және шығармашылық тұлға ретінде қабылдаса, оның кәсіби құзыреттілігі әлдеқайда жоғары деңгейде қалыптасады. Python бағдарламалау тілі дәл осындай мүмкіндіктерді толық қамтамасыз ететін заманауи технологиялық құралдардың бірі болып саналады.

Python бағдарламалау тілін оқытуда инновациялық әдістерді тиімді қолдану студенттердің теориялық білімін тәжірибемен ұштастыруға мүмкіндік береді. Қазіргі уақытта жоғары оқу орындарында білім алушылардың оқу әрекеті дәстүрлі репродуктивті тәсілден конструктивтік оқыту моделіне ауысып келеді. Бұл модель бойынша студент білімді дайын күйінде қабылдамайды, керісінше мәселені шешу, тәжірибе жасау, талдау және қорытындылау арқылы өздігінен құрастырады. Python тілінің құрылымы дәл осындай оқыту моделін жүзеге асыруға өте қолайлы.

Бағдарламалау пәндерін оқыту барысында «оқу арқылы орындау» (Learning by Doing) қағидаты ерекше орын алады. Студент әрбір жаңа тақырыпты меңгергеннен кейін міндетті түрде практикалық тапсырмалар орындауға қажет. Python бағдарламалау тілінің қарапайым синтаксисі теориялық білімді бірден тәжірибеде қолдануға мүмкіндік береді. Мысалы, айнымалылар тақырыбын өткеннен кейін бірден қарапайым калькулятор бағдарламасын құру, циклдер тақырыбынан кейін кестелік мәліметтерді өңдеу, функциялар тақырыбында көп мәрте қолданылатын бағдарламалық модульдер әзірлеу сияқты жұмыстар ұйымдастырылады. Мұндай тәсіл білімнің ұзақ уақыт есте сақталуына ықпал етеді.

Қазіргі таңда бағдарламалауды оқытуда жұптық бағдарламалау (Pair Programming) технологиясы кеңінен қолданылады. Бұл әдісте екі студент бір компьютерде жұмыс істейді. Бір студент бағдарламалық кодты жазады, ал екіншісі кодтың дұрыстығын тексеріп, алгоритмнің тиімділігіне талдау жасайды. Белгілі бір уақыттан кейін олардың рөлдері ауыстырылады. Осындай бірлескен жұмыс студенттердің өзара пікір алмасуына, бағдарламалау мәдениетін меңгеруіне және қателерді талдау арқылы тәжірибе жинақтауына мүмкіндік береді. Болашақ информатика мұғалімдері үшін бұл технология ерекше маңызды, себебі олар кейін мектепте оқушылардың топтық жұмысын ұйымдастыратын болады.

Python бағдарламалауын оқыту барысында командалық жобаларды ұйымдастыру да тиімді нәтиже береді. Бірнеше студенттен құралған топ ортақ бағдарламалық өнім әзірлейді. Әр студент белгілі бір модульге жауап береді. Бірі пайдаланушы интерфейсін әзірлесе, екіншісі мәліметтер қорымен жұмыс істейді, үшіншісі есептеу алгоритмдерін жүзеге асырады. Мұндай жұмыс кәсіби бағдарламалық әзірлеу ортасының моделін қалыптастырып, болашақ мұғалімдердің коммуникативтік және ұйымдастырушылық құзыреттілігін дамытады.

Инновациялық әдістердің бірі – кейс технологиясы. Python бағдарламалау тілін оқыту барысында студенттерге нақты өмірлік жағдаяттар ұсынылады. Мысалы, мектеп кітапханасының кітап қорын есепке алу жүйесін әзірлеу, электрондық журналдағы оқушылардың үлгерімін автоматты есептеу, мектеп асханасындағы өнімдердің есебін жүргізу немесе оқу кабинеттерінің сабақ кестесін қалыптастыру сияқты міндеттер беріледі. Мұндай тапсырмалар бағдарламалау білімінің практикалық маңызын көрсетіп, студенттердің кәсіби қызығушылығын арттырады.

Бағдарламалау тілін меңгеруде цифрлық білім беру платформаларының рөлі жыл сайын артып келеді. Replit, Google Colab, Jupyter Notebook, Visual Studio Code, PyCharm Community Edition сияқты бағдарламалық орталар студенттердің кез келген жерде бағдарламалау жұмыстарын орындауына мүмкіндік береді. Әсіресе бұлтты технологияларға негізделген платформалар компьютердің техникалық мүмкіндігіне тәуелді болмай жұмыс істеуге жағдай жасайды. Студент тек интернетке қосылып, өз жобасын жалғастыра алады.

Python бағдарламалау тілін оқыту барысында Git және GitHub жүйелерін пайдалану да кәсіби даярлықтың маңызды элементіне айналды. Болашақ информатика мұғалімдері тек бағдарламалық код жазуды ғана емес, нұсқаларды басқару жүйесін қолдануды, командалық жобаларда жұмыс істеуді және бағдарламалық өнімнің даму тарихын бақылауды үйренуі тиіс. GitHub платформасы арқылы студенттер өз жұмыстарын жариялап, басқа әзірлеушілердің жобаларын зерттеп, халықаралық ашық бағдарламалық қауымдастықпен танысады.

Бүгінгі күні жасанды интеллект бағдарламалауды оқытудағы маңызды серіктеске айналып келеді. ChatGPT бағдарламалық кодты түсіндіріп қана қоймай, әртүрлі тәсілдермен бір есептің бірнеше шешімін ұсына алады. GitHub Copilot бағдарламашының көмекшісі ретінде бағдарламаның келесі бөлігін автоматты түрде ұсынады. Gemini және Claude сияқты жүйелер алгоритмдердің тиімділігін салыстырып, бағдарламалық шешімдердің артықшылықтары мен кемшіліктерін талдайды. Болашақ информатика мұғалімі бұл құралдарды дұрыс пайдалануды меңгерген жағдайда өзінің кәсіби қызметінде жоғары нәтижеге қол жеткізе алады.

Сонымен бірге жасанды интеллектті пайдалану академиялық адалдық қағидаларын сақтауды талап етеді. Студент дайын бағдарламаны көшіріп алумен шектелмеуі тиіс. Ол ұсынылған кодтың қалай жұмыс істейтінін түсініп, қажет болған жағдайда өзгерістер енгізіп, өзінің шығармашылық шешімдерін ұсына білуі қажет.

Сондықтан жоғары оқу орындарында жасанды интеллектті қолдану мәдениетін қалыптастыру маңызды міндеттердің бірі болып табылады.

Python бағдарламалауын оқыту барысында қалыптастырушы бағалау әдістерін қолданудың тиімділігі жоғары. Әр сабақ барысында студенттің бағдарламалық код жазу сапасы, алгоритм құру логикасы, қатені түзету қабілеті және бағдарламаны оңтайландыру дағдылары бағаланады. Мұндай бағалау студенттің әлсіз тұстарын уақытында анықтап, оларды жетілдіруге мүмкіндік береді.

Электрондық портфолио жүргізу де инновациялық тәсілдердің бірі болып табылады. Студент оқу барысында орындаған барлық бағдарламалық жобаларын, зертханалық жұмыстарын, шығармашылық тапсырмаларын және ғылыми мақалаларын арнайы электрондық жүйеде жинақтайды. Бұл материалдар кейін жұмысқа орналасу кезінде немесе кәсіби қызмет барысында маңызды дәлелдемелік база ретінде пайдаланылады.

Python бағдарламалау тілін оқытуда пәнаралық жобалардың орны ерекше. Мысалы, математикамен біріктірілген жобаларда теңдеулерді шешу бағдарламалары әзірленсе, физика пәнімен бірге механикалық қозғалысты модельдеу, биологиямен бірге өсімдіктердің өсу динамикасын талдау немесе география пәнімен бірге климаттық мәліметтерді өңдеу жүзеге асырылады. Осындай жұмыстар студенттердің бағдарламалау білімін нақты ғылыми мәселелерді шешуге қолдану қабілетін қалыптастырады.

Болашақ информатика мұғалімдерінің кәсіби құзыреттілігі тек бағдарламалық код жазумен шектелмейді. Олар оқу процесін ұйымдастыру, оқушылардың жас ерекшеліктерін ескеру, күрделі тақырыптарды қарапайым тілмен түсіндіру және оқу мотивациясын қалыптастыру дағдыларын да меңгеруі қажет. Сондықтан Python бағдарламалауын оқыту әдістемесі педагогикалық пәндермен өзара тығыз байланыста жүзеге асырылғаны тиімді.

Инновациялық әдістердің ішінде микробілім беру (Microlearning) тәсілі де кеңінен таралып келеді. Бұл әдісте күрделі тақырыптар қысқа бейнесабақтар, интерактивті тапсырмалар және шағын тәжірибелік жұмыстар арқылы меңгертіледі. Әрбір оқу модулі 10–15 минут көлемінде ұйымдастырылып, кейін практикалық тапсырмалармен бекітіледі. Мұндай тәсіл студенттердің назарын тұрақты сақтап, оқу материалын тиімді игеруіне ықпал етеді.

Python бағдарламалау тілін меңгеруде онлайн бағдарламалау олимпиадалары мен хакатондардың тәрбиелік және білімдік маңызы зор. Мұндай жарыстар студенттердің шығармашылық қабілетін дамытып, уақытты тиімді пайдалануға, логикалық ойлауға және бәсекеге қабілеттілікке үйретеді. Сонымен қатар олар нақты өндірістік мәселелерді шешуге арналған бағдарламалық өнімдер әзірлеу тәжірибесін жинақтайды.

Бағдарламалауды оқытуда рефлексия әдісін қолдану да маңызды. Әр зертханалық жұмыстан кейін студент өзінің орындаған бағдарламасына талдау жасап, қандай қиындықтар кездескенін, оларды қалай шешкенін және болашақта қандай дағдыларды жетілдіру қажет екенін жазады. Бұл тәсіл өзін-өзі бағалау мәдениетін қалыптастырып, үздіксіз кәсіби дамуға негіз болады.

Python бағдарламалау тілін оқыту барысында инклюзивті білім беру талаптарын да ескеру қажет. Әртүрлі дайындық деңгейіндегі студенттерге сараланған тапсырмалар ұсынылып, олардың жеке оқу траекториясы қалыптастырылады. Кейбір студенттер қарапайым бағдарламаларды орындаса, жоғары деңгейдегі студенттер машиналық оқыту, жасанды интеллект немесе веб-қосымша әзірлеу бағытындағы күрделі жобаларды жүзеге асырады.

Болашақ информатика мұғалімдерін даярлауда цифрлық қауіпсіздік мәселелері де маңызды орын алады. Python бағдарламалау тілін оқыту барысында ақпараттық қауіпсіздік негіздері, деректерді қорғау, шифрлау элементтері, қауіпсіз бағдарламалау қағидалары және киберқауіпсіздік мәселелері қарастырылады. Бұл білім кейін мектеп оқушыларына цифрлық қауіпсіздік мәдениетін қалыптастыру барысында қажет болады.

Python бағдарламалау тілі робототехникамен де тығыз байланысты. Arduino, Raspberry Pi, micro:bit сияқты платформаларды Python арқылы бағдарламалау студенттердің инженерлік ойлауын дамытады. Роботтарды басқару, сенсорлардан мәлімет оқу, автоматтандырылған жүйелер құру сияқты жұмыстар болашақ мұғалімдердің STEM бағытындағы кәсіби даярлығын күшейтеді.

Қазіргі таңда еңбек нарығында бағдарламалау тілдерін меңгерген педагогтерге сұраныс артып келеді. Сондықтан жоғары оқу орындарында Python бағдарламалауын тек оқу пәні ретінде ғана емес, болашақ кәсіби қызметтің негізгі құралы ретінде қарастыру маңызды. Инновациялық әдістерді жүйелі қолдану студенттердің теориялық білімін тәжірибелік дағдылармен ұштастырып, оларды заманауи мектептің талаптарына толық жауап бере алатын жоғары білікті маман ретінде қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Python бағдарламалау тілін оқытудағы инновациялық әдістердің тиімділігі ең алдымен білім алушының кәсіби құзыреттілігінің қалыптасу деңгейімен анықталады. Болашақ информатика мұғалімі бағдарламалау тілінің синтаксисін меңгерумен ғана шектелмей, оны білім беру үдерісінде тиімді қолданудың әдістемесін де игеруі тиіс. Бұл өз кезегінде жоғары оқу орындарындағы бағдарламалау пәндерінің мазмұнын жаңартуды, практикалық сабақтардың үлесін арттыруды және инновациялық педагогикалық технологияларды жүйелі түрде енгізуді талап етеді.

Қазіргі таңда халықаралық білім беру кеңістігінде құзыреттілікке негізделген оқыту моделі басым бағыттардың біріне айналды. Бұл модель бойынша студент оқу аяқталғаннан кейін белгілі бір көлемдегі білімді ғана емес, нақты кәсіби міндеттерді шешуге қабілетті болуы қажет. Сондықтан Python бағдарламалау тілін

оқыту барысында білім алушылардың алгоритм құру, бағдарламалық өнім әзірлеу, бағдарламаларды тестілеу, кателерді түзету, бағдарламалық кодты оңтайландыру және бағдарламалау нәтижелерін құжаттандыру сияқты кешенді дағдыларын қалыптастыру маңызды.

Болашақ информатика мұғалімдерінің цифрлық құзыреттілігі бірнеше өзара байланысты компоненттерден тұрады. Біріншісі – технологиялық құзыреттілік. Бұл Python бағдарламалау тілін еркін меңгеруді, заманауи бағдарламалау орталарын пайдалануды, бұлтты технологиялармен жұмыс істеуді және цифрлық платформаларды тиімді қолдануды қамтиды. Екіншісі – педагогикалық құзыреттілік. Ол бағдарламалау тілін әртүрлі жастағы білім алушыларға түсінікті түрде оқытуды, сараланған тапсырмалар құрастыруды және оқу процесін ұйымдастыруды қамтиды. Үшіншісі – әдістемелік құзыреттілік. Бұл бағдарламалау пәндерінің мазмұнын жобалау, бағалау құралдарын әзірлеу, оқу нәтижелерін талдау және инновациялық әдістерді тәжірибеге енгізумен байланысты.

Python бағдарламалау тілін оқытуда критериялды бағалау жүйесін тиімді пайдалану студенттердің оқу жетістіктерін нақты бағалауға мүмкіндік береді. Бағалау критерийлері алдын ала анықталып, студенттерге түсіндіріледі. Мысалы, бағдарламаның дұрыс жұмыс істеуі, алгоритмнің тиімділігі, кодтың құрылымы, түсіндірме жазбалардың болуы, бағдарламаның оқылымдылығы және тестілеудің толықтығы жеке критерийлер ретінде қарастырылады. Бұл бағалау жүйесі студенттердің өз жұмысына сыни көзқараспен қарауына және кәсіби жауапкершілігінің қалыптасуына ықпал етеді.

Инновациялық әдістердің ішінде цифрлық білім беру ресурстарын өз бетінше әзірлеу ерекше орын алады. Болашақ информатика мұғалімдері Python бағдарламалау тілін пайдалана отырып интерактивті тесттер, оқыту бағдарламалары, электрондық жаттықтырғыштар, автоматтандырылған бағалау жүйелері және білім беру ойындарын жасай алады. Осындай жұмыстар олардың бағдарламалау дағдыларын жетілдіріп қана қоймай, болашақ кәсіби қызметінде қолдануға болатын авторлық цифрлық өнімдер қорын қалыптастырады.

Жоғары оқу орындарында ғылыми-зерттеу қызметін дамыту барысында Python бағдарламалау тілі маңызды құрал ретінде пайдаланылады. Деректерді өңдеу, статистикалық талдау, математикалық модельдеу, визуализация және машиналық оқыту бағыттарындағы ғылыми жобалар студенттердің зерттеушілік мәдениетін қалыптастырады. Бұл олардың ғылыми мақалалар жазуына, дипломдық жұмыстарын сапалы орындауына және халықаралық ғылыми жобаларға қатысуына мүмкіндік береді.

Python бағдарламалау тілінің тағы бір маңызды ерекшелігі – оның ашық кодты бағдарламалық өнім болуы. Ашық бағдарламалық қамтамасыз ету студенттерге бағдарламалардың ішкі құрылымын зерттеуге, дайын кітапханаларды талдауға және өз жобаларын халықаралық бағдарламашылар қауымдастығымен бөлісуге мүмкіндік береді. Мұндай тәжірибе олардың кәсіби дамуын жеделдетіп, үздіксіз білім алу мәдениетін қалыптастырады.

Жасанды интеллекттің қарқынды дамуы Python бағдарламалау тілінің білім беру жүйесіндегі маңызын бұрынғыдан да арттырды. TensorFlow, PyTorch, Scikit-learn сияқты кітапханалардың барлығы Python негізінде жұмыс істейді. Сондықтан болашақ информатика мұғалімдері жасанды интеллекттің негізгі қағидаларын түсіну үшін ең алдымен Python тілін жоғары деңгейде меңгеруі қажет. Бұл мектеп бағдарламасына жасанды интеллект элементтері енгізілген жағдайда оқушыларға сапалы білім беруге мүмкіндік береді.

Білім беру аналитикасы да Python бағдарламалау тілін қолданудың маңызды бағыттарының бірі болып табылады. Болашақ мұғалімдер оқу жетістіктері туралы мәліметтерді өңдеп, үлгерім динамикасын талдап, диаграммалар мен графиктер құра алады. Мұндай талдау педагогикалық шешім қабылдауды ғылыми негіздеуге көмектеседі. Сонымен қатар студенттер деректерді визуализациялау құралдарын пайдалану арқылы күрделі ақпаратты қарапайым әрі көрнекі түрде ұсынуды үйренеді.

Python бағдарламалауын оқыту барысында академиялық адалдық қағидаларын сақтау ерекше назар аударуды талап етеді. Дайын бағдарламаларды көшіру немесе жасанды интеллект ұсынған кодты өзгеріссіз пайдалану кәсіби құзыреттіліктің қалыптасуына кері әсер етеді. Сондықтан оқытушы бағдарламалық өнімнің орындалу нәтижесін ғана емес, оны әзірлеу үдерісін, алгоритмді түсіндіру қабілетін және студенттің өзіндік шешімдерін де бағалауы қажет.

Заманауи білім беру жүйесінде Soft Skills дағдыларының маңызы артып келеді. Python бағдарламалау тілін оқыту барысында студенттердің коммуникация, көшбасшылық, уақытты басқару, сыни ойлау, шығармашылық, топпен жұмыс жасау және мәселені кешенді шешу қабілеттері де дамиды. Бағдарламалау жобаларын қорғау кезінде студент өз идеясын ғылыми тұрғыдан негіздеуге, бағдарламаның артықшылықтарын дәлелдеуге және кәсіби пікірталас жүргізуге үйренеді.

Халықаралық тәжірибеге талдау жасау көптеген жетекші университеттердің Python бағдарламалау тілін бірінші курстан бастап оқытатынын көрсетеді. Себебі бұл тіл кейінгі барлық кәсіби пәндерді меңгерудің негізі болып саналады. Қазақстанның педагогикалық жоғары оқу орындары да осы үрдісті ескере отырып оқу бағдарламаларын жаңғыртып, Python бағдарламалау тілін тереңдетіп оқытуға басымдық беруі қажет.

Python бағдарламалау тілін оқыту барысында болашақ мұғалімдердің кәсіптік мотивациясын қалыптастыру маңызды. Студент өзінің меңгеріп жатқан білімінің мектеп тәжірибесінде қалай қолданылатынын нақты түсінген жағдайда ғана оның пәнге деген қызығушылығы артады. Сондықтан оқу тапсырмалары мектептің нақты жағдайларымен, білім беру платформаларымен және педагогикалық мәселелермен байланысты болуы тиіс.

Инновациялық әдістердің тиімділігін арттыру мақсатында жоғары оқу орындарында бағдарламалау зертханаларын заманауи техникамен жабдықтау, бұлтты сервистерді пайдалану, робототехника кабинеттерін дамыту және жасанды интеллект құралдарын енгізу маңызды. Сонымен қатар оқытушылардың өздерінің цифрлық құзыреттілігін үздіксіз жетілдіруі де сапалы білім берудің негізгі шарттарының бірі болып табылады.

Python бағдарламалау тілін оқытудағы инновациялық әдістерді жүйелі қолдану нәтижесінде болашақ информатика мұғалімдері тек бағдарламашы ғана емес, цифрлық білім беру ортасын құра алатын, оқушылардың шығармашылық әлеуетін дамытатын, жаңа технологияларды тиімді қолданатын және білім беру мазмұнын үнемі жаңартып отыратын заманауи педагог ретінде қалыптасады.

Python бағдарламалау тілі қазіргі ақпараттық қоғам жағдайында болашақ информатика мұғалімдерін кәсіби даярлаудың негізгі құрамдас бөліктерінің біріне айналды. Оның қарапайым синтаксисі, әмбебап қолданылу аясы және жасанды интеллект, деректер ғылымы, веб-технологиялар сияқты перспективалы бағыттармен тығыз байланысы бұл тілді педагогикалық жоғары оқу орындарында тереңдетіп оқытудың өзектілігін арттырады.

Python бағдарламалау тілін оқыту барысында жобалық оқыту, проблемалық оқыту, аралас оқыту, төңкерілген сынып, геймификация, жұптық бағдарламалау, цифрлық білім беру платформалары және жасанды интеллект құралдары сияқты инновациялық әдістерді кешенді пайдалану студенттердің алгоритмдік ойлауын, зерттеушілік қабілетін, шығармашылық белсенділігін және кәсіби құзыреттілігін тиімді қалыптастырады.

Жоғары оқу орындарында Python бағдарламалау тілін оқытудың инновациялық әдістерін жүйелі енгізу нәтижесінде цифрлық технологияларды еркін меңгеретін, жасанды интеллект құралдарын тиімді қолдана алатын, заманауи білім беру талаптарына толық жауап беретін және оқушылардың цифрлық сауаттылығын қалыптастыра алатын бәсекеге қабілетті информатика пәні мұғалімдерін даярлауға мүмкіндік туады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – Астана.
2. Қазақстан Республикасының «Педагог мәртебесі туралы» Заңы.
3. Қазақстан Республикасының жоғары білімді дамытуға арналған стратегиялық құжаттары.
4. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік жалпыға міндетті жоғары білім беру стандарты.
5. Wing J. M. *Computational Thinking*. Communications of the ACM.
6. Downey A. *Think Python: How to Think Like a Computer Scientist*. O'Reilly Media.
7. Matthes E. *Python Crash Course*. No Starch Press.
8. Sweigart A. *Automate the Boring Stuff with Python*. No Starch Press.
9. Lutz M. *Learning Python*. O'Reilly Media.
10. Van Rossum G., Drake F. *The Python Language Reference*.
11. UNESCO. *Guidance for Generative AI in Education and Research*. Paris, 2023.
12. UNESCO. *ICT Competency Framework for Teachers*. Paris.
13. OECD. *The Future of Education and Skills 2030*. Paris.
14. Holmes W., Bialik M., Fadel C. *Artificial Intelligence in Education*. Center for Curriculum Redesign.
15. Mollick E. *Co-Intelligence: Living and Working with AI*. New York, 2024.
16. OpenAI. *ChatGPT for Education: Teaching Resources*.
17. Microsoft Education. *AI Toolkit for Educators*.
18. GitHub Education. *GitHub Classroom Documentation*.
19. Google for Education. *Teaching with AI*.
20. Papert S. *Mindstorms: Children, Computers, and Powerful Ideas*. MIT Press.

ҚАЗАҚ ТІЛІ ПӘНІ БОЙЫНША ӘДІСТЕМЕЛІК ҰСЫНЫМДАР МЕН ПРАКТИКАЛЫҚ ТАПСЫРМАЛАР ЖИНАҒЫ

Шалабаева Куралай Бердибаевна

Маңғыстау облысы Жаңаөзен қаласы

"№10 жалпы білім беретін мектеп" коммуналдық мекемесі

Қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі

Аннотация. Қазақ тілі пәнін оқытудың басты мақсаты – білім алушылардың мемлекеттік тілді өмірлік жағдаяттарда еркін қолдануына мүмкіндік беретін коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру, тілдік білімді тәжірибемен ұштастыру және функционалдық сауаттылығын дамыту. Бұл мақалада қазақ тілі пәні бойынша әдістемелік ұсынымдар мен практикалық тапсырмалар жүйесін ұйымдастырудың ғылыми-әдістемелік негіздері қарастырылады. Сабақ құрылымын тиімді жоспарлау, оқу мақсаттарына сәйкес тапсырмалар әзірлеу, саралап оқыту, қалыптастырушы бағалау, оқушылардың тілдік дағдыларын кешенді дамыту, шығармашылық жұмыстарды ұйымдастыру және цифрлық білім беру ресурстарын тиімді пайдалану мәселелері талданады. Сонымен қатар қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімдерінің күнделікті тәжірибесінде қолдануға болатын әдістемелік тәсілдер мен практикалық жұмыстардың ерекшеліктері ғылыми тұрғыдан сипатталады. Ұсынылған

материалдар оқыту сапасын арттыруға, оқушылардың тілдік құзыреттілігін жетілдіруге және білім беру нәтижелерін жақсартуға бағытталған.

Тірек сөздер: қазақ тілі, әдістемелік ұсынымдар, практикалық тапсырмалар, функционалдық сауаттылық, коммуникативтік құзыреттілік, саралап оқыту, қалыптастырушы бағалау.

Қазақ тілі пәні жалпы білім беру жүйесіндегі негізгі пәндердің бірі болып табылады. Өйткені мемлекеттік тілді меңгеру тек білім алудың міндетті шарты ғана емес, сонымен қатар ұлттық құндылықтарды танудың, тарихи сананы қалыптастырудың және мәдени мұраны игерудің маңызды тетігі болып саналады. Тіл – ұлттың рухани болмысының айнасы. Сондықтан қазақ тілін оқыту барысында оқушының тек грамматикалық білімін қалыптастыру жеткіліксіз. Білім беру үдерісі ең алдымен тілдік қатысым мәдениетін қалыптастыруға, ойын жүйелі жеткізе білуге, ақпаратты талдап, саралауға, түрлі жағдаяттарда мемлекеттік тілді еркін қолдануға бағытталуы тиіс. Осы міндеттердің орындалуы мұғалімнің кәсіби шеберлігіне, қолданатын әдістемесіне және сабақ барысында ұйымдастыратын практикалық тапсырмаларының сапасына тікелей байланысты.

Қазіргі білім беру жүйесінде оқушы тұлғасына бағытталған оқыту қағидаты жетекші орын алады. Бұл қағидат білім алушыны дайын ақпаратты қабылдайтын объект ретінде емес, білімді өздігінен іздеп табатын, талдайтын, салыстыратын және қорытындылайтын белсенді тұлға ретінде қарастырады. Осындай өзгерістер қазақ тілі пәнінің мазмұнына да жаңа талаптар қойып отыр. Мұғалім әрбір сабақты оқушының өмірлік тәжірибесімен байланыстырып, білімнің тәжірибелік маңызын көрсете алғанда ғана оқу нәтижесі жоғары болады. Сондықтан әдістемелік ұсынымдардың негізгі мақсаты – сабақ мазмұнын ғылыми негізде жоспарлау, оқушылардың жас және психологиялық ерекшеліктерін ескеру, оқу мақсаттарына сәйкес тиімді әдістерді таңдау және практикалық тапсырмалар арқылы білімді өмірде қолдануға мүмкіндік жасау болып табылады.

Қазақ тілін оқытудағы әдістемелік жүйе өзара байланысқан бірнеше құрамдас бөліктерден тұрады. Олар оқу мақсаты, оқу мазмұны, оқыту әдістері, бағалау жүйесі және күтілетін нәтиже. Бұл бөліктердің барлығы бір-бірімен үйлесімді жұмыс істеген жағдайда ғана оқыту тиімділігі артады. Егер сабақтың мақсаты нақты қойылса, тапсырмалар сол мақсатқа сәйкес таңдалса және бағалау өлшемдері алдын ала анықталса, мұғалімнің жұмысы да, оқушының оқу әрекеті де жүйелі ұйымдастырылады.

Қазақ тілі сабақтарында оқыту төрт негізгі тілдік дағдының өзара байланысына негізделеді. Тыңдалым арқылы оқушы ақпаратты қабылдайды, оқылым барысында ақпараттың мазмұнын түсінеді, айтылым кезінде өз ойын жүйелейді, ал жазылым арқылы алған білімін бекітеді. Осы төрт дағды бір-бірінен бөлініп қарастырылмайды. Сабақ барысында олар өзара сабақтасып, кешенді түрде жүзеге асырылады. Мұғалім бір ғана тапсырманың өзінде бірнеше дағдыны қатар дамытуға мүмкіндік жасаған кезде оқыту нәтижесі әлдеқайда жоғары болады.

Білім мазмұнын жаңарту жағдайында практикалық тапсырмалардың маңызы ерекше артты. Бұрынғыдай оқушыға дайын ережені жаттатудан гөрі оны өмірлік жағдаяттарда қолдануға мүмкіндік беретін тапсырмалар әлдеқайда тиімді екендігі тәжірибе жүзінде дәлелденіп келеді. Практикалық тапсырмалар оқушының қызығушылығын арттырып қана қоймай, оның зерттеушілік қабілетін, шығармашылық ойлауын, өз ойын дәлелдей білуін және шешім қабылдау дағдыларын дамытады. Сондықтан қазіргі қазақ тілі сабақтарында әрбір жаңа тақырып практикалық әрекет арқылы меңгерілуі тиіс.

Мұғалім сабақ жоспарын әзірлеу барысында ең алдымен оқушылардың білім деңгейін, қызығушылығын және танымдық ерекшеліктерін ескеруі қажет. Бір сыныптағы барлық оқушының оқу қарқыны бірдей болмайды. Кейбір білім алушылар жаңа материалды тез меңгерсе, кейбіріне қосымша уақыт пен қолдау қажет болады. Осындай ерекшеліктерді ескермей ұйымдастырылған сабақтың тиімділігі төмендейді. Сондықтан саралап оқыту қазіргі әдістеменің негізгі талаптарының бірі болып есептеледі. Саралау тапсырманың көлемін ғана емес, оның мазмұнын, күрделілік деңгейін және орындалу тәсілдерін де қамтиды. Бұл тәсіл әрбір оқушының өз мүмкіндігіне сәйкес жұмыс істеуіне жағдай жасап, оқу жетістігін арттыруға ықпал етеді.

Қазақ тілі сабақтарында мәтінмен жұмыс ерекше орын алады. Себебі мәтін – барлық тілдік әрекетті ұйымдастыратын негізгі құрал. Мәтінді дұрыс таңдау мұғалімнің кәсіби шеберлігін көрсетеді. Қолданылатын мәтіндер оқушылардың жас ерекшелігіне сәйкес болуы, тәрбиелік мәнге ие болуы, ұлттық құндылықтарды насихаттауы және өмірмен байланысуы қажет. Оқушы мәтінді оқып қана қоймай, оның мазмұнын талдай алуы, негізгі ойды анықтай білуі, автор көзқарасын түсінуі, өз пікірін дәлелдеуі және мәтінге шығармашылық тұрғыдан баға беруі тиіс. Осындай жұмыстардың нәтижесінде білім алушының функционалдық сауаттылығы біртіндеп қалыптасады.

Практикалық тапсырмалар жүйесін құрастыру барысында қарапайымнан күрделіге қарай даму қағидаты сақталуы маңызды. Алғашқы тапсырмалар жаңа білімді қабылдауға бағытталса, кейінгі тапсырмалар оны қолдануға, салыстыруға, талдауға және жинақтауға мүмкіндік беруі қажет. Соңғы кезеңдегі тапсырмалар шығармашылық сипатта ұйымдастырылғаны тиімді. Бұл оқушының тек білімін ғана емес, оның логикалық ойлауын, тілдік қорын, зерттеушілік қабілетін және өзіндік пікір қалыптастыру дағдысын жетілдіреді.

Қазақ тілі пәнінде оқушылардың сөздік қорын дамыту үздіксіз жүргізілетін жұмыстардың бірі болып табылады. Тіл байлығы неғұрлым мол болған сайын білім алушы өз ойын нақты әрі сауатты жеткізе алады. Осыған байланысты мұғалім жаңа сөздерді жеке күйінде жаттатудан гөрі оларды түрлі жағдаяттарда қолдануға бағытталған жұмыстар ұйымдастыруы қажет. Жаңа сөздерді мәтін ішінде қолдану, сөздердің мағыналық ерекшеліктерін анықтау, синонимдік және антонимдік қатарларын табу, тұрақты тіркестерді пайдалану, мақал-

мәтелдер арқылы сөйлем құрастыру сияқты жұмыстар оқушылардың сөздік қорын табиғи жолмен байытады. Осындай тапсырмалар тілдік қордың белсенді қолданылуына мүмкіндік береді.

Сабақ барысында қойылатын сұрақтардың сапасы да оқыту нәтижесіне айтарлықтай әсер етеді. Егер мұғалім тек жабық сұрақтарды қолданса, оқушы көбінесе қысқа жауап берумен шектеледі. Ал ашық сұрақтар білім алушының ойын жүйелі жеткізуіне, дәлелдеуіне және өз көзқарасын білдіруіне жағдай жасайды. Сондықтан сабақ барысында «Неліктен?», «Қалай ойлайсың?», «Егер сен осы жағдайда болсаң не істер едің?», «Бұл мәселені тағы қалай шешуге болады?» деген сипаттағы сұрақтардың үлесін арттыру қажет. Мұндай сұрақтар оқушылардың сыни ойлау қабілетін дамытуға ықпал етеді.

Қазақ тілі пәнінде шығармашылық жұмыстардың тәрбиелік маңызы да ерекше. Шығарма, эссе, пікір жазу, күнделік жүргізу, сұхбат құрастыру, жарнама мәтінін дайындау, хат жазу, әлеуметтік желіге арналған мәтін әзірлеу сияқты жұмыстар оқушылардың өмірлік тәжірибесін байытып, олардың өз ойын сауатты әрі мәдениетті түрде жеткізуіне мүмкіндік береді. Бұл тапсырмалар арқылы білім алушылардың тек тілдік қабілеті ғана емес, азаматтық ұстанымы, ұлттық дүниетанымы және әлеуметтік жауапкершілігі де қалыптасады.

Қазіргі ақпараттық қоғам жағдайында цифрлық технологияларды пайдалану қазақ тілі сабақтарының мазмұнын байыта түседі. Мұғалім түрлі электрондық платформаларды, интерактивті жаттығуларды, цифрлық сөздіктерді, білім беру порталдарын және жасанды интеллект негізіндегі білім беру құралдарын тиімді қолданған жағдайда оқушылардың сабаққа деген қызығушылығы артады. Сонымен бірге цифрлық ресурстар мұғалімнің уақытын үнемдеп, әрбір оқушының білім нәтижесін жедел бақылауға мүмкіндік береді. Алайда кез келген цифрлық құрал оқытудың мақсатына қызмет етуі тиіс. Мұғалім технологияны мақсат ретінде емес, оқу нәтижесіне жетудің тиімді құралы ретінде қарастырған жағдайда ғана оның педагогикалық тиімділігі байқалады.

Қазақ тілі пәнінде қалыптастырушы бағалау ерекше маңызға ие. Бағалау оқушыны жазалау немесе кемшілігін көрсету құралы емес, оның алдағы оқу әрекетін жетілдіруге бағытталған кері байланыс болуы тиіс. Сондықтан мұғалім әрбір тапсырмадан кейін білім алушының жетістігін атап көрсетіп, келесі қадамын нақты ұсынуы қажет. Осындай жүйелі кері байланыс оқушылардың оқу мотивациясын арттырып, өз мүмкіндіктеріне деген сенімін күшейтеді. Сонымен қатар өзін-өзі бағалау мен өзара бағалау тәсілдерін қолдану оқушылардың жауапкершілігін қалыптастырып, оқу нәтижесін жақсартуға ықпал етеді.

Қазақ тілі пәнінің мазмұны ұлттық құндылықтармен тығыз байланыста ұйымдастырылғанда ғана оқыту өзінің тәрбиелік қызметін толық орындай алады. Сондықтан сабақ барысында қазақ халқының тарихы, әдебиеті, мәдениеті, салт-дәстүрі, шешендік өнері, ұлттық дүниетанымы туралы мазмұнды мәтіндерді пайдалану маңызды. Мұндай жұмыстар білім алушылардың туған тіліне деген құрметін арттырып, ұлттық болмысын нығайтады. Сонымен бірге әлемдік мәдениет пен жалпыадамзаттық құндылықтарды қамтитын мәтіндерді қолдану оқушылардың дүниетанымын кеңейтіп, мәдениетаралық қарым-қатынасқа дайындайды.

Қазақ тілі мұғалімінің кәсіби қызметіндегі ең маңызды міндеттердің бірі – әрбір оқушының бойындағы табиғи қабілетті байқап, оны дамытуға жағдай жасау. Ол үшін сабақ барысында зерттеушілік тапсырмалар, проблемалық жағдаяттар, жобалық жұмыстар, пікірталастар және өмірмен байланысты шығармашылық жұмыстар жүйелі түрде ұйымдастырылуы қажет. Осындай жұмыстардың нәтижесінде оқушы білімді жай қабылдаушы емес, оны өздігінен іздейтін, дәлелдейтін және өмірде қолданатын тұлға ретінде қалыптасады.

Қазақ тілі пәнін оқытуда практикалық тапсырмалар жүйесін тиімді ұйымдастыру мұғалімнің кәсіби шеберлігінің маңызды көрсеткіштерінің бірі болып табылады. Кез келген тапсырма белгілі бір оқу мақсатына қызмет етіп, оқушының білімін толықтырумен қатар оның ойлау қабілетін, шығармашылығын, зерттеушілік белсенділігін және коммуникативтік мәдениетін дамытуға бағытталуы қажет. Егер тапсырма оқушыны тек дайын жауапты табуға жетелесе, оның танымдық белсенділігі төмендейді. Ал мәселені өздігінен шешуге, пікір айтуға, дәлелдеуге, салыстыруға және қорытынды жасауға мүмкіндік беретін жұмыстар білім сапасының тұрақты артуына ықпал етеді. Сондықтан қазіргі қазақ тілі сабақтарында әрбір тапсырманың құрылымы оқушының белсенді әрекетіне негізделуі тиіс.

Практикалық тапсырмалар оқушының күнделікті өмірімен тығыз байланыста болған жағдайда ғана олардың тиімділігі артады. Сабақ барысында ұсынылатын мәтіндер, жағдаяттар және жаттығулар білім алушының өмірлік тәжірибесіне жақын болған сайын жаңа ақпаратты қабылдау жеңілдейді. Мысалы, ресми іс қағаздарын оқыту барысында оқушыларға өтініш, хабарландыру немесе өмірбаян жаздырудың орнына өз мектебіндегі нақты жағдайларға байланысты құжаттарды әзірлету әлдеқайда нәтижелі болады. Осындай жұмыстардың барысында оқушылар мемлекеттік тілдің күнделікті өмірдегі қажеттілігін түсінеді және алған білімін тәжірибеде қолдануға дағдыланады.

Қазақ тілі сабақтарында мәтінмен жүргізілетін жұмыстар ерекше орын алады. Мәтін тек оқу материалы ғана емес, ол – оқушының тілдік ойлауын қалыптастыратын маңызды құрал. Сондықтан мәтінмен жұмыс бірнеше кезең арқылы ұйымдастырылғаны дұрыс. Алдымен оқушы мәтіннің жалпы мазмұнын түсінеді, кейін негізгі ойды анықтайды, маңызды ақпаратты іріктейді, автордың көзқарасын бағалайды, өз пікірін білдіреді және мәтіндегі ақпаратты басқа жағдаяттарда қолдануға үйренеді. Осындай жүйелі жұмыстардың нәтижесінде білім алушының тек тілдік емес, логикалық және сыни ойлау қабілеттері де дамиды.

Оқушылардың сөздік қорын молайту қазақ тілі пәнінің негізгі міндеттерінің бірі болып қала береді. Бұл бағыттағы жұмыстар тек жаңа сөздердің мағынасын түсіндірумен шектелмеуі тиіс. Әрбір жаңа сөз түрлі жағдаяттарда бірнеше рет қолданылғанда ғана оқушының белсенді сөздік қорына енеді. Мұғалім сабақ барысында жаңа сөздерді сөйлем құрауда, мәтін жазуда, диалог ұйымдастыруда, пікірталас кезінде және шығармашылық жұмыстарда жүйелі пайдаланып отырғаны тиімді. Сонымен қатар сөздердің стильдік ерекшеліктерін, эмоционалдық реңкін және қолданыс аясын түсіндіру оқушылардың тілдік мәдениетін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Коммуникативтік бағыттағы оқыту әдістемесі қазақ тілі пәнінің мазмұнын жаңаша ұйымдастыруға жол ашты. Бұл тәсіл бойынша оқушы ең алдымен тілдік құралдарды қарым-қатынас жасау үшін пайдалана білуі тиіс. Сондықтан сабақ барысында жағдаяттық тапсырмаларға ерекше мән беріледі. Мұндай тапсырмалар білім алушыны нақты өмірлік жағдайға енгізіп, өз ойын сауатты жеткізуге үйретеді. Мәселен, мектептегі ғылыми жоба байқауына қатысу туралы ұсыныс жасау, кітапхана қызметкерімен сұхбат жүргізу, табиғатты қорғау жөнінде пікір айту немесе әлеуметтік желідегі мәдени қарым-қатынас ережелері туралы өз көзқарасын білдіру сияқты жұмыстар оқушының тілдік дағдыларын табиғи жағдайда дамытуға мүмкіндік береді.

Шығармашылық тапсырмалар оқушылардың қиялын, тіл байлығын және дербес ойлауын дамытуда ерекше рөл атқарады. Мұндай жұмыстарды орындау барысында білім алушы белгілі бір үлгіні қайталамайды, өз ойын жүйелейді, жаңа идея ұсынады және оны дәлелдеуге тырысады. Әсіресе эссе, мақала, пікір, сұхбат, репортаж, күнделік, блог мәтіні немесе жарнамалық мәтін жаздыру сияқты жұмыстар қазіргі оқушылардың қызығушылығына сәйкес келеді. Осындай тапсырмалар олардың өмірлік тәжірибесін кеңейтіп қана қоймай, функционалдық сауаттылығын да қалыптастырады.

Қалыптастырушы бағалау жүйесі қазақ тілі сабақтарының ажырамас бөлігіне айналды. Бағалау нәтижесі оқушының жіберген қатесін ғана емес, оның жетістігін де көрсетуі қажет. Осы мақсатта мұғалім нақты әрі түсінікті кері байланыс береді. Кері байланыс барысында орындалған жұмыстың күшті жақтары аталып, келесі қадамдары ұсынылады. Бұл тәсіл оқушының өзіне деген сенімін нығайтып, оқу мотивациясын арттырады. Сонымен қатар білім алушылардың өзін-өзі бағалауы мен өзара бағалауы жауапкершілік сезімін қалыптастырып, оқу нәтижесінің сапасын жоғарылатады.

Саралап оқыту тәсілі қазіргі қазақ тілі сабақтарының тиімділігін арттыратын маңызды педагогикалық құралдардың бірі болып саналады. Әр оқушының білім деңгейі, оқу қарқыны және қызығушылығы әртүрлі болғандықтан, мұғалім тапсырмаларды бірнеше деңгейде ұсынуы қажет. Кейбір оқушыларға мәтінді түсіну жеткілікті болса, келесі оқушылар мәтінді талдап, дәлел келтіріп, өзіндік пікір жазуға қабілетті болады. Осындай ерекшеліктерді ескеріп ұйымдастырылған сабақ әр білім алушының жеке мүмкіндігін дамытуға ықпал етеді және ешбір оқушының оқу үдерісінен шет қалмауына жағдай жасайды.

Қазақ тілі сабақтарында ұлттық құндылықтарды кіріктіру де ерекше маңызға ие. Мемлекеттік тілді оқыту барысында халық ауыз әдебиеті үлгілерін, шешендік сөздерді, мақал-мәтелдерді, нақыл сөздерді, тарихи тұлғалардың мұрасын және қазіргі қазақ әдебиетінің үздік шығармаларын тиімді пайдалану оқушылардың рухани дүниесін байытады. Сонымен қатар мұндай жұмыстар оқушылардың туған тіліне деген құрметін арттырып, ұлттық болмысын қалыптастырады. Сабақ мазмұны ұлттық мәдениетпен ұштасқан кезде тіл үйрену үдерісі оқушы үшін әлдеқайда қызықты әрі мағыналы болады.

Зерттеушілік жұмыстар қазақ тілі пәнінің тәжірибелік бағытын күшейтеді. Білім алушылар шағын зерттеу жұмыстарын орындау барысында ақпарат іздейді, салыстырады, талдайды, қорытынды жасайды және өз нәтижесін көпшілік алдында қорғайды. Мысалы, мектеп оқушыларының сөйлеу мәдениетін зерттеу, әлеуметтік желідегі қазақ тілінің қолданысына талдау жасау, өңірлік диалект сөздерін жинақтау немесе жастар тіліндегі жаңа сөздердің ерекшеліктерін анықтау сияқты жұмыстар оқушылардың ғылыми ізденіске деген қызығушылығын қалыптастырады. Осындай зерттеу жұмыстары оқушылардың тілдік білімін тәжірибемен ұштастырып, ғылыми сауаттылығын дамытуға ықпал етеді.

Жобалық оқыту технологиясы да қазақ тілі сабақтарының мазмұнын байыта түседі. Жоба орындау барысында оқушылар белгілі бір мәселені жан-жақты зерттеп, бірнеше ақпарат көздерімен жұмыс істейді, алынған мәліметтерді өңдейді және дайын өнім ұсынады. Мұндай жұмыстар барысында білім алушылардың ақпараттық сауаттылығы, зерттеушілік қабілеті, топпен жұмыс істеу мәдениеті және уақытты тиімді жоспарлау дағдылары қалыптасады. Сонымен бірге жобалық жұмыстардың нәтижесін қорғау оқушылардың көпшілік алдында еркін сөйлеу қабілетін жетілдіреді.

Цифрлық білім беру ресурстары қазақ тілі сабақтарын ұйымдастырудың жаңа мүмкіндіктерін ашып отыр. Интерактивті платформалар, электрондық сөздіктер, онлайн тесттер, бейнесабақтар және жасанды интеллект негізіндегі білім беру құралдары мұғалімнің жұмысын жеңілдетіп қана қоймай, оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырады. Дегенмен цифрлық технологиялар дәстүрлі оқытудың орнын алмастырмайды. Олар тек оқу мақсатына жетудің тиімді құралы ретінде қарастырылуы тиіс. Мұғалім технологияны орындай қолданған жағдайда ғана оның білім сапасына оң әсері байқалады.

Қазақ тілі пәні мұғалімінің кәсіби қызметі үздіксіз ізденісті талап етеді. Заманауи педагог жаңа әдістемелерді меңгеріп қана қоймай, оларды өзінің тәжірибесіне бейімдеп қолдана алуы қажет. Сабақ барысында оқушылардың жас ерекшелігін, қызығушылығын, танымдық қабілетін және әлеуметтік ортасын ескеріп ұйымдастырылған жұмыстар ғана жоғары нәтижеге жеткізеді. Сондықтан мұғалім әрбір сабақты шығармашылықпен жоспарлап, практикалық тапсырмаларды жүйелі түрде жетілдіріп отырғаны маңызды.

Оқыту тәжірибесі көрсеткендей, сабақ барысында практикалық тапсырмалардың үлесі артқан сайын оқушылардың пәнге деген қызығушылығы да жоғарылайды. Олар өз ойын еркін жеткізе бастайды, мәтінді тереңірек түсінеді, тілдік нормаларды дұрыс қолдануға үйренеді және алған білімін өмірлік жағдаяттарда пайдалана алады. Бұл өз кезегінде мемлекеттік тілді сапалы меңгеруге және білім алушылардың функционалдық сауаттылығының қалыптасуына оң ықпал етеді.

Осылайша қазақ тілі пәні бойынша әдістемелік ұсынымдар мен практикалық тапсырмалар жүйесі оқыту мазмұнын жаңғыртудың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Әдістемелік тұрғыдан дұрыс ұйымдастырылған сабақ, ғылыми негізделген тапсырмалар, жүйелі кері байланыс, саралап оқыту және тәжірибеге бағытталған жұмыстар оқушылардың тілдік құзыреттілігін жан-жақты дамытады. Мұндай тәсілдер мұғалімнің кәсіби қызметінің тиімділігін арттырып қана қоймай, білім беру сапасының тұрақты жоғарылауына да мүмкіндік береді.

Қазақ тілі пәнін оқыту сапасын арттыру – білім беру жүйесінің басым бағыттарының бірі. Бұл міндетті жүзеге асыру мұғалімнің кәсіби құзыреттілігіне, қолданатын оқыту әдістерінің тиімділігіне және практикалық тапсырмаларды жүйелі ұйымдастыра білуіне байланысты. Сабақ барысында білім алушының жеке ерекшеліктері ескеріліп, оның шығармашылық қабілетін дамытуға мүмкіндік берілген жағдайда ғана оқыту үдерісі нәтижелі болады. Осыған байланысты қазақ тілі пәні бойынша әзірленетін әдістемелік ұсынымдар мұғалімнің күнделікті жұмысында бағыт-бағдар беретін маңызды құрал болып табылады. Олар сабақтың мақсатын дұрыс айқындауға, оқу нәтижесін алдын ала жоспарлауға, тиімді тапсырмалар жүйесін таңдауға және бағалау үдерісін әділ ұйымдастыруға көмектеседі.

Тәжірибе көрсеткендей, оқушылардың пәнге деген қызығушылығы көбіне сабақтың ұйымдастырылуына байланысты қалыптасады. Егер сабақ барысында оқушы өз ойын еркін айтып, пікір білдіруге, зерттеу жүргізуге, шығармашылық жұмыс орындауға мүмкіндік алса, оның оқу белсенділігі артады. Сондықтан қазақ тілі сабақтарында оқушыларды тек тыңдаушы ретінде емес, білімді өздігінен меңгеретін белсенді тұлға ретінде қалыптастыру маңызды. Мұғалім ұйымдастыратын әрбір тапсырма белгілі бір оқу мақсатына қызмет етіп, оқушының өздігінен ізденуіне, ақпаратпен жұмыс істеуіне, дәлелді пікір айтуына және қорытынды жасауына жағдай жасауы қажет.

Практикалық тапсырмалар білім алушылардың тілдік дағдыларын кешенді дамытуға мүмкіндік береді. Олар теориялық білімді бекітіп қана қоймай, оқушының алған білімін күнделікті өмірде қолдануына ықпал етеді. Осы мақсатта сабақ барысында түрлі жағдаяттық тапсырмалар, шығармашылық жұмыстар, жобалық жұмыстар, пікірталастар, зерттеу элементтері және коммуникативтік тапсырмалар жүйелі түрде ұйымдастырылуы тиіс. Мұндай жұмыстар оқушылардың өз ойын жүйелі жеткізуіне, сөздік қорын байытуына, әдеби тіл нормаларын сақтап сөйлеуіне және жазуына мүмкіндік береді.

Қазақ тілі пәнінде білім сапасын арттырудың тиімді жолдарының бірі – пәнаралық байланысты жүзеге асыру. Оқушылар мәтіндерді талдау барысында тарих, география, биология, өнер, ақпараттық технологиялар және басқа пәндермен байланысты ақпараттарды пайдаланады. Бұл олардың дүниетанымын кеңейтіп, алған білімдерін кешенді түрде қолдануына жағдай жасайды. Сонымен қатар пәнаралық байланыс оқушылардың зерттеушілік қабілетін дамытып, оқу материалының өмірмен байланысын күшейтеді.

Оқыту барысында оқушылардың оқу жетістіктерін жүйелі бақылап отырудың да маңызы зор. Қалыптастырушы бағалау арқылы мұғалім әрбір оқушының жетістігін анықтап, дер кезінде қолдау көрсетеді. Бағалау нәтижелері келесі сабақтарды жоспарлау кезінде ескеріліп, оқу үдерісінің сапасын жақсартуға негіз болады. Әділ және нақты ұйымдастырылған бағалау оқушының жауапкершілігін арттырып, өз білімін жетілдіруге деген ынтасын күшейтеді.

Қазіргі қоғамда ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың қарқынды дамуы мұғалімдердің жұмысын жаңа деңгейге көтеріп отыр. Қазақ тілі сабақтарында цифрлық платформаларды, интерактивті жаттығуларды, электрондық оқулықтарды, мультимедиялық ресурстарды және жасанды интеллект құралдарын тиімді пайдалану оқыту мазмұнын байытады. Әсіресе мәтіндерді талдау, грамматикалық жаттығуларды орындау, шығармашылық жұмыстарды бағалау және жедел кері байланыс ұйымдастыру барысында заманауи цифрлық құралдардың мүмкіндіктері кеңейіп келеді. Дегенмен технологияны қолданудың басты мақсаты оқыту сапасын жақсарту екендігін ұмытпау қажет. Технология мұғалімнің орнын алмастырмайды, керісінше оның педагогикалық қызметін қолдайтын тиімді құрал ретінде қызмет етеді.

Қазақ тілі пәні мұғалімі үздіксіз кәсіби даму жолында болуы тиіс. Заманауи педагог әдістемелік әдебиеттерді тұрақты оқып, тәжірибе алмасып, инновациялық технологияларды меңгеріп, оларды сабақ үдерісінде шығармашылықпен қолдана білуі қажет. Мұғалімнің кәсіби ізденісі оқушылардың оқу жетістіктеріне тікелей әсер етеді. Сондықтан әдістемелік бірлестіктердің жұмысы, тәжірибе алмасу семинарлары, ашық сабақтар, ғылыми-практикалық конференциялар және біліктілікті арттыру курстары педагогтердің кәсіби дамуының маңызды бағыттары болып қала береді.

Сонымен қатар оқу үдерісінде ата-аналармен тиімді серіктестік орнатудың да маңызы зор. Отбасы мен мектептің өзара байланысы нығайған сайын оқушылардың оқу жетістіктері де жоғарылайды. Мұғалім ата-аналарды баланың оқу жетістіктері туралы тұрақты хабардар етіп, үй жағдайында тілдік ортаны қалыптастыруға қатысты әдістемелік кеңестер беріп отырғаны жөн. Мұндай ынтымақтастық оқушының мемлекеттік тілді меңгеруіне қолайлы жағдай жасайды.

Бүгінгі таңда функционалдық сауаттылық ұғымы білім беру жүйесінің басты нәтижелерінің бірі ретінде қарастырылады. Қазақ тілі пәні осы мақсатқа жетуде ерекше рөл атқарады. Себебі мемлекеттік тілді меңгерген оқушы алған білімін түрлі өмірлік жағдаяттарда еркін қолдана алады, ойын сауатты жеткізеді, ақпаратты талдайды, шешім қабылдайды және қоғаммен тиімді қарым-қатынас жасайды. Сондықтан практикалық тапсырмалар жүйесі функционалдық сауаттылықты дамытуға бағытталуы тиіс.

Қазақ тілі пәні бойынша әдістемелік ұсынымдар мен практикалық тапсырмалар жинағын тиімді пайдалану мұғалімнің жұмысын жүйелеп қана қоймай, сабақтың сапасын арттыруға мүмкіндік береді. Жинақтағы тапсырмалар оқушылардың жас ерекшеліктеріне, оқу мақсаттарына және білім деңгейіне сәйкес таңдалған жағдайда олардың оқу мотивациясы күшейіп, пәнге деген қызығушылығы артады. Сонымен бірге мұндай тапсырмалар білім алушылардың зерттеушілік, шығармашылық және коммуникативтік қабілеттерін дамытуға оң ықпал етеді.

Ғылыми-әдістемелік тұрғыдан негізделген практикалық тапсырмалар жүйесі мұғалімнің кәсіби қызметін жеңілдетеді, сабаққа дайындалу уақытын тиімді ұйымдастыруға мүмкіндік береді және оқу нәтижелерін тұрақты бақылауға жағдай жасайды. Әсіресе бір тақырып бойынша бірнеше деңгейдегі тапсырмалардың болуы саралап оқыту қағидатын толық жүзеге асыруға көмектеседі. Бұл өз кезегінде әрбір оқушының білім алу мүмкіндігін кеңейтіп, оқу сапасының артуына ықпал етеді.

Қорыта айтқанда, қазақ тілі пәні бойынша әдістемелік ұсынымдар мен практикалық тапсырмалар жинағы – қазіргі білім беру талаптарына толық сәйкес келетін маңызды әдістемелік құрал. Оның мазмұны мұғалімнің шығармашылық жұмысын қолдауға, сабақтың тиімділігін арттыруға және білім алушылардың коммуникативтік құзыреттілігін дамытуға бағытталған. Практикалық тапсырмалар арқылы ұйымдастырылған оқыту оқушылардың мемлекеттік тілді саналы меңгеруіне, функционалдық сауаттылығының қалыптасуына, сыни ойлауының дамуына және өмір бойы білім алуға дайын тұлға болып қалыптасуына мүмкіндік береді. Сондықтан қазақ тілі сабақтарында ғылыми негізделген әдістемелік ұсынымдарды жүйелі пайдалану білім беру сапасын арттырудың маңызды тетіктерінің бірі болып қала береді.

Қорытынды

Жүргізілген ғылыми-әдістемелік талдау қазақ тілі пәнін оқыту барысында әдістемелік ұсынымдар мен практикалық тапсырмалар жүйесін тиімді ұйымдастыру білім сапасын арттырудың негізгі шарттарының бірі екенін көрсетті. Практикалық бағыттағы тапсырмалар оқушылардың тілдік білімін тереңдетіп қана қоймай, оны күнделікті өмірде еркін қолдануына мүмкіндік береді. Сабақ барысында саралап оқыту, коммуникативтік әдістер, қалыптастырушы бағалау, шығармашылық және зерттеушілік жұмыстарды жүйелі қолдану оқушылардың функционалдық сауаттылығын, сыни ойлауын және коммуникативтік құзыреттілігін дамытуға ықпал етеді. Сонымен қатар цифрлық білім беру ресурстарын тиімді пайдалану оқу үдерісінің сапасын жаңа деңгейге көтеруге мүмкіндік береді. Қазақ тілі пәні мұғалімінің кәсіби шеберлігі, ғылыми негізделген әдістемелік жұмысы және тәжірибеге бағытталған тапсырмаларды жүйелі қолдануы мемлекеттік тілді сапалы меңгерген, ұлттық құндылықтарды құрметтейтін, шығармашыл әрі бәсекеге қабілетті тұлғаны қалыптастырудың маңызды алғышарты болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – Астана.
2. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. Жалпы орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. – Астана.
3. Қазақ тілі пәні бойынша оқу бағдарламасы (жаңартылған білім мазмұны). – Астана.
4. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. Қазақ тілі пәнін оқыту жөніндегі әдістемелік нұсқау хаттар.
5. Аханов К. *Тіл білімінің негіздері*. – Алматы.
6. Байтұрсынұлы А. *Тіл тағылымы*. – Алматы.
7. Жұбанов Қ. *Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер*. – Алматы.
8. Оразбаева Ф. *Тілдік қатынас негіздері*. – Алматы.
9. Балақаев М. *Қазақ әдеби тілі*. – Алматы.
10. Сыздық Р. *Қазақ әдеби тілінің тарихы*. – Алматы.
11. Құлмағамбетова Б. *Қазақ тілін оқыту методикасы*. – Алматы.
12. Қожахметова К. *Педагогика*. – Алматы.
13. Жарықбаев Қ. *Психология*. – Алматы.
14. Аймауытов Ж. *Тәрбиеге жетекші*. – Алматы.
15. Выготский Л. С. *Педагогикалық психология*. – Мәскеу.
16. Bloom B. *Taxonomy of Educational Objectives*. – New York.
17. UNESCO. *Education for Sustainable Development*. – Paris.
18. OECD. *Future of Education and Skills 2030*. – Paris.
19. Hattie J. *Visible Learning*. – London.
20. Fullan M. *The New Meaning of Educational Change*. – New York.

«ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН ОЙЫН АРҚЫЛЫ АРТТЫРУ»

Нугманова Манар Елибаевна

Жамбыл облысы Талас ауданы

Мағжан Жұмабаев атындағы орта мектебі

Бастауыш сынып мұғалімі

Аннотация. Мақалада бастауыш сынып оқушыларының қазақ тілі пәніне қызығушылығын арттыруда ойын әрекетін пайдаланудың өзіндік мүмкіндіктері қарастырылады. Ойын бастауыш жастағы баланың табиғи белсенділігіне

негізделгендіктен, оны тілдік біліммен ұштастыру оқушыны оқу тапсырмасының тікелей орындаушысы емес, ізденушісі, шешім қабылдаушысы және қарым-қатынасқа қатысушысы ретінде қалыптастыруға мүмкіндік береді. Негізгі назар ойынның сыртқы қызықтылығына емес, оның тілдік әрекет тудыру қабілетіне аударылады. Қазақ тілі сабағында оқушы сөзді естіп, мағынасын анықтап, оны орынды таңдап, сөйлем ішінде қолданып, өз ойын жеткізе алғанда ғана тілдік білім әрекеттік сипат алады. Осыған байланысты мақалада сөзді сезіну, тілдік таңдау жасау, сөйлесу қажеттілігін туғызу, шығармашылық шешім іздеу, қателерді өздігінен анықтау сияқты әрекеттерге құрылған ойын үлгілерінің педагогикалық маңызы талданады. Ойынның оқу мотивациясына, тілдік сенімділікке, оқушы дербестігіне, тыңдалым, айтылым, оқылым және жазылым дағдыларының өзара байланыста дамуына ықпалы сипатталады. Сонымен бірге ойын тапсырмаларын оқу мақсатына сәйкестендіру, баланың жетістік сезімін қамтамасыз ету, бәсекелестіктен гөрі ынтымақтастыққа басымдық беру және ойын нәтижесін тілдік нәтижемен байланыстыру мәселелері қамтылады. Ұсынылған ойлар бастауыш сынып мұғалімінің күнделікті тәжірибесінде пайдалануға бағытталған.

Түйін сөздер: бастауыш сынып, қазақ тілі, ойын әрекеті, қызығушылық, оқу мотивациясы, тілдік белсенділік, қарым-қатынас, сөздік қор, шығармашылық ойлау, оқушы дербестігі.

Бастауыш сыныптағы қазақ тілі сабағы баланың сөзді дұрыс жазуды немесе белгілі бір тілдік ережені меңгеруін ғана көздемейді. Оның ауқымы әлдеқайда кең. Бұл сабақта оқушы өзінің ойын сөзбен жеткізуді, басқа адамның айтқанын түсінуді, қажетті ақпаратты мәтіннен табуды, сұрақ қоюды, жауапты нақтылауды, оқиға туралы әңгімелеуді, зат пен құбылысты сипаттауды үйренеді. Сондықтан бастауыш мектепте қазақ тілін оқыту баланың жалпы оқу мәдениетінің қалыптасуымен тығыз байланысты. Ресми әдістемелік материалдарда да бастауыштағы қазақ тілін оқытудың маңызды бағыты тыңдалым, айтылым, оқылым және жазылым әрекеттерін дамыту, тілдік білімді оқу әрекеті мен күнделікті өмірде қолдануға бағыттау екені көрсетіледі.

Осындай мақсатқа жетуде оқушының сабаққа ішкі қызығушылығы шешуші рөл атқарады. Қызығушылық бар жерде бала тапсырманың жауабын білу үшін ойланады, өз еркімен сұрақ қояды, бұрынғы білімін еске түсіреді, қателессе қайта әрекет жасап көреді. Ал қызығушылық әлсіреген жағдайда ең жақсы дайындалған жаттығудың өзі оқушы үшін орындалуы тиіс кезекті міндетке айналып кетуі мүмкін. Сондықтан бастауыш сынып мұғалімі «Балаға бүгін қандай ережені түсіндіремін?» деген сұрақпен қатар «Оқушыны осы ережені өзі қолдануға не итермелейді?» деген мәселені де ойластыруы қажет.

Баланың қызығушылығын дайын мадақтау немесе сабақтағы әдемі көрнекілікпен ғана тұрақты ұстап тұру қиын. Шынайы танымдық қызығушылық оқушының өзі әрекет жасаған кезде пайда болады. Ол белгісіз сөздің мағынасын тапқанда, жұмбақтың шешуіне жеткенде, сөйлемдегі сәйкессіздікті байқағанда, досына өз ойын түсіндіре алғанда немесе бірнеше мүмкіндіктің ішінен дұрыс нұсқаны таңдағанда өз еңбегінің нәтижесін сезінеді. Демек қызығушылықтың маңызды көзі – баланың өзінің интеллектуалдық әрекеті.

Ойын осы әрекетті ұйымдастыруға қолайлы мүмкіндік береді. Бірақ ойынның сабақтағы маңызын «балалар ойнағанды жақсы көреді» деген түсінікпен ғана шектеуге болмайды. Педагогикалық тұрғыдан құнды ойын оқушы алдына шағын міндет қояды: бір нәрсені табу, таңдау, салыстыру, дәлелдеу, құрастыру, өзгерту немесе түсіндіру. Осы міндетті орындау барысында бала оқу материалын қолданады. Яғни ойынның сыртқы қабатында қызықты әрекет тұрса, оның ішкі мазмұнында нақты тілдік жұмыс жүреді.

Мысалы, мұғалім оқушыларға бес сөз беріп, олардан мағынасы жағынан сәйкес келмейтін сөзді анықтауды ұсынуы мүмкін. Егер тапсырма «Төрт дос және бір қонақ» ойыны ретінде берілсе, балалар сөздердің арасындағы ортақ белгіні іздей бастайды. «Алма, алмұрт, өрік, шие, дәптер» сөздерінің ішінен «дәптер» сөзін алып тастау оңай. Бірақ мұғалім «Неліктен?» деп сұрағанда тілдік және логикалық әрекет басталады. Оқушы «Қалғандары жеміс, ал дәптер оқу құралы» деп өз таңдауын түсіндіреді. Осы бір қысқа ойында сөз мағынасын ажырату, топтастыру және толық сөйлеммен жауап беру қатар орындалады.

Бастауыш сыныпта ойынның ең пайдалы қасиеттерінің бірі – балаға «сөйлеу себебін» туғызуы. Кейде мұғалім «осы сөзбен сөйлем құра» дегенде оқушы тапсырманы тек мұғалім талап еткендіктен орындайды. Ал ойын жағдаятында сөйлеудің нақты мақсаты пайда болады. Мәселен, бір бала қолындағы суретті басқа оқушыларға көрсетпей сипаттайды. Қалғандары оның не екенін табуы керек. Суретте кірпі бейнеленсе, бала «Бұл кішкентай жануар. Оның үстінде тікендері бар. Ол орманда тіршілік етеді» деп сипаттайды. Бұл жерде

сөйлем құрастыру жаттығуы табиғи қарым-қатынасқа айналады. Тыңдап отырған балалар да енжар қалмайды, себебі дұрыс жауап беру үшін әр сөзді мұқият тыңдауға мәжбүр.

Осындай ойындардың құндылығы олардың тілдің негізгі қызметін – адамдар арасындағы қарым-қатынасты – сабақ үстінде жүзеге асыруында. Ұлттық білім академиясының бастауыш сыныпта қазақ тіліне бойлата оқытуға арналған материалдарында да балалардың тілді ойын, әлеуметтік жағдаят және өзара қарым-қатынас арқылы белсенді қолдануына жағдай жасауға назар аударылады. Сондықтан ойын қазақ тілі сабағына сырттан қосылатын көңіл көтеру элементі емес, тілді қолдануға қажетті жағдай қалыптастыратын әдіс ретінде қарастырылғаны орынды.

Бастауыш сынып оқушысының қызығушылығы көбіне белгісіздікті анықтауға деген құштарлықпен байланысты. Мұғалім осы ерекшелікті тілдік тапсырмада пайдалана алады. Мысалы, «Құпия сөз» ойынында тақтаға бір сөздің әріптері түгел жазылмайды. Оқушылар сұрақ қою, берілген белгілерді пайдалану немесе әріптерді таңдау арқылы сөзді анықтайды. Егер жасырын сөз «кітапхана» болса, мұғалім «Бұл жерде кітаптар көп», «Оған оқушылар барады», «Бұл сөзде тоғыз әріп бар» сияқты белгілер береді. Оқушылар болжамдарын айтып, біртіндеп дұрыс жауапқа келеді. Мұнда оқушы жаңа сөзді дайын күйінде алмайды, оған ойлау арқылы жетеді.

«Сөздің ізін тап» ойынын мәтінмен жұмыс барысында қолдануға болады. Мұғалім мәтінді оқып болғаннан кейін бір сөзді атамай сипаттайды: «Осы сөз мәтінде екі рет кездесті. Ол адамның жақсы қасиетін білдіреді. Бұл сөзге “қандай?” деген сұрақ қойылады». Оқушылар мәтінге қайта оралып, қажетті сөзді іздейді. Бұл тәсіл оқылымды мұқият ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Бала мәтінді бір рет оқып қоюмен шектелмейді, нақты мақсатпен қайта қарап, ақпаратты таңдап алады.

Оқушы қызығушылығын арттыруда таңдау мүмкіндігінің болуы да маңызды. Барлық балаға бір тапсырманы бір жолмен орындатудың орнына мұғалім ойын ішінде бірнеше әрекет ұсына алады. Мысалы, оқушы жаңа сөзді суретпен көрсете алады, сол сөзбен сөйлем құрай алады немесе оны атамай сипаттай алады. Үш әрекеттің барлығы сөз мағынасын түсінуді қажет етеді, бірақ бала өзіне жақын тәсілді таңдайды. Таңдау құқығы оқушының жауапкершілігін де күшейтеді, өйткені ол өз шешімін өзі қабылдайды.

Ойын барысында оқушының тілдік сенімділігін қалыптастыруға ерекше назар аудару керек. Бастауыш мектепте кейбір балалар жауапты білсе де, көпшілік алдында айтуға қысылады. Бір рет қате жауап бергеннен кейін келесі тапсырмаларда қол көтермеуі мүмкін. Мұндай жағдайда ойын баланың психологиялық кедергісін азайта алады. Мысалы, бірден бүкіл сынып алдында жауап берудің орнына бала алдымен жұбымен ойнайды. Ол жауабын серіктесіне айтып көреді, қажет болса түзетеді, содан кейін ғана ортақ талқылауға қатысады. Осы шағын дайындықтың өзі өзіне сенімсіз оқушыға үлкен қолдау береді.

Ойынның тағы бір ерекшелігі – қатені оқудың табиғи бөлігіне айналдыра алуы. «Қате аулаушы» ойынында мұғалім қате жазылған сөздер мен сөйлемдерді әдейі ұсынады. Оқушылардың міндеті – мұғалімнің қатесін табу. Мұндай жағдайда қате жағымсыз нәтиже емес, керісінше ізделетін нысанға айналады. Мысалы, тақтада «Балалар бақшада ойнап жүрді.» және «Асан кітап оқыдыма?» тәрізді сөйлемдер беріліп, оқушылар тыныс белгісі немесе жазылу ерекшелігін анықтайды. Кейін олар түзетілген нұсқаны түсіндіреді. Бала қатені байқау арқылы өз білімін тексереді.

«Сөйлем дәрігері» ойыны да осы бағытта ұйымдастырылады. Мұғалім: «Бұл сөйлем ауырып қалыпты, оны емдеу керек» деп, сөздері дұрыс байланыспаған сөйлем береді. Мысалы, «Балалар алаңда доп ойнадымен». Оқушылар сөйлемді түзеп, қандай өзгеріс енгізгенін айтады. Осындай бейнелі тапсырмалар тілдік заңдылықты бастауыш жастағы балаға түсінікті әрекетпен байланыстырады.

Оқушылардың сөздік қорын дамытуда бір сөзді мүмкіндігінше әртүрлі жағдайда қолдануға бағытталған ойындар нәтижелі. Жаңа сөзді бірнеше рет көшіріп жазу оның белсенді сөздік қорға енуіне әрдайым жеткіліксіз. Бала сөзді естіп, айтып, мағынасын ажыратып, сөйлем ішінде қолдануы керек. Мысалы, «Бір сөз – үш міндет» ойынында оқушы берілген сөздің мағынасын түсіндіреді, онымен сөйлем құрайды және сол сөзге мағыналық жағынан жақын немесе байланысты басқа сөзді атайды. «Мейірімді» сөзі берілсе, бала оның адам қасиетін білдіретінін айтып, «Менің әжем өте мейірімді» деген сөйлем құрауы және «қамқор» сөзін атауы мүмкін.

Сөздің мағыналық реңкін сезінуге арналған ойындар да тіл байлығын арттырады. «Қай сөз дәл келеді?» ойынында мұғалім бірнеше нұсқа береді. Мысалы: «Жаңбыр ...» деген сөйлемге «жауды», «секірді», «оқыды» сөздерінің ішінен мағынасы сәйкес сөз таңдалады. Кейін тапсырма күрделеніп, «жаңбыр сіркіреді», «жаңбыр құйды» сияқты тіркестер салыстырылады. Оқушылар сөздердің мағыналық айырмашылығын байқап, белгілі бір жағдайға дәл келетін сөзді таңдауды үйренеді.

Қазақ тілі сабағында тыңдалым дағдысын дамытуға арналған ойындар кейде жеткіліксіз қолданылады. Дегенмен тілдік қарым-қатынастың маңызды бөлігі – басқа адамның сөзін мұқият тыңдай білу. «Тыңда да белгі бер» ойынында мұғалім бірнеше сөйлем оқиды. Егер сөйлемде жануардың атауы кездесе, оқушы қолын көтереді, ал өсімдік атауы кездесе, алақанын соғады. Кейін шарт күрделеніп, белгілі бір сөз табын немесе сөйлем түрін ажыратуға бағытталады. Бала дұрыс әрекет жасау үшін ақпаратты соңына дейін тыңдауы керек.

«Есте сақтаушы» ойынында мұғалім қысқа мәтінді бір рет оқиды. Оқушылар мәтіндегі кейіпкерлерді, оқиға орнын немесе белгілі бір детальдарды есте сақтауға тырысады. Бірақ бұл жай есте сақтау жарысына айналмауы тиіс. Екінші кезеңде балалар өз жауаптарының мәтінге сәйкестігін талқылайды. Осы арқылы тыңдау, есте сақтау және ақпаратты қайта жеткізу бір-бірімен байланысады.

Айтылымды дамытуда «Бір минуттық әңгімеші» ойынын қолдануға болады. Оқушыға таныс тақырып немесе сурет ұсынылады. Ол белгілі бір уақыт ішінде тақырыптан ауытқымай әңгімелеуі қажет. Алғашқыда уақыт отыз секунд болуы мүмкін. Мұғалім оқушыға «кім?», «қайда?», «не істеді?», «қандай?» сияқты тірек сұрақтар береді. Кейін тіректер біртіндеп азаяды. Мұнда мақсат көп сөйлеу емес, ойын жүйелі және түсінікті жеткізу.

Бастауыш сыныпта оқылымға қызығушылықты ойын арқылы арттырудың бір тәсілі – мәтінді құпия ақпарат көзіне айналдыру. Мысалы, «Жауап мәтіннің ішінде» ойынында мұғалім мәтінді оқымай тұрып бірнеше қызықты сұрақ қояды: «Кейіпкер неліктен үйіне кеш келді?», «Оған кім көмектесті?», «Оқиганың соңында не өзгерді?» Оқушылар жауапты білу үшін мәтінді мақсатпен оқиды. Оқу барысында олар сұрақтарға қажетті ақпаратты белгілейді. Осылайша мәтінді оқу «мұғалім тапсырғандықтан оқу» емес, белгісіз жауапты табу әрекетіне айналады.

Жазылымда «Сөйлемді құтқар» ойыны тиімді болуы мүмкін. Мұғалім сөйлемнің бір немесе бірнеше сөзін қалдырып кетеді: «Балалар ... барды». Оқушылар бос орынға мағынасы сәйкес бірнеше сөз ұсынады: «мектепке», «саябаққа», «мұражайға». Кейін сөйлемдердің мағынасы салыстырылады. Бұл тәсіл бір ғана дұрыс жауапқа тәуелді болмай, тілдің икемділігін сезінуге көмектеседі.

«Бес сөздік оқиға» ойынында мұғалім тақырыпқа қатысты бес тірек сөз береді. Мысалы: «күз, жапырақ, мектеп, жаңбыр, қолшатыр». Оқушы осы сөздердің барлығын қатыстырып шағын мәтін құрастырады. Бір оқушының әңгімесі екіншісіне ұқсамайды. Сондықтан бала өз жұмысының авторлық сипатын сезінеді. Бұл жазылымға қызығушылықты арттырумен қатар сөйлемдерді бір-бірімен байланыстыруға үйретеді.

Ойын әрекеті шығармашылық пен тілдік білімнің арасындағы байланысты күшейтеді. Бала белгілі бір ережені білгенімен, оны жаңа жағдайда қолдана алмаса, білім толыққанды әрекетке айналмайды. Сондықтан ойындарда дайын үлгіні қайталаумен қатар өзгерту, толықтыру, жаңа нұсқа ұсыну тапсырмалары болуы керек. Мысалы, мұғалім бір қарапайым сөйлем береді: «Құс ұшты». Оқушылар оны «сөйлемді өсіру» ойыны арқылы біртіндеп толықтырады: «Қарлығаш ұшты», «Қарлығаш аспанда ұшты», «Кішкентай қарлығаш көгілдір аспанда ұшты». Балалар сөйлемнің қалай кеңейгенін өздері байқайды.

«Сөзге жан бітір» ойынында оқушыға бір зат есім ұсынылып, оны сипаттайтын және әрекетін білдіретін сөздер табу тапсырылады. Мысалы, «жел» сөзіне «салқын, қатты, баяу» деген белгілер және «соғады, гуілдейді, күшейеді» сияқты әрекеттер айтылады. Кейін осы сөздерден шағын мәтін құралады. Бір қарағанда қарапайым ойын сын есім мен етістікті қайталау, сөздік қорды дамыту және мәтін құрастыру міндеттерін бір уақытта шешеді.

Ойынның бастауыш сынып оқушысына әсерін күшейтетін тағы бір фактор – күтпегендік. Мұғалім сабақ сайын бірдей үлгідегі «Кім жылдам?» жарысын қолданса, біраз уақыттан кейін ол қызығушылық тудырмайды. Сондықтан тапсырманың мазмұнында шағын тосындық болуы пайдалы. Мысалы, мұғалім сабаққа «сөйлей алмай қалған кейіпкердің хатын» әкеліп, хаттағы жоғалған сөздерді оқушылардан толықтыруды сұрай алады. Немесе конверттерге тапсырмалар салып, балаларға қай тапсырманы орындайтынын таңдауға мүмкіндік береді. Бұл жерде арнайы күрделі құрал қажет емес. Қарапайым қағаздың өзі дұрыс педагогикалық оймен берілсе, баланың қызығушылығын оята алады.

Ойын технологиясын қолдануда материалдық безендіруден гөрі тапсырманың мазмұны маңызды. Кейде мұғалім көп уақытын түрлі түсті карточкалар мен күрделі көрнекіліктер жасауға жұмсайды. Бірақ тапсырма оқушыдан тек дайын жауапты айтуды талап етсе, сыртқы тартымдылық оның танымдық құндылығын арттырмайды. Ал қарапайым тақтада жазылған «Осы үш сөздің бәрін қолданып бір күлкілі сөйлем құрастыр» деген тапсырманың өзі балаларды белсенді ойландыруы мүмкін. Демек тиімді ойынның басты өлшемі – оның қаншалықты әдемі жасалғаны емес, оқушының қандай тілдік әрекет жасағаны.

Мұғалім ойын ұйымдастырғанда балалардың бір-бірінен ерекшеленетінін ескеруі қажет. Бір оқушы сөзді тез табады, екіншісі асықпай ойланып барып дұрыс жауап береді, үшіншісі жазбаша жұмыста жақсы нәтиже көрсетсе, төртіншісі ауызша әңгімелеуге бейім болуы мүмкін. Сондықтан ойын үнемі жылдамдыққа құрылмауы керек. Жылдам жауап беруді ғана бағалау баяу, бірақ терең ойлайтын оқушылардың қызығушылығына кері әсер етуі ықтимал. Кейбір ойында тапқырлық, кейбірінде дәлдік, енді бірінде шығармашылық немесе бірлескен жұмыс бағаланғаны дұрыс.

Ойын барысында баланың кішкентай жетістігін байқау оқу мотивациясын нығайтады. Бір оқушы бұрын бір сөзбен ғана жауап беріп жүріп, ойын кезінде толық сөйлем құраса, бұл оның маңызды жетістігі. Екінші оқушы бұрын көп қате жіберіп, бүгін өз қатесін өзі тапса, мұғалім осы өзгерісті атап көрсетуі керек. Жетістік сезімі баланың келесі тапсырмаға деген ықыласын арттырады. Осылайша ойын тек сабақтағы көңіл күйді көтеретін амал емес, оқушының «мен орындай аламын» деген ішкі сенімін қалыптастыратын ортаға айналады.

Ойынның білімдік құндылығы оның сабақ аяқталғаннан кейінгі әсерімен де өлшенеді. Егер оқушы ойынның атауын ғана есте сақтап, қандай сөз немесе ережені үйренгенін айта алмаса, педагогикалық мақсат толық орындалмаған болуы мүмкін. Сондықтан ойыннан кейін өте қысқа болса да тілдік қорытынды жасалғаны дұрыс. «Бүгін ойында қандай жаңа сөз қолдандық?», «Қай ереже бізге көмектесті?», «Қай жерде қиналдық?», «Келесі жолы нені дұрысырақ жасаймыз?» деген сұрақтар баланы өзінің оқу әрекетіне назар аударуға үйретеді.

Осылай ұйымдастырылған ойын бастауыш сыныптағы қазақ тілі сабағын оқушы үшін дайын ақпаратты қабылдайтын ортадан сөзбен әрекет жасайтын кеңістікке айналдырады. Бала тындайды, байқайды, таңдайды, қателеседі, түзетеді, сұрайды, түсіндіреді және өзі жаңа тілдік өнім жасайды. Осындай белсенді әрекет үстінде

пайда болған қызығушылық уақытша көңіл көтеруден ерекшеленеді. Ол біртіндеп қазақ тілін түсінуге, сөздің мүмкіндігін тануға және өз ойын сауатты жеткізе білуге деген тұрақты танымдық қажеттілікке ұласады.

Қазақ тілі сабағындағы ойын әрекетінің нәтижелілігі көбіне мұғалімнің оны оқу үдерісінің қай тұсында және қандай мақсатпен қолданғанына байланысты. Ойын сабақтың басында оқушының назарын жаңа тақырыпқа бағыттап алады, негізгі бөлімде тілдік материалды тәжірибеде қолдануға мүмкіндік береді, ал сабақ соңында меңгерілген білімді бекітіп, оқушының өз нәтижесін бағалауына жағдай жасайды. Сондықтан ойынның болуы емес, оның сабақ құрылымымен табиғи байланысуы маңызды. Мысалы, жаңа тақырып заттың сынын білдіретін сөздерге арналса, мұғалім бірден анықтаманы түсіндіруден бұрын «Затты сипатта» ойынын ұсына алады. Оқушыларға бірнеше заттың суреті көрсетіліп, олардың түсін, көлемін, пішінін, сапасын білдіретін сөздер айтқызады. Балалар «қызыл алма», «үлкен доп», «жұмсақ жастық», «ұзын сызғыш» деген тіркестерді қолданғаннан кейін мұғалім осы сөздердің қандай сұраққа жауап беретінін анықтауға жетелейді. Бұл жағдайда жаңа білім дайын түрде ұсынылмайды, оқушы өзінің әрекеті арқылы тілдік заңдылықты байқайды.

Ойын арқылы жаңа ұғымды ашу бастауыш сынып оқушысының есте сақтауына да оң әсер етеді. Өйткені бала өзі байқаған, салыстырған және қорытынды жасаған білімді мағыналы түрде қабылдайды. Мысалы, «Сөздер неге өзгерді?» ойынында мұғалім «кітап – кітаптар», «қалам – қаламдар», «бала – балалар» сөздерін береді. Оқушылар сөздердің қандай өзгеріске түскенін, мағынада не өзгергенін анықтайды. Осыдан кейін көптік мағынаны білдіретін қосымшаларды өздері табады. Мұндай тапсырма баланы ережені жаттауға емес, тілдік деректерден заңдылық іздеуге үйретеді.

Қазақ тілі сабағында ойынның зерттеушілік сипат алуына ерекше мән берген жөн. Бастауыш сыныпта зерттеу міндетті түрде күрделі ғылыми жұмыс болмауы керек. Ол қарапайым бақылаудан, салыстырудан, болжам жасаудан басталады. Мысалы, мұғалім «Қай сөздің құпиясы бар?» деген ойын ұйымдастырып, бірнеше түбірлес сөз береді: «білім, білімді, білімпаз». Оқушылар сөздердің ортақ бөлігін табады, олардың мағына жағынан байланысын түсіндіреді. Осылайша оқушы сөз құрамын дайын кестеден емес, тілдік материалды салыстыру арқылы меңгереді.

Ойын арқылы тілдік материалды зерттеудің тағы бір жолы – «Тіл шеберханасы». Бұл ойында мұғалім сөз немесе сөйлем береді, ал оқушылар оны өзгертіп көреді. Мысалы, «Балалар ойнады» сөйлеміне бір сөз қосып, мағынасын өзгерту ұсынылады. Бір оқушы «Балалар аулада ойнады» десе, екіншісі «Кішкентай балалар ойнады», үшіншісі «Балалар көңілді ойнады» деп толықтырады. Оқушылар бір ғана сөздің сөйлем мағынасына қандай өзгеріс енгізетінін байқайды. Мұндай тапсырмалар тілдік сезімді дамытып, сөзді саналы таңдауға үйретеді.

Ойынның әсерін күшейтетін маңызды элементтердің бірі – оқушыға белгілі бір міндет пен жауапкершілік беру. Егер бала ойынға жай ғана қатысушы болса, оның назары тез ауып кетуі мүмкін. Ал нақты рөл берілсе, ол өзінің әрекетіне жауапкершілікпен қарайды. Мысалы, топтық жұмыста бір оқушы «сөз жинаушы», екіншісі «сөйлем құрастырушы», үшіншісі «қате тексеруші», төртіншісі «топ атынан сөйлеуші» болуы мүмкін. Келесі ойында рөлдер ауыстырылады. Бұл тәсіл әр оқушының түрлі тілдік әрекетті орындауына жағдай жасайды.

Бастауыш сыныптағы ойындардың бәрін жарысқа айналдыру міндетті емес. Кей балалар жарыс жағдайында белсенсе, басқа балалар керісінше қысылып қалуы мүмкін. Сондықтан ынтымақтастыққа негізделген ойындарды көбейткен жөн. Мысалы, «Ортақ әңгіме» ойынында бірінші оқушы бір сөйлем айтады, екіншісі соны жалғастырады, үшіншісі оқиғаны одан әрі дамытады. Нәтижесінде бүкіл сынып бірлесіп шағын әңгіме құрастырады. Бұл ойында бір жеңімпаз болмайды, ортақ нәтиже бағаланады. Балалар бір-бірінің сөзін тындап, алдыңғы оймен байланыс орнатуға үйренеді.

«Сөйлем көпірі» ойыны да бірлескен әрекетке негізделуі мүмкін. Мұғалім екі мағынасы алшақ сөз ұсынады, мысалы, «мектеп» және «бұлт». Оқушылар осы екі сөзді бір-бірімен байланыстыратын сөйлемдер тізбегін құрастырады: «Мен мектепке бара жаттым. Аспанда қара бұлт көрінді. Біраздан соң жаңбыр жауды». Мұндай тапсырма баланың ой жүйелілігін, сөз арасындағы мағыналық байланысты және сөйлемдерді біртұтас мәтінге біріктіру қабілетін дамытады.

Ойын арқылы ауызша сөйлеуді дамытуда сұрақ қою дағдысына да назар аудару қажет. Көп жағдайда мұғалім сұрақ қояды да, оқушы жауап береді. Ал күнделікті қарым-қатынаста баланың өзі де сұрақ құрастыра білуі керек. «Сұрақ иесі» ойынында оқушыға сурет немесе қысқа мәтін беріледі, ол сыныптастарына сол материал бойынша үш сұрақ дайындайды. Басқа оқушылар жауап береді. Кейін қай сұрақтың қызықты болғаны, қай сұраққа жауап беру үшін көбірек ойлану қажет болғаны талқыланады. Мұндай тапсырма сұраулы сөйлемді меңгертумен қатар баланың ақпаратты тереңірек түсінуге көмектеседі.

«Иә немесе жоқпен жауап беруге болмайды» ойыны да сұрақ құрастыруды дамытады. Бір оқушы жасырын затты ойлайды, қалғандары оны анықтау үшін сұрақ қояды. Бірақ сұрақ тек «иә» немесе «жоқ» жауабын талап етпеуі тиіс. Мысалы, «Ол қай жерде кездеседі?», «Оның түсі қандай?», «Оны не үшін қолданады?» деген сұрақтар қойылады. Нәтижесінде оқушылар ашық сұрақтар құрастыруға, сұрақтың мазмұнына мән беруге үйренеді.

Қазақ тілі сабағында ойындарды сөйлеу әдебі мен мәдениетін қалыптастыру үшін де қолдануға болады. Баланың тілдік сауаттылығы тек грамматикалық дұрыстықпен өлшенбейді. Ол әртүрлі ортада қандай сөз қолдану керектігін, қалай өтініш білдіруді, сәлемдесуді, алғыс айтуды, кешірім сұрауды және пікір білдіруді

білуі керек. «Сыпайы сөзді таңда» ойынында мұғалім жағдаяттарды ұсынады. Мысалы, «Сен досыңнан қарындаш сұрағың келеді», «Автобуста үлкен кісіге орын бердің», «Біреудің затын байқамай түсіріп алдың». Оқушылар осы жағдайға сәйкес сөздер мен сөйлемдерді айтады. Осылайша тілдік білім әдеп нормаларымен байланысады.

«Сөзді қалай айтқан дұрыс?» ойынында бір мағынаны әртүрлі сөзбен жеткізу салыстырылады. Мысалы, «Маған бер» және «Маған берші, өтінемін» деген сөйлемдердің айырмашылығы талқыланады. Балалар сөздің мазмұны ғана емес, оның айтылу мәнері мен қарым-қатынасқа әсері бар екенін түсіне бастайды. Бұл жұмыс бастауыш жастан мәдениетті сөйлеу дағдысының негізін қалайды.

Қазақ тілі сабағында ойын арқылы оқушының эмоционалдық сөздік қорын кеңейту де маңызды. Бастауыш сыныптағы балалар кейде өзінің көңіл күйін дәл сөзбен жеткізуге қиналады. «Көңіл күй сөздігі» ойынында мұғалім бірнеше жағдаятты сипаттайды: «Сен жарыста жеңдің», «Досың саған көмектесті», «Сүйікті ойыншыңды жоғалтып алдың». Оқушылар кейіпкердің сезімін білдіретін сөздерді табады: қуанды, риза болды, мұңайды, алаңдады. Кейін сол сөздермен сөйлем құрастырады. Бұл тапсырма тілдік қорды ғана емес, өз сезімі мен басқа адамның жағдайын түсіну қабілетін де жетілдіреді.

Сөз мағынасын терең меңгерту үшін синонимдік және қарама-қарсы мағыналық қатынастарды ойынға енгізуге болады. «Сөздің досын тап» ойынында оқушы берілген сөзге мағынасы жақын сөз іздейді. Мысалы, «әдемі – көркем», «батыл – ержүрек», «жылдам – тез». «Сөздің қарсыласын тап» ойынында қарама-қарсы мағыналы сөздер жұптастырылады: «үлкен – кіші», «жақын – алыс», «ақылды – ақымақ». Ойынның келесі кезеңінде оқушылар осы сөздерді сөйлем ішінде қолданады. Осы арқылы сөздердің мағыналық байланысын тек жаттап қана қоймай, контексте ажыратуға үйренеді.

Оқушының сөзді дұрыс таңдауы үшін оны нақты жағдаятта қолдануға мүмкіндік беру қажет. «Қай сөз артық емес, бірақ дәл емес?» деген тапсырма осыған көмектеседі. Мысалы, «Бала мектепке жүгірді», «Бала мектепке аяңдады», «Бала мектепке жетті» сөйлемдерін салыстырып, әр етістіктің қандай әрекетті білдіретінін анықтауға болады. Бала сөздің ұсақ мағыналық ерекшеліктерін байқаған сайын оның сөйлеуі де нақтылана түседі.

Жазылымды ойын арқылы дамытуда тек қысқа шығармашылық мәтіндермен шектелмеу керек. Бастауыш сыныпта күнделікті өмірде кездесетін шағын жазба жанрларын да ойын түрінде меңгертуге болады. «Хабарлама қалдыр» ойынында оқушы досына қысқа хабарлама жазады. «Шақыру билеті» ойынында сынып мерекесіне шақыру мәтінін құрастырады. «Жоғалған зат туралы хабарландыру» ойынында заттың атауы, түсі, ерекшелігі және қай жерде жоғалғаны жазылады. Мұндай тапсырмалар жазбаша тілдің нақты мақсаты бар екенін көрсетеді.

Мәтін құрылымын түсіндіру үшін «Аралас оқиға» ойыны нәтижелі. Мұғалім шағын мәтіннің сөйлемдерін жеке қағаздарға жазып, араластырып береді. Оқушылар сөйлемдерді логикалық тәртіппен орналастыруы қажет. Бірінші рет қарапайым уақыт тәртібі бар мәтін беріледі. Кейін себеп-салдар байланысы бар мәтіндер ұсынылады. Оқушы мәтіннің басы, негізгі бөлігі және аяқталуы арасындағы байланысты іс жүзінде байқайды. Бұл дағды кейін өз мәтінін құрастыру кезінде қажет болады.

«Артық сөйлем» ойынында мәтінге мағынасы сәйкес келмейтін бір сөйлем қосылады. Оқушылар оны тауып, неліктен артық екенін түсіндіреді. Тапсырма оқушының мәтін тақырыбы мен негізгі ойын түсінуін тексереді. Кейін мұғалім керісінше мәтіндегі жетіспейтін сөйлемді анықтатып, балаларға өз нұсқаларын ұсынуды тапсырады. Бұл мәтіннің тұтастығын сезінуге үйретеді.

Ойын технологиясы бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық ойлауын белсенді ететіндіктен, бір ғана дұрыс жауабы жоқ тапсырмаларға да орын беру керек. «Басқаша аяқта» ойынында таныс әңгіменің немесе ертегінің соңын өзгерту ұсынылады. «Егер мен кейіпкер болсам...» ойынында оқушы өзін шығарма кейіпкерінің орнына қойып, қандай әрекет жасайтынын айтады. Мұндай тапсырмаларда тілдік білім баланың қиялымен және жеке пікірімен ұштасады.

Ойын арқылы мәтінді кейіпкер тұрғысынан қайта әңгімелеу де пайдалы. Мысалы, әңгімені негізгі кейіпкер емес, екінші бір кейіпкердің атынан баяндау ұсынылады. Оқушы оқиғаға басқа көзқараспен қарап, сөйлеушінің рөлін сезінеді. Бұл тапсырма мәтінді терең түсінуді, кейіпкердің әрекетін талдауды және тілдік материалды қайта құруды талап етеді.

Сабақта цифрлық ойын элементтерін қолданғанда да негізгі назар баланың тілдік белсенділігіне аударылуы тиіс. Экрандағы дайын тест бірнеше минутқа қызығушылық тудыруы мүмкін, бірақ егер оқушы тек жауап нұсқасын басумен шектелсе, оның сөйлеу әрекеті аз болады. Сондықтан цифрлық тапсырмадан кейін жауапты ауызша түсіндіру, өз мысалын келтіру немесе жаңа сұрақ құрастыру пайдалы. Мысалы, интерактивті тапсырмада сөз таптары дұрыс топтастырылғаннан кейін оқушы бір сөзді таңдап, онымен сөйлем құрайды. Осылайша технология әрекетті жылдам ұйымдастырады, ал тілдік нәтиже мұғалімнің кейінгі тапсырмасы арқылы тереңдейді.

Ойын барысында жасанды интеллект немесе басқа цифрлық құралдар қолданылса да, мұғалімнің педагогикалық бақылауы негізгі орында болуы қажет. Оқушыға дайын жауап алу емес, берілген ақпаратты тексеру, салыстыру және өз жауабын құрастыру мүмкіндігі маңызды. Мысалы, цифрлық құрал бірнеше сөйлем ұсынса, оқушылар «Қай сөйлем бастауыш сынып оқушысының тіліне түсінікті?», «Қай сөзді қарапайым сөзбен алмастыруға болады?» деген сұрақтар бойынша талдай алады. Мұндай әрекет цифрлық материалды саналы пайдалануға үйретеді.

Қазақ тілі сабағындағы ойынның сапасын бағалау үшін мұғалім өзіне бірнеше қарапайым сұрақ қоя алады: ойын барысында барлық оқушы әрекет жасады ма, балалар қаншалықты сөйлесті, тапсырма нақты тілдік дағдыны дамытты ма, оқушылар өз жауаптарын түсіндірді ме, ойыннан кейін оқу нәтижесін анықтау мүмкін болды ма? Егер ойын өте көңілді өткенмен, балалардың негізгі бөлігі көрермен болып қалса немесе тілдік әрекет аз болса, келесі сабақта оны өзгерту қажет.

Ойынның тиімділігі оқушының қанша ұпай жинағанымен ғана өлшенбеуі керек. Нәтиже ретінде жаңа сөзді орынды қолдануы, сөйлемнің құрылымын дұрыс құруы, ойын нақты жеткізуі, мәтіннен дәлел табуы, өз қатесін байқап түзетуі сияқты тілдік жетістіктер ескеріледі. Осы көрсеткіштер мұғалімге ойынның шынайы оқу нәтижесін көруге көмектеседі.

Оқушылардың өз пікірін білдіруіне мүмкіндік беру де ойын әдісін жетілдіруге пайдалы. Аптаның соңында «Қай ойын саған жаңа сөзді жақсы есте сақтауға көмектесті?», «Қай тапсырмада көбірек сөйледің?», «Қай ойынды өзгертер едің?» деген сұрақтар қоюға болады. Баланың жауабы мұғалімге ойынның сыртқы тартымдылығын ғана емес, оның оқушы көзімен қабылдануын түсінуге мүмкіндік береді. Сонымен бірге оқушы өз оқуына қатысты пікір білдіруге үйренеді.

Қызығушылықты ұзақ мерзім бойы сақтау үшін ойындар біртіндеп күрделеніп отыруы қажет. Бірінші кезеңде бала сөзді табады, кейін сол сөзбен сөйлем құрайды, одан соң бірнеше сөйлемді байланыстырады, соңында өз мәтінін құрастырады. Осылайша ойын оқушының дамуына сәйкес өзгеріп, әр жаңа тапсырма бұрынғы білімге сүйене отырып жаңа әрекет талап етеді. Егер ойындар үнемі бір деңгейде қалса, олар уақыт өте келе танымдық маңызын жоғалтады.

Бастауыш сыныпта қазақ тілін ойын арқылы оқытудың маңызды нәтижелерінің бірі – баланың тілдік бастамашылдығының артуы. Сабақта оқушы тек мұғалім сұрағанда ғана сөйлейтін емес, өзі сұрақ қоятын, сөз ұсынатын, мәтінге атау ойлайтын, тапсырманы өзгертіп көретін деңгейге көтерілуі қажет. Осындай бастамашылдық пайда болған жағдайда оқу қызығушылығы ішкі қажеттілікке айнала бастайды.

Сондықтан мұғалім кейде дайын ойын ұсынудың орнына балалардан жаңа ереже ойлап табуды, тапсырма құрастыруды немесе ойынды күрделендіруді сұрауы мүмкін. Мысалы, таныс «Сөзді тап» ойынынан кейін «Бұл ойынды үшінші сынып оқушыларына қиынырақ ету үшін не қосуға болады?» деген сұрақ қойылады. Балалар «уақыт белгілеуге», «сөзді атамай түсіндіруге», «толық сөйлеммен жауап беруге» ұсыныс жасауы мүмкін. Осы кезде оқушы оқу үдерісінің белсенді ұйымдастырушысына айналады.

Ойын арқылы қалыптасқан осындай дербестік қазақ тілі сабағынан тыс уақытта да пайдалы. Бала жаңа сөз кездестіргенде оның мағынасын сұрауға, мәтіндегі түсініксіз жерді анықтауға, өз ойын дұрыс жеткізуге талпынады. Бұл тілдік білімнің сабақ шеңберінен шығып, күнделікті әрекетке ауысқанын көрсетеді.

Қазақ тілі сабақтарында ойынның мазмұнын ұлттық дүниетаныммен байланыстыруға да кең мүмкіндік бар. Қазақ халқының тұрмыс-тіршілігіне, табиғатына, салт-дәстүріне, ұлттық тағамдары мен қолөнеріне қатысты сөздерді ойын тапсырмаларына енгізу оқушының сөздік қорын мәдени мазмұнмен байытады. Мысалы, «Ұлттық бұйымды сипатта» ойынында оқушылар домбыра, сандық, бесік, түскііз сияқты заттарды атамай сипаттайды. Қалғандары жауабын табады. Мұнда жаңа сөздер тек жатталмай, мағынасы мен қызметі арқылы есте сақталады.

«Дәстүрді таны» ойынында қысқа сипаттамалар ұсынылып, оқушылар оның қандай дәстүрге қатысты екенін анықтайды. Кейін сол сөзбен немесе тақырыппен сөйлем құрастырады. Мұндай тапсырмалар қазақ тілін ұлттық мәдениетті танытатын мазмұнмен байланыстырып, пәннің тәрбиелік мүмкіндігін күшейтеді.

Ойынның баланың тұлғалық дамуына ықпалы оның өзін еркін көрсету мүмкіндігімен де байланысты. Әр сабақта дұрыс жауапты ғана күтетін ортада оқушы тәуекел жасауға қорқуы мүмкін. Ал шығармашылық ойындарда бірнеше жауап қабылданатынын көрген бала өз идеясын айтуға үйренеді. Бұл әсіресе бастауыш мектепте маңызды, өйткені дәл осы кезеңде «менің ойым құнды» деген сенім қалыптасады.

Мұғалім ойын барысында әр баланың жауабына құрметпен қарауды сынып мәдениетіне айналдырғанда оқушының белсенділігі артады. Басқа оқушының жауабына күлуге жол бермеу, пікірді сыпайы толықтыру, келіспеген жағдайда дәлел келтіру сияқты қарапайым ережелер ойынмен бірге коммуникативтік мәдениетті қалыптастырады. Бұл қазақ тілі сабағының мазмұнына толық сәйкес келеді, себебі тілді меңгеру – тек дұрыс сөз қолдану емес, сол сөз арқылы мәдениетті қарым-қатынас жасай білу.

Осылайша ойын бастауыш сыныптағы қазақ тілі сабағында оқушының танымдық белсенділігін, тілдік әрекетін және шығармашылық бастамасын бір ортада дамытуға мүмкіндік береді. Ол тапсырманың сыртқы формасын өзгертіп қана қоймай, мұғалім мен оқушының оқу әрекетін де өзгертеді. Мұғалім дайын білімді жеткізушіден әрекет ұйымдастырушыға, ал оқушы тыңдаушыдан сөзбен әрекет ететін, таңдау жасайтын, салыстыратын, дәлелдейтін және өзінің тілдік өнімін жасайтын белсенді тұлғаға айналады. Ойынның шынайы құндылығы да осында.

Ойынның қазақ тілі сабағындағы тиімділігі оқушының белсенділігімен ғана емес, оның тілдік нәтижесінің біртіндеп тұрақтануымен анықталады. Егер бала ойын кезінде жаңа сөзді тауып қана қоймай, оны кейін басқа тапсырмада дұрыс қолданса, сөйлемді құрастыру кезінде үйренген үлгіні өз мәтініне енгізсе немесе бұрын жіберген қатесін өздігінен түзете бастаса, ойынның оқу әрекетіне айналғанын көруге болады. Сондықтан мұғалім үшін басты мәселе – ойын өткен сәттегі көңіл күй емес, оның оқушының кейінгі тілдік әрекетіне қалай әсер еткенін бақылау.

Мұндай бақылауды жүйелі жүргізу үшін күрделі диагностика міндетті емес. Мұғалім сабақ барысында бірнеше қарапайым көрсеткішке назар аудара алады. Мысалы, оқушының өз еркімен жауап беру жиілігі, жаңа сөзді қолдануы, толық сөйлем құрауы, сұрақ қоюы, өз жауабын түсіндіруі, мәтіннен қажетті ақпаратты табуы, қатесін өзі түзетуі – осының барлығы тілдік қызығушылық пен белсенділіктің белгілері. Егер ойын тапсырмаларын қолдану барысында осы көрсеткіштер біртіндеп жоғарылай бастаса, мұғалім таңдаған тәсілдің нәтижелі екенін байқай алады.

Оқушылардың қызығушылығын арттыруда ойынның тұрақты жүйе ретінде ұйымдастырылуы маңызды. Бір сабақта өте қызықты ойын өткізіп, кейін ұзақ уақыт тек бірсарынды жаттығуларға көшу тұрақты нәтиже бермеуі мүмкін. Керісінше, әр сабақта аз көлемде болса да ойындық әрекет, таңдау, іздену немесе шығармашылық элементтерінің болуы баланың қазақ тілі сабағын белсенді оқу кеңістігі ретінде қабылдауына мүмкіндік береді. Бұл жерде ойынның өзі әрдайым үлкен болуы шарт емес. Кейде екі минуттық «сөзді жалғастыр», үш минуттық «қатені тап», қысқа «сұрақ құрастыр» тапсырмасы да сабаққа қажетті серпін береді.

Ойынның тұрақты қолданылуы оқушылардың белгілі бір оқу мәдениетін қалыптастырады. Уақыт өте келе бала ойын басталған кезде тек жеңуге емес, тапсырманы дұрыс орындауға, түсіндіруге, серіктесін тыңдауға, қателерді түзетуге және ортақ нәтижеге жетуге үйренеді. Мұндай дағды бірден қалыптаспайды. Алғашқы сабақтарда балалардың қызығушылығы ойынның сыртқы формасына көбірек бағытталуы мүмкін. Кейін мұғалім ережелерді дұрыс ұйымдастырып, әр ойынды оқу нәтижесімен байланыстырып отырса, оқушылар ойынның өзінен білім алуға көшеді.

Сабақ барысында ойынның бір маңызды мүмкіндігі – оқушылардың өзара тілдік қарым-қатынасын көбейту. Кейде дәстүрлі сабақта мұғалім көбірек сөйлейді, ал оқушының жауаптары қысқа болып қалады. Ойын ұйымдастырылғанда оқушылар бір-біріне сұрақ қояды, жауап береді, түсіндіреді, келіседі немесе өз пікірін өзгертеді. Бұл әсіресе бастауыш сынып үшін пайдалы, өйткені бала тілдік дағдыны тек мұғалімнің сөзін тыңдау арқылы емес, өзі белсенді сөйлеген кезде жетілдіреді.

Топтық ойындарда оқушылардың бірін-бірі үйрету мүмкіндігі де пайда болады. Бір бала белгілі бір сөздің мағынасын жақсы білсе, оны екінші балаға түсіндіреді. Бір оқушы сөйлемді дұрыс құраса, өзгелері оның үлгісін байқайды. Мұғалім барлық түсіндіруді өзі орындамай, оқушылардың тілдік өзара әрекетіне орын берген жағдайда сыныптағы оқу ортасы мазмұнды бола түседі. Мұндай өзара оқыту баланың өзін де жауапкершілікке үйретеді, өйткені ол білгенін басқа адамға түсінікті етіп жеткізуге тырысады.

Ойын барысында көшбасшылық пен бірлескен жұмыс дағдылары да байқалады. Дегенмен мұғалім бір баланың үнемі топ атынан сөйлеуіне жол бермеуі қажет. Егер жауапкершілік үнемі белсенді оқушылардың қолында қалса, кейбір балалар ойыннан шет қалуы мүмкін. Сондықтан рөлдерді алмастырып отыру тиімді. Бір ойында оқушы жауап беруші болса, келесіде бақылаушы, тағы бір тапсырмада сұрақ құрастырушы немесе қорытынды жасаушы болады. Осылайша әр бала әртүрлі тілдік әрекетті орындап көреді.

Бастауыш сыныптағы ойын тапсырмаларында уақытты дұрыс жоспарлау ерекше мәнге ие. Тым қысқа уақыт берілсе, баяу ойлайтын балалар өз мүмкіндігін көрсете алмайды. Ал тым ұзақ ойын негізгі оқу мазмұнынан алшақтатуы мүмкін. Сондықтан мұғалім тапсырманың күрделілігіне қарай уақыт белгілейді және қажет болған жағдайда оны икемді өзгертеді. Жылдамдық қажет ойындар мен ойлануды талап ететін тапсырмалар арасында тепе-теңдік болғаны дұрыс. Себебі қазақ тіліндегі сапалы жауап әрдайым жылдам жауаптан маңызды.

Ойынның әдістемелік сапасын арттыру үшін тапсырманы жеңілден күрделіге қарай құруға болады. Мысалы, бастапқы кезеңде оқушы сөзді табады. Кейін оның мағынасын түсіндіреді. Одан соң сол сөзбен сөйлем құрайды. Соңғы кезеңде сол сөзді пайдаланып шағын мәтін немесе диалог құрастырады. Осындай жүйелілік бір тілдік бірлікті әртүрлі әрекет барысында қолдануға мүмкіндік береді. Бала сөзді тек танудан бастап, оны өздігінен қолдану деңгейіне жетеді.

Қазақ тілі сабағында ойын арқылы сөздік қорды байытудың тағы бір жолы – күнделікті өмірдегі нақты ортаны пайдалану. Мысалы, «Сыныптағы бес зат» ойынында оқушы сыныптан бес зат таңдап, оларды атауы, сипаттауы және қызметін түсіндіруі тиіс. «Терезеден не көрдің?» ойынында балалар сыртқы көріністі бірнеше сөзбен суреттейді. «Менің сөмкемде» ойынында оқушы мектеп құралдарының атауын, түсін және не үшін қолданылатынын айтады. Мұндай ойындарға арнайы көрнекілік қажет емес, өйткені баланың айналасындағы орта тілдік материалдың өзіне айналады.

Оқушылардың сөз қолдану икемділігін дамыту үшін «Бір затты әртүрлі сипатта» ойынын қолдануға болады. Мысалы, алма бір оқушы үшін «қызыл, тәтті, дөңгелек», екінші бала үшін «піскен, хош иісті, шырынды» болуы мүмкін. Мұғалім балалардың қайталанбаған сөздер қолдануына ынталандырады. Нәтижесінде бір қарапайым заттың өзі бірнеше сөзді белсенді қолдануға мүмкіндік береді. Бұл тапсырмада дұрыс немесе қате жауаптан гөрі сөздік байлық пен дәлдік маңызды.

Ойын арқылы орфографиялық сауаттылықты дамытуда да қызықты тәсілдер бар. «Сөз жөндеуші» ойынында балалар қате жазылған сөздерді түзетіп қана қоймай, қатенің қай жерден шыққанын түсіндіреді. «Әріпті таңда» ойынында бір әріпті түсіп қалған сөздер беріледі. Ал «Дұрыс нұсқаны қорға» ойынында екі түрлі жазылған сөздің біреуін таңдап, неліктен сол нұсқаны дұрыс деп есептейтінін айту қажет. Бұл тәсіл баланы тек есте сақтауға емес, орфографиялық шешімін негіздеуге үйретеді.

Диктантты да ойын элементімен ұйымдастыруға болады. Мысалы, «Таңдаулы диктантта» мұғалім бірнеше сөз оқиды, ал оқушылар тек белгілі бір ережеге сәйкес келетін сөздерді ғана жазады. «Жад

диктанта» қысқа сөйлем бірнеше секунд көрсетіліп, кейін жабылады. Оқушылар оны есте сақтап жазуға тырысады. «Серіктес диктанта» жұптағы бір бала сөйлемді оқып береді, екіншісі жазады, кейін екеуі бірге тексереді. Мұндай тәсілдер диктантты тек тексеру формасы емес, тілдік әрекетке айналдырады.

Қазақ тілі сабағында ойынның мазмұнын жыл мезгілдерімен, мерекелермен, табиғат құбылыстарымен, мектеп өмірімен байланыстыру баланың тәжірибесіне жақындық туғызады. Мысалы, күзде «Күз сөздерін жина», қыста «Қарлы сөздер», көктемде «Табиғат оянды» сияқты шағын ойындар ұйымдастыруға болады. Бұл жағдайда жаңа сөздерді нақты құбылыстармен байланыстыру жеңілдейді. Оқушы сабақта үйренген сөзін күнделікті өмірде көріп, қайта қолдана бастайды.

Ойын тапсырмаларын пәнаралық байланыспен де құрастыруға болады. Математикамен байланысты ойында оқушылар сан атауларын қатыстырып сөйлем құрастырады. Дүниетанумен байланыстырғанда өсімдіктер, жануарлар, табиғат құбылыстары туралы сөздерді топтастырады. Көркем еңбекпен ұштастырғанда жасаған бұйымын сипаттайды. Музыкамен байланысты тапсырмада ән мазмұны бойынша сөздер немесе сөйлемдер құрастырады. Мұндай байланыс қазақ тілінің барлық пәнде қажет болатын құрал екенін көрсетеді.

Ойынның тәрбиелік мазмұнын күшейту үшін адамгершілікке қатысты жағдаяттарды пайдалануға болады. Мысалы, «Қалай жауап берер едің?» ойынында оқушыларға достық, көмек, қамқорлық, жауапкершілік туралы шағын жағдайлар ұсынылады. «Досың дәптерін ұмытып қалды. Сен не айтар едің?», «Сыныпта жаңа оқушы келді. Онымен қалай сөйлесер едің?» деген жағдаяттар арқылы балалар тілдік формаларды қолданумен қатар қарым-қатынас мәдениетін дамытады.

Мақал-мәтелдерді ойын арқылы қолдану да тәрбиелік және тілдік міндеттерді қатар шешеді. Бірақ мақалды тек жалғастырумен шектелмей, оны жағдаймен байланыстыру тиімді. Мысалы, мұғалім қысқа оқиға айтып, «Осы жағдайға қай мақал сәйкес келеді?» деп сұрайды. Оқушылар бірнеше нұсқа ұсынып, таңдауын түсіндіреді. Бұл жерде мақал дайын жатталған сөз емес, мағынаны түсіндіруге арналған тілдік құрал ретінде қолданылады.

Жаңылтпаштарды қолданғанда тек кімнің тез айтатынына емес, дыбысты дұрыс айтуға мән беру қажет. Мұғалім алдымен баяу, анық айтуға, кейін біртіндеп жылдамдатуға мүмкіндік береді. Оқушылар бір-бірінің айтуын тыңдап, қай дыбыстың қиындық туғызғанын байқайды. Мұндай жұмыс фонетикалық дағдыны көңілді түрде қалыптастырады.

Жұмбақтарды пайдалану да бірнеше кезеңмен ұйымдастырылса тиімді болады. Бірінші кезеңде оқушылар дайын жұмбақтың шешуін табады. Екінші кезеңде шешу сөзін сипаттайды. Үшінші кезеңде сол затқа өздері жұмбақ құрастырады. Бұл әрекет дайын мәтінді түсінуден шығармашылық мәтін жасауға дейін жетелейді. Сонымен қатар заттың негізгі белгісін ажыратып, оны сөзбен бейнелеуге үйретеді.

Қазақ тілінде ойын арқылы еркін сөйлеуді дамытуда суреттер сериясын қолдануға болады. Оқушылар суреттерді ретімен орналастырып, оқиға құрайды. Кейін суреттердің біреуі алынып тасталып, сол аралықта не болғанын өздері болжап айтады. Немесе суреттердің соңғысы көрсетілмей, балалар әңгіменің аяқталуын ұсынады. Бұл тәсіл қиял мен тілдік байланысты қатар дамытады.

Оқушылардың қызығушылығын сақтауда әзіл мен тосындық та орынды қолданылуы мүмкін. Мысалы, мұғалім әдейі мағынасы күлкілі сөйлем ұсынады: «Балық ағашқа шығып алды» немесе «Кітап алма жеп отыр». Оқушылар сөйлемнің неліктен дұрыс емес екенін анықтап, оны мағыналы сөйлемге айналдырады. Мұндай «шатасқан сөйлемдер» балалардың назарын тез аударып, сөз мағынасының үйлесімділігі туралы ойлануға мүмкіндік береді.

Ойын арқылы қалыптастырушы бағалауды табиғи жүргізуге де болады. Мұғалім ойын соңында тек жеңімпазды айтудың орнына оқушының әрекетіне назар аударады. «Сен бүгін үш жаңа сөз қолдандың», «Сен жауабыңды жақсы дәлелдедің», «Сен жұбыңның ойын толықтырдың», «Сен қатенді өзің таптың» деген нақты кері байланыс балаға өзінің қай қыры дамып келе жатқанын көрсетеді.

Өзін-өзі бағалау да ойын элементтерімен біріктірілуі мүмкін. Мысалы, сабақ соңында үш белгі ұсынылады: «Мен тапсырманы өзім орындай аламын», «Маған аздап көмек керек», «Маған тағы жаттығу қажет». Оқушы өзі үшін тиісті нұсқаны таңдайды. Бұл жерде ешкіммен салыстыру болмайды. Бала өз оқуына қарап үйренеді.

Ойыннан кейінгі рефлексия баланың танымдық қызығушылығын саналы деңгейге көтереді. «Маған қай тапсырма қызық болды?» деген сұрақпен ғана шектелмей, «Қай ойын жаңа сөзді есте сақтауға көмектесті?», «Қай жерде көп сөйледің?», «Қай тапсырмада өз қатенді байқадың?» деген сұрақтар қою тиімді. Осылайша бала ойынның қызықтылығын білім алу нәтижесімен байланыстыра бастайды.

Мұғалімнің өз тәжірибесін талдауы да маңызды. Бір ойын өте сәтті өткенімен, келесі сыныпта дәл сондай нәтиже бермеуі мүмкін. Сондықтан мұғалім әр сыныптың ерекшелігін, балалардың жасын, тілдік деңгейін, мінез-құлқын және өзара қарым-қатынасын ескеруі қажет. Қажет жағдайда ойынның уақытын, ережесін, топ құрамын, сұрақ санын немесе бағалау тәсілін өзгертуге болады.

Ойын технологиясы мұғалімнен үлкен материалдық ресурсты міндетті түрде талап етпейді. Көптеген тиімді ойындар қарапайым қағаз, сөз карточкасы, тақта немесе ауызша нұсқау арқылы ұйымдастырылады. Негізгі ресурс – мұғалімнің әдістемелік ойы. Ол бір оқу мақсатын әртүрлі қызықты әрекетке айналдыра алады. Мысалы, бір ғана сөздерді топтастыру мақсаты «Сөздерді үйіне орналастыр», «Артық сөзді тап», «Топты толықтыр», «Құпия топтың атын анықта» сияқты бірнеше ойынға негіз болады.

Ойынның сапасын арттыру үшін дайын үлгілерді механикалық көшірмеу керек. Мұғалім оны өз сыныбына бейімдеуі тиіс. Егер балалар сөз таптарын жақсы меңгерсе, қарапайым «зат есімді тап» ойынын қайта-қайта қолданудың орнына олардан сөйлем ішіндегі сөздің қызметін түсіндіруді, бір сөз табын екіншісіне айналдыруды немесе сол сөздерді қатыстырып мәтін құрастыруды талап етуге болады. Осылайша ойын баланың білім деңгейімен бірге күрделеніп отырады.

Бастауыш сыныпта оқушының қызығушылығы жетістік сезімімен тығыз байланысты. Егер бала үнемі күрделі тапсырмаға тап болып, жауап бере алмаса, ол біртіндеп белсенділігін жоғалтуы мүмкін. Сондықтан ойынның алғашқы қадамы қолжетімді болғаны жөн. Оқушы жеңіл тапсырманы орындап, өзіне сенгеннен кейін күрделірек міндетке көшеді. Бұл әсіресе оқуында қиындықтары бар балалар үшін маңызды.

Керісінше, қабілеті жоғары оқушылар үшін ойынның қосымша күрделі деңгейін ұсынуға болады. Мысалы, негізгі топ сөздерді мағынасына қарай ажыратса, қабілеті жоғары бала олардың арасындағы байланысты түсіндіреді немесе сол сөздермен мәтін құрастырады. Осылайша бір ойында әртүрлі деңгейдегі оқушыға жұмыс табылады.

Ойын арқылы сабақтағы психологиялық ортаны жұмсарту да маңызды нәтиже береді. Мұғалім баланың әр жауабын тексеру үшін емес, оның ойын түсіну үшін тыңдаған кезде оқушы еркін сөйлей бастайды. Әсіресе қазақ тілінде ойын айту, пікір білдіру, әңгімелеу кезінде қате жіберу табиғи екенін бала сезінуі қажет. Қатені бірден тоқтатып, сын айту емес, дұрыс үлгіге жетелейтін сұрақ қою тиімді.

Сыныпта қателесуге қауіпсіз орта қалыптасқанда балалар жаңа сөздерді батыл қолданады, күрделі сөйлем құрауға тырысады және өз ойларын еркін білдіреді. Бұл тіл дамуы үшін өте маңызды. Өйткені бала тек қате жасамауға тырысса, қарапайым жауаптармен шектелуі мүмкін. Ал ойындық орта оған тәжірибе жасауға мүмкіндік береді.

Ойын технологиясы бастауыш сынып мұғалімінің сабақты бала табиғатына жақын ұйымдастыруына жағдай жасайды. Бала үшін әрекет, қызығу, сұрақ қою, қиялдау және өзара сөйлесу табиғи қажеттілік. Егер қазақ тілі сабағы осы ерекшеліктерді ескерсе, оқушы пәнді тек ереже мен жаттығулар жиынтығы ретінде қабылдамайды. Ол тілдің күнделікті өмірде өз ойын жеткізуге, басқа адамды түсінуге және қоршаған ортаны сипаттауға көмектесетін құрал екенін сезінеді.

Осы себепті ойынның ең үлкен нәтижесі оқушының «ойынды жақсы көруінде» емес, қазақ тілінде әрекет жасауға деген ықыласының артуында. Бала өз еркімен сөз іздей бастаса, жаңа сөзді қолдануға тырысса, мәтінді түсінуге қызықса, сұрақ қойып, жауапты нақтыласа, онда ойын өз педагогикалық міндетін орындағанын білдіреді. Мұндай қызығушылық бірте-бірте тұрақты оқу мотивациясына айналады.

Қорытынды. Бастауыш сыныптағы қазақ тілі сабақтарында оқушылардың қызығушылығын ойын арқылы арттыру – баланың табиғи белсенділігі мен оқу әрекетін өзара байланыстыратын тиімді педагогикалық тәсіл. Ойын оқу үдерісіне сырттан қосылатын көңіл көтеру құралы емес, нақты тілдік міндетті орындауға бағытталған әрекет болған жағдайда ғана өзінің әдістемелік құндылығын көрсетеді. Оқушы ойын барысында сөзді іздейді, таңдайды, мағынасын түсіндіреді, сөйлем құрайды, мәтінмен жұмыс істейді, сұрақ қояды, пікір білдіреді, қателерін түзетеді және өз ойын басқа адамға жеткізеді. Осы әрекеттердің барлығы қазақ тілін саналы меңгеруге негіз болады.

Ойынның басты артықшылығы – оқушыға тілдік әрекет үшін шынайы себеп тудыруында. Бала тапсырманы мұғалім айтқандықтан ғана орындамай, белгісіз жауапты табу, досына ақпарат жеткізу, ойын шешу, мәтінді толықтыру немесе өз идеясын ұсыну мақсатында сөйлейді және жазады. Мұндай ортада тыңдалым, айтылым, оқылым және жазылым бір-бірінен бөлек емес, өзара байланыста дамиды.

Ойын арқылы оқушының танымдық қызығушылығын арттыру үшін мұғалім тапсырмаларды жас ерекшелігіне, білім деңгейіне және жеке мүмкіндігіне сәйкес таңдауы қажет. Ойынның ережесі түсінікті, мақсаты нақты, уақыты орынды және нәтижесі өлшенетін болуы тиіс. Барлық ойынды жылдамдық пен жарысқа құрудың орнына ынтымақтастық, шығармашылық, таңдау және өзара қолдау элементтерін енгізу маңызды. Бұл әр баланың сабаққа қатысуына және өз мүмкіндігін көрсетуіне мүмкіндік береді.

Ойын тапсырмалары ұлттық мазмұнмен, күнделікті өмірмен, сөйлеу әдебімен, шығармашылық әрекетпен және басқа оқу пәндерімен байланыстырылғанда олардың тәрбиелік және танымдық мәні артады. Ұлттық бұйымдар, мақал-мәтелдер, жұмбақтар, жаңылтпаштар, тұрмыстық жағдаяттар мен қоршаған ортаға қатысты тапсырмалар қазақ тілін баланың өмір тәжірибесіне жақындатады.

Мұғалім үшін ойынның нәтижесін баланың күлкісі немесе жиналған ұпай саны емес, оның тілдік ілгерілеуі көрсетуі тиіс. Оқушының жаңа сөздерді қолдануы, толық сөйлеммен сөйлеуі, сұрақ құрастыруы, мәтіндегі байланысты анықтауы, өз жауабын түсіндіруі және қатесін өздігінен түзетуі – ойын технологиясының нақты нәтижелері.

Қазақ тілі сабағында ойын жүйелі әрі мақсатты қолданылған жағдайда оқушы біртіндеп дайын білімді қабылдаушыдан тілмен белсенді әрекет ететін тұлғаға айналады. Оның пәнге деген қызығушылығы ойынның сыртқы әсерінен тілдің өзін тануға деген ішкі құштарлыққа ұласады. Осы тұрғыдан ойын технологиясы бастауыш сынып оқушысының қазақ тілін жақсы меңгеруіне ғана емес, оның өз ойын еркін жеткізуіне, шығармашылық тұрғыдан ойлауына, ынтымақтастықта жұмыс істеуіне және білім алуға жағымды көзқарас қалыптастыруына ықпал ететін маңызды педагогикалық мүмкіндік болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы.

2. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. Бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты.
3. Бастауыш білім беру деңгейінің 1–4-сыныптарына арналған «Қазақ тілі» пәні бойынша үлгілік оқу бағдарламасы.
4. Байтұрсынұлы А. Тіл тағылымы. – Алматы: Ана тілі.
5. Жұмабаев М. Педагогика. – Алматы: Ана тілі.
6. Аймауытов Ж. Тәрбиеге жетекші. – Алматы.
7. Оразбаева Ф.Ш. Тілдік қатынас: теориясы және әдістемесі. – Алматы.
8. Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаев Р.М. Педагогика. – Алматы.
9. Жарықбаев Қ.Б. Психология. – Алматы: Білім.
10. Выготский Л.С. Педагогическая психология. – Москва: Педагогика.
11. Эльконин Д.Б. Психология игры. – Москва: Владос.
12. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. – Москва: Народное образование.
13. Ушинский К.Д. Избранные педагогические сочинения. – Москва: Педагогика.
14. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка. – Москва.
15. Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының бастауыш білім беруде қазақ тілін оқытуға арналған ғылыми-әдістемелік ұсынымдары.

КӘСІБИ БАҒДАР БЕРУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЕҢБЕК НАРЫҒЫНА БЕЙІМДЕЛУІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Кажғалиева Гулжанат Тасжанқызы

Батыс Қазақстан облысы. Казталов ауданы.

"А. Байтұрсынұлы атындағы "мектеп- бөбекжай" кешені"КММ.

Кәсіби бағдар беру педагогы.

АННОТАЦИЯ

Қазіргі қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық өзгерістер, технологиялардың қарқынды дамуы, цифрландыру, жасанды интеллектінің еңбек үдерістеріне енуі және жаңа кәсіптердің пайда болуы білім беру жүйесінің алдына оқушыларды тек біліммен қамтамасыз ету емес, оларды болашақ кәсіби өмірге дайындау міндетін қойып отыр. Осы тұрғыдан алғанда кәсіби бағдар беру жұмысы оқушының мамандық таңдауына көмектесетін қосымша бағыт ғана емес, оның еңбек нарығында өз орнын табуына қажетті құзыреттерін қалыптастыратын маңызды педагогикалық үдеріс болып табылады. Мақалада кәсіби бағдар беру арқылы оқушылардың еңбек нарығына бейімделуін қалыптастырудың теориялық және практикалық негіздері қарастырылады. Оқушылардың кәсіби қызығушылығын, қабілетін, жеке ерекшеліктерін, құндылықтарын және еңбек нарығының талаптарын өзара байланыстырудың маңызы айқындалады. Сонымен қатар кәсіби бағдар беру педагогының қызметі, мектеп, ата-ана, кәсіптік білім беру ұйымдары және жұмыс берушілер арасындағы әлеуметтік серіктестіктің рөлі талданады. Еңбек нарығына бейімделу ұғымының мазмұны ашылып, оқушылардың кәсіби мобильділігін, жауапкершілігін, коммуникативтік қабілетін, цифрлық сауаттылығын, сыни ойлауын, командада жұмыс істеуін және өмір бойы білім алуға дайындығын қалыптастыру қажеттілігі негізделеді. Мақалада кәсіби сынақтар, экскурсиялар, кәсіптік шеберлік сабақтары, жобалық жұмыстар, еңбек нарығын зерттеу, кәсіби диагностика, кәсіп иелерімен кездесулер, цифрлық платформалар мен жеке кәсіби портфолио пайдалану сияқты әдістердің тиімділігі қарастырылады. Зерттеу нәтижелері кәсіби бағдар беру жүйелі, үздіксіз және оқушының жеке ерекшеліктеріне негізделген жағдайда оның болашақ мамандықты саналы таңдауына ғана емес, еңбек нарығының өзгермелі жағдайларына бейімделуіне де мүмкіндік беретінін көрсетеді.

Түйін сөздер: кәсіби бағдар, еңбек нарығы, оқушы, мамандық таңдау, кәсіби бейімделу, кәсіби өзін-өзі анықтау, еңбек құзыреттілігі, кәсіби бағдар беру педагогы, цифрлық сауаттылық, кәсіби мобильділік.

Қазіргі кезеңде білім беру жүйесінің негізгі міндеттерінің бірі – оқушыны болашақ өмірге және еңбек қызметіне сапалы дайындау. Бұрын мектеп бітірушінің кәсіби болашағын белгілі бір мамандықты таңдап, сол мамандық бойынша білім алуымен байланыстыру жеткілікті болып саналса, бүгінгі таңда бұл түсінік едәуір өзгерді. Қазіргі еңбек нарығы тұрақты емес, оның құрылымы технологиялық, экономикалық және әлеуметтік өзгерістерге байланысты үнемі жаңарып отырады. Кейбір мамандықтардың мазмұны өзгерсе, енді бір кәсіптердің еңбек нарығындағы маңызы төмендеуі мүмкін, сонымен бірге бұрын болмаған жаңа кәсіби бағыттар пайда болады. Мұндай жағдайда оқушының болашақ мамандығын бір рет таңдап, сол шешімді өмір

бойы өзгеріссіз сақтауынан гөрі, кәсіби ортадағы өзгерістерді түсінуі, өз қабілеттерін үнемі дамытуы және жаңа жағдайларға бейімделе алуы маңызды.

Осы өзгерістер кәсіби бағдар беру жұмысының мазмұнына да жаңа талаптар қояды. Кәсіби бағдар беруді тек мамандықтар туралы ақпарат беру немесе жоғары оқу орнына түсуге бағыттау ретінде қарастыру жеткіліксіз. Оның негізгі мақсаты – оқушыға өзін тануға, өзінің қызығушылығы мен қабілетін анықтауға, еңбек әлемінің ерекшеліктерін түсінуге, кәсіби мақсат қоюға және сол мақсатқа жетудің жеке стратегиясын қалыптастыруға көмектесу. Демек, кәсіби бағдар беру оқушының тұлғалық дамуы мен әлеуметтік бейімделуінің маңызды құрамдас бөлігіне айналады.

Еңбек нарығына бейімделу ұғымы да кең мазмұнға ие. Ол адамның белгілі бір жұмыс орнына орналасу қабілетімен ғана шектелмейді. Еңбек нарығына бейімделген тұлға өзінің кәсіби қызығушылығын түсінеді, еңбек қатынастарының негізгі қағидаларын біледі, жұмыс берушінің талаптарын түсінеді, өз мүмкіндіктерін дұрыс бағалайды, кәсіби міндеттерді орындауға қажетті білім мен дағдыларды меңгеруге ұмтылады, өзгерістерге икемді қарайды және жаңа білімді өз бетінше игере алады. Сондықтан оқушылардың еңбек нарығына бейімделуі мектеп кезеңінен басталуы қажет.

Кәсіби бағдар беру жұмысының қажеттілігі ең алдымен мамандық таңдаудағы кездейсоқ шешімдердің алдын алумен байланысты. Жасөспірім мамандықты таңдаған кезде өзінің қабілеті мен қызығушылығынан бұрын ата-анасының пікіріне, достарының таңдауына, әлеуметтік желілердегі танымал кәсіптерге немесе мамандықтың беделіне сүйенуі мүмкін. Кей жағдайда оқушы мамандықтың нақты мазмұнын білмей, тек сыртқы сипаттарына қарап шешім қабылдайды. Мұндай таңдау кейін кәсіби қанағаттанбауға, оқу мотивациясының төмендеуіне немесе мамандықты ауыстыруға алып келуі ықтимал. Сондықтан кәсіби бағдар беру педагогы оқушыға дайын шешім ұсынбай, оның өз шешімін саналы түрде қабылдауына жағдай жасауы керек.

Кәсіби бағдар беру барысында оқушы алдымен «Мен кіммін?», «Менің қандай қабілеттерім бар?», «Маған қандай іс ұнайды?», «Мен қандай ортада тиімді жұмыс істей аламын?», «Қандай құндылықтар мен үшін маңызды?», «Қандай мамандықтар қазіргі еңбек нарығында қажет?», «Мен таңдаған кәсіби бағытта қандай білім мен дағдылар керек?» деген сұрақтарға жауап іздеуі тиіс. Осы сұрақтарға берілген жауаптар оқушының кәсіби өзін-өзі анықтау процесін қалыптастырады.

Кәсіби өзін-өзі анықтау – тұлғаның өзінің кәсіби болашағын саналы түрде жоспарлауымен байланысты күрделі психологиялық-педагогикалық үдеріс. Бұл үдеріс бір сәтте қалыптаспайды. Оқушының кәсіби қызығушылығы бастауыш немесе орта буын кезеңінде пайда болуы мүмкін, алайда оның саналы кәсіби таңдауға айналуы жасөспірімдік кезеңде ерекше маңызға ие болады. Осы кезеңде оқушы өзін қоғамның болашақ мүшесі ретінде сезіне бастайды және өзінің өмірлік жоспарына байланысты сұрақтарға жауап іздейді.

Мектептегі кәсіби бағдар беру жұмысының тиімділігі оның жүйелілігіне байланысты. Егер оқушыға мамандықтар туралы ақпарат тек мектеп бітіруге жақын уақытта берілсе, оның кәсіби таңдауына толыққанды ықпал ету қиын. Сондықтан кәсіби бағдар беру үздіксіз сипатта ұйымдастырылуы қажет. Әр жас кезеңіне сәйкес оның мазмұны мен әдістері өзгеріп отыруы тиіс. Мысалы, төменгі сыныптарда еңбекке қызығушылық пен түрлі кәсіптер туралы алғашқы түсініктер қалыптастырылса, орта буында оқушының қабілеті мен қызығушылығын зерттеу, әртүрлі кәсіптік бағыттармен таныстыру маңызды. Жоғары сыныптарда кәсіби мақсат қою, еңбек нарығын зерттеу, білім алу траекториясын жоспарлау, кәсіби сынамалардан өту және нақты кәсіби орта туралы ақпарат алу басымдыққа ие болады.

Кәсіби бағдар беру педагогының қызметі осы үдерісті ұйымдастыруда ерекше орын алады. Ол оқушы мен кәсіби әлем арасындағы байланысты қамтамасыз ететін маман ретінде әрекет етеді. Педагог оқушының қызығушылығын анықтап қана қоймай, оның кәсіби мүмкіндіктерін зерттеуге, түрлі мамандықтар туралы объективті ақпарат алуға және жеке кәсіби жоспарын жасауға бағыт береді. Сонымен бірге кәсіби бағдар беру педагогы ата-аналармен, пән мұғалімдерімен, психологпен, колледждермен, жоғары оқу орындарымен және жұмыс берушілермен ынтымақтастық орнатады.

Кәсіби бағдар беру педагогының жұмысы кеңес берумен шектелмеуі тиіс. Оның қызметі ақпараттық, диагностикалық, кеңес беру, ұйымдастырушылық, мотивациялық және әлеуметтік серіктестік бағыттарын қамтиды. Ақпараттық бағытта оқушыларға мамандықтар, білім беру бағдарламалары, еңбек нарығындағы үрдістер және кәсіби талаптар туралы мәлімет беріледі. Диагностикалық бағытта оқушының қызығушылығы, қабілеті, бейімділігі мен тұлғалық ерекшеліктері зерттеледі. Кеңес беру барысында оқушының жеке жағдайына сәйкес кәсіби бағыттар талқыланады. Ұйымдастырушылық бағыт кәсіби экскурсиялар, кездесулер, тренингтер, кәсіби сынамалар және жобаларды өткізуді қамтиды. Мотивациялық бағытта оқушының еңбекке, білім алуға және өзін-өзі дамытуға деген ішкі қызығушылығы қалыптастырылады.

Еңбек нарығына бейімделу үшін оқушының академиялық біліммен қатар әмбебап дағдыларды меңгеруі маңызды. Қазіргі жұмыс берушілер қызметкерден тек диплом немесе пәндік білімді ғана күтпейді. Жұмыс барысында ақпаратты талдау, мәселені шешу, коммуникация орнату, командамен жұмыс істеу, уақытты тиімді пайдалану, цифрлық құралдарды қолдану, бастама көтеру, жауапкершілік алу және жаңа жағдайға бейімделу сияқты дағдылар қажет. Сондықтан мектептегі кәсіби бағдар беру осы дағдыларды қалыптастырумен тікелей байланыста болуы керек.

Мысалы, оқушыға белгілі бір мамандық туралы ақпарат берген кезде «Бұл маман не істейді?» деген сұрақпен ғана шектелмей, «Бұл маман қандай дағдыларға ие болуы керек?», «Оның жұмыс күні қалай өтеді?»,

«Қандай технологияларды қолданады?», «Қандай қиындықтар кездеседі?», «Бұл салада қандай өзгерістер болып жатыр?», «Бұл мамандықта даму мүмкіндігі қандай?» деген сұрақтарды талқылау тиімді. Мұндай тәсіл оқушының мамандықты шынайы түсінуіне мүмкіндік береді.

Кәсіби бағдар беру кезінде еңбек нарығы туралы ақпараттың өзектілігі ерекше маңызды. Еңбек нарығы туралы ескірген немесе жалпылама мәлімет беру оқушының қате шешім қабылдауына себеп болуы мүмкін. Сондықтан кәсіби бағдар беру педагогы еңбек нарығындағы өзгерістерді тұрақты бақылап, оқушыларға ақпаратты нақты әрі түсінікті түрде ұсынуы қажет. Қазақстан жағдайында бұл ретте мемлекеттік статистикалық деректерді, жұмыспен қамту саласындағы ресми ақпаратты, кәсіптік білім беру ұйымдарының мәліметтерін және жұмыс берушілердің талаптарын пайдалануға болады.

Еңбек нарығының өзгеруіне әсер ететін негізгі факторлардың бірі – цифрландыру. Цифрлық технологиялар көптеген салалардың жұмыс мазмұнын өзгертті. Білім беру, медицина, қаржы, өндіріс, ауыл шаруашылығы, көлік, сауда, мәдениет және қызмет көрсету салаларында цифрлық құралдарды пайдалану қалыпты еңбек дағдысына айналып келеді. Сондықтан оқушылардың цифрлық сауаттылығын қалыптастыру кәсіби бағдар берудің маңызды бөлігі болуы тиіс.

Сонымен бірге жасанды интеллектің дамуы еңбек әлеміне жаңа өзгерістер енгізіп отыр. Жасанды интеллект кейбір қайталанатын міндеттерді автоматтандыруға мүмкіндік беріп, бірқатар кәсіптердің мазмұнын өзгертуі мүмкін. Бұл оқушыларға болашақ мамандықты таңдағанда тек бүгінгі еңбек нарығын емес, оның ықтимал болашақ өзгерістерін де ескеруге үйретуді қажет етеді. Мұндай жағдайда кәсіби бағдар берудің негізгі бағыты нақты бір мамандықты ұсынудан кәсіби бейімделу қабілетін қалыптастыруға ауысады.

Кәсіби бейімделу дегеніміз – адамның кәсіби ортадағы жаңа жағдайларға икемделуі, кәсіби міндеттерді меңгеруі және еңбек ұжымының талаптарына сәйкес әрекет етуі. Оқушы мектепте кәсіби бейімделудің бастапқы дағдыларын қалыптастыра алады. Мысалы, жобалық жұмыс кезінде міндеттерді бөлу, белгіленген мерзімді сақтау, команда мүшелерімен коммуникация жасау, нәтижеге жауап беру, қателерді талдау және өз жұмысын қорғау сияқты әрекеттер болашақ еңбек қызметіне қажетті тәжірибе береді.

Оқушылардың еңбек нарығына бейімделуін қалыптастыруда жобалық оқытудың мүмкіндігі жоғары. Кәсіби бағдарға бағытталған жобаларда оқушылар белгілі бір кәсіпті зерттеп, оның еңбек жағдайын, қажетті білімін, кәсіби дағдыларын және даму перспективаларын анықтай алады. Мысалы, «Менің өңірімдегі сұранысқа ие мамандықтар», «Болашақтың 10 кәсібі», «Бір мамандықтың бір күні», «Мен таңдаған кәсіпке қойылатын талаптар», «Жасанды интеллект және болашақ мамандықтар» сияқты жобалар оқушының зерттеушілік және кәсіби қызығушылығын арттырады.

Кәсіби бағдар беру барысында кәсіби сынамалардың орны ерекше. Кәсіби сынама – оқушының белгілі бір кәсіптің элементтерін тәжірибе жүзінде орындап көруіне мүмкіндік беретін әдіс. Мысалы, педагогикаға қызығатын оқушы шағын сабақ жоспарын жасап, оны сыныптастарына түсіндіруі мүмкін; журналистикаға қызығатын оқушы шағын сұхбат жүргізіп, материал дайындай алады; бағдарламалауға қызығатын оқушы қарапайым цифрлық өнім әзірлей алады; дизайнерлік бағытқа қызығатын оқушы визуалды жоба жасай алады. Осындай тәжірибелер оқушыға кәсіптің сыртқы беделін емес, оның нақты мазмұнын түсінуге мүмкіндік береді.

Кәсіби сынама кезінде оқушының нәтижесі ғана емес, оның сол әрекетке деген қызығушылығы, қиындыққа реакциясы және жұмыс процесіндегі белсенділігі де маңызды. Кейде оқушы белгілі бір мамандыққа қызығатынын айтқанымен, кәсіби сынама кезінде сол қызметтің нақты мазмұнына қызығушылық танытпауы мүмкін. Бұл жағдай кәсіби бағдар беру процесінде өте маңызды кері байланыс береді.

Оқушының кәсіби таңдауын қалыптастыруда ата-ананың ықпалы да жоғары. Ата-ана баласының қабілетін, мінезін және қызығушылығын жақсы білуі мүмкін, бірақ кейде өзінің жүзеге аспаған кәсіби жоспарын баласына таңуға немесе қоғамда беделді деп саналатын мамандықтарды таңдауға мәжбүрлеуге тырысады. Сондықтан ата-аналарға кәсіби бағдар беру жұмысының мақсаттарын түсіндіру қажет. Ата-ананың міндеті – баласының орнына мамандық таңдау емес, оның саналы таңдау жасауына қолдау көрсету.

Мектеп пен ата-ана арасындағы кәсіби бағдар беру бағытындағы серіктестік арнайы кездесулер, тренингтер, кеңестер және ақпараттық семинарлар арқылы жүзеге асуы мүмкін. Мұндай кездесулерде ата-аналарға қазіргі еңбек нарығының ерекшеліктері, мамандықтардың өзгеруі, баланың кәсіби қызығушылығын қолдау жолдары және кәсіби таңдауға қысым көрсетудің ықтимал салдары түсіндіріледі.

Кәсіби бағдар беру жүйесінде пән мұғалімдерінің де рөлі зор. Әрбір оқу пәні белгілі бір кәсіби бағытпен байланыстырылуы мүмкін. Математика сабақтарында инженерия, қаржы, статистика және ақпараттық технологиялар салалары туралы кәсіби контексттерді қолдануға болады. Биология сабақтарында медицина, биотехнология, экология, фармацевтика сияқты бағыттар таныстырылады. Физика пәні инженерия, энергетика, робототехника және техникалық кәсіптермен байланыстырылады. Қазақ тілі мен әдебиеті сабақтары журналистика, филология, редакторлық, аударма және коммуникация салаларымен ұштасуы мүмкін. Информатика сабағында бағдарламалау, киберқауіпсіздік, деректерді талдау және жасанды интеллект бағыттары туралы түсінік беріледі.

Осылайша кәсіби бағдар беру жеке бір педагогтың немесе бір ғана іс-шараның міндеті емес, мектептің барлық педагогикалық ортасын қамтитын жүйелі жұмыс болуы қажет. Бұл тұрғыдан алғанда кәсіби бағдар беру педагогы үйлестіруші қызмет атқарады.

Кәсіби бағдар берудің тиімділігін арттыруда еңбек әлемімен тікелей байланыс жасау маңызды. Мектеп оқушылары нақты кәсіп иелерімен кездескенде мамандық туралы теориялық ақпараттан гөрі практикалық

түсінік алады. Кәсіп иелері өздерінің кәсіби жолы, жұмысындағы қиындықтар, қажетті дағдылар, алғашқы жұмыс тәжірибесі және кәсіби даму мүмкіндіктері туралы әңгімелей алады. Мұндай кездесулер оқушыға мамандықтың шынайы бейнесін қалыптастыруға көмектеседі.

Кәсіби бағдар беру барысында колледждер мен жоғары оқу орындарымен ынтымақтастық та маңызды. Оқушылар білім беру бағдарламаларымен, зертханалармен, оқу кабинеттерімен және студенттердің практикалық жұмыстарымен таныса алады. Алайда кәсіби бағдар беру тек белгілі бір білім беру ұйымына оқушы тартуға бағытталмауы тиіс. Оның басты мақсаты – оқушының өзіне сәйкес білім беру және кәсіби траекторияны таңдауға жағдай жасау.

Еңбек нарығына бейімделудің тағы бір маңызды шарты – кәсіби ақпаратты өз бетінше іздеу қабілеті. Қазіргі ақпараттық ортада оқушы мамандықтар туралы көптеген мәліметке оңай қол жеткізе алады. Бірақ барлық ақпараттың сапасы бірдей емес. Сондықтан оқушы ақпараттың сенімділігін бағалауды, ресми дереккөздерді ажыратуды, еңбек нарығы туралы статистикалық мәліметтерді түсінуді және бірнеше ақпарат көзін салыстыруды үйренуі қажет. Бұл дағдылар оның кәсіби шешім қабылдау сапасын арттырады.

Кәсіби бағдар беру жұмысының нәтижесінде оқушыда жеке кәсіби портфолио қалыптастыру тиімді. Портфолиода оқушының оқу жетістіктері, жобалары, сертификаттары, олимпиада және байқау нәтижелері, шығармашылық жұмыстары, кәсіби сынақтары, қызығушылықтары және болашақ кәсіби жоспары жинақталуы мүмкін. Портфолио оқушыға өзінің даму динамикасын көруге және болашақтағы білім алу бағытын жоспарлауға мүмкіндік береді.

Кәсіби портфолионың маңызды элементі – өзіндік рефлексия. Оқушы белгілі бір іс-шарадан немесе кәсіби сынамадан кейін «Маған не ұнады?», «Не қиын болды?», «Мен қандай қабілетімді байқадым?», «Қандай дағдымды дамытуым керек?», «Бұл кәсіп туралы көзқарасым өзгерді ме?» деген сұрақтарға жауап бере алады. Рефлексия оқушының кәсіби өзін-өзі тануын тереңдетеді.

Кәсіби бағдар беру барысында оқушыға таңдау еркіндігін сақтау маңызды. Педагог белгілі бір мамандықты «ең дұрыс» немесе «ең болашағы зор» деп көрсету арқылы оқушының таңдауын шектемеуі тиіс. Себебі бір мамандықтың еңбек нарығындағы сұранысы жоғары болғанымен, ол нақты оқушының қабілетіне немесе қызығушылығына сәйкес келмеуі мүмкін. Тиімді кәсіби бағдар беру оқушының жеке ерекшеліктері мен еңбек нарығының талаптарын тең дәрежеде қарастырады.

Оқушының кәсіби бейімделуіне әсер ететін факторлардың бірі – еңбек құндылығын түсіну. Мектеп оқушыға еңбек тек табыс көзі емес, адамның өзін жүзеге асыруының, қоғамға үлес қосудың және жеке дамудың маңызды формасы екенін түсіндіруі керек. Сонымен бірге кез келген кәсіптің әлеуметтік маңызы бар екенін көрсету қажет. Мұндай көзқарас оқушының еңбекке деген жауапкершілігін арттырады.

Қазіргі еңбек нарығында кәсіби мобильділік ұғымы да маңызды. Кәсіби мобильділік – адамның жаңа кәсіби жағдайларға бейімделіп, қажет болған жағдайда жаңа білім мен дағдыларды игеру қабілеті. Мектеп кезеңінде кәсіби мобильділіктің негізін оқушының өзгерістерге ашықтығы, өзін-өзі дамытуға ұмтылысы және өмір бойы білім алуға дайын болуы қалыптастырады. Сондықтан кәсіби бағдар беру педагогы оқушыны «бір мамандықты таңдау» идеясынан «өзінің кәсіби дамуын басқару» идеясына бағыттауы қажет.

Жалпы алғанда, кәсіби бағдар беру арқылы еңбек нарығына бейімделуді қалыптастыру – ұзақ мерзімді және көпқырлы педагогикалық міндет. Оның нәтижесі оқушының нақты бір мамандықты таңдауымен ғана өлшенбейді. Негізгі нәтиже – оқушының өзін тануы, еңбек әлемін түсінуі, кәсіби шешім қабылдауы, өз мүмкіндіктерін бағалауы және болашақтағы өзгерістерге дайын болуы. Осы бағыттағы жүйелі жұмыс оқушының мектептен кейінгі білім алуына ғана емес, оның кейінгі кәсіби және әлеуметтік өміріне де оң ықпал етеді.

Кәсіби бағдар беру жұмысын ұйымдастыруда оқушының жеке ерекшеліктерін ескеру ерекше маңызға ие. Бір сыныпта білім алатын оқушылардың қызығушылығы, қабілеті, өмірлік тәжірибесі, әлеуметтік ортасы және болашаққа деген көзқарасы әртүрлі болады. Сондықтан барлық оқушыға бірдей мазмұндағы кәсіби бағдар беру шараларын ұсыну күтілетін нәтижеге жеткізе бермейді. Кәсіби бағдар беру педагогы оқушының жеке кәсіби бейінін анықтап, соған сәйкес ақпарат пен практикалық мүмкіндіктер ұсынуы қажет. Бұл жерде кәсіби бағдар берудің тұлғаға бағдарланған сипаты алдыңғы орынға шығады.

Тұлғаға бағдарланған кәсіби бағдар беру оқушыны белгілі бір мамандыққа бағыттаудан бұрын оның өзіндік мүмкіндіктерін ашуға негізделеді. Оқушы өзінің күшті және әлсіз жақтарын түсінген кезде ғана кәсіби таңдауына жауапкершілікпен қарай бастайды. Осы мақсатта өзін-өзі бағалау, рефлексия, кәсіби қызығушылықты анықтау сауалнамалары, бақылау, әңгімелесу және практикалық тапсырмалар тиімді қолданылады. Алайда диагностикалық құралдардың нәтижесін абсолютті шешім ретінде қабылдауға болмайды. Кәсіби тест оқушыға белгілі бір бағыт туралы ойлануға көмектесетін құрал болғаны дұрыс, ал соңғы шешім оқушының тәжірибесі, қызығушылығы және саналы талдауы негізінде қабылдануы тиіс.

Кәсіби бағдар беру кезінде оқушының қызығушылығы мен қабілеті арасында айырмашылық болуы мүмкін екенін де ескеру қажет. Мысалы, бала медицина саласына қызығуы мүмкін, бірақ бұл салада қажет болатын биология, химия, жауапкершілік және адамдармен қарым-қатынас жасау дағдылары оның қазіргі мүмкіндіктерімен толық сәйкес келмеуі ықтимал. Мұндай жағдайда педагог оқушының қызығушылығын жоққа шығармай, оған қажетті құзыреттерді дамыту жолдарын көрсетуі керек. Осылайша кәсіби бағдар беру шектеу емес, даму бағытын анықтайтын құралға айналады.

Оқушының кәсіби қызығушылығын анықтау барысында оның мектептегі оқу жетістіктері де ескеріледі. Дегенмен үлгерім көрсеткіштерін кәсіби таңдаудың жалғыз критерийі ретінде қолдану дұрыс емес. Кейбір оқушылардың академиялық нәтижесі жоғары болғанымен, олардың практикалық немесе шығармашылық қабілеті ерекше болуы мүмкін. Керісінше, кейбір оқушы белгілі бір пәннен төмен нәтиже көрсеткенімен, нақты кәсіби ортада жақсы нәтиже көрсетуі ықтимал. Сондықтан кәсіби бағдар беру барысында оқушының жан-жақты қабілетін анықтау маңызды.

Еңбек нарығына бейімделу үшін оқушының кәсіби құзыреттерімен қатар әлеуметтік құзыреттерін де дамыту қажет. Жұмыс берушілер үшін қызметкердің кәсіби білімімен қатар оның адамдармен дұрыс қарым-қатынас жасай алуы, тыңдай білуі, ойын нақты жеткізуі, пікірталаста мәдениеттілік сақтауы, ортақ шешім қабылдауға қатысуы және жауапкершілік алуы маңызды. Осы дағдылар мектептегі топтық жұмыстар, пікірталастар, жобалар, рөлдік ойындар және қоғамдық жұмыстар арқылы қалыптастырылады.

Рөлдік ойындар кәсіби бағдар беруде ерекше қызығушылық тудыратын әдістердің бірі болып табылады. Мысалы, оқушылар «жұмыс беруші – үміткер», «клиент – маман», «мұғалім – оқушы», «журналист – сарапшы», «дәрігер – пациент» сияқты жағдайларды сахналай алады. Мұндай тапсырмалар кәсіби коммуникацияның ерекшелігін түсінуге мүмкіндік береді. Сонымен бірге оқушылар сұхбаттасу, сұрақ қою, жауап беру, өз ойын қорғау және кәсіби этиканы сақтау дағдыларын дамытады.

Жұмысқа орналасу процесінің негізгі элементтерін мектеп кезеңінен түсіндіру де еңбек нарығына бейімделуге ықпал етеді. Жоғары сынып оқушылары еңбек шарты, жұмыс уақыты, еңбек міндеттері, жұмыс беруші мен қызметкердің құқықтары мен міндеттері туралы жалпы түсінік алуы қажет. Сонымен қатар резюме құрастыру, мотивациялық хат жазу, өзін таныстыру және жұмыс сұхбатынан өту сияқты практикалық дағдыларды меңгеру пайдалы. Бұл білімдер оқушының болашақта еңбек нарығына шыққан кезде өзіне деген сенімділігін арттырады.

Кәсіби бағдар беру педагогы оқушыларға резюме құрастыруды үйреткенде оның тек құжат ретінде емес, адамның кәсіби бейнесін таныстыратын құрал екенін түсіндіруі керек. Резюме арқылы адам өзінің білімі, тәжірибесі, дағдылары мен жетістіктері туралы қысқа әрі нақты ақпарат береді. Мектеп оқушысының еңбек тәжірибесі болмауы заңды, сондықтан оның жобалық жұмыстары, олимпиадалары, еріктілік қызметі, шығармашылық жетістіктері және цифрлық дағдылары кәсіби портфолионың маңызды бөлігі ретінде қарастырылады.

Жұмыс сұхбатына дайындық кезінде оқушыларға өз ойын қысқа әрі мазмұнды жеткізу, сұраққа нақты жауап беру, әңгімелесушіні тыңдау және өзін мәдениетті ұстау үйретіледі. Бұл дағдылардың қалыптасуы оқушының коммуникациялық құзыреттілігін арттырады. Мысалы, «Өзіңіз туралы айтып беріңіз», «Неліктен осы мамандықты таңдадыңыз?», «Сіздің күшті жақтарыңыз қандай?», «Қандай дағдыларыңызды дамытқыңыз келеді?» сияқты сұрақтарға жауап беру жаттығулары кәсіби өзін таныстыру қабілетін қалыптастырады.

Кәсіби бағдар беру жұмысында еңбек нарығының өңірлік ерекшеліктерін ескеру де маңызды. Әр өңірдің экономикалық құрылымы, өндіріс салалары, қызмет көрсету деңгейі, ауыл шаруашылығы, туризм, көлік, білім беру және басқа секторлары әртүрлі болуы мүмкін. Сондықтан оқушыға жалпы республикалық еңбек нарығы туралы ақпаратпен қатар өз өңіріндегі жұмыс орындары мен экономикалық бағыттар туралы мәлімет беру қажет. Бұл оқушыға өзінің кәсіби таңдауын нақты әлеуметтік-экономикалық ортамен байланыстыруға мүмкіндік береді.

Өңірлік кәсіпорындармен ынтымақтастық кәсіби бағдар беру жұмысының практикалық мүмкіндігін арттырады. Мектеп оқушылары өндірістік нысандарға, зертханаларға, кәсіптік оқу орындарына және түрлі ұйымдарға экскурсия жасап, мамандардың жұмыс процесін бақылай алады. Мұндай іс-шаралар оқушыға мамандық туралы кітаптан немесе интернеттен алынған ақпараттан әлдеқайда нақты түсінік береді. Экскурсия барысында оқушы маманның жұмыс орнын көріп, қолданылатын құралдармен танысып, кәсіби ортадағы тәртіп пен жауапкершілікті байқай алады.

Кәсіби экскурсияларды жай бақылау түрінде емес, алдын ала дайындалған зерттеу тапсырмаларымен ұйымдастыру тиімді. Оқушылар экскурсия алдында белгілі бір кәсіп туралы сұрақтар дайындап, экскурсия кезінде мамандардан жауап алып, кейін өз қорытындыларын талдай алады. Мысалы, «Бұл маманның негізгі міндеттері қандай?», «Қандай білім қажет?», «Қандай технологиялар қолданылады?», «Жұмыста қандай қиындықтар бар?», «Кәсіби өсу мүмкіндігі қандай?» деген сұрақтар арқылы кәсіби ортаны жан-жақты зерттеуге болады.

Кәсіби бағдар беру процесінде еңбек нарығының талаптарын оқушыларға түсінікті тілде жеткізу маңызды. «Құзыреттілік», «кәсіби мобильділік», «еңбек өнімділігі», «жұмыс беруші талаптары» сияқты ұғымдар теориялық түрде ғана түсіндірілмеуі керек. Оларды нақты мысалдар арқылы көрсету оқушының түсінуін жеңілдетеді. Мысалы, IT саласындағы маманға техникалық біліммен бірге командада жұмыс істеу, клиентпен сөйлесу, жобаны белгіленген мерзімде аяқтау және жаңа технологияны тез меңгеру қабілеті қажет екені түсіндіріледі.

Қазіргі еңбек нарығындағы маңызды ерекшеліктердің бірі – маманның бір ғана кәсіби рөлмен шектелмеуі. Көптеген мамандар бірнеше саланың дағдыларын қатар қолданады. Мысалы, мұғалім цифрлық платформалармен жұмыс істейді, дәрігер ақпараттық жүйелерді пайдаланады, экономист деректерді талдайды, дизайнер маркетингтік құралдарды қолданады. Бұл құбылыс пәнаралық құзыреттердің маңызын арттырады.

Сондықтан кәсіби бағдар беру барысында оқушыларға бірнеше пәннің тоғысында пайда болатын кәсіптер туралы ақпарат беру қажет.

Пәнаралық бағыт оқушының кәсіби мүмкіндіктерін кеңейтеді. Математика мен информатикаға қызығатын оқушы деректер талдауы немесе бағдарламалау саласына бағытталуы мүмкін. Биология мен информатикаға қызығатын оқушы биоинформатика, медициналық технологиялар немесе биотехнология салаларын зерттей алады. Тіл мен технологияға қызығатын оқушы цифрлық контент, аударма технологиялары немесе медиа салаларына қызығушылық танытуы мүмкін. Мұндай мысалдар оқушыға мамандықтар арасындағы байланысты көруге мүмкіндік береді.

Кәсіби бағдар беру кезінде еңбек нарығының болашағын талдауға бағытталған футурологиялық тапсырмалар да тиімді. Оқушылар белгілі бір саланың алдағы он жылда қалай өзгеруі мүмкін екенін зерттеп, жаңа технологиялардың ықпалын талдай алады. «2035 жылы мұғалім қандай болады?», «Болашақтағы медицина маманына қандай дағдылар қажет?», «Жасанды интеллект қай кәсіптердің жұмыс мазмұнын өзгертеді?» сияқты тақырыптар оқушының болжам жасау және сыни ойлау қабілетін дамытады.

Мұндай жұмыстарда оқушы тек жаңа мамандықтарды жаттап қана қоймай, еңбек нарығындағы өзгерістердің себептерін түсінуге үйренеді. Мысалы, технологиялық өзгеріс кейбір міндеттердің автоматтандырылуына әкелуі мүмкін, бірақ бұл міндеттерді орындайтын мамандардың толық жойылуын білдірмейді. Керісінше, маманның қызмет мазмұны өзгеріп, жаңа құралдармен жұмыс істеу қажеттілігі пайда болуы ықтимал. Сондықтан кәсіби бағдар беру педагогы оқушыларға «мамандық жоғалады» деген қарапайым түсініктен гөрі «мамандықтың мазмұны өзгереді» деген күрделі шындықты түсіндіруі керек.

Кәсіби бейімделуге дайын оқушы өзгерістерден қорықпайды, себебі ол жаңа білім алудың қажеттілігін түсінеді. Бұл қасиет өмір бойы білім алу тұжырымдамасымен тығыз байланысты. Қазіргі адам мектепті немесе университетті аяқтағаннан кейін білім алуды тоқтатпайды. Кәсіби ортадағы жаңа технологиялар мен талаптар оны үнемі қайта оқуға, біліктілігін арттыруға және жаңа дағдыларды игеруге итермелейді. Сондықтан мектептегі кәсіби бағдар беру оқушыға «мамандықты таңдау» ғана емес, «кәсіби дамуды жалғастыру» идеясын да қалыптастыруы тиіс.

Оқушының кәсіби мотивациясын қалыптастыруда ішкі және сыртқы мотивтердің арақатынасы маңызды. Жоғары жалақы, бедел, әлеуметтік мәртебе сияқты сыртқы факторлар мамандық таңдауға әсер етеді. Алайда тек сыртқы мотивке сүйенген таңдау ұзақ мерзімді кәсіби қанағаттануға кепілдік бермейді. Сондықтан педагог оқушыға кәсіби қызығушылық, қоғамға пайда келтіру, өзін жүзеге асыру, шығармашылық мүмкіндік және жеке даму сияқты ішкі мотивтерді де түсіндіруі керек.

Кәсіби бағдар беру барысында «беделді мамандық» ұғымын сын тұрғысынан қарастыру қажет. Қоғамда белгілі бір кезеңде сұранысқа ие немесе беделді болып саналатын кәсіптер болуы мүмкін. Бірақ еңбек нарығы үнемі өзгертіндіктен, бүгінгі танымал мамандықтың ертеңгі жағдайы өзгеше болуы ықтимал. Сонымен бірге қоғамға қажетті көптеген кәсіптер бұқаралық ақпарат құралдарында аз көрсетіледі. Сондықтан оқушыларға кәсіптің беделінен гөрі оның мазмұны, еңбек жағдайы, қажетті құзыреттері және адамның жеке қабілеттерімен сәйкестігі маңызды екенін түсіндіру керек.

Кәсіби бағдар берудің тиімді әдістерінің бірі – «кәсіп картасын» жасау. Оқушы өзі қызығатын мамандықты таңдап, оның атауын, негізгі міндеттерін, қажетті білімін, кәсіби дағдыларын, жеке қасиеттерін, еңбек жағдайын, білім алу жолдарын, жұмыс орындарын және даму мүмкіндіктерін анықтайды. Осы ақпаратты жинақтау барысында оқушы мамандықты жан-жақты зерттеуге үйренеді.

Сонымен қатар «Менің кәсіби маршрутым» атты жеке жоспар құруға болады. Оқушы қысқа мерзімді, орта мерзімді және ұзақ мерзімді мақсаттарын белгілейді. Мысалы, қысқа мерзімді мақсат ретінде белгілі бір пән бойынша білімін жақсарту, орта мерзімді мақсат ретінде колледжге немесе жоғары оқу орнына түсуге дайындалу, ұзақ мерзімді мақсат ретінде белгілі бір кәсіби салада мамандану көрсетілуі мүмкін. Мұндай жоспар оқушының болашаққа деген көзқарасын нақтылайды.

Жеке кәсіби жоспарды жыл сайын жаңартып отыру тиімді. Себебі оқушының қызығушылығы мен мақсаттары уақыт өте өзгеруі мүмкін. Бұл өзгерісті қателік ретінде емес, кәсіби өзін-өзі анықтау процесінің табиғи бөлігі ретінде қабылдау қажет. Мысалы, 8-сыныпта медицинаға қызыққан оқушы 10-сыныпта биотехнологияға қызығуы мүмкін. Мұндай жағдайда кәсіби бағдар беру педагогы оның жаңа қызығушылығын зерттеп, бұрынғы тәжірибесімен байланыстыруға көмектеседі.

Оқушылардың еңбек нарығына бейімделуін қалыптастыруда еріктілік пен әлеуметтік жобалардың да тәрбиелік және кәсіби мәні бар. Қоғамдық жобаларға қатысу барысында оқушы жауапкершілік, коммуникация, ұйымдастырушылық, көшбасшылық және командада жұмыс істеу дағдыларын дамытады. Сонымен қатар ол өзінің қай бағытта белсенді екенін байқайды. Мысалы, балалармен жұмыс істеуге қызығатын оқушы әлеуметтік немесе педагогикалық жобаларға қатысу арқылы осы саладағы қабілетін сынап көре алады.

Кәсіби бағдар беру педагогы оқушылардың жетістіктерін тек академиялық көрсеткіштер арқылы бағаламауы керек. Оқушының ұйымдастырушылық қабілеті, шығармашылығы, коммуникациясы, көшбасшылық қасиеті, жауапкершілігі және жаңа нәрсені үйренуге деген ынтасы да ескерілуі қажет. Бұл әсіресе академиялық үлгерімі орташа болғанымен, практикалық қабілеті жоғары оқушылардың кәсіби мүмкіндігін анықтау үшін маңызды.

Кәсіби бағдар беру барысында ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушылардың мүмкіндіктерін де ескеру қажет. Әр оқушының еңбек етуге және өзінің әлеуетін жүзеге асыруға мүмкіндігі бар. Сондықтан кәсіби бағдар

беру инклюзивті сипатта ұйымдастырылып, оқушының жеке ерекшеліктеріне сәйкес кәсіптік бағыттарды қарастыруы тиіс. Бұл ретте еңбек жағдайының қолжетімділігі, арнайы құралдардың болуы және жұмыс ортасының бейімделуі сияқты факторлар да назардан тыс қалмауы керек.

Әлеуметтік тұрғыдан алғанда кәсіби бағдар беру жастардың жұмыссыздық қаупін азайтуға ықпал ететін алдын алу құралы ретінде қарастырылуы мүмкін. Егер жас адам өзінің кәсіби бағытын ертерек анықтап, еңбек нарығының талаптарын түсініп, қажетті дағдыларды жоспарлы түрде дамытса, оның білім беру мен еңбек арасындағы өтпелі кезеңі жеңілдейді. Осы тұрғыдан мектептегі кәсіби бағдар беру білім беру жүйесі мен еңбек нарығы арасындағы байланысты күшейтеді.

Кәсіби бағдар беру мен еңбекке тәрбиелеу ұғымдары да өзара байланысты. Еңбекке тәрбиелеу оқушыда еңбекке құрмет, жауапкершілік, ұқыптылық, табандылық және нәтижеге ұмтылу қасиеттерін қалыптастырады. Ал кәсіби бағдар беру осы қасиеттерді нақты кәсіби болашақпен байланыстырады. Сондықтан екі бағытты бір-бірінен бөлек қарастырмай, өзара толықтыратын педагогикалық жүйе ретінде ұйымдастыру қажет.

Оқушының еңбек нарығына бейімделуін қалыптастыруда ақпараттық технологияларды тиімді пайдалану да маңызды. Онлайн кәсіптік тесттер, цифрлық портфолио, виртуалды экскурсиялар, мамандармен онлайн кездесулер, кәсіби бағыттағы бейнесабақтар және еңбек нарығы туралы электрондық ресурстар кәсіби бағдар беру мүмкіндігін кеңейтеді. Алайда цифрлық құрал педагогтың кәсіби кеңесін алмастырмайды. Ол тек оқушының ақпарат алу және өзіндік зерттеу мүмкіндігін арттыратын қосымша құрал ретінде қолданылуы тиіс.

Цифрлық кәсіби бағдар беру кезінде ақпараттық қауіпсіздік пен ақпараттың сенімділігін бағалау мәселесіне де көңіл бөлу қажет. Оқушы әлеуметтік желідегі кез келген кәсіби кеңесті шынайы ақпарат деп қабылдамауы керек. Кәсіп, жалақы, жұмысқа орналасу немесе білім беру туралы ақпаратты бірнеше сенімді дереккөз арқылы тексеруге үйрету – қазіргі кәсіби бағдар берудің маңызды міндеттерінің бірі.

Кәсіби бағдар беру жұмысының нәтижелілігін бағалау үшін нақты көрсеткіштер жүйесін қалыптастыру қажет. Оның ішінде оқушының өзінің қызығушылығы мен қабілетін түсіну деңгейі, мамандықтар туралы ақпаратты меңгеруі, еңбек нарығының талаптарын білуі, кәсіби мақсат қоя алуы, білім алу жолын жоспарлауы және өзін кәсіби тұрғыда таныстыра алуы сияқты көрсеткіштер болуы мүмкін. Бұл көрсеткіштер кәсіби бағдар беру жұмысының нәтижесін тек өткізілген іс-шаралар санымен емес, оқушының даму динамикасымен бағалауға мүмкіндік береді.

Мысалы, оқу жылының басында оқушы өзінің болашақ кәсіби бағытын нақты білмеуі мүмкін. Жыл соңында ол бірнеше кәсіби бағытты зерттеп, өзіне сәйкес екі-үш бағытты анықтап, олардың білім алу жолдарын салыстырып, жеке кәсіби жоспарын жасай алса, бұл кәсіби бағдар беру жұмысының нәтижесі болып саналады. Яғни негізгі өлшем – іс-шара саны емес, оқушының кәсіби санасының өзгеруі.

Кәсіби бағдар беру педагогы үшін кері байланыс жинау да маңызды. Оқушылардан өткізілген кездесулер, экскурсиялар, тренингтер және жобалар туралы пікір алу арқылы олардың нақты қандай ақпаратқа қызығатынын анықтауға болады. Сонымен қатар ата-аналар мен пән мұғалімдерінің пікірін жинау кәсіби бағдар беру бағдарламасын жетілдіруге мүмкіндік береді.

Жалпы, кәсіби бағдар беру жұмысы оқушының болашақ еңбек қызметіне дайындығын біртіндеп қалыптастыратын педагогикалық жүйе болуы қажет. Оның мазмұны оқушының жас ерекшелігіне, жеке қабілетіне, қызығушылығына және еңбек нарығының өзгерістеріне сәйкес үнемі жаңарып отыруы тиіс. Ең бастысы – оқушыны дайын мамандыққа бағыттау емес, өз кәсіби болашағын саналы түрде құра алатын, жаңа жағдайларға бейімделетін және өмір бойы білім алуға дайын тұлға ретінде қалыптастыру.

Кәсіби бағдар беру жүйесін тиімді ұйымдастыру үшін оның мазмұны оқушының нақты өмірлік тәжірибесімен тығыз байланыста болуы қажет. Оқушы мамандық туралы ақпаратты тыңдап қана қоймай, сол кәсіпке тән әрекеттерді орындап, кәсіби ортаға жақындауы маңызды. Сондықтан қазіргі мектептегі кәсіби бағдар беру теориялық ақпарат пен практикалық тәжірибенің бірлігін қамтамасыз етуге бағытталуы тиіс. Бұл оқушының еңбек нарығы туралы түсінігін нақтылап, болашақ кәсіби қызметке психологиялық және әлеуметтік тұрғыдан дайындалуына мүмкіндік береді.

Кәсіби бағдар беру барысында мектептің әлеуметтік серіктестермен байланысын жүйелі түрде ұйымдастыру қажет. Әлеуметтік серіктестік дегеніміз – мектеп, ата-ана, колледж, жоғары оқу орны, кәсіпорын, ұйым және түрлі кәсіби қауымдастықтардың оқушының кәсіби дамуына бағытталған бірлескен қызметі. Мұндай серіктестік оқушыға еңбек нарығын сырттай бақылаушы ретінде емес, нақты кәсіби әлеммен танысушы ретінде қабылдауға мүмкіндік береді. Әсіресе өңірдегі кәсіпорындармен байланыс орнату оқушыларға жергілікті еңбек нарығының ерекшеліктерін түсінуге көмектеседі.

Әлеуметтік серіктестік негізінде кәсіптік бағыттағы шеберлік сабақтарын ұйымдастыруға болады. Кәсіп иелері оқушыларға өз мамандығына байланысты қарапайым практикалық тапсырмалар ұсынып, олардың орындалу жолын түсіндіреді. Мұндай сабақтар оқушылардың кәсіпке деген қызығушылығын арттырып қана қоймай, еңбек процесінің нақты мазмұнын түсінуге мүмкіндік береді. Мысалы, аспаздық бағытта оқушы тағам дайындаудың қарапайым элементтерін орындаса, инженерлік бағытта техникалық сызбамен немесе модельмен жұмыс істеуі мүмкін. Медиа саласына қызығатын оқушы сұхбат немесе қысқа бейнематериал дайындап көреді.

Кәсіби сынамалардың нәтижесінде оқушы белгілі бір кәсіптің өзіне сәйкес келетін немесе келмейтінін жақсырақ түсінеді. Бұл жерде «кәсіп маған ұнады» деген жалпы пікірден гөрі, оқушының нақты әрекетке берген бағасы маңызды. Ол қандай тапсырмадан ләззат алғанын, қандай жұмыстан шаршағанын, қандай

міндетті орындау қиын болғанын және қандай дағдысын дамыту қажет екенін талдайды. Мұндай рефлексия кәсіби өзін-өзі анықтаудың сапасын арттырады.

Кәсіби бағдар беру педагогының маңызды міндеттерінің бірі – оқушыны өзіндік шешім қабылдауға үйрету. Педагог кеңес бере алады, ақпарат ұсына алады, түрлі мүмкіндіктерді көрсетеді, бірақ шешімді оқушының орнына қабылдауы керек. Себебі кәсіби таңдау – адамның өмірлік бағытына әсер ететін маңызды шешім. Оқушы осы шешім үшін жауапкершілік алуға біртіндеп үйренуі тиіс. Мұндай жауапкершілік кейін еңбек нарығында да өз әрекетін жоспарлауға және кәсіби дамуын басқаруға көмектеседі.

Кәсіби таңдау кезінде шешім қабылдау алгоритмін қолдану пайдалы. Алдымен оқушы өз қызығушылығы мен қабілетін анықтайды, кейін бірнеше кәсіби бағытты зерттейді, олардың талаптарын салыстырады, практикалық тәжірибе жинақтайды, өзінің мүмкіндіктерін бағалайды және соңында жеке шешім қабылдайды. Бұл алгоритм кәсіби таңдау процесін жүйелейді. Сонымен қатар оқушы өзінің шешімін уақыт өте қайта қарауға құқылы екенін түсінуі керек.

Еңбек нарығына бейімделу тұрғысынан алғанда шешім қабылдау дағдысы өте маңызды. Кәсіби өмір барысында адам жұмыс орны, қызмет саласы, технология немесе еңбек жағдайы өзгерген кезде жаңа шешімдер қабылдауға мәжбүр болуы мүмкін. Сондықтан мектептегі кәсіби бағдар беру оқушыға тек «қай мамандықты таңдау керек?» деген сұраққа жауап іздетпей, «кәсіби таңдауымды қандай ақпарат пен критерийлерге сүйеніп жасаймын?» деген сұраққа жауап табуға үйретуі тиіс.

Оқушылардың еңбек нарығына бейімделуінде сыни ойлау қабілетінің маңызы ерекше. Мамандықтар туралы жарнамалық ақпарат, әлеуметтік желідегі табысты адамдардың оқиғалары немесе жоғары жалақы туралы мәліметтер оқушының таңдауына әсер етуі мүмкін. Бірақ кәсіби шындық әрдайым жарнамадағыдай бола бермейді. Сондықтан оқушы кәсіби ақпаратты сыни бағалап, оның артықшылығы мен шектеулерін анықтай білуі қажет. Мысалы, белгілі бір мамандықтың жалақысы жоғары болғанымен, оған қойылатын талаптар, оқу ұзақтығы, жұмыс уақыты немесе кәсіби жауапкершілік деңгейі де жоғары болуы мүмкін.

Сыни ойлауды қалыптастыру үшін кәсіби ақпаратты салыстыру тапсырмаларын ұйымдастыруға болады. Оқушылар екі немесе бірнеше мамандықты таңдап, олардың білім алу жолын, еңбек жағдайын, қажетті дағдыларын, кәсіби өсу мүмкіндіктерін және жеке қызығушылығына сәйкестігін салыстырады. Соңында өз таңдауын дәлелдейді. Мұндай тапсырма кәсіби шешім қабылдауды саналы етеді.

Кәсіби бағдар беру арқылы еңбек нарығына бейімделуді қалыптастыруда қаржылық сауаттылық та ескерілуі керек. Оқушы болашақ мамандықты таңдағанда тек жалақы мөлшерін емес, табыс пен шығынның арақатынасын, еңбек жағдайын, кәсіби өсу мүмкіндігін және ұзақ мерзімді қаржылық тұрақтылықты түсінуге дайын болуы қажет. Мектепте қарапайым бюджет құру, еңбек табысының түрлері, кәсіби біліктіліктің табысқа ықпалы және жеке қаржылық мақсат қою сияқты мәселелерді кәсіби бағдармен байланыстыруға болады.

Еңбек мәдениеті де кәсіби бейімделудің маңызды бөлігі болып саналады. Жұмыс орнындағы тәртіпті сақтау, уақытты бағалау, тапсырманы сапалы орындау, әріптестерді құрметтеу, кәсіби этиканы ұстану және еңбек нәтижесіне жауап беру сияқты қасиеттер мектеп қабырғасында қалыптасуы тиіс. Кәсіби бағдар беру осы құндылықтарды нақты кәсіптік жағдайлармен байланыстырып түсіндіре алады.

Мысалы, оқушыларға «Егер сен жұмысқа кешігіп қалсаң не істейсің?», «Командадағы әріптесің тапсырманы орындамаса, қандай әрекет жасайсың?», «Клиентпен келіспеушілік туындаса, мәселені қалай шешуге болады?» деген жағдаяттар ұсынылады. Мұндай тапсырмалар кәсіби этика мен әлеуметтік дағдыларды дамытуға мүмкіндік береді. Оқушы өз шешімін түсіндіріп, басқа қатысушылардың пікірін тыңдайды.

Еңбек нарығына бейімделудің тағы бір маңызды көрсеткіші – эмоционалдық тұрақтылық. Кәсіби ортада кез келген адам қиындыққа, сынға, сәтсіздікке немесе күтпеген өзгерістерге тап болуы мүмкін. Сондықтан оқушыға сәтсіздікті жеке жеңіліс ретінде емес, тәжірибе мен даму мүмкіндігі ретінде қабылдауды үйрету қажет. Жобалық жұмыстарда немесе кәсіби сынақтарда қателескен оқушыны тек нәтижесі бойынша бағаламай, оның қателікті түзету әрекетін де қолдау маңызды.

Осы тұрғыдан алғанда кәсіби бағдар беру педагогы оқушының кәсіби сенімділігін қалыптастыруға ықпал етеді. Кәсіби сенімділік адамның өз қабілетін шынайы бағалай алуынан, қажетті дағдыларды дамытуға дайын болуынан және қиындықтарға қарамастан әрекетін жалғастыра алуынан көрінеді. Бұл қасиет еңбек нарығында тұрақты бейімделудің психологиялық негіздерінің бірі болып табылады.

Кәсіби бағдар беру барысында жеке кәсіби мақсаттарды SMART қағидаттарына жақын тәсілмен нақтылау тиімді. Оқушы өзінің мақсатын нақты, өлшенетін, қолжетімді, маңызды және уақытпен шектелген түрде белгілей алады. Мысалы, «ағылшын тілін үйрену» деген жалпы мақсаттың орнына «келесі оқу жылында ағылшын тілінен білім деңгейімді көтеріп, кәсіби бағытқа қажетті сөздік қорды меңгеру» сияқты нақты мақсат қоюға болады. Бұл оқушының өзін-өзі басқару дағдысын қалыптастырады.

Өзін-өзі басқару қазіргі еңбек нарығында жоғары бағаланатын әмбебап құзыреттердің бірі. Қызметкер өз жұмыс уақытын жоспарлай алуы, міндеттердің басымдықтарын анықтауы, мерзімді сақтауы және өз нәтижесін бақылауы керек. Мектептегі оқу жобалары мен кәсіби бағдар беру тапсырмалары осы дағдыларды дамыту үшін табиғи орта болып табылады.

Кәсіби бағдар беру педагогы оқушылардың кәсіби ақпаратпен жұмыс істеу мәдениетін қалыптастыруы керек. Мамандық туралы мәлімет іздеген кезде оқушы ақпараттың шыққан көзін, жарияланған уақытын, авторын және сенімділігін тексеруі қажет. Әсіресе жалақы туралы ақпаратқа сын көзбен қарау маңызды, себебі

жалақы көлеміне тәжірибе, біліктілік, өңір, жұмыс беруші және нақты қызмет түрі әсер етеді. Сондықтан бір ғана санға сүйеніп мамандық таңдау дұрыс емес.

Кәсіби бағдар беру процесінде еңбек нарығын зерттеуге арналған шағын зерттеу жұмыстары пайдалы. Мысалы, оқушылар белгілі бір өңірдегі бос жұмыс орындарын зерттеп, ең жиі кездесетін талаптарды анықтай алады. Олар жұмыс берушілердің қандай білімді, цифрлық және коммуникативтік дағдыларды жиі көрсететінін салыстырады. Кейін алынған нәтижелерді өздерінің қазіргі дағдыларымен салыстырып, қандай бағытта даму қажет екенін анықтайды.

Бұл жұмыс оқушыға еңбек нарығы мен өзінің арасындағы байланысты нақты көруге мүмкіндік береді. Мысалы, оқушы белгілі бір салаға қызығуы мүмкін, бірақ сол саладағы көптеген бос орындар шет тілін, цифрлық сауаттылықты немесе белгілі бір бағдарламамен жұмыс істеуді талап ететінін байқайды. Осыдан кейін ол кәсіби мақсатына жету үшін қандай қосымша білім қажет екенін түсінеді.

Кәсіби бағдар беру жұмысының мазмұнына кәсіпкерлік бағытты енгізудің де маңызы бар. Барлық оқушы міндетті түрде кәсіпкер болуы керек деген түсінік қалыптастыру қажет емес, алайда кәсіпкерлік ойлау элементтері кез келген кәсіби салада пайдалы. Мәселені анықтау, мүмкіндік іздеу, тәуекелді бағалау, ресурсты тиімді пайдалану, клиент қажеттілігін түсіну және жаңа идея ұсыну сияқты қабілеттер еңбек нарығында кеңінен қолданылады.

Кәсіпкерлік жобалар арқылы оқушылар өз идеяларын шағын жобаға айналдырып көреді. Мысалы, мектеп ішінде пайдалы қызмет көрсету, цифрлық өнім әзірлеу, әлеуметтік жоба ұйымдастыру немесе шығармашылық өнім жасау сияқты тапсырмалар берілуі мүмкін. Мұндай жұмыс оқушының жауапкершілік, жоспарлау, коммуникация және қаржылық сауаттылық дағдыларын қатар дамытады.

Сонымен бірге кәсіпкерлікке бағдар беру кезінде еңбек нарығындағы тәуекелдер мен жауапкершіліктерді де түсіндіру керек. Кәсіпкерлік тек табыс табудың жеңіл жолы ретінде көрсетілмеуі тиіс. Оқушы бизнес идеяны жүзеге асыру үшін нарықты зерттеу, тұтынушы қажеттілігін анықтау, шығынды есептеу және тәуекелді бағалау қажет екенін түсінуі керек. Бұл кәсіби ойлаудың шынайы қалыптасуына ықпал етеді.

Кәсіби бағдар беру педагогының жұмысында жеке кеңес беру формасы маңызды орын алады. Топтық іс-шаралар көптеген оқушыға бір уақытта ақпарат беруге мүмкіндік берсе, жеке кеңес оқушының нақты жағдайын талдауға мүмкіндік береді. Жеке кеңес кезінде педагог оқушының қызығушылығын, оқу нәтижесін, отбасының жағдайын, кәсіби жоспарын және күмәнін тыңдай алады. Мұндай әңгімеде педагогтың негізгі міндеті – оқушыны бағалау емес, оған өзіндік шешім қабылдауға көмектесу.

Жеке кәсіби кеңес беру кезінде ата-ананың ықпалын да ескеру қажет. Егер оқушы белгілі бір мамандықты қаласа, ал ата-анасы басқа бағытты талап етсе, педагог екі тараптың пікірін тыңдап, диалог орнатуға көмектеседі. Бұл жағдайда педагог ата-ананың немесе оқушының жағына шығудан гөрі, таңдау критерийлерін объективті талқылауға жағдай жасауы керек.

Кәсіби бағдар беру педагогының кәсіби құзыреттілігі де үнемі жетілдірілуі қажет. Еңбек нарығы өзгерген сайын педагогтың кәсіби ақпарат қоры да жаңарып отыруы тиіс. Ол жаңа кәсіптер, цифрлық технологиялар, кәсіптік білім беру бағдарламалары, еңбек нарығындағы үрдістер және жастардың кәсіби таңдауы туралы ақпаратты тұрақты зерттеуі керек. Сонымен қатар педагог психологиялық кеңес беру, коммуникация, цифрлық құралдар және жобалық жұмыс әдістерін меңгергені жөн.

Кәсіби бағдар беру педагогының тиімділігі тек өткізген іс-шаралар санымен өлшенбеуі тиіс. Оның жұмысының сапасы оқушылардың кәсіби санасында қалыптасқан өзгерістер арқылы бағалануы қажет. Егер оқушы өзінің қабілетін жақсырақ түсінсе, еңбек нарығын зерттей алса, бірнеше кәсіби бағытты салыстыра алса және жеке кәсіби жоспарын жасай алса, кәсіби бағдар беру жұмысы нәтижелі деп есептеуге болады.

Кәсіби бағдар беру нәтижелерін бақылаудың тиімді тәсілдерінің бірі – диагностиканы кезең-кезеңімен жүргізу. Оқу жылының басында оқушылардың кәсіби қызығушылығы мен ақпарат деңгейі анықталады. Жыл ішінде практикалық іс-шаралар, жобалар, кездесулер және консультациялар өткізіледі. Жыл соңында қайта диагностика жүргізіліп, оқушының кәсіби бағыттылығы мен еңбек нарығы туралы түсінігінің өзгеруі салыстырылады. Бұл кәсіби бағдар беру бағдарламасының әлсіз және күшті тұстарын анықтауға мүмкіндік береді.

Кәсіби бағдар берудің нәтижесінде оқушыда бірнеше маңызды құзырет қалыптасуы тиіс. Біріншіден, өзін-өзі тану құзыреті, яғни өзінің қызығушылығы, қабілеті және кәсіби құндылықтары туралы түсінік. Екіншіден, кәсіби ақпаратпен жұмыс істеу құзыреті. Үшіншіден, шешім қабылдау және кәсіби мақсат қою қабілеті. Төртіншіден, коммуникациялық және әлеуметтік дағдылар. Бесіншіден, цифрлық құзыреттілік. Алтыншыдан, өзгерістерге бейімделу және өмір бойы білім алуға дайындық.

Бұл құзыреттер бір-бірімен өзара байланысты. Мысалы, оқушы өзінің қызығушылығын білмей кәсіби ақпаратты тиімді пайдалана алмайды. Ақпаратты зерттемей саналы шешім қабылдау қиын. Шешім қабылдағанымен, қажетті дағдыларды дамытпаса, еңбек нарығында бәсекеге қабілетті болу күрделене түседі. Сондықтан кәсіби бағдар беру кешенді түрде ұйымдастырылуы қажет.

Кәсіби бағдар берудің нәтижесінде оқушының еңбек нарығына қатысты түсінігі де өзгеруі тиіс. Еңбек нарығы тек «жұмыс табатын орын» ретінде емес, адамдардың білімі, дағдысы, қабілеті мен еңбек нәтижесі сұраныс пен ұсыныс арқылы бағаланатын әлеуметтік-экономикалық орта ретінде түсіндіріледі. Оқушы өзінің кәсіби құндылығын қалыптастыру үшін білім алып, тәжірибе жинап, дағдыларын дамытып, өз мүмкіндігін дұрыс көрсете білуі керек екенін түсінеді.

Мектептегі кәсіби бағдар беру жүйесінің тағы бір маңызды нәтижесі – оқушының білім алуға деген мотивациясының артуы. Егер оқушы белгілі бір пәннің болашақ мамандығына қатысын түсінсе, сол пәнді оқуға деген қызығушылығы күшеюі мүмкін. Мысалы, медицинаға қызығатын оқушы биология мен химияның маңызын түсінеді, инженерлік бағытты таңдаған оқушы математика мен физиканың кәсіби негіз екенін көреді. Осылайша кәсіби бағдар беру жалпы оқу мотивациясын да қолдайды.

Кәсіби бағдар беру мен оқу мотивациясының байланысы әсіресе жоғары сыныптарда айқын көрінеді. Оқушы өзінің болашақ бағытын түсінген кезде оқу мақсаты нақтыланады. Ол белгілі бір пән бойынша қандай деңгейге жетуі қажет екенін, қандай емтиханға дайындалатынын және қандай қосымша білім керек екенін жоспарлай алады. Бұл оқу процесін саналы ұйымдастыруға ықпал етеді.

Сонымен бірге кәсіби бағдар беру оқушының әлеуметтік жауапкершілігін қалыптастырады. Ол өзінің болашақ кәсіби арқылы қоғамға қандай үлес қоса алатынын ойлай бастайды. Әсіресе әлеуметтік маңызы жоғары мамандықтар туралы кездесулер кезінде оқушылар еңбек пен қоғамдық дамудың байланысын түсінеді. Мұндай түсінік мамандық таңдаудың тек жеке пайдамен шектелмеуіне ықпал етеді.

Кәсіби бағдар беру жұмысында ұлттық және өңірлік еңбек дәстүрлерін де ескеруге болады. Қазақстандағы дәстүрлі кәсіптер мен заманауи мамандықтардың сабақтастығын көрсету оқушылардың еңбекке деген құрметін арттырады. Мысалы, ауыл шаруашылығы, қолөнер, педагогика, медицина және өндіріс салаларындағы дәстүрлі тәжірибелердің қазіргі технологиялармен қалай өзгеріп отырғанын көрсетуге болады. Бұл еңбек нарығының даму динамикасын түсіндіруге мүмкіндік береді.

Кәсіби бағдар беру арқылы оқушыларды еңбек нарығына бейімдеу – білім беру сапасын арттырудың маңызды бағыттарының бірі. Себебі мектеп түлегі тек оқу бағдарламасын меңгерген адам емес, өзінің болашағын жоспарлай алатын, еңбек ортасында өз орнын табуға дайын және өзгерістерге бейім тұлға болуы тиіс. Осы мақсатқа жету үшін кәсіби бағдар беру жүйесі ақпараттық іс-шаралар жиынтығынан педагогикалық қолдау жүйесіне айналуы қажет.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қорыта айтқанда, кәсіби бағдар беру арқылы оқушылардың еңбек нарығына бейімделуін қалыптастыру – қазіргі білім беру жүйесінің өзекті міндеттерінің бірі. Еңбек нарығының технологиялық, әлеуметтік және экономикалық өзгерістерге байланысты үнемі жаңарып отыруы мектеп оқушысын болашақ кәсіпке дайындаудың жаңа тәсілдерін талап етеді. Сондықтан кәсіби бағдар беру тек мамандықтар туралы ақпарат берумен шектелмей, оқушының кәсіби өзін-өзі анықтауына, жеке мүмкіндіктерін бағалауына, кәсіби мақсат қоюына және өзгермелі еңбек жағдайларына бейімделуіне бағытталуы қажет.

Оқушының еңбек нарығына бейімделуі оның нақты бір мамандықты таңдауымен аяқталмайды. Керісінше, кәсіби бейімделу – адамның өмір бойы жалғасатын үдерісі. Мектеп осы үдерістің алғашқы негіздерін қалыптастырады. Оқушы еңбек әлемінің ерекшеліктерін түсініп, өз қабілеттерін танып, кәсіби ақпаратты талдап, шешім қабылдауды, коммуникация жасауды, командада жұмыс істеуді, цифрлық құралдарды пайдалануды және жаңа білімді игеруді үйренуі тиіс.

Кәсіби бағдар беру педагогының қызметі осы міндеттерді жүзеге асыруда ерекше маңызға ие. Ол оқушыға дайын мамандық таңдауды ұсынбай, кәсіби таңдау жасауға қажетті жағдай қалыптастыруы керек. Педагогтың жұмысы диагностикалық, ақпараттық, кеңес беру, ұйымдастырушылық және мотивациялық бағыттарды қамтып, мектептің ата-аналармен, кәсіптік білім беру ұйымдарымен және жұмыс берушілермен ынтымақтастығына негізделгені тиімді.

Кәсіби бағдар беру жұмысының нәтижелі болуы үшін кәсіби сынамалар, кәсіптік экскурсиялар, мамандармен кездесулер, жобалық жұмыстар, еңбек нарығын зерттеу, кәсіби диагностика, жеке кеңес беру, кәсіби портфолио жасау және цифрлық ресурстарды пайдалану сияқты әдістерді жүйелі қолдану қажет. Бұл әдістер оқушының мамандықты сырттай бағалауынан нақты кәсіби тәжірибені түсінуге өтуіне мүмкіндік береді.

Қазіргі еңбек нарығында кәсіби біліммен қатар әмбебап дағдылардың маңызы артып келеді. Сыни ойлау, шығармашылық, коммуникация, командалық жұмыс, цифрлық сауаттылық, өзін-өзі басқару, жауапкершілік және өзгерістерге бейімделу сияқты қабілеттер кез келген кәсіби салада қажет. Сондықтан мектептегі кәсіби бағдар беру осы дағдыларды қалыптастырумен тікелей байланыста жүргізілуі тиіс.

Жасанды интеллект пен цифрлық технологиялардың дамуы кәсіби бағдар берудің мазмұнын одан әрі өзгертеді. Оқушыларды белгілі бір кәсіптің қазіргі жағдайына ғана емес, оның болашақтағы өзгеру мүмкіндігіне де дайындау қажет. Бұл жағдайда өмір бойы білім алу, қайта даярлану және кәсіби мобильділік қабілеттері маңызды орын алады. Болашақ маман өзгерістерге бейімделіп қана қоймай, өз кәсіби дамуын өзі басқара алуы тиіс.

Кәсіби бағдар беру арқылы оқушыда еңбекке деген оң көзқарас, кәсіби жауапкершілік және өзін-өзі дамыту қажеттілігі қалыптасады. Бұл қасиеттер оның мектептен кейінгі білім беру және еңбек жолында тұрақты дамуына негіз болады. Сондықтан кәсіби бағдар беру – мектеп пен еңбек нарығын байланыстыратын, оқушының бүгінгі оқуын оның ертеңгі кәсіби болашағымен ұштастыратын маңызды педагогикалық механизм.

Осыған байланысты білім беру ұйымдарында кәсіби бағдар беру жұмысын жүйелі, үздіксіз, тұлғаға бағдарланған және еңбек нарығының нақты талаптарына негізделген түрде ұйымдастыру қажет. Мұндай жағдайда кәсіби бағдар беру оқушыға мамандық таңдауға ғана емес, өзінің кәсіби болашағын саналы түрде

құруға, еңбек нарығындағы өзгерістерге бейімделуге және қоғамның белсенді әрі бәсекеге қабілетті мүшесі болуға мүмкіндік береді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – Астана, 2007.
2. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың тұжырымдамалық негіздері. – Астана, 2023.
3. Қазақстан Республикасы Үкіметі. Қазақстан Республикасының 2023–2029 жылдарға арналған білім беруді дамыту тұжырымдамасы. – Астана, 2023.
4. Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі. Еңбек нарығын дамыту және жұмыспен қамту саласындағы талдамалық материалдар. – Астана, 2023–2025.
5. Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросы. Қазақстан Республикасындағы еңбек нарығы: статистикалық жинақ. – Астана, 2024.
6. OECD. Career Guidance for Adults in a Changing World of Work. – Paris: OECD Publishing, 2021.
7. OECD. Education at a Glance 2024: OECD Indicators. – Paris: OECD Publishing, 2024.
8. International Labour Organization. World Employment and Social Outlook: Trends 2024. – Geneva: ILO, 2024.
9. World Economic Forum. The Future of Jobs Report 2025. – Geneva: World Economic Forum, 2025.
10. UNESCO. Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education. – Paris: UNESCO, 2021.
11. Савицкая Е. В. Профессиональное самоопределение школьников: теория и практика. – Москва: Академия, 2020.
12. Пряжников Н. С. Профессиональное самоопределение: теория и практика. – Москва: Академия, 2019.
13. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения. – Москва: Юрайт, 2020.
14. Зеер Э. Ф. Психология профессионального развития. – Москва: Академический проект, 2018.
15. Карпов А. В. Психология профессионального самоопределения и развития личности. – Москва: Институт психологии РАН, 2019.

ВОЛЕЙБОЛ ӘДІСТЕРІ

Сарыбаев Байқоныр Куатұлы

Түркістан облысы Түлкібас ауданы

Әл-Фараби атындағы шағын жинақты жалпы білім беретін мектебінің

Дене шынықтыру пәнінің мұғалімі

Аннотация. Волейбол – оқушылардың дене дайындығын, қимыл-қозғалыс үйлесімділігін, шапшаңдығын, ептілігін, күшін және төзімділігін дамытуға мүмкіндік беретін кең таралған спорттық ойындардың бірі. Волейболды оқыту барысында ойынның негізгі техникалық әдістерін дұрыс меңгерту маңызды орын алады. Себебі техникалық дайындық ойыншының алаңдағы әрекетінің сапасын, допты қабылдау мен беру дәлдігін, шабуылдау және қорғану мүмкіндігін айқындайды. Волейбол әдістерін жүйелі меңгерген оқушы ойын жағдайын дұрыс бағалап, қозғалысын тиімді ұйымдастырып, командалық әрекетке белсенді қатыса алады. Мақалада волейбол ойынының негізгі техникалық әдістері, оларды үйретудің педагогикалық ерекшеліктері, допты төменнен және жоғарыдан беру мен қабылдау, допты ойынға қосу, шабуылдау соққысы, тосқауыл қою, қорғаныс әрекеттері және қозғалыс тәсілдері қарастырылады. Сонымен қатар дене шынықтыру сабағында волейбол әдістерін оқушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес меңгерудің тиімді жолдары сипатталады. Волейбол техникасын оқытуда қарапайымнан күрделіге, белгіліден белгісізге қарай өту, қайталау, көрсету, түсіндіру, жаттығу және ойындық әдістерді өзара байланыстырудың маңызы айқындалады. Волейбол жаттығуларының оқушының денсаулығын нығайтуға, қимыл белсенділігін арттыруға, өзара көмек пен жауапкершілік сезімін қалыптастыруға ықпалы да қарастырылады.

Волейбол – қозғалыс белсенділігі жоғары, командалық өзара әрекетке негізделген спорт түрі. Ойын барысында әрбір ойыншыдан жылдам шешім қабылдау, кеңістікте дұрыс бағдарлау, доптың бағытын алдын ала болжау және қажетті техникалық әрекетті уақытында орындау талап етіледі. Сондықтан волейболды үйрету тек белгілі бір қимылды механикалық түрде қайталаумен шектелмеуі керек. Оқушы техникалық әдістің орындалу ретін ғана емес, оны қандай жағдайда және қандай мақсатпен қолдану керектігін де түсінуі қажет. Волейбол техникасы ойынның барлық кезеңдерімен тығыз байланысты. Допты қабылдау сапалы орындалмаса, оны дәл беру қиындайды; допты беру дұрыс орындалмаса, шабуыл ұйымдастыру мүмкіндігі төмендейді; шабуыл соққысы нәтижелі болмаса, қарсыласқа қысым жасау қиындайды. Ал қорғаныс әрекеттерінің әлсіздігі

қарсыластың шабуылын тоқтатуға кедергі келтіреді. Осы себепті волейболдағы техникалық әдістерді бір-бірінен бөлек қарастырғанымен, оқыту үдерісінде оларды өзара байланыста меңгерту қажет.

Волейбол техникасының қалыптасуы ең алдымен ойыншының бастапқы қалпынан басталады. Ойыншы алаңда қозғалыс жасауға дайын күйде болуы тиіс. Аяқтар иық деңгейіне жуық орналасып, тізе сәл бүгілген, дене алға қарай аздап еңкейген, қолдар еркін жағдайда тұрады. Бұл қалып ойыншыға кез келген бағытта жылдам қозғалуына мүмкіндік береді. Бастапқы қалыптың дұрыс болуы допты қабылдау, беру, тосқауыл қою және қорғаныс әрекеттерін орындауға тікелей әсер етеді. Жаңадан үйреніп жүрген оқушылар бастапқы қалыпқа жеткілікті көңіл бөлмеуі мүмкін. Олар допқа жетуге тырысқанда тік тұрып қалады немесе аяқтарының қозғалысын дұрыс үйлестіре алмайды. Сондықтан мұғалім алғашқы сабақтардан бастап ойыншының дене қалпын бақылауы керек. Дұрыс бастапқы қалып бір қарағанда қарапайым көрінгенімен, ол волейболдағы барлық техникалық әрекеттің негізін құрайды.

Ойыншының алаңда қозғалу техникасы да маңызды. Волейболда доп ойыншыға әрдайым тура бағытта немесе ыңғайлы биіктікте келмейді. Сондықтан допқа уақытында жету үшін алға, артқа, оңға, солға қозғалу, жанымен орын ауыстыру және қысқа қашықтықта жылдам тоқтау дағдылары қалыптасуы қажет. Қозғалыс кезінде ойыншы допты бақылаудан шығармауы тиіс. Допқа қарай жүгіріп бара жатқанда денені шамадан тыс тік ұстау немесе аяқты айқастырып жіберу тепе-теңдікті бұзады. Осыған байланысты дене шынықтыру сабақтарында оқушыларға қысқа қашықтықтағы қозғалыс жаттығуларын жүйелі түрде орындату тиімді. Мысалы, мұғалім допты әртүрлі бағытқа лақтырып, оқушының сол допқа тез жетіп, бастапқы қалыпқа қайта оралуын ұйымдастыра алады. Мұндай жаттығулар бір мезгілде шапшаңдықты, реакция жылдамдығын және кеңістікті бағдарлау қабілетін дамытады.

Волейболдағы негізгі техникалық әдістердің бірі – допты төменнен қабылдау және төменнен беру. Бұл әдіс әсіресе қарсыластың шабуылынан немесе допты ойынға қосқаннан кейін келген допты қабылдау кезінде кеңінен қолданылады. Төменнен қабылдау кезінде ойыншы аяқтарын иық деңгейінде орналастырып, тізесін бүгіп, денесін сәл алға еңкейтеді. Екі қол біріктіріліп, білектердің ішкі бөлігі доппен жанасатын жазық алаң қалыптастырады. Допты қабылдаған кезде қолды қатты сермеуге болмайды. Негізгі қозғалыс аяқ пен дененің жұмысынан қамтамасыз етіледі. Доп білектің төменгі бөлігіне түскенде ойыншы аяқтарын біртіндеп жазып, допты қажетті бағытқа бағыттайды. Егер оқушы тек қолының көмегімен әрекет етсе, доптың бағытын бақылау қиындайды.

Төменнен қабылдаудың сапасы ойыншының допқа қатысты орналасуына да байланысты. Доп тым жақын немесе тым алыс болса, қолдың дұрыс орналасуы жеткіліксіз болады. Сондықтан оқушы доптың ұшу траекториясын бақылап, оның түсу нүктесіне алдын ала орын ауыстыруы керек. Бұл жерде аяқ жұмысының маңызы өте жоғары. Оқушы допты қабылдау кезінде денесін допқа бұрып, доптың астына орналасуға тырысуы қажет. Мұғалім бастапқы кезеңде допты оқушыға жеңіл траекториямен бағыттап, кейін біртіндеп жылдамдық пен күрделілікті арттыра алады.

Төменнен қабылдау әдісін үйретудің алғашқы кезеңінде допсыз орындалатын имитациялық жаттығулар тиімді. Оқушылар қолдарын біріктіріп, дұрыс бастапқы қалыпты қабылдайды, аяқпен және денемен қозғалысты қайталайды. Кейін жұппен жұмыс ұйымдастырылып, бір оқушы допты жеңіл лақтырады, екіншісі төменнен қабылдап қайтарады. Бұл жаттығуды орындау кезінде доптың биіктігін, қабылдау бағытын және оқушының дене қалпын бақылау қажет. Жаттығу біртіндеп күрделендіріліп, допты қозғалыста қабылдау, әртүрлі бағыттан келген допты қабылдау және бірнеше рет қатарынан қабылдау сияқты тапсырмаларға ауысады.

Допты жоғарыдан беру де волейболдың негізгі техникалық әдістерінің бірі болып табылады. Жоғарыдан беру көбінесе шабуылды ұйымдастыру кезінде қолданылады. Бұл әдіс ойыншыдан саусақтардың, білектің, шынтақтың және аяқтың өзара үйлесімді жұмысын талап етеді. Жоғарыдан беруде доп мандай тұсының алдында қабылданады. Қол саусақтары доптың пішініне сәйкес ашылып, алақан допқа толық жабыспайды. Доппен жанасу саусақтардың ұшына жақын бөліктер арқылы жүзеге асады. Қозғалыс аяқтың, дененің және қолдың бірізді жұмысымен орындалады. Допты қажетті бағытқа беру үшін қолдар жоғары және алға қарай қозғалады.

Жоғарыдан беруді үйрету кезінде оқушылардың допты алақанымен ұстап қалмауына ерекше назар аудару қажет. Волейболда допты ұстап тұру немесе алып жүру ойын ережесіне қайшы келеді. Сондықтан оқушы доппен қысқа уақыт ішінде нақты және жұмсақ байланыс орнатуды үйренуі керек. Бастапқы кезде бұл әдіс оқушыларға күрделі болуы мүмкін. Саусақтардың дұрыс орналаспауы, допты тым төмен қабылдау, шынтақты шамадан тыс түсіру немесе аяқтың қозғалысын пайдаланбау қателердің пайда болуына әкеледі. Мұғалім мұндай қателерді бірден түзетіп, қозғалыстың дұрыс үлгісін бірнеше рет көрсетуі қажет.

Жоғарыдан беруді жетілдіру үшін қабырғаға доп беру, жұппен жоғарыдан беру, үш адамнан тұратын топта доп айналыру және қозғалыста жоғарыдан беру жаттығулары қолданылады. Қабырғаға доп беру жаттығуы оқушыға доптың бағытын бақылауға мүмкіндік береді. Жұптық жаттығуда оқушылар бір-біріне белгілі қашықтықтан доп береді. Кейін арақашықтық өзгертіледі. Мұндай жаттығулар дәлдікті қалыптастырады. Үш адамнан тұратын жаттығуларда оқушылар кеңістікте орын ауыстыруды және серіктестердің әрекетін ескеруді үйренеді.

Волейболдағы маңызды әдістердің бірі – допты ойынға қосу. Допты ойынға қосу арқылы команда шабуыл әрекетін бастайды. Ойынға қосудың бірнеше түрі бар, олардың ішінде төменнен тура беру, төменнен жанынан беру және жоғарыдан беру сияқты әдістер жиі оқытылады. Мектеп жағдайында жаңадан үйренушілер үшін

төменнен тура беру қолайлы болып саналады. Себебі оның орындалу құрылымы салыстырмалы түрде қарапайым және допты бақылау мүмкіндігі жоғары.

Төменнен тура беруді орындау кезінде ойыншы бір аяғын алға қойып, допты бір қолымен ұстайды. Екінші қол артқа қарай сермеліп, кейін алға қозғалады. Допты соғу қолдың қатты емес, бірақ нақты қозғалысы арқылы жүзеге асады. Допты соғу кезінде дене салмағы артқы аяқтан алдыңғы аяққа ауысады. Мұндай үйлесімді қозғалыс допқа қажетті бағыт пен ұшу жылдамдығын береді. Оқушылар көбінесе допты тек қолымен ұруға тырысады. Бұл жағдайда доптың ұшу бағыты тұрақсыз болады. Сондықтан мұғалім дене салмағының ауысуына және аяқтың жұмысына көңіл бөлуі керек.

Допты ойынға қосуды үйрету барысында алдымен қозғалыстың жеке элементтері меңгертіледі. Оқушы допты қалай ұстау керектігін, соғатын қолдың бағытын, аяқтың орналасуын және дене салмағының ауысуын үйренеді. Кейін барлық элементтер бір қозғалысқа біріктіріледі. Алғашқыда оқушылар допты тордан асыра алмауы мүмкін. Бұл жағдайда доптың ұшу қашықтығын бірден талап етпей, техникалық орындалу сапасына басымдық берген жөн. Техника дұрыс қалыптасқаннан кейін ғана допты тордың ар жағындағы белгіленген аймаққа бағыттау тапсырмасы беріледі.

Допты жоғарыдан ойынға қосу техникалық жағынан күрделірек. Бұл әдіс допқа үлкен жылдамдық пен бағыт беру мүмкіндігін арттырады. Жоғарыдан берудің негізгі ерекшелігі – допты жоғары лақтырып, белгілі бір биіктікте соғу. Оқушы доптың ұшуын дәл бағалап, денесін соғу нүктесіне сәйкес орналастыруы қажет. Мұндай әдісті үйрету үшін оқушының қол күшін, координациясын және доппен жұмыс тәжірибесін ескеру керек. Сондықтан мектеп оқушыларына оны бірден күрделі түрде үйретпей, қарапайым дайындық жаттығулары арқылы меңгерту тиімді.

Волейболдағы шабуыл соққысы ойынның белсенді шабуыл әрекеттерінің бірі болып саналады. Шабуыл соққысы қарсылас алаңына допты бағыттап, ұпай алуға мүмкіндік береді. Бұл әдісті орындау бірнеше қозғалыстың үйлесімінен тұрады: жүгіріп келу, серпілу, секіру, қолды сермеу, доппен жанасу және жерге дұрыс түсу. Әрбір кезең өзара байланысты. Жүгіріп келу дұрыс орындалмаса, секіру биіктігі төмендейді; секіру дұрыс болмаса, допты тиімді нүктеде соғу қиындайды.

Шабуыл соққысын үйрету кезінде оқушыға алдымен аяқ жұмысы түсіндіріледі. Оқушы допқа қарай бірнеше қадам жасап, соңғы қадамдарда денесін секіруге дайындайды. Серпілу кезінде аяқтар белсенді жұмыс істеп, қолдар жоғары қарай қозғалады. Секіру барысында соғатын қол артқа немесе жоғары қарай әкетіліп, кейін алға қарай жылдам қозғалады. Доппен жанасу мүмкіндігінше жоғары нүктеде орындалады. Қолдың білезік қозғалысы допқа бағыт беруге көмектеседі. Жерге түскенде екі аяққа бірдей немесе қауіпсіз түрде түсу маңызды. Қону техникасы жарақаттың алдын алудың негізгі шарттарының бірі болып табылады.

Мектеп оқушыларымен шабуыл соққысын үйреткенде қауіпсіздік талаптарына ерекше назар аудару қажет. Оқушылар торға жақын жерде секіргенде бір-біріне кедергі келтірмеуі керек. Жерге түсу кезінде аяқтың дұрыс орналасуы сақталуы тиіс. Егер бірнеше оқушы қатарынан шабуыл соққысын орындаса, олардың арасындағы қашықтық жеткілікті болуы қажет. Мұғалім жаттығудың ұйымдастырылуын алдын ала жоспарлап, әр оқушының әрекетін бақылауы керек.

Шабуыл соққысын меңгерудің алғашқы кезеңінде допсыз имитациялық қозғалыстар орындалады. Оқушы жүгіріп келу мен секіру қозғалысын қайталайды. Кейін мұғалім немесе серіктесі допты белгілі бір биіктікте ұстап тұрады, ал оқушы допты қолымен соғу қозғалысын орындайды. Бұдан кейін лақтырылған допқа шабуыл соққысын орындауға көшуге болады. Соңғы кезеңде тор арқылы нақты шабуыл әрекеті орындалады. Осылайша күрделі қозғалыс біртіндеп қалыптасады.

Волейболдағы тағы бір маңызды техникалық әдіс – тосқауыл қою. Тосқауыл қарсыластың шабуыл соққысын тор маңында тоқтатуға немесе оның бағытын өзгертуге бағытталған. Тосқауыл қою кезінде ойыншы торға жақын орналасып, қарсыластың шабуылын бақылауы керек. Доптың бағыты мен шабуылшының қозғалысын бағалап, қажетті уақытта секіреді. Қолдар тордың үстіне көтеріліп, саусақтар ашық күйде орналасады. Тосқауыл қоюда уақытты дәл таңдау шешуші мәнге ие.

Оқушыларға тосқауыл қоюды үйрету барысында алдымен секіру техникасын қалыптастыру қажет. Оқушы орнында тұрып жоғары секіруді, кейін тор маңында секіруді үйренеді. Қолдың орналасуы мен дененің тұрақтылығы да қатар меңгертіледі. Жаңадан үйренушілерге бірден нақты шабуылға қарсы тосқауыл қою тапсырмасын беру дұрыс емес. Алдымен допсыз қозғалыс, кейін жеңіл лақтырылған допқа тосқауыл қою жаттығулары орындалады. Техника меңгерілген сайын қарсыластың нақты шабуыл әрекеті енгізіледі.

Қорғаныс техникасы волейболдағы ойын нәтижесіне тікелей ықпал етеді. Команда тек шабуыл жасау арқылы ғана жеңіске жете алмайды. Қарсыластың шабуылын қабылдап, допты ойын ішінде сақтап қалу да маңызды. Қорғаныста төменнен қабылдау, құлау, домалау, жылдам орын ауыстыру және доп бағытын болжау қабілеттері қолданылады. Мектеп жағдайында қауіпсіздікке байланысты құлау мен домалау жаттығулары біртіндеп және мұғалімнің бақылауымен орындалуы қажет.

Волейбол әдістерін меңгеру барысында оқушының дене дайындығы маңызды рөл атқарады. Шапшаңдық жеткіліксіз болса, допқа уақытында жету қиындайды. Күш деңгейі төмен болса, допты қажетті қашықтыққа бағыттау қиын болуы мүмкін. Икемділік пен үйлесімділік те техникалық әрекеттердің сапасына әсер етеді. Сондықтан волейбол сабағында тек техникалық жаттығулармен шектелмей, жалпы дене дайындығын жетілдіретін жаттығуларды да енгізу қажет. Қысқа қашықтыққа жүгіру, секіру, отырып-тұру, денені бұру, қол мен иық белдеуін дамыту жаттығулары волейбол техникасына дайындық ретінде пайдаланылуы мүмкін.

Волейболды оқытудағы негізгі педагогикалық қағидалардың бірі – қарапайымнан күрделіге қарай өту. Оқушы бірден күрделі шабуыл немесе тосқауыл әрекетін толық меңгере алмайды. Сондықтан әрбір техникалық әдіс бірнеше қарапайым қозғалысқа бөлініп үйретіледі. Алдымен қозғалыстың теориялық түсіндірмесі беріледі, кейін мұғалім оның дұрыс орындалуын көрсетеді. Оқушы қозғалысты қайталап, мұғалімнің кері байланысы арқылы қателерін түзетеді. Осыдан кейін әдіс ойын жағдайына енгізіледі.

Техникалық әдістерді үйретуде көрсету әдісінің маңызы зор. Оқушы қозғалысты тек сөз арқылы түсінгеннен гөрі, оның нақты орындалуын көрген кезде жақсы қабылдайды. Мұғалім техникалық әдісті толық жылдамдықпен бір рет көрсетіп қана қоймай, қажет жағдайда оның негізгі кезеңдерін баяу түрде көрсетуі керек. Мысалы, төменнен қабылдауда қолдың бірігуі, дененің орналасуы және аяқтың қозғалысы жеке түсіндіріледі. Жоғарыдан беруде саусақтардың орналасуы мен қолдың қозғалысы көрсетіледі. Шабуыл соққысында жүгіріп келу, секіру және соғу кезеңдері бөлек қарастырылады.

Оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескеру де маңызды. Бір сыныптағы оқушылардың дене дайындығы, қозғалыс тәжірибесі және волейболға қызығушылығы бірдей болмайды. Кейбір оқушылар доппен жұмыс істеуді тез меңгерсе, басқаларына көбірек қайталау қажет болуы мүмкін. Сондықтан мұғалім барлық оқушыға бірдей талап қойғанымен, жаттығудың күрделілігін олардың дайындық деңгейіне қарай реттей алады. Бұл оқушының өзіне деген сенімін арттырып, дене шынықтыру сабағына жағымды көзқарас қалыптастырады.

Волейбол әдістерін үйретуде жұптық және топтық жұмыстардың тәрбиелік маңызы да жоғары. Волейбол – жеке емес, командалық ойын. Оқушы өз әрекетінің команда нәтижесіне әсер ететінін түсінеді. Допты серіктесіне дәл беру, оның әрекетін қолдау, қателік жасаған жағдайда кінәламау және келесі әрекетке дайын болу командалық мәдениетті қалыптастырады. Ойын барысында оқушылар бір-бірімен сөйлесіп, допты кім қабылдайтынын анықтап, өзара әрекет етеді. Бұл коммуникативтік дағдылардың дамуына да әсер етеді.

Волейбол сабағында мұғалім оқушыларға тек техникалық әдістерді көрсетіп қана қоймай, ойын ережелерін де түсіндіруі керек. Ережені білу техникалық әрекетті дұрыс қолдануға мүмкіндік береді. Оқушы торға қатысты талаптарды, алаң шекарасын, допты қабылдау және беру тәртібін, ойыншылардың орналасуын және ұпай есептеу тәртібін түсінуі қажет. Ереже мен техниканың байланысын түсінген оқушы ойын кезінде шешімді жылдамырақ қабылдайды.

Волейбол әдістерін жетілдіруде қайталау негізгі орын алады. Қозғалыс дағдысы бір немесе бірнеше рет орындау арқылы қалыптаспайды. Техникалық әрекет бірнеше рет қайталанып, әртүрлі жағдайда қолданылғанда ғана тұрақты дағдыға айналады. Бірақ қайталау механикалық сипатта болмауы керек. Бір әдісті ұзақ уақыт бір ғана жағдайда қайталау оқушыны жалықтыруы мүмкін. Сондықтан жаттығулардың түрін өзгертіп, доптың бағытын, қашықтықты, қозғалыс жылдамдығын және тапсырма шарттарын біртіндеп өзгерткен жөн.

Мысалы, төменнен қабылдауды алдымен бір орында тұрып, кейін қозғалыста, одан соң белгіленген нысанаға бағыттап, соңында ойын жағдайында орындауға болады. Жоғарыдан беруді де осындай ретпен күрделендіруге болады. Бұл тәсіл оқушының техникалық дағдысын ғана емес, оны нақты ойын жағдайында қолдану қабілетін де дамытады.

Волейбол әдістерін оқытуда ойын әдісін пайдалану оқушылардың қызығушылығын арттырады. Сабақтың белгілі бір бөлігінде техникалық жаттығулардан кейін шағын ойындар ұйымдастыру тиімді. Мысалы, екі команда допты мүмкіндігінше ұзақ уақыт алаңда ұстап тұруға тырысады. Бұл тапсырмада оқушылар допты қабылдау мен беруді қолданады. Басқа бір ойында команда допты белгіленген аймаққа бағыттауға тырысады. Мұндай тапсырмалар техникалық әдістерді ойындық жағдайда пайдалануға мүмкіндік береді.

Ойындық жаттығулардың тағы бір артықшылығы – оқушының шешім қабылдау қабілетін дамытуы. Қарапайым жаттығуда оқушы не істеу керектігін алдын ала біледі. Ал ойын кезінде доп әртүрлі бағытта келеді, серіктестердің орналасуы өзгереді және қарсылас әрекет етеді. Сондықтан оқушы техникалық әдісті таңдап қана қоймай, оны орындау уақытын да анықтауы керек. Бұл волейболдағы тактикалық ойлаудың алғашқы элементтерін қалыптастырады.

Волейбол техникасын үйретуде қауіпсіздік ережелерін сақтау міндетті. Сабақ басталар алдында оқушылар спорттық киім мен аяқ киімнің талапқа сай екенін тексеруі қажет. Алаңның едені тайғақ болмауы, тордың дұрыс бекітілуі және спорттық құралдардың жарамды болуы маңызды. Жаттығу кезінде оқушылар бір-бірінің қозғалысына кедергі келтірмеуі керек. Секіру, қону, допқа қарай жылжу сияқты әрекеттерді орындағанда арақашықтық сақталуы тиіс. Әсіресе тор маңындағы жаттығулар кезінде оқушылардың бір-бірімен соқтығысуының алдын алу қажет.

Жарақаттың алдын алудың маңызды тәсілдерінің бірі – денені сабаққа дайындау. Жаттығудың басында жалпы қыздыру жаттығулары орындалады. Жүру, баяу жүгіру, қолды айналдыру, аяқ буындарын қыздыру, денені бұру және жеңіл секіру сияқты жаттығулар бұлшықеттерді негізгі жүктемеге дайындайды. Қыздыру жеткіліксіз болған жағдайда күрделі қозғалыстарды орындау қиын болуы мүмкін. Сондықтан волейбол сабағында қыздыру кезеңін қысқартпау керек.

Оқушының техникалық жетістігін бағалау кезінде тек нәтиже емес, қозғалыстың орындалу сапасы да ескерілуі тиіс. Мысалы, оқушы допты тордан өткізгенімен, әдісті дұрыс орындамауы мүмкін. Егер бағалау тек доптың нәтижесіне негізделсе, оқушы дұрыс емес қозғалысты әдетке айналдыруы ықтимал. Сондықтан мұғалім бастапқы кезеңде дене қалпын, қолдың орналасуын, аяқ жұмысын, доппен жанасу нүктесін және қозғалыстың үйлесімділігін бағалауы керек. Кейін дәлдік пен нәтижелілікке қойылатын талап күшейтіледі.

Волейбол әдістерін меңгеру оқушының дене қасиеттерін кешенді дамытуға мүмкіндік береді. Төменнен қабылдау мен жоғарыдан беру қол мен дене үйлесімділігін дамытады. Допты ойынға қосу күш пен дәлдікті талап етеді. Шабуыл соққысы жылдамдық, секіру қабілеті және күшті қажет етеді. Қорғаныс әрекеттері шапшаңдық пен реакция жылдамдығын дамытады. Ал ойынның өзі төзімділік пен психологиялық тұрақтылықты қалыптастырады.

Волейбол оқушының тек физикалық дамуына ғана емес, ерік-жігер сапаларына да әсер етеді. Ойын барысында жеңіске жету үшін табандылық таныту, қателіктен кейін қайта әрекет ету, команданың мүддесін жеке нәтижеден жоғары қою қажет. Допты жіберіп алған оқушы келесі допқа дайын болуы керек. Бұл жағдай оқушыға қателікті қалыпты оқу үдерісінің бір бөлігі ретінде қабылдауға көмектеседі. Мұғалім оқушыларды бір-бірін қолдауға және нәтижеге ғана емес, даму үдерісіне назар аударуға үйретуі қажет.

Волейбол техникасын оқыту ұзақ мерзімді және жүйелі үдеріс болғандықтан, әр сабақта алдыңғы материалмен байланыс сақталғаны жөн. Жаңа әдіс бұрын меңгерілген дағдыға сүйеніп енгізіледі. Мысалы, шабуыл соққысын үйрету алдында допты жоғарыдан берудің негізгі техникасы меңгерілуі қажет. Қорғаныс әрекеттерін үйретуде төменнен қабылдау дағдысы маңызды. Тосқауыл қою алдында секіру техникасы мен тор маңындағы қозғалыс қалыптастырылады. Осылайша волейбол техникасының барлық элементтері біртұтас жүйе ретінде дамиды.

Волейбол әдістерін меңгеру барысында мұғалімнің кәсіби шеберлігі ерекше маңызға ие. Мұғалім техникалық әрекетті өзі дұрыс көрсетуі, оқушының қателігін байқап, оның себебін түсіндіре алуы және түзету жолын ұсынуы қажет. Кері байланыс нақты әрі түсінікті болғаны жөн. «Дұрыс емес» деген жалпы ескертудің орнына «қолдарыңды біріктірің», «тізеңді сәл бүк», «допты маңдай тұсында қабылда», «допқа қарай аяқпен орын ауыстыр» сияқты нақты нұсқаулар тиімдірек.

Оқушының жетістігін мадақтау да маңызды. Әсіресе техникалық әдісті алғаш үйреніп жүрген оқушылар бірнеше рет қателесуі мүмкін. Мұғалім тек қателерді көрсетіп қана қоймай, дұрыс орындалған әрекетті де атап өтуі керек. Бұл оқушының мотивациясын сақтайды. Дене шынықтыру сабағында психологиялық қолдау мен әдістемелік талаптың тең болуы оқыту нәтижесін арттырады.

Волейбол әдістерін тиімді меңгерген оқушы ойын барысында доптың бағытын бақылап, өз позициясын дұрыс таңдап, серіктесіне көмектесіп, шабуыл мен қорғаныс арасындағы ауысуды жылдам орындай алады. Мұндай дағдылар бір сабақта қалыптаспайды. Олар жүйелі жаттығу, қайталау және ойын тәжірибесі арқылы дамиды. Сондықтан мектептегі волейбол сабақтарында техникалық дайындыққа тұрақты уақыт бөлу қажет.

Волейболды оқытуда қазіргі педагогикалық тәсілдерді де пайдалануға болады. Саралап оқыту арқылы оқушылардың дайындық деңгейіне сәйкес әртүрлі тапсырмалар беріледі. Қабілеті жоғары оқушыға күрделірек нысанаға дәл беру немесе қозғалыста доп қабылдау тапсырылса, бастапқы деңгейдегі оқушыға қарапайым қашықтықта доп қабылдау ұсынылады. Бұл әр оқушының өз деңгейінде нәтижеге жетуіне мүмкіндік береді. Біртіндеп барлық оқушылардың тапсырмалары күрделендіріліп, ортақ оқу мақсатына жақындайды.

Қорыта айтқанда, волейбол әдістерін меңгеру – оқушының дене дайындығын, техникалық шеберлігін, кеңістіктік бағдарлауын және командалық әрекетін дамытуға бағытталған кешенді педагогикалық үдеріс. Волейболдың негізгі техникалық элементтерін дұрыс үйрету үшін қозғалыстың құрылымын түсіндіру, көрсету, қайталау, түзету және ойын жағдайында қолдану кезеңдері өзара сабақтас жүргізілуі қажет. Допты төменнен қабылдау, жоғарыдан беру, допты ойынға қосу, шабуыл соққысы, тосқауыл қою және қорғаныс әрекеттері біртіндеп меңгертілгенде ғана оқушының ойын техникасы тұрақты қалыптасады.

Бұл мақалада волейбол техникасының негізгі элементтеріне, оларды оқыту ерекшеліктеріне және дене шынықтыру сабағында тиімді қолдану жолдарына жалпы сипаттама берілді. Келесі бөлікте волейбол әдістерін үйретудің практикалық жаттығулары, оқушылардың техникалық қателерін түзету жолдары, сабақта қолданылатын тиімді әдістер мен ойындық тапсырмалар кеңірек қарастырылады.

Волейбол әдістерін нәтижелі меңгертуде жаттығуларды дұрыс таңдау және оларды белгілі бір реттілікпен ұйымдастыру маңызды. Әрбір техникалық әдіс оқушыға бірден толық ойын жағдайында ұсынылмай, алдымен қарапайым қозғалыстардан басталып, кейін біртіндеп күрделендірілуі керек. Мұндай жүйелілік оқушының қозғалыс дағдысын сенімді қалыптастыруға мүмкіндік береді. Әсіресе мектеп оқушыларымен жұмыс жасағанда жаттығулардың түсінікті, қауіпсіз және жас ерекшелігіне сәйкес болуы талап етіледі. Мұғалім әр жаттығудың мақсатын алдын ала анықтап, оның қандай техникалық элементті жетілдіретінін түсіндіруі қажет. Бұл оқушының жаттығуды саналы орындауына жағдай жасайды.

Допты төменнен қабылдауды жетілдіру үшін әртүрлі жаттығуларды қолдануға болады. Алғашқы жаттығулардың бірі – допсыз бастапқы қалыпты қайталау. Оқушылар аяқтарын дұрыс орналастырып, тізелерін сәл бүгіп, денелерін алға қарай еңкейтеді және қолдарын төменнен қабылдауға дайын күйге келтіреді. Бұл жаттығу бірнеше рет орындалып, мұғалім оқушылардың дене қалпын бақылайды. Кейін екі қолды біріктіру және денені жоғары қарай көтеру қозғалысы қосылады. Мұндай қарапайым жаттығулар оқушының негізгі қозғалыс құрылымын түсінуіне көмектеседі.

Келесі кезеңде оқушылар допты өздері жоғары қарай лақтырып, төменнен қабылдап көреді. Допты алдымен төмен биіктікке лақтырып, кейін биіктікті біртіндеп арттыруға болады. Бұл жаттығудың артықшылығы – оқушы доптың қозғалысын өзі бақылайды және қабылдау сәтін алдын ала болжай алады. Одан кейін жұппен жұмыс ұйымдастырылады. Бір оқушы допты серіктесіне жеңіл лақтырады, екіншісі допты төменнен қабылдап,

қайтарады. Біраз уақыттан кейін допты лақтырудың бағыты өзгертіледі. Осылайша оқушы бір ғана нүктеде тұрып қалмай, допқа қарай қозғалып қабылдауды үйренеді.

Төменнен қабылдаудың дәлдігін дамыту үшін нысанаға бағытталған жаттығулар тиімді. Алаңның белгілі бір бөлігіне шеңбер немесе белгі қойылып, оқушы допты сол аймаққа бағыттауға тырысады. Мұндай тапсырма оқушының доптың бағытын бақылауына және қабылдау күшін реттеуіне мүмкіндік береді. Нысанаға дәл түскен әрбір әрекет оқушыға техниканың маңызын түсінуге көмектеседі. Кейін нысана қашықтығын өзгертуге немесе қозғалыста қабылдауды енгізуге болады.

Жоғарыдан беру әдісін үйретуде де қарапайым жаттығулардан бастау қажет. Оқушы алдымен допсыз саусақтардың дұрыс орналасуын қайталайды. Саусақтар шамадан тыс керіліп немесе тым қысылып қалмауы керек. Қолдар маңдай тұсында орналасып, шынтақтар екі жаққа сәл бағытталады. Мұғалім оқушының алақанымен допты ұстап қалмауын қадағалайды. Кейін оқушы допты маңдайының үстінен бірнеше сантиметр биіктікке лақтырып, қайтадан саусақтарымен жоғары қарай бағыттайды. Бұл жаттығу доппен жанасу сезімін қалыптастыруға көмектеседі.

Жоғарыдан беруді жетілдірудің тиімді жолдарының бірі – қабырғаға беру. Оқушы қабырғадан белгілі бір қашықтықта тұрып, допты жоғарыдан қабырғаға бағыттайды және қайтып келген допты қайта береді. Алдымен доп төмен биіктікте бағытталса, кейін оны біртіндеп жоғары көтеруге болады. Мұнда оқушы доптың бағытын бақылап, қажетті жағдайда денесін орын ауыстыру арқылы реттеуді үйренеді. Қабырғаға беру жаттығуын жеке орындауға болатындықтан, оқушылардың барлығын бір уақытта белсенді жұмысқа тартуға мүмкіндік береді.

Жұптық жаттығуларда оқушылар бір-біріне жоғарыдан доп береді. Мұғалім бастапқыда олардың арақашықтығын қысқа етіп белгілейді. Техника тұрақталғаннан кейін арақашықтық ұлғайтылады. Кейін оқушылар бір-біріне допты әртүрлі биіктікте және әртүрлі бағытта бере бастайды. Мұндай жаттығуларда тек қолдың қозғалысы емес, аяқтың жұмысы да маңызды. Оқушы доптың астына уақытында орналасып, денесін дұрыс бағыттауы қажет.

Волейболдағы техникалық дайындықты дамытуда қозғалыста доп қабылдау мен беру ерекше орын алады. Нақты ойын кезінде ойыншы бір орында тұрмайды. Сондықтан оқушы допты қабылдап немесе бергеннен кейін бірден келесі позицияға ауысуды үйренуі керек. Мысалы, үш оқушыдан тұратын топта бірінші ойыншы допты екіншісіне береді, екінші ойыншы үшіншіге бағыттайды, ал өзі басқа орынға қозғалады. Бұл жаттығу доппен жұмыс істеумен қатар кеңістіктік бағдарлауды және командалық әрекетті дамытады.

Допты ойынға қосуды жетілдіру үшін алдымен доптың ұшу бағытына көңіл бөлінеді. Оқушы допты тордан асыруға ғана емес, белгілі бір аймаққа бағыттауға үйренуі керек. Алаңның бірнеше аймағына нысаналар қойылып, мұғалім белгілі бір аймақты атайды. Оқушы допты сол жерге бағыттауға тырысады. Бұл жаттығу ойын кезінде қарсыластың әлсіз аймағын пайдалануға қажетті бастапқы дағдыны қалыптастырады.

Төменнен доп беруді жетілдіру кезінде допты соғу күшін реттеу маңызды. Оқушы допты тым қатты соқса, оның бағытын бақылау қиындайды. Әлсіз соққы кезінде доп торға жетпеуі мүмкін. Сондықтан жаттығулар кезінде әртүрлі қашықтықтағы нысаналар пайдаланылады. Жақын нысанаға допты жұмсағырақ, ал алысырақ нысанаға күштілеу бағыттау арқылы оқушы өз күшін реттеуді үйренеді.

Жоғарыдан допты ойынға қосу әдісін меңгеру кезінде допты дұрыс лақтыру ерекше маңызды. Доп бір жаққа ауытқып кетсе, ойыншының денесі де дұрыс соғу нүктесіне орналаспауы мүмкін. Сондықтан оқушы допты әр жолы шамамен бірдей биіктікке және бір нүктеге лақтыруға дағдылануы қажет. Бұл үшін допты лақтыруды жеке жаттықтыруға болады. Оқушы допты белгілі бір биіктікке лақтырып, ұстап алады. Кейін сол қозғалысқа соғу элементі қосылады.

Шабуыл соққысын оқытуда жүгіріп келу қадамына ерекше көңіл бөлінеді. Оқушы допқа асығыс жүгіріп келмей, оның ұшу траекториясын бақылауы керек. Соңғы қадамдар секіруге дайындық қызметін атқарады. Секіру кезінде дененің тепе-теңдігін сақтау, қолды тиімді пайдалану және доппен жоғары нүктеде жанасу маңызды. Бастапқы кезеңде шабуыл соққысын допсыз орындау оқушыға қозғалыстың ретін түсінуге мүмкіндік береді.

Шабуыл соққысын үйретудің тағы бір тәсілі – допты мұғалімнің немесе серіктестің қолында ұстап тұру. Оқушы секіріп барып, допқа дұрыс қол қозғалысын жасайды. Бұл жағдайда оқушы доптың ұшу бағытына алаңдамай, қолдың жұмысын меңгереді. Кейін допты жеңіл лақтырып беру арқылы нақты соғу әрекетіне көшуге болады. Соңғы кезеңде допты жоғарыдан беру мен шабуыл соққысын бірізді орындау енгізіледі.

Шабуыл соққысының нәтижелілігі тек күшке байланысты емес. Допты қарсыластың бос аймағына бағыттау, соққы бұрышын өзгерту және жағдайға қарай жұмсақ немесе қатты соғу да маңызды. Сондықтан жоғары деңгейге өткен оқушыларға тек күшті соғуды емес, бағытталған соққыны үйреткен дұрыс. Мысалы, алаңның оң, сол және орта бөліктеріне кезекпен соққы бағыттау тапсырмасы беріледі. Бұл оқушының техникалық және тактикалық ойлауын қатар дамытады.

Тосқауыл қою әдісін үйрету кезінде ойыншының торға қатысты орналасуы маңызды. Оқушы тордан шамадан тыс алыста тұрса, тосқауыл қою кезінде допқа жету қиындайды. Ал торға тым жақын орналасса, қону кезінде қауіпсіздік мәселесі туындауы мүмкін. Сондықтан мұғалім тор маңындағы дұрыс қашықтықты түсіндіріп, оқушыларға оны тәжірибе арқылы сезінуге мүмкіндік береді. Тосқауыл қоюдың бастапқы жаттығулары допсыз орындалғаны жөн.

Тосқауыл кезінде қолдың қозғалысы да маңызды. Қолдар жоғары көтеріліп, саусақтар ашық орналасады. Оқушы қолдарын жай ғана жоғары көтеріп қоймай, қарсыластың шабуыл бағытын жабатындай орналастыруы

қажет. Бірақ мектеп оқушыларымен жұмыс кезінде торға қолды шамадан тыс өткізуге байланысты қауіпсіздік мәселелері түсіндіріледі. Оқушылар бір-біріне кедергі келтірмей, белгіленген тәртіппен секіруі керек.

Қорғаныс техникасын жетілдіруде реакция жылдамдығын дамытуға арналған жаттығулар пайдалы. Мұғалім допты әртүрлі бағытқа лақтырады, ал оқушы допқа қарай жылдам орын ауыстырып, оны төменнен қабылдайды. Кейін екі немесе үш доп қолданылып, оқушының назарын бірнеше бағытқа бөлуге болады. Мұндай жаттығуларды оқушылардың дайындығына қарай ұйымдастырған жөн. Негізгі мақсат – оқушының доптың бағытын тез анықтап, денесін қажетті қалыпқа келтіруі.

Қорғаныста құлау техникасын үйрету кезінде қауіпсіздікке басымдық беріледі. Оқушы алдымен тепе-теңдікті сақтай отырып төмен түсуге, кейін жұмсақ конуға үйренеді. Жаттығу спорттық төсеніштерде орындалса тиімді. Құлау техникасы дұрыс қалыптаспаған оқушыны бірден жылдам допқа лақтыруға болмайды. Алдымен қозғалыстың қауіпсіз үлгісі меңгертіледі. Бұл жарақаттың алдын алуға көмектеседі.

Волейболда барлық техникалық әдістер бір-бірімен тығыз байланысты болғандықтан, кешенді жаттығуларды қолдану маңызды. Мысалы, оқушы допты төменнен қабылдап, серіктесіне жоғарыдан береді, серіктесі шабуылға дайындалады. Бұл қарапайым комбинацияның өзі бірнеше техникалық әдісті бірізді қолдануды талап етеді. Мұндай жаттығулар оқушыға жеке қозғалысты емес, оның ойын ішіндегі қызметін түсінуге мүмкіндік береді.

Үш ойыншыдан тұратын қарапайым комбинацияда бірінші ойыншы допты қабылдайды, екінші ойыншы допты жоғарыдан береді, үшінші ойыншы шабуыл әрекетін орындайды. Әр әрекеттен кейін ойыншылар орындарын ауыстырады. Бұл әдіс барлық оқушының әртүрлі рөлді орындауына мүмкіндік береді. Сонымен бірге ойыншылардың бір-бірін түсінуі және допқа уақытында шығуы дамиды.

Төрт немесе алты ойыншыдан тұратын топтық жаттығуларда тактикалық элементтер көбірек енгізіледі. Оқушылар алаңдағы позицияларын сақтап, доптың бағытына қарай орын ауыстырады. Мұнда мұғалім ойыншылардың бір аймаққа жиналып қалмауын, бос аймақтарды жабуын және доп қабылдағаннан кейін келесі әрекетке дайындалуын бақылайды.

Волейбол әдістерін оқытуда жиі кездесетін қателердің бірі – төменнен қабылдау кезінде қолды шынтақтан бұту. Бұл доптың бағытын тұрақсыз етеді. Оқушы қолдарын бір жазықтықта ұстап, доппен білектің қажетті бөлігі арқылы жанасуы керек. Тағы бір қате – допқа жету үшін аяқпен қозғалмай, қолды соза беру. Бұл жағдайда ойыншының дене тепе-теңдігі бұзылады. Сондықтан «допқа қолмен емес, алдымен аяқпен жақындау» қағидасын қалыптастыру маңызды.

Жоғарыдан беру кезінде жиі кездесетін қате – допты алақанмен ұстау. Кейбір оқушылар допты екі қолымен ұстап алғандай әрекет жасайды. Мұғалім доппен жанасудың қысқа әрі серпімді болуы керектігін түсіндіреді. Екінші қате – допты маңдайдың тым артқы немесе тым төменгі тұсында қабылдау. Дұрыс жағдайда доп ойыншының маңдайының алдында орналасуы керек. Үшінші қате – тек қолмен жұмыс істеу. Аяқ пен дененің қозғалысы да допты бағыттауға қатысуы тиіс.

Допты ойынға қосу кезінде оқушылардың допты торға бағыттай алмауы жиі байқалады. Бұл допты соғу нүктесінің және қол қозғалысының дұрыс болмауынан туындайды. Мұғалім допты соғатын қолдың бағытын бақылап, дене салмағының бір аяқтан екінші аяққа ауысуын түсіндіреді. Сонымен қатар оқушының допты тым төмен немесе тым жоғары лақтырмауы маңызды.

Шабуыл соққысында жиі кездесетін қателердің бірі – секіру уақытын дұрыс таңдамау. Оқушы допқа тым ерте немесе тым кеш секірсе, допты жоғары нүктеде соға алмайды. Бұл қателікті түзету үшін допсыз секіру және ұстап тұрған допқа соғу жаттығулары қайталанады. Кейін доптың жылдамдығы біртіндеп арттырылады. Екінші қате – секіру кезінде қолды дұрыс пайдаланбау. Үшінші қате – жерге түскенде тізені қатты бекітіп қою. Қауіпсіз кону үшін аяқтарды жұмсақ бүгіп, дене салмағын дұрыс бөлу қажет.

Тосқауыл қою кезінде оқушылар көбінесе қарсыластың әрекетін емес, допты ғана бақылайды. Шын мәнінде тосқауыл қою кезінде шабуылшының дене бағытын, қол қозғалысын және доптың ықтимал ұшу бағытын бірге бақылау қажет. Бұл дағды тәжірибе арқылы қалыптасады. Мұғалім алдымен баяу шабуыл әрекетін көрсетіп, кейін жылдамдықты арттыра алады.

Волейбол техникасын жетілдіру үшін станциялық жаттығу әдісін де пайдалануға болады. Спорт залында бірнеше жаттығу аймағы ұйымдастырылады. Бір аймақта оқушылар төменнен қабылдауды, екіншісінде жоғарыдан беруді, үшіншісінде допты ойынға қосуды, келесі аймақта қозғалыс пен шапшандық жаттығуларын орындайды. Белгілі бір уақыт өткеннен кейін топтар орындарын ауыстырады. Бұл әдіс оқушылардың сабақ бойы белсенді болуына мүмкіндік береді және уақытты тиімді пайдалануға көмектеседі.

Станциялық әдістің артықшылығы – бір сабақта бірнеше техникалық дағдыны қатар дамытуға мүмкіндік беруі. Сонымен бірге оқушылар шағын топтарда жұмыс істегендіктен, доппен жұмыс жасау саны артады. Әдеттегі бүкіл сыныптық жаттығуда бір оқушы доппен әрекет жасап жатқанда басқалары күтіп тұруы мүмкін. Станциялық ұйымдастыру бұл мәселені азайтады. Әр топқа нақты тапсырма беріліп, мұғалім бір станциядан екіншісіне ауысып, техникалық кеңес береді.

Волейбол сабағында жарыс элементтерін енгізу де оқушылардың қызығушылығын арттырады. Мысалы, белгілі бір уақыт ішінде кім нысанаға көп рет дәл доп бере алады деген жарыс ұйымдастыруға болады. Бірақ жарыс тек жеңімпазды анықтауға бағытталмай, техникалық сапаны да ескеруі тиіс. Оқушылардың бір-бірін кемсітуіне немесе сәтсіздікке байланысты жағымсыз эмоция қалыптастыруына жол бермеу қажет.

Топтық жарыстарда командалық нәтижеге басымдық беру оқушылардың өзара көмек көрсетуін дамытады. Мысалы, командаға белгілі бір санға дейін допты жерге түсірмей беру тапсырмасы қойылады. Бұл жерде жеке ойыншының шеберлігімен қатар барлық ойыншының бір-бірін сақтандыруы маңызды. Допты қабылдай алмаған оқушыға серіктесі көмектеседі. Мұндай тапсырмалар командалық жауапкершілікті қалыптастырады.

Волейбол әдістерін оқыту барысында психологиялық дайындық та ескерілуі керек. Оқушы көпшілік алдында қателесуден қорқуы мүмкін. Әсіресе жаңа техникалық әдісті орындау кезінде сенімсіздік байқалады. Мұғалім қателікті жазалау немесе мазақ ету арқылы емес, оны түзетуге бағытталған кері байланыс арқылы қарастыруы қажет. Оқушы өз қатесін талдап, келесі әрекетте оны түзетуге мүмкіндік алуы керек.

Волейболдағы ойын жағдайы жылдам өзгеретіндіктен, оқушының назарын тұрақты ұстау қабілеті маңызды. Доп бір сәтте басқа бағытқа ауысуы мүмкін. Сондықтан жаттығуларда оқушыларды үнемі допқа және ойын жағдайына назар аударуға үйрету қажет. Мысалы, допсыз қозғалыс кезінде мұғалімнің белгісі бойынша бағытты өзгерту, доптың түсіне немесе нөміріне байланысты әрекет жасау сияқты жаттығулар реакция мен зейінді дамытады.

Волейбол техникасын оқытуда теориялық түсіндіруді тым ұзақ жүргізу оқушының қозғалыс белсенділігін төмендетуі мүмкін. Сондықтан мұғалімнің түсіндіруі қысқа, нақты және әрекетке бағытталған болғаны дұрыс. Негізгі техникалық үш-төрт белгі айтылып, бірден жаттығуға көшу тиімді. Қажет болған жағдайда жаттығу барысында қосымша түсіндіру беріледі. Бұл дене шынықтыру сабағының қозғалыстық сипатын сақтайды.

Оқыту барысында цифрлық технологияларды да қосымша құрал ретінде пайдалануға болады. Мысалы, техникалық әдістің дұрыс орындалуын көрсететін қысқа бейнематериалдар оқушыларға қозғалыстың құрылымын визуалды түрде түсінуге көмектеседі. Мұндай материалдарды сабақтың негізгі бөлігін алмастыру үшін емес, түсіндіруді толықтыру үшін қолданған дұрыс. Мұғалім бейнематериалдан кейін оқушыларға нақты қандай қозғалыстарға назар аудару керектігін айтып, практикалық орындауға көшеді.

Волейбол әдістерін бағалау үшін бақылау тапсырмаларын жүйелі қолдануға болады. Оқушы белгілі бір қашықтықтан допты төменнен қабылдап, нысанаға бағыттайды. Жоғарыдан беруде белгілі мөлшерде дәл пас орындау ұсынылады. Допты ойынға қосуда белгіленген аймаққа бірнеше рет дәл бағыттау бағаланады. Мұндай тапсырмалар оқушының ілгерілеуін анықтауға мүмкіндік береді.

Бағалау барысында оқушының бастапқы нәтижесі мен кейінгі нәтижесін салыстыру маңызды. Кейбір оқушылар бастапқыда жоғары нәтиже көрсетпеуі мүмкін, бірақ жүйелі жаттығу арқылы айтарлықтай алға жылжиды. Сондықтан тек абсолюттік көрсеткішке емес, жеке прогреске де назар аудару оқушының оқу мотивациясын арттырады.

Волейбол техникасын меңгерудің нәтижесі оқушының ойын барысында бірнеше әдісті бірізді қолдануынан көрінеді. Егер оқушы допты қабылдағаннан кейін оны серіктесіне дәл бағыттап, келесі әрекетке орын ауыстыра алса, техникалық дағдының белгілі деңгейде қалыптасқаны байқалады. Ал техникалық әдістерді жеке-жеке орындау мен ойын жағдайында қолдану арасында айырмашылық бар. Сондықтан сабақтың соңғы кезеңдерінде ойынға жақындатылған жаттығулардың үлесін арттыру қажет.

Командалық волейболда әр ойыншының өз міндеті бар. Бірақ мектеп деңгейінде оқушыларды бір ғана рөлге бекітіп қою міндетті емес. Керісінше, олар әртүрлі позицияда ойнап, әртүрлі техникалық әдістерді қолдануы керек. Бұл олардың жан-жақты дайындығын арттырады. Әсіресе оқушылардың доп қабылдау, беру, шабуылдау және қорғану әрекеттерін кезекпен орындауы маңызды.

Волейбол әдістерін оқыту арқылы оқушылардың әлеуметтік дағдылары да қалыптасады. Командалық ойын кезінде өзара сенім, жауапкершілік, тәртіп, қарым-қатынас және көшбасшылық қасиеттер дамиды. Ойыншы өз міндетін орындаумен қатар серіктесінің әрекетін де ескеруі қажет. Команда ішінде дұрыс қарым-қатынас болған жағдайда ойын нәтижесі де жақсарады.

Дене шынықтыру сабағында волейболды оқыту кезінде ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарды да кіріктіруге болады. Өзара құрмет, адалдық, жауапкершілік, еңбекқорлық және табандылық сияқты құндылықтар спорттық әрекет арқылы табиғи түрде қалыптасады. Мұғалім жеңіске жету ғана емес, ережені сақтау, қарсыласты құрметтеу және командаластарға қолдау көрсету маңызды екенін түсіндіруі қажет.

Волейбол әдістерін меңгеру оқушылардың бос уақытын тиімді ұйымдастыруға да ықпал етеді. Спорттық белсенділік денсаулықты нығайтып қана қоймай, оқушыны белсенді өмір салтына бағыттайды. Мектепте волейболға қызығушылық артқан жағдайда үйірмелер, мектепшілік жарыстар және сыныпаралық ойындар ұйымдастыруға болады. Мұндай іс-шаралар оқушылардың спорттық дағдысын бекітіп, командалық мәдениетін дамытады.

Волейбол үйірмесінде техникалық дайындық сабақтары мектеп бағдарламасындағы сабақтарға қарағанда тереңірек жүргізілуі мүмкін. Мұнда оқушылардың жеке позициясы, тактикалық дайындығы және жарыс тәжірибесі кеңірек қарастырылады. Дегенмен үйірмеде де техникалық негіздерді дұрыс қалыптастыру бірінші орында тұрады. Дұрыс емес қозғалыс дағдысы кейін жоғары деңгейде түзетуге қиындық туғызады.

Волейбол әдістерін меңгертудің тиімділігі мұғалімнің сабақ құрылымын дұрыс ұйымдастыруына байланысты. Сабақтың дайындық, негізгі және қорытынды бөліктері өзара байланыста болуы керек. Дайындық кезеңінде дене қыздырылып, негізгі қозғалыстарға дайындық жасалады. Негізгі бөлімде техникалық әдістер үйретіліп, жетілдіріледі. Қорытынды бөлімде жеңіл жаттығулар орындалып, оқушылардың сабақтағы нәтижелері талданады.

Сабақ соңында қысқаша рефлексия жүргізудің де пайдасы бар. Мұғалім оқушылардан қандай әдіс қиын болғанын, қандай жаттығу ұнағанын немесе бүгін қандай жаңа дағды үйренгенін сұрай алады. Бұл оқушылардың өз оқу үдерісін бағалауына мүмкіндік береді. Сонымен қатар мұғалім келесі сабақта қандай элементке көбірек көңіл бөлу керектігін анықтайды.

Волейбол әдістерін жүйелі оқыту арқылы оқушы біртіндеп доппен жұмыс істеудің негізгі мәдениетін меңгереді. Ол доптың бағытын бақылайды, қажетті қозғалысты таңдайды, серіктестің орналасуын ескереді және ойын жағдайына бейімделеді. Бұл дағдылардың барлығы тек спорттық нәтижеге емес, оқушының жалпы қимыл мәдениетіне де әсер етеді.

Волейболда техника мен тактика өзара тығыз байланыста болады. Техникалық тұрғыдан жақсы дайындалған ойыншы да ойын жағдайын түсінбесе, әрекеті нәтижесіз болуы мүмкін. Сондықтан жоғары деңгейге өткен сайын оқушыларға «допты қалай орындау керек?» деген сұрақпен қатар «оны қашан және не үшін орындау керек?» деген сұрақты да түсіндіру қажет. Мысалы, қарсыластың алаңында бос аймақ болса, допты сол аймаққа бағыттау тиімді болуы мүмкін. Қарсылас шабуылға дайындалып жатса, допты қауіпсіз қабылдап, командаға қайта ұйымдасуға мүмкіндік беру қажет.

Оқушыларға қарапайым тактикалық жағдайларды түсіндіру үшін шағын ойындар тиімді. Мысалы, қарсыластың алаңындағы белгілі бір аймақты әдейі бос қалдыру және допты сол аймаққа бағыттау тапсырмасы беріледі. Немесе командаға допты үш ретке дейін пайдаланып, шабуыл ұйымдастыру міндеті қойылады. Мұндай ойындарда оқушы техникалық әдісті тактикалық мақсатпен байланыстырады.

Волейбол әдістерін жетілдіруде тұрақты бақылау мен түзету жүргізу арқылы оқушының жеке техникасы жақсарады. Мұғалім сабақ барысында барлық оқушыны бақылауға тырысып, қажет жағдайда жеке кеңес береді. Бір оқушыға қолдың орналасуын, екіншісіне аяқтың жұмысын, үшіншісіне доппен жанасу уақытын түзету қажет болуы мүмкін. Мұндай жеке бағытталған жұмыс оқыту сапасын арттырады.

Техникалық дағдыны қалыптастырудың маңызды шарты – оқушының қозғалысты дұрыс сезінуі. Мұғалім тек сыртқы қимылды көрсетіп қоймай, қозғалыстың қандай сезіммен орындалатынын да түсіндіре алады. Мысалы, төменнен қабылдауда қолды қатты сермеудің қажеті жоқ, допты дененің және аяқтың қозғалысымен бағыттау керек. Жоғарыдан беруде саусақтардың серпімді жұмыс істеуі маңызды. Мұндай түсіндірулер оқушыға қозғалысты механикалық емес, саналы түрде орындауға көмектеседі.

Жаттығулардың қайталану саны да оқушының жасына және дайындығына сәйкес таңдалуы керек. Шамадан тыс көп қайталау шаршауға әкеліп, техниканың бұзылуына себеп болуы мүмкін. Сондықтан мұғалім оқушының шаршау деңгейін бақылап, жаттығулар арасында қысқа демалыс ұйымдастыруы қажет. Әсіресе секіру және шабуыл соққысы сияқты жоғары қарқындылықтағы жаттығуларда демалыс аралығы ескеріледі.

Волейбол техникасын үйрету кезінде оқушылардың қауіпсіз қозғалыс дағдысын қалыптастыру – негізгі міндеттердің бірі. Допқа ұмтылған кезде басқа ойыншының жолын кесіп өтпеу, тор астында абай болу, секіргеннен кейін қауіпсіз қону, допты қуып бара жатып қабырғаға соғылмау сияқты қарапайым ережелер үнемі еске салынып отыруы тиіс. Қауіпсіздік талаптары тек сабақ басында айтылып қана қоймай, практикалық жаттығулар барысында да сақталуы қажет.

Волейбол әдістерінің ішінде допты қабылдау мен беру негіз қалаушы техникалық әрекеттер болып саналады. Себебі командадағы шабуыл әрекеті сапалы қабылдау мен дәл пасқа тәуелді. Сондықтан бастауыш деңгейдегі оқушылар үшін осы екі әдіске көбірек уақыт бөлген дұрыс. Оқушы допты тұрақты қабылдап және серіктесіне дәл бере бастағанда ғана күрделі шабуыл және тактикалық тапсырмаларды енгізу тиімді болады.

Волейбол техникасын жетілдіру үдерісі үздіксіз болуы тиіс. Оқушы бір әдісті меңгердім деп есептегеннен кейін де оны әртүрлі жағдайда қолдану арқылы жетілдіре береді. Жақсы техникалық дайындық қозғалыстың автоматтануына әкеледі. Қозғалыс автоматтанған кезде ойыншы доптың өзіне ғана емес, жалпы ойын жағдайына назар аудара алады. Бұл жоғары деңгейдегі ойын үшін өте маңызды.

Мектептегі дене шынықтыру сабағының мақсаты тек спортшы дайындау емес, дені сау, белсенді және қимыл мәдениеті қалыптасқан тұлға тәрбиелеу екенін ескеру қажет. Осы тұрғыдан алғанда волейбол өте тиімді құралдардың бірі. Ол дене қасиеттерін дамытумен қатар тәртіптілікке, жауапкершілікке, бірлескен әрекетке және өз мүмкіндігін бағалауға үйретеді.

Волейбол әдістерін дұрыс ұйымдастырылған педагогикалық үдеріс арқылы меңгерген оқушы өз денесін жақсы басқарады, қозғалысын үйлестіреді, доппен жұмыс істеу дағдысын жетілдіреді және командалық әрекетке бейімделеді. Мұндай нәтиже бір ғана техникалық жаттығумен емес, жүйелі сабақтар, қайталау, ойындық тапсырмалар және мұғалімнің сапалы кері байланысы арқылы қалыптасады.

Сондықтан волейболды оқытуда негізгі техникалық әдістерді бір-бірімен байланыста қарастыру, әр оқушының жеке мүмкіндігін ескеру, жаттығуларды біртіндеп күрделендіру және ойын жағдайына жақындату маңызды. Әдістемелік тұрғыдан дұрыс ұйымдастырылған сабақ оқушылардың волейболға қызығушылығын арттырып қана қоймай, олардың дене тәрбиесіне деген тұрақты оң көзқарасын қалыптастырады.

Волейбол әдістерін меңгерту үдерісінің нәтижелілігі оқыту мазмұнының жүйелілігіне, жаттығулардың дұрыс таңдалуына, оқушының жеке ерекшеліктерін ескеруге және мұғалімнің педагогикалық шеберлігіне байланысты. Волейбол техникасы бір ғана қозғалыстан тұрмайды, ол бір-бірімен сабақтас бірнеше әрекеттің жиынтығы болып табылады. Ойыншы допты қабылдап қана қоймай, оны қажетті бағытқа беруі, келесі әрекетке орын ауыстыруы, шабуылға немесе қорғанысқа дайындалуы қажет. Сондықтан техникалық дайындықты

қалыптастыру кезінде оқушының қозғалысты жеке орындау қабілетімен бірге оны ойын жағдайында пайдалану дағдысына да назар аударған жөн.

Волейболдағы техникалық дайындықты жетілдірудің маңызды бағыты – қозғалыстардың үйлесімділігін қалыптастыру. Координациясы жақсы ойыншы доптың бағытын жылдам анықтап, денесін қажетті қалыпқа келтіріп, техникалық әдісті дәл орындай алады. Координациялық қабілетті дамыту үшін доппен орындалатын әртүрлі жаттығулар, бағытты өзгерту, қозғалыста доп қабылдау, бір әрекеттен екіншісіне жылдам ауысу сияқты тапсырмалар пайдаланылады. Мысалы, оқушы алдымен допты төменнен қабылдап, бірден жоғарыдан беру әрекетін орындай алады. Бұл екі түрлі техникалық әдістің бірізді орындалуы қозғалыс үйлесімділігін арттырады.

Волейболда реакция жылдамдығы да аса маңызды. Доп ойыншыға кейде күтпеген бағытта келеді. Сондықтан ойыншының көзбен қабылдаған ақпаратты жылдам өңдеп, қажетті қозғалысты орындауы қажет. Реакция жылдамдығын дамыту үшін мұғалім допты әртүрлі бағытқа кенеттен лақтырып, оқушының оны қабылдауын ұйымдастыра алады. Сонымен қатар дыбыстық немесе визуалды белгі бойынша қозғалыс бағытын өзгерту жаттығулары да тиімді. Мұндай жаттығулар оқушының тек физикалық емес, психомоторлық қабілеттерін де дамытады.

Шапшаңдық волейбол техникасының барлық элементінде көрінеді. Допқа бірінші болып жету, торға жақындау, қорғаныстан шабуылға ауысу, бос аймақты жабу – барлығы жылдам қозғалысты қажет етеді. Сондықтан волейбол сабағында қысқа қашықтықтағы жүгіру, жанымен қозғалу, алға және артқа орын ауыстыру жаттығулары жүйелі түрде енгізілгені дұрыс. Мұндай жаттығуларды доппен байланыстыру олардың ойынға жақындығын арттырады.

Күш дайындығы да волейбол техникасының негіздерінің бірі. Әсіресе аяқтың, иық белдеуінің, қолдың және дененің негізгі бұлшықеттерінің күші маңызды. Секіру кезінде аяқ бұлшықеттері, шабуыл соққысында қол мен иық белдеуі, ал допты қабылдау кезінде дененің тұрақтандырушы бұлшықеттері белсенді жұмыс істейді. Мектеп жасындағы оқушылармен күш жаттығуларын таңдағанда олардың жас ерекшеліктері ескеріліп, шамадан тыс жүктемеге жол бермеу керек. Дене салмағымен орындалатын қарапайым жаттығулардың өзі жеткілікті болуы мүмкін.

Секіру қабілеті волейболда ерекше орын алады. Шабуыл соққысы мен тосқауыл қоюдың сапасы секіру биіктігіне ғана емес, секірудің уақытында орындалуына да байланысты. Секіру жаттығуларын орындағанда дұрыс серпілу мен қауіпсіз қону техникасына назар аударылады. Оқушыларға тізені жұмсақ бүгіп қону, тепе-теңдікті сақтау және бірден басқа ойыншының аймағына түспеу ережелері түсіндіріледі. Қауіпсіздік талаптары сақталмаған жағдайда секіру жаттығулары жарақат қаупін арттыруы мүмкін.

Волейбол әдістерін оқыту барысында төзімділікті дамыту да қажет. Ойын бірнеше минутпен шектелмейді, сондықтан ойыншы белгілі бір уақыт бойы қозғалыс белсенділігін сақтай алуы керек. Төзімділікті дамыту үшін қозғалыста орындалатын техникалық жаттығулар, шағын ойындар және қайталамалы қозғалыстар қолданылады. Бірақ жаттығудың қарқындылығы оқушылардың дене дайындығына сәйкес таңдалуы тиіс.

Техникалық әдістерді жетілдіруде аралас жаттығулардың тиімділігі жоғары. Мысалы, оқушы допты ойынға қосып, кейін бірден қорғаныс позициясына ауысады. Келесі кезеңде ол төменнен қабылдау жасап, серіктесіне жоғарыдан пас береді. Серіктесі шабуыл соққысын орындайды. Бұл жаттығуда бірнеше техникалық элемент бір ойындық тізбекке біріктіріледі. Мұндай тапсырмалар оқушыға волейболдағы әрекеттердің өзара байланысын түсінуге көмектеседі.

Командалық өзара әрекет волейбол техникасының маңызды бөлігі болып саналады. Ойын барысында ойыншылар допқа кім шығатынын, кім сақтандыратынын және кім шабуылға дайындалатынын бір-біріне белгі арқылы немесе дауыстап хабарлауы мүмкін. Сондықтан дене шынықтыру сабағында оқушыларды қысқа әрі түсінікті командалық сөздерді қолдануға үйрету пайдалы. Мысалы, допқа бірінші шығатын ойыншы өз әрекетін дауыстап білдіре алады. Бұл бірнеше ойыншының бір допқа қатар ұмтылу қаупін азайтады.

Волейболдағы позициялық орналасуды үйрету де техникалық дайындықпен байланысты. Оқушы алаңдағы өз орнының маңызын түсінуі керек. Әр ойыншы тек доп тұрған аймақты бақыламай, өзінің жауапты аумағын да қадағалайды. Қарсыластың әрекетіне байланысты ойыншылар бір-бірін сақтандырып, бос аймақтарды жабады. Бұл дағдыны үйрету үшін шағын алаңда ойын ұйымдастыру тиімді. Алаң көлемі қысқартылған кезде оқушылар доппен жиірек әрекет жасап, қозғалысты жақсы сезінеді.

Шағын құрамдағы ойындар волейбол техникасын үйретудің тиімді әдістерінің бірі болып табылады. Мысалы, екіге екі, үшке үш немесе төртке төрт форматындағы ойындарда әр оқушының доппен әрекет ету жиілігі артады. Үлкен құрамдағы ойында кейбір оқушылар ұзақ уақыт допқа тимей қалуы мүмкін. Ал шағын құрамда әр ойыншының жауапкершілігі жоғарылайды. Бұл қабылдау, беру, қозғалу және шабуылдау дағдыларын жылдам жетілдіруге мүмкіндік береді.

Волейболды оқытуда алаңның көлемін өзгерту де пайдалы. Бастапқы кезеңде шағын алаң қолданылса, оқушылар допқа жиі қатысады. Техника жетілген сайын стандартты алаңға көшуге болады. Бұл тәсіл оқушылардың қозғалысын біртіндеп күрделендіреді. Сонымен бірге мұғалім доптың ұшу жылдамдығын, беру биіктігін және нысана көлемін де өзгерте алады.

Техникалық дайындықта нысанаға бағытталған жаттығулар ерекше тиімді. Допты белгілі бір аймаққа бағыттау оқушыны дәлдікке үйретеді. Мысалы, алаңға бірнеше шеңбер немесе белгі қойылып, оқушылар кезекпен допты сол аймақтарға бағыттайды. Кейін нысана көлемі кішірейтіледі. Бұл оқушының допты бақылау

қабілетін арттырады. Мұндай тапсырмаларды допты ойынға қосуда да, жоғарыдан немесе төменнен беруде де қолдануға болады.

Допты қабылдаудың сапасын бағалау кезінде тек доптың ойынға қайтуына емес, оның серіктеске қаншалықты ыңғайлы бағытталғанына назар аудару қажет. Егер қабылданған доп тым алысқа кетсе, келесі ойыншы оны дәл бере алмауы мүмкін. Сондықтан оқушыға допты белгілі бір нүктеге бағыттау мақсаты қойылады. Мысалы, алаңның ортасына арнайы белгі қойылып, қабылданған доп сол аймаққа түсуі керек.

Жоғарыдан беруде де дәлдік негізгі көрсеткіштердің бірі болып табылады. Байланыс сапасы жақсы болғанымен, доп дұрыс бағытталмаса, шабуыл ұйымдастыру қиындайды. Сондықтан жаттығуларда доптың биіктігі мен бағытын бақылау қажет. Оқушы серіктесіне допты ыңғайлы биіктікте және қажетті аралықта беруі тиіс.

Шабуыл соққысын үйрету кезінде допты дәл бағыттау мен соғу күшін үйлестіру маңызды. Әрбір шабуыл қатты орындалуы міндетті емес. Кей жағдайда допты қарсыластың бос аймағына жұмсақ бағыттау тиімді болуы мүмкін. Сондықтан оқушыларға шабуылдың бірнеше нұсқасын көрсету керек. Бұл олардың ойын жағдайына сәйкес шешім қабылдау қабілетін дамытады.

Волейболда қорғаныс пен шабуыл арасында жылдам ауысу да маңызды. Доп қарсылас алаңына өткеннен кейін ойыншы өз позициясына қайта орналасып, келесі әрекетке дайындалады. Оқушылар көбінесе шабуылдан кейін қозғалысты тоқтатып қояды. Мұғалім әрбір техникалық әрекеттен кейін келесі позицияға дайын болу қажеттігін үнемі еске салып отырғаны дұрыс.

Техникалық әдістерді жетілдірудің тағы бір тиімді жолы – қателерді талдау. Мұғалім сабақ кезінде жиі кездесетін қателерді атап, олардың себептерін түсіндіре алады. Кей жағдайда қателікті видео арқылы көрсету де пайдалы болуы мүмкін. Бірақ бұл тәсіл оқушыны сынау үшін емес, қозғалысты түсінуге көмектесу үшін қолданылуы тиіс. Оқушы өз қозғалысын сырт көзбен көргенде техникалық кемшіліктерді жақсырақ түсінеді.

Волейбол сабақтарында өзін-өзі бағалау элементтерін енгізуге болады. Оқушы сабақ соңында өзінің қандай техникалық әдісті жақсы орындағанын және қай әдісті әлі де жетілдіру керек екенін айтады. Бұл тәсіл жауапкершілікті арттырады. Оқушы өзінің дамуындағы негізгі мақсатты анықтай алады. Мысалы, келесі сабаққа дейін төменнен қабылдаудың дәлдігін немесе жоғарыдан берудің тұрақтылығын жақсарту мақсатын қоя алады.

Жұппен өзара бағалау да пайдалы. Бір оқушы жаттығуды орындаса, екіншісі техникалық көрсеткіштерге назар аударады. Мысалы, төменнен қабылдауда қолдың орналасуын, тізенің бүгілуін және доптың бағытын бақылайды. Кейін оқушылар рөлдерін ауыстырады. Бұл әдіс оқушылардың бақылау және талдау қабілетін дамытады. Бірақ мұғалім оқушыларға алдын ала қандай белгілерге назар аудару керектігін нақты түсіндіруі қажет.

Волейбол әдістерін меңгеруде мотивацияның рөлі ерекше. Қызығушылығы жоғары оқушы жаттығуды белсенді орындап, қателіктерін түзетуге тырысады. Қызығушылықты арттыру үшін ойындық элементтер, шағын жарыстар, жетістікке бағытталған тапсырмалар және командалық мақсаттар қолдануға болады. Сонымен бірге мұғалім әр оқушының шағын жетістігін атап өтіп, оның алға жылжуын көрсетуі қажет.

Мотивацияны тек жарыс арқылы қалыптастыру дұрыс емес. Кейбір оқушылар жарыс кезінде қысым сезінуі мүмкін. Сондықтан жеке нәтижені жақсартуға бағытталған тапсырмалар да болуы тиіс. Мысалы, оқушы бүгін бес дәл пас орындаса, келесі сабақта алты пас орындауға тырысады. Бұл тәсіл оқушыны басқа оқушылармен емес, өзінің алдыңғы нәтижесімен салыстыруға мүмкіндік береді.

Волейболда тәртіп пен ережені сақтау техникалық шеберліктің бір бөлігі ретінде қарастырылуы керек. Ойыншы қаншалықты жақсы ойнағанымен, ережені сақтамаса, командаға қиындық туындайды. Сондықтан сабақта допты тордан өткізу, алаң шекарасын сақтау, ротация тәртібі және ойын барысында әдепті қарым-қатынас сияқты талаптар жүйелі түрде түсіндіріледі.

Волейбол әдістерін үйрету барысында мұғалім сабақтың мақсатын оқушыға түсінікті түрде жеткізуі керек. «Бүгін допты төменнен қабылдауды үйренеміз» деген жалпы мақсатпен қатар, «допты дене алдында қабылдап, оны серіктеске дәл бағыттауға тырысамыз» деген нақты мақсат қойылса, оқушы өз әрекетіне жақсырақ бағдарланады. Сабақ мақсатының нақты болуы бағалауды да жеңілдетеді.

Волейбол техникасын қалыптастыруда сабақтың реттілігі сақталғанда ғана тұрақты нәтиже қалыптасады. Бір сабақта төменнен қабылдауды үйретіп, келесі бірнеше сабақта оған қайта оралмау дұрыс емес. Әр сабақта бұрынғы техникалық элементтер қысқаша қайталанып, жаңа материалмен байланыстырылуы қажет. Мысалы, жаңа сабақтың басында төменнен қабылдау қайталанып, кейін оның негізінде қорғаныс комбинациясы үйретіледі.

Оқу жылы барысында волейбол әдістерін бірнеше кезеңге бөліп дамытуға болады. Алғашқы кезеңде бастапқы қалып, қозғалыс, төменнен қабылдау және жоғарыдан беру меңгеріледі. Кейін допты ойынға қосу, қозғалыста қабылдау және беру, шабуыл соққысына дайындық енгізіледі. Одан кейін шабуыл, тосқауыл және қорғаныс әрекеттері күрделендіріледі. Соңғы кезеңде барлық әдістер ойын жағдайында біріктіріледі. Мұндай жүйелілік оқушылардың техникалық дайындығын біртіндеп арттырады.

Волейболды үйрету барысында оқушының жас ерекшелігін ескеру өте маңызды. Орта буын оқушылары үшін жаттығулар қысқа әрі түсінікті болуы керек. Олардың назарын ұзақ уақыт бір жаттығуда ұстап тұру қиын болуы мүмкін. Сондықтан тапсырмаларды алмастырып, қозғалыс белсенділігін жоғары деңгейде сақтау тиімді.

Жоғары сынып оқушыларына тактикалық мазмұны күрделі және ойынға жақын жаттығуларды көбірек беруге болады.

Жоғары сынып оқушыларымен волейбол сабақтарында ойын тактикасына көбірек көңіл бөлуге болады. Оқушылар допты үш рет пайдаланып шабуыл ұйымдастыру, қарсыластың әлсіз аймағын анықтау, блоктан кейін қорғанысқа орналасу сияқты қарапайым тактикалық әрекеттерді үйренеді. Мұнда техникалық шеберлік негізгі база болып қала береді.

Волейболдың тәрбиелік мүмкіндігі де кең. Командалық ойын оқушыны жауапкершілікке, серіктесіне құрметпен қарауға, өз міндетін сапалы орындауға және ортақ мақсатқа жетуге үйретеді. Жеңілістен кейін дұрыс қорытынды шығару, жеңіске жеткенде қарсыласты құрметтеу спорттық мәдениетті қалыптастырады. Мұндай қасиеттер мектептегі басқа оқу әрекеттеріне де оң әсер етуі мүмкін.

Волейбол техникасын үйретуде мұғалімнің сөзі мен ісі үйлесуі қажет. Мұғалім өзі қауіпсіздік талаптарын сақтап, ойын ережесін құрметтеп, оқушылармен мәдени қарым-қатынас орнатса, оқушылар да сол үлгіні қабылдайды. Спорттық сабақта мұғалімнің педагогикалық мінез-құлқы оқушының мотивациясына тікелей ықпал етеді.

Жалпы алғанда, волейбол әдістерін меңгерту – техникалық, дене дайындығы, тактикалық және тәрбиелік міндеттерді біріктіретін кешенді жұмыс. Допты төменнен қабылдау, жоғарыдан беру, допты ойынға қосу, шабуыл соққысы, тосқауыл қою және қорғаныс әрекеттері жүйелі түрде үйретілген кезде оқушының ойын шеберлігі біртіндеп қалыптасады. Бұл әдістерді үйретуде қарапайымнан күрделіге өту, қайталау, көрсету, түсіндіру, ойындық тәсіл және саралап оқыту қағидалары тиімді нәтиже береді.

Волейбол техникасының дұрыс қалыптасуы оқушының дене шынықтыру сабағына деген қызығушылығын арттырып, қозғалыс белсенділігін күшейтеді. Тұрақты жаттығу арқылы оқушылар өз денесін басқаруды, қозғалысты үйлестіруді, доптың бағытын бақылауды және жылдам шешім қабылдауды үйренеді. Сонымен қатар командалық ойын оларды өзара көмекке, тәртіпке және жауапкершілікке тәрбиелейді.

Волейболдың тағы бір маңызды ерекшелігі – оның қолжетімділігі. Арнайы күрделі құрал-жабдықтар көп қажет етпейді: волейбол добы, тор және спорттық алаң негізгі құралдар болып табылады. Мектеп жағдайында құрал-жабдық шектеулі болған кезде де мұғалім жаттығуларды бейімдеп ұйымдастыра алады. Мысалы, доп саны аз болса, станциялық жұмыс арқылы кезекпен орындау немесе допсыз имитациялық жаттығуларды қосу арқылы барлық оқушының белсенділігін сақтауға болады.

Волейбол сабағында уақытты тиімді пайдалану да техникалық нәтижеге әсер етеді. Ұзақ түсіндіру мен кезекте тұру оқушылардың қозғалыс уақытын азайтады. Сондықтан мұғалім жаттығуларды алдын ала ұйымдастырып, құралдарды сабақ басталғанға дейін дайындағаны дұрыс. Жұптық және шағын топтық жұмыстар оқушылардың доппен әрекет ету уақытын көбейтеді.

Волейбол әдістерін үйрету барысында сабақтың қарқынын оқушылардың жағдайына қарай реттеу қажет. Бір жаттығудан екіншісіне тым тез өту оқушының техниканы толық меңгеруіне кедергі келтіреді. Керісінше, бір жаттығуды тым ұзақ орындау қызығушылықты төмендетуі мүмкін. Сондықтан мұғалім техникалық сапа мен қозғалыс белсенділігі арасындағы тепе-теңдікті сақтауы қажет.

Техникалық дайындықты жетілдірудің негізгі көрсеткіші – оқушының қозғалысты дұрыс және тұрақты орындай алуы. Егер оқушы допты төменнен қабылдағанда дене қалпын сақтап, допты белгіленген бағытқа тұрақты бағыттап алса, бұл дағдының қалыптасқанын көрсетеді. Жоғарыдан беруде доптың биіктігі мен бағытын бақылау, ал допты ойынға қосуда нысанаға дәлдік маңызды. Шабуыл соққысында жүгіріп келу, секіру және соғу біртұтас қозғалысқа айналуы тиіс.

Волейбол әдістерін оқытуда мұғалім оқушыларды тек дайын үлгіні қайталауға емес, ойын жағдайын түсінуге бағыттауы керек. Оқушы доптың қайда түсетінін болжап, серіктесінің орналасуын бақылап, келесі әрекетті алдын ала жоспарлауға үйренеді. Бұл дағдылар қалыптасқан сайын оның ойын тиімділігі артады.

Оқушылардың техникалық дайындығын арттыруда тұрақты жаттығудан бөлек, мектепшілік жарыстардың да маңызы зор. Жарыс жағдайында оқушы үйренген әдістерін шынайы ойын қысымында қолданады. Жарыс алдында қобалжу, қарсыластың әрекеті және уақыт шектеуі сияқты факторлар пайда болады. Мұндай жағдай оқушының психологиялық тұрақтылығын дамытуға мүмкіндік береді.

Жарыстан кейін талдау жүргізу пайдалы. Мұғалім командалармен бірге қандай техникалық әдістер жақсы орындалғанын, қай жерде қателіктер болғанын және келесі жарысқа қандай міндеттер қою керектігін талқылайды. Бұл оқушыларға спорттық нәтижені талдауға үйретеді. Сонымен бірге жеңілісті сәтсіздік ретінде ғана емес, даму үшін ақпарат ретінде қабылдауға мүмкіндік береді.

Волейбол техникасын жетілдіру үшін үйде немесе бос уақытта да қарапайым жаттығулар орындауға болады. Допсыз қозғалыс имитациясы, аяқ жұмысы, қолдың орналасуын қайталау және жалпы дене дайындығына арналған жаттығулар арнайы спорт залын талап етпейді. Бірақ қауіпсіздік сақталуы керек. Доппен орындалатын жаттығуларды жеткілікті кеңістікте орындаған жөн.

Мектептегі дене шынықтыру сабағында волейболды оқыту оқушылардың қозғалыс мәдениетін қалыптастырумен қатар олардың спорттық қызығушылығын анықтауға мүмкіндік береді. Кейбір оқушылар болашақта волейбол үйірмесіне қатысып, спорттық деңгейін көтеруге ынталануы мүмкін. Сондықтан мұғалім қабілеті мен қызығушылығы жоғары оқушыларға қосымша тапсырмалар ұсынып, олардың дамуына жағдай жасай алады.

Волейбол әдістерінің тиімді меңгерілуі мұғалім, оқушы және команданың өзара әрекетіне байланысты. Мұғалім дұрыс бағыт береді, оқушы белсенді жаттығады, ал командалық орта өзара қолдауды қамтамасыз етеді. Осы үш фактор үйлескен жағдайда техникалық дайындық нәтижелі болады.

Қазіргі мектептегі дене шынықтыру сабағында волейболды оқыту оқушылардың функционалдық сауаттылығын да жанама түрде дамытуы мүмкін. Оқушы ойын жағдайын талдайды, шешім қабылдайды, ақпаратты тез өңдейді және өз әрекетін өзгертеді. Бұл дағдылар спорт алаңынан тыс өмірлік жағдайларда да пайдалы болып табылады.

Волейболда әрбір әрекеттің нәтижесі келесі әрекетке әсер етеді. Бір ойыншының қабылдауы келесі ойыншының пасына, оның пасы шабуылшының соққысына, ал шабуылдың нәтижесі қарсыластың қорғаныс әрекетіне ықпал етеді. Сондықтан ойыншылар бір-бірімен үздіксіз байланыста болады. Бұл командалық жүйенің мәнін түсіндіруге мүмкіндік береді.

Волейбол техникасын оқыту барысында мұғалім осы байланысты оқушыларға түсіндіргенде, олар жеке әрекеттің командалық нәтижеге әсерін жақсырақ түсінеді. Мысалы, сапасыз қабылдау тек қабылдаушының қатесі емес, бүкіл шабуыл ұйымдастыруына әсер ететін жағдай екенін оқушы түсінеді. Бұл жауапкершілік сезімін арттырады.

Волейбол әдістерін меңгерудің соңғы мақсаты – техникалық әрекеттерді автоматты түрде және ойын жағдайына сәйкес қолдана алатын оқушы қалыптастыру. Оқушы допты қабылдағанда ұзақ ойланбай, дұрыс дене қалпын қабылдайды; жоғарыдан пас бергенде серіктесінің орналасуын ескереді; шабуыл кезінде бос аймақты байқайды; қорғаныста доптың бағытын алдын ала болжайды. Мұндай деңгейге жету үшін жүйелі және мақсатты жаттығу қажет.

Волейбол техникасын оқыту нәтижесінде оқушының дене дайындығы ғана емес, оның мінез-құлық мәдениеті де дамиды. Ойын кезінде тәртіп сақтау, қарсыласты құрметтеу, төрешінің шешімін қабылдау, командаластарды қолдау және жеңілісті сабырмен қабылдау – спорттық тәрбиенің маңызды элементтері. Сондықтан волейболды мектепте оқыту дене тәрбиесімен қатар тұлғалық тәрбие міндеттерін де жүзеге асырады.

Осы тұрғыдан алғанда волейбол әдістерін оқыту – оқушының қозғалыс қабілеттерін дамытуға, денсаулығын нығайтуға, спорттық шеберлігін жетілдіруге және әлеуметтік дағдыларын қалыптастыруға бағытталған тиімді педагогикалық құрал. Техникалық элементтерді дұрыс меңгеру оқушының ойын сапасын арттырып қана қоймай, оның дене шынықтыруға деген тұрақты қызығушылығын қалыптастырады.

Қорытынды. Волейбол – дене шынықтыру сабағында оқушылардың дене қасиеттерін жан-жақты дамытуға мүмкіндік беретін тиімді спорттық ойын. Оның негізгі техникалық әдістерін жүйелі меңгерту оқушының қимыл-қозғалыс мәдениетін, шапшаңдығын, ептілігін, күшін, төзімділігін және реакция жылдамдығын жетілдіреді. Волейбол техникасының негізін бастапқы қалып, алаңда қозғалу, допты төменнен қабылдау, допты жоғарыдан беру, допты ойынға қосу, шабуыл соққысы, тосқауыл қою және қорғаныс әрекеттері құрайды. Бұл әдістердің әрқайсысы өз алдына маңызды болғанымен, ойын барысында олар бір-бірімен тығыз байланыста орындалады.

Волейбол әдістерін оқытуда қарапайымнан күрделіге қарай өту қағидасын сақтау қажет. Алдымен қозғалыстың негізгі элементтері түсіндіріліп, көрсетіледі, кейін допсыз және доппен орындалатын қарапайым жаттығулар арқылы бекітіледі. Дағды қалыптасқан сайын қозғалыста орындау, нысанаға бағыттау, жұптық және топтық жаттығулар, шағын ойындар және нақты ойын жағдайларына жақын тапсырмалар енгізіледі. Мұндай жүйелілік техникалық әдістердің тұрақты қалыптасуына жағдай жасайды.

Допты төменнен қабылдау мен жоғарыдан беру волейболдағы негізгі техникалық әрекеттер ретінде ерекше маңызға ие. Себебі команданың шабуылын ұйымдастыру көбінесе осы екі әрекеттің сапасына тәуелді. Допты ойынға қосу шабуылдың басталуын қамтамасыз етсе, шабуыл соққысы қарсыласта қысым жасауға мүмкіндік береді. Тосқауыл қою мен қорғаныс әрекеттері қарсыластың шабуылын тоқтатуға және допты ойын ішінде сақтауға көмектеседі. Осы әдістердің барлығын бір жүйеде оқыту арқылы оқушының ойын шеберлігін қалыптастыруға болады.

Волейбол техникасын оқытуда қауіпсіздік талаптарын сақтау бірінші кезектегі міндет болып табылады. Спорттық алаңның жағдайын тексеру, оқушылардың дұрыс киіммен қамтамасыз етілуі, жаттығулар арасындағы арақашықтықты сақтау, секіру мен қону техникасын дұрыс меңгерту жарақаттың алдын алуға мүмкіндік береді. Әсіресе шабуыл соққысы мен тосқауыл қою кезінде қауіпсіздікке ерекше көңіл бөлінуі қажет.

Мұғалімнің рөлі волейбол әдістерін меңгертуде шешуші мәнге ие. Ол техникалық әрекетті дұрыс көрсетуі, қозғалыстың негізгі элементтерін түсіндіруі, оқушылардың қателерін дер кезінде түзетуі және нақты кері байланыс беруі керек. Сонымен қатар әр оқушының дайындық деңгейін ескеріп, сараланған тапсырмалар ұсынуы маңызды. Оқушылардың жеке жетістігін бағалау олардың өзіне деген сенімін арттырып, сабаққа деген қызығушылығын күшейтеді.

Волейболды оқытуда ойындық әдістерді пайдалану оқушылардың техникалық дағдыларын нақты жағдайда қолдануына мүмкіндік береді. Шағын құрамдағы ойындар, нысанаға бағытталған жарыстар, командалық тапсырмалар және қозғалыстық эстафеталар сабақтың мазмұнын қызықты әрі белсенді етеді. Мұндай тапсырмалар оқушының техникалық шеберлігімен бірге шешім қабылдау, кеңістікте бағдарлау, серіктесімен қарым-қатынас жасау және командалық жауапкершілік қабілеттерін дамытады.

Жалпы алғанда, волейбол әдістерін дұрыс меңгерту оқушының физикалық және тұлғалық дамуына оң ықпал етеді. Ойын барысында оқушылар өзара көмек көрсетуге, тәртіп сақтауға, жеңіске ұмтылуға, қателіктен кейін қайта әрекет жасауға және ортақ мақсатқа жету үшін бірлесіп жұмыс істеуге үйренеді. Сондықтан волейболды дене шынықтыру сабақтарында тиімді пайдалану оқушылардың салауатты өмір салтын қалыптастырудың және дене белсенділігін арттырудың маңызды жолдарының бірі болып табылады.

Волейбол техникасын меңгерудің басты шарты – жүйелілік, тұрақты жаттығу және дұрыс әдістемелік ұйымдастыру. Әрбір техникалық әдіс бірнеше рет қайталанып, түрлі жағдайда қолданылған сайын оқушының қозғалысы сенімді әрі автоматтанған сипатқа ие болады. Нәтижесінде оқушы доппен жұмыс істеудің негізгі тәсілдерін еркін пайдаланып, ойын жағдайын бағалап, дұрыс шешім қабылдай алатын деңгейге жетеді.

Қорыта келе, волейбол әдістерін дене шынықтыру сабағында жүйелі түрде үйрету оқушылардың дене қабілеттерін дамытып қана қоймай, олардың командалық қарым-қатынасын, жауапкершілігін, тәртібін және спорттық мәдениетін қалыптастырады. Волейбол техникасын меңгерген оқушы белсенді, шапшаң, үйлесімді қозғала алатын және командалық әрекетке бейім тұлға ретінде дамиды. Сондықтан мектептегі дене шынықтыру сабақтарында волейболдың техникалық әдістерін жас ерекшелігіне, дене дайындығына және оқу мақсатына сәйкес жүйелі түрде қолдану – педагогикалық тұрғыдан маңызды міндет.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. Дене шынықтыру пәні бойынша жалпы білім беретін мектептерге арналған оқу бағдарламалары. – Астана, 2022.
2. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. Жалпы білім беретін мектептердегі дене шынықтыру пәнін оқытуға арналған әдістемелік ұсынымдар. – Астана, 2023.
3. Матвеев Л.П. Теория и методика физической культуры. – Москва: Спорт, 2021.
4. Железняк Ю.Д. Волейбол: теория и практика. – Москва: Спорт, 2020.
5. Клещев Ю.Н. Волейбол. Подготовка команды и игроков. – Москва: Спорт, 2019.
6. Айыпов Қ. Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі. – Алматы, 2018.
7. Қарабеков Б. Дене шынықтыру және спорт педагогикасы. – Алматы: Қазақ университеті, 2020.
8. Платонов В.Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. – Киев: Олимпийская литература, 2019.
9. Ашмарин Б.А. Теория и методика физического воспитания. – Москва: Просвещение, 2018.
10. Верхошанский Ю.В. Основы специальной физической подготовки спортсменов. – Москва: Советский спорт, 2019.
11. Лях В.И. Физическая культура: методика обучения двигательным действиям. – Москва: Просвещение, 2020.
12. Холодов Ж.К., Кузнецов В.С. Теория и методика физического воспитания и спорта. – Москва: Академия, 2019.

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ДӘУІРІНДЕ ГЕОГРАФИЯНЫ ОҚЫТУ: ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЖАҢА МҮМКІНДІКТЕРІ

Охапова Лаура Төреханқызы

Түркістан облысы Түркістан қаласы

“Әйтеке би атындағы №26 жалпы білім беретін мектеп” мемлекеттік коммуналдық мекемесі

География пәні мұғалімі

Аннотация

Қазіргі қоғамдағы жаһандану, цифрландыру және жасанды интеллект технологияларының қарқынды дамуы білім беру жүйесіне жаңа талаптар қойып отыр. Осындай жағдайда география пәнінің басты міндеті – оқушыларға тек теориялық білім беру ғана емес, алған білімдерін өмірлік жағдаяттарда тиімді қолдана алатын функционалдық сауатты тұлға қалыптастыру. Мақалада география пәнін оқыту барысында функционалдық сауаттылықты қалыптастырудың тиімді жолдары сараланып, оқу үдерісінде жасанды интеллект құралдарын қолданудың мүмкіндіктері жан-жақты қарастырылады. Сонымен қатар картографиялық материалдарды, географиялық деректерді, цифрлық платформаларды және өмірмен байланысты тапсырмаларды пайдалану арқылы оқушылардың зерттеушілік, сыни ойлау, талдау және шешім қабылдау дағдыларын қалыптастыру мәселелері қарастырылады. Автор география пәнінің қазіргі қоғамдағы рөлін айқындап, оқыту үдерісінде инновациялық технологияларды тиімді қолданудың маңыздылығын негіздейді.

Тірек сөздер: география, функционалдық сауаттылық, жасанды интеллект, цифрлық білім беру, картографиялық сауаттылық, PISA, сыни ойлау, зерттеушілік дағдылар.

Кіріспе

Қазіргі ХХІ ғасыр цифрлық технологиялар мен ақпараттық кеңістіктің қарқынды дамуы кезеңі болып табылады. Бүгінде білім көлемінен бұрын оны тиімді пайдалану қабілеті жоғары бағаланады. Сондықтан мектептің басты мақсаты – білімді жаттататын емес, оны өмірде қолдана алатын тұлға тәрбиелеу. Бұл талап

халықаралық PISA зерттеуінде де айқын көрініс тапқан. Онда оқушының теориялық білімінен гөрі нақты өмірлік жағдайларда мәселені шешу қабілеті бағаланады.

География пәні оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Себебі бұл пән табиғат, қоғам және экономиканы өзара байланыста қарастырып, оқушыны қоршаған ортаны талдауға, ақпаратты саралауға және дәлелді шешім қабылдауға үйретеді. Ал жасанды интеллекттің білім беру саласына енуі мұғалімге оқытудың жаңа мүмкіндіктерін ұсынып, оқушының танымдық белсенділігін арттыруға жағдай жасап отыр.

1. География пәні және функционалдық сауаттылықтың маңызы

Функционалдық сауаттылық – адамның алған білімін күнделікті өмірде, кәсіби қызметте және қоғамдық ортада тиімді қолдана алу қабілеті. География сабағында бұл ұғым картамен жұмыс істеу, статистикалық мәліметтерді талдау, табиғи және әлеуметтік-экономикалық құбылыстардың себеп-салдарын анықтау, экологиялық мәселелерге баға беру және ұсыныстар әзірлеу арқылы жүзеге асады.

Қазіргі таңда оқушыға мемлекеттердің астаналарын немесе өзендердің ұзындығын жатқа білу жеткіліксіз. Ол климаттық өзгерістердің салдарын түсініп, табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану жолдарын ұсына алуы, халықтың көші-қоны немесе урбанизация сияқты үдерістерді нақты деректер негізінде талдай білуі қажет. Мұндай жұмыстар оқушылардың талдау, салыстыру, қорытынды жасау және дәлелдеу дағдыларын қалыптастырады.

Функционалдық сауаттылықты дамыту үшін оқу тапсырмалары өмірлік жағдайлармен байланыстырылуы тиіс. Мысалы, белгілі бір өңірде тұрғын үй салуға қолайлы жерді анықтау, табиғи апат қаупін бағалау, туристік маршрут әзірлеу немесе климаттық деректер негізінде ауыл шаруашылығының тиімді бағытын таңдау сияқты тапсырмалар оқушының білімін практикамен ұштастырады.

2. Жасанды интеллект дәуірінде географияны оқытудың жаңа мүмкіндіктері

Соңғы жылдары жасанды интеллект білім беру саласының маңызды құрамдас бөлігіне айналды. Ол мұғалімді алмастыру үшін емес, оның кәсіби қызметін жетілдіруге арналған құрал ретінде қарастырылады.

География сабақтарында жасанды интеллект арқылы түрлі деңгейдегі тапсырмалар құрастыруға, мәтіндерді жеңілдетуге немесе күрделендіруге, картографиялық материалдарға түсіндірме жасауға, тест тапсырмаларын әзірлеуге және оқушылардың біліміндегі олқылықтарды анықтауға болады. Сонымен қатар оқушылар белгілі бір географиялық мәселе бойынша ақпарат жинап, оны саралап, алынған мәліметтердің дұрыстығын тексеруді үйренеді. Бұл олардың медиасауаттылығын және сыни ойлауын дамытады.

Жасанды интеллектті пайдалану кезінде мұғалімнің жетекшілік рөлі ерекше маңызды. Оқушылар кез келген алынған ақпараттың сенімділігіне талдау жасап, бірнеше дереккөзді салыстыруды, ғылыми дәлелдерге сүйенуді және ақпаратты этикалық тұрғыдан пайдалануды меңгеруі қажет. Осылайша жасанды интеллект оқушының дайын жауапты алуына емес, сапалы сұрақ қоюына, деректерді талдауына және негізделген қорытынды жасауына ықпал етеді.

Цифрлық карталар, спутниктік бейнелер, геоақпараттық жүйелер және виртуалды зерттеу платформалары оқушылардың кеңістіктік ойлауын дамытып, географиялық үдерістер мен құбылыстарды жан-жақты әрі көрнекі түрде зерделеуге мүмкіндік береді. Мұндай құралдарды жасанды интеллект мүмкіндіктерімен ұштастыру оқу үдерісінің тиімділігін арттырады.

3. География сабағында функционалдық сауаттылықты қалыптастырудың тиімді әдістері

Функционалдық сауаттылықты қалыптастыру жүйелі жұмысты талап етеді. Ең алдымен сабақ барысында өмірлік жағдаяттарға негізделген тапсырмалар кеңінен қолданылуы тиіс. Мұндай тапсырмалар оқушылардың алған білімдерін практикада қолдануына мүмкіндік береді.

Зерттеу жұмыстары, жобалық оқыту, кейс-тапсырмалар, дебат, проблемалық сұрақтар және далалық бақылаулар география пәнінің мазмұнын терең меңгеруге ықпал етеді. Мысалы, оқушылар өз өңірінің экологиялық жағдайына талдау жасап, ластану себептерін анықтап, оны азайту жолдары бойынша ұсыныстар әзірлей алады. Бұл олардың зерттеушілік мәдениетін қалыптастырады.

Сонымен қатар халықаралық PISA форматындағы тапсырмаларды жүйелі қолдану оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамытуға оң әсер етеді. Мұндай тапсырмалар дайын білімді қайталауға емес, ақпаратты түсіндіруге, салыстыруға, бағалауға және шешім қабылдауға бағытталған.

Жасанды интеллект құралдарын пайдалану арқылы мұғалім әр оқушының оқу деңгейіне сәйкес жеке тапсырмалар әзірлей алады. Бұл саралап оқытуды тиімді ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Ал оқушылар өз жұмыстарын талдап, қателерін анықтап, өзін-өзі бағалау дағдыларын дамытады.

Ең бастысы, технология ешқашан мұғалімнің орнын баспайды. Мұғалім – оқушыны бағыттаушы, дұрыс сұрақ қоя білуді үйрететін және білімді өмірмен байланыстыратын негізгі тұлға. Сондықтан жасанды интеллект пен педагогтің кәсіби шеберлігі өзара үйлескен жағдайда ғана сапалы нәтиже береді.

Қорытынды

Қазіргі білім беру жүйесінде география пәнінің маңызы бұрынғыдан да арта түсті. Өйткені бұл пән оқушылардың табиғат пен қоғам арасындағы өзара байланысты түсінуіне, қоршаған ортаға жауапкершілікпен қарауына және өмірлік маңызды шешімдер қабылдауына ықпал етеді.

Функционалдық сауаттылықты қалыптастыру – географияны оқытудың басты нәтижелерінің бірі. Бұл оқушылардың алған білімдерін өмірлік жағдаяттарда тиімді пайдалануына, ақпаратты сыни тұрғыдан саралауына және өзгермелі жағдайларға бейімделу қабілетін дамытуға ықпал етеді. Ал жасанды интеллект

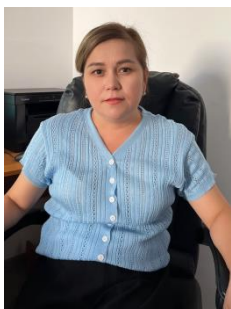
технологияларын педагогикалық мақсатқа сай пайдалану оқыту үдерісін жандандырып, оқушылардың танымдық белсенділігін арттырады.

Болашақта білім беру жүйесінің табысы технологиялардың көптігімен емес, сол технологияларды оқушының тұлғалық дамуына, функционалдық сауаттылығын қалыптастыруға және өмірлік құзыреттерін дамытуға қаншалықты тиімді пайдалана алатындығымен өлшенеді. Осы тұрғыдан алғанда география пәні жасанды интеллект дәуірінде де өзінің өзектілігін жоғалтпай, білімді өмірмен ұштастыратын жетекші пәндердің бірі болып қала береді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – Астана.
2. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігінің жалпы орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты.
3. OECD. *PISA 2022 Assessment and Analytical Framework*. Paris: OECD Publishing.
4. OECD. *The Future of Education and Skills 2030*. Paris: OECD Publishing.
5. ЮНЕСКО. *Жасанды интеллект және білім беру: мұғалімдерге арналған ұсынымдар*.
6. География пәні бойынша жалпы орта білім беру бағдарламасы.

ЖАН ЖАРАСЫ – ЖАНҰЯДАН: АТА-АНА ЖӘНЕ БАЛА АРАСЫНДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫ НЫҒАЙТУ ЖОЛДАРЫ

Кулбаева Аида Наурызбаевна

*Түркістан облысының білім басқармасының Төлеби ауданының білім бөлімінің
«№7 IT мектеп-лицейі» коммуналдық мемлекеттік мекемесі
Педагог-психолог*

Аннотация. Мақалада ата-ана мен бала арасындағы қарым-қатынастың баланың психологиялық саулығына, тұлғалық қалыптасуына, өзін-өзі бағалауына және әлеуметтік ортаға бейімделуіне ықпалы қарастырылады. Отбасы – баланың алғашқы әлеуметтік ортасы, ал ата-анамен қалыптасқан эмоционалдық байланыс оның қауіпсіздік сезімінің, сенімінің және қоршаған ортамен қарым-қатынасының негізін қалайды. Мақалада ата-ана мен бала арасындағы эмоционалдық алшақтықтың туындау себептері, баланың ішкі жан дүниесіне әсер ететін қарым-қатынас үлгілері, шамадан тыс талап қою, салыстыру, тұрақты сын, немқұрайлылық, бақылаудың күшеюі және баланың пікірін елемей сыяқты әрекеттердің ықтимал психологиялық салдары талданады. Сонымен бірге отбасындағы сенімді қарым-қатынасты қалыптастырудың, баланы тыңдаудың, оның эмоцияларын мойындаудың, жеке шекарасын құрметтеудің, қолдау көрсету мен талап қою арасындағы тепе-теңдікті сақтаудың практикалық жолдары ұсынылады. Педагог-психологтың ата-анамен және баламен жүргізетін профилактикалық, диагностикалық, кеңес беру және түзету-дамыту жұмыстарының маңызы сипатталады. Мақаланың негізгі идеясы – баланың психологиялық қауіпсіздігі ата-ананың мінсіз болуына емес, отбасындағы құрметке, тұрақты эмоционалдық қолдауға, ашық диалогқа және қателікті түзете алатын қарым-қатынас мәдениетіне негізделетінін көрсету.

Түйін сөздер: отбасы, ата-ана, бала, қарым-қатынас, психологиялық қауіпсіздік, эмоционалдық байланыс, сенім, тәрбие, педагог-психолог, эмпатия, бала психологиясы, отбасылық қолдау.

Адам өміріндегі алғашқы және ең маңызды қарым-қатынас тәжірибесі отбасында қалыптасады. Бала дүниеге келген сәттен бастап айналасындағы адамдардың дауыс ырғағын, көңіл күйін, оған деген қарым-қатынасын сезіне бастайды. Ол өзін қоршаған әлемнің қауіпсіз немесе қауіпті екенін ең алдымен жақын ересектердің әрекеті арқылы таниды. Ата-ананың мейірімі, тұрақты қамқорлығы, баланың қажеттілігіне жауап беруі оның бойында сенім мен эмоционалдық қауіпсіздік сезімінің қалыптасуына ықпал етеді. Ал үнемі қорқыныш, кемсіту, түсініксіз немесе тұрақсыз талаптар басым ортада бала өзін қорғаудың әртүрлі психологиялық тәсілдерін қалыптастыруы мүмкін.

«Жан жарасы – жанұядан» деген тұжырымды барлық психологиялық қиындықтың себебі отбасы деген мағынада қабылдау дұрыс емес. Баланың психологиялық жағдайына оның темпераменті, құрдастарымен қарым-қатынасы, мектеп ортасы, әлеуметтік жағдайлар, өмірлік оқиғалар және басқа да көптеген факторлар әсер етеді. Дегенмен отбасы баланың дамуындағы аса маңызды орталардың бірі болғандықтан, ондағы қарым-қатынастың сапасы оның эмоциялық және әлеуметтік дамуына елеулі ықпал етеді. Сондықтан мәселені ата-ананы кінәлау тұрғысынан емес, отбасындағы өзара түсіністікті күшейту және қарым-қатынастың тиімсіз үлгілерін өзгерту тұрғысынан қарастыру маңызды.

Бала үшін ата-ананың сөзі ерекше мағынаға ие. Ересек адам ашумен айтқан сөзін бірнеше сағаттан кейін ұмытуы мүмкін, ал бала оны өзінің тұлғасына берілген баға ретінде қабылдауы ықтимал. «Сенен ештеңе шықпайды», «басқалардан неге үйренбейсің?», «сен үнемі осындайсың» деген жалпылама сын баланың нақты әрекетін емес, оның жеке тұлғасын бағалайды. Мұндай сөздер жиі қайталанса, кейбір балалар өз қабілетіне күмәндануы, қателесуден қорқуы немесе өзін басқалардан төмен сезінуі мүмкін.

Сондықтан тәрбиеде баланың тұлғасы мен оның әрекетін ажырата білу маңызды. «Сен жауапсызсың» деудің орнына «бүгін келіскен уақытымызда тапсырма орындалмады, оны қалай реттей аламыз?» деп айту қарым-қатынастың сипатын өзгертеді. Бірінші жағдайда балаға тұрақты жағымсыз сипат беріледі, екінші жағдайда нақты мәселе көрсетіліп, оны шешуге мүмкіндік ұсынылады. Мұндай коммуникация баланың жауапкершілігін жоққа шығармайды, керісінше жауапкершілікті қорқынышпен емес, түсіну және әрекетті түзету арқылы қалыптастыруға көмектеседі.

Ата-ана мен бала арасындағы сенімді әлсірететін факторлардың бірі – баланың үнемі басқа балалармен салыстырылуы. «Сыныптасың жақсы оқиды», «ағаң сенің жасыңда бәріне үлгеретін», «көршінің баласына қарашы» деген салыстырулар ата-ана тарапынан ынталандыру мақсатында айтылуы мүмкін. Алайда бала оны «мен ата-анам күткендей емеспін» немесе «мені басқа адам болғанда ғана қабылдайды» деп түсінуі ықтимал. Салыстыру баланың назарын өзінің дамуынан өзгелермен бәсекеге ауыстырады.

Баланың жетістігін бағалауда оның бұрынғы нәтижесімен салыстыру әлдеқайда пайдалы. «Өткен жолы бес есептің екеуін орындасаң, бүгін төртеуін өзің шығардың» немесе «бұрын көпшілік алдында сөйлеуден қиналатын едің, бүгін ойынды жеткізе алдың» деген нақты кері байланыс баланың даму динамикасын көрсетеді. Бұл оның өз күшіне деген сенімін қолдап, жетістіктің еңбектің нәтижесі екенін түсінуге мүмкіндік береді.

Отбасындағы қарым-қатынастың тағы бір маңызды мәселесі – баланы тыңдау мәдениеті. Кейде ересектер баланың мәселесін өзінің өмірлік тәжірибесімен салыстырып, оны болмашы нәрсе деп бағалауы мүмкін. Бала досымен ренжісіп келгенде «осыған бола жылайсың ба?», қорқатынын айтқанда «қорқатын ештеңе жоқ» немесе шаршағанын білдіргенде «сенің қандай шаруаң бар?» деген жауаптарды естуі ықтимал. Ересек адам үшін жағдай шынымен қарапайым көрінуі мүмкін, бірақ баланың сол сәттегі эмоциясы шынайы.

Баланы тыңдау оның барлық талабын орындау дегенді білдірмейді. Тыңдау – алдымен баланың не сезіп тұрғанын түсінуге әрекет жасау. «Сен бұл жағдайға қатты ренжіп қалған сияқтысың», «бұл сен үшін маңызды болғанын түсініп тұрмын» деген сөздер баланың эмоциясын мойындайды. Одан кейін ғана мәселенің шешімі талқыланады. Эмоциясы қабылданған бала ересектің түсіндіруін тыңдауға бейімдірек болады.

Эмоцияны мойындау мен мінез-құлыққа шектеу қоюдың айырмашылығын түсіну де маңызды. Мысалы, баланың ашулануға құқығы бар, бірақ ашумен басқа адамды ұруына немесе заттарды сындыруына рұқсат берілмейді. Ата-ана «сенің ашуланғаныңды түсінемін, бірақ ұруға болмайды» деп эмоция мен әрекетті ажырата алады. Осы арқылы бала сезімді басып тастауды емес, оны әлеуметтік тұрғыдан қауіпсіз жолмен білдіруді үйренеді.

Отбасындағы эмоционалдық қауіпсіздік баланың қателесу құқығымен де байланысты. Егер әр қателік үшін бала қатты жазаланса, мазак етілсе немесе ұзақ уақыт кінәлі сезінуге мәжбүр болса, ол біртіндеп қателігін жасыруды үйренуі мүмкін. Мұндай жағдайда ата-ананың мақсаты тәртіп қалыптастыру болғанымен, нәтиже керісінше болуы ықтимал: бала шындықты айту қауіпті деп қабылдай бастайды. Сенімді қарым-қатынаста қателік жауапкершіліктен босатпайды, бірақ оны түзетуге болатын жағдай ретінде қарастырылады.

Мысалы, бала мектепте төмен баға алса, ата-ананың алғашқы реакциясы оның келесі әрекетіне әсер етеді. «Неге тағы да төмен баға алдың?» деп айыптаудан бұрын «қай тапсырма қиын болды?», «не түсініксіз қалды?», «келесі жолы не істей аламыз?» деген сұрақтар мәселенің себебін анықтауға көмектеседі. Төмен нәтиженің себебі дайындықтың жеткіліксіздігі болуы да, тақырыпты түсінбеу, қобалжу немесе оқу әрекетін ұйымдастыра алмау болуы да мүмкін. Себеп анықталмай тұрып жазалау мәселені шешпейді.

Ата-ана махаббаты баланың жетістігіне тәуелді болмауы тиіс. Баланың жақсы оқуы, тәртіпті болуы немесе белгілі бір жетістікке жетуі ата-ананың қуанышын арттыруы мүмкін, бірақ бала «мені тек жақсы нәтиже көрсеткенде жақсы көреді» деген қорытындыға келмеуі маңызды. Сондықтан жетістікке берілетін баға мен тұлғаны қабылдауды ажырату қажет. «Нәтижеңе қуаныштымын» деген сөзбен қатар «сенің еңбектенгеніңді байқадым» деген кері байланыс баланың ішкі мотивациясын күшейтеді.

Кейбір отбасыларда балаға материалдық тұрғыдан барлық жағдай жасалғанымен, эмоционалдық қарым-қатынасқа уақыт аз бөлінеді. Ата-аналар жұмыс істейді, тұрмыстық міндеттерді орындайды, баланың киімі мен оқуына қажетті нәрсенің бәрін қамтамасыз етеді. Бірақ балаға кейде қымбат заттан гөрі ата-анасының бөлінбеген назары қажет. Бірге өткізілген он бес-жиырма минуттың өзі телефонға алаңдамай, баланың әңгімесін тыңдауға арналса, эмоционалдық байланысты нығайтуға ықпал етеді.

Бұл жерде уақыттың ұзақтығынан гөрі қарым-қатынастың сапасы маңызды. Күн сайын «бүгін қандай баға алдың?» деген жалғыз сұрақтың орнына «бүгін сені не қуантты?», «қандай жағдай қиын болды?», «кіммен қызықты әңгімелестің?», «маған айтқың келетін нәрсе бар ма?» деген ашық сұрақтар баланың мектеп өмірі туралы кеңірек сөйлесуіне жағдай жасайды. Мұндай әңгіме тергеуге айналмауы керек. Егер бала дәл сол сәтте сөйлесуге дайын болмаса, оның таңдауына құрметпен қарап, кейін қайта мүмкіндік беру қажет.

Жасөспірімдік кезеңде ата-ана мен бала арасындағы қарым-қатынас ерекше өзгерістерге ұшырайды. Жасөспірім дербестікке ұмтылады, өз пікірін қалыптастырады, құрдастарымен қарым-қатынастың маңызы артады. Ата-ана бұл өзгерісті кейде баланың «тыңдамай кетуі» немесе «алыстауы» деп қабылдайды. Нәтижесінде бақылауды күшейтуге тырысуы мүмкін. Ал бақылау күшейген сайын жасөспірім жеке кеңістігін қорғауға ұмтылады. Осыдан өзара түсінбеушілік туындайды.

Жасөспірімге еркіндік беру барлық шектеуді алып тастау деген сөз емес. Бұл кезеңде нақты әрі түсінікті отбасылық ережелер қажет. Мысалы, үйге келу уақыты, оқу міндеттері, интернетті пайдалану, үй шаруасына

қатысу мәселелері алдын ала талқыланып, мүмкіндігінше екі жақтың келісімімен белгіленуі тиімді. Ереже бұзылған жағдайда оның салдары да алдын ала түсінікті болуы керек. Бұл баланы ересектің көңіл күйіне тәуелді кездейсоқ жазадан қорғайды.

Баланың жеке шекарасын құрметтеу де сенімді қатынастың құрамдас бөлігі. Жасөспірімнің бөлмесіне кірерде есік қағу, жеке заттарына рұқсатсыз қол сұқпау, достарымен әңгімесін негізсіз тыңдамау – оның жеке кеңістігіне құрметтің қарапайым мысалдары. Әрине, ата-ана баланың қауіпсіздігіне жауапты және нақты қауіп белгілері болған жағдайда араласуы қажет. Бірақ тұрақты жасырын бақылау сенімді қарым-қатынастың орнына күдік атмосферасын қалыптастыруы мүмкін.

Цифрлық орта ата-ана мен бала қарым-қатынасына жаңа мәселелер әкелді. Смартфон, әлеуметтік желі, онлайн ойындар мен қысқа бейнематериалдар балалардың күнделікті өмірінің бір бөлігіне айналды. Кейбір ата-аналар мәселені телефонды толық алып қою арқылы шешуге тырысады, ал кейбіреулері цифрлық белсенділікке мүлде араласпайды. Екі шектің арасында баланың жасына сәйкес саналы цифрлық тәртіп қалыптастыру маңызды.

Ата-ана баламен экран уақыты, түнгі уақытта құрылғы пайдалану, бейтаныс адамдармен байланыс, жеке мәліметтерді жариялау және кибербуллинг мәселелері туралы ашық сөйлесуі қажет. Ережелерді тек балаға қойып, ересектердің өздері үнемі телефонға қарап отырса, олардың тәрбиелік әсері төмендейді. Сондықтан цифрлық мәдениетте ата-ананың жеке үлгісі маңызды. Отбасында тамақтану кезінде немесе ортақ әңгіме барысында телефонды уақытша шетке қою сияқты қарапайым келісімдер тікелей қарым-қатынасқа уақыт бөлуге көмектеседі.

Отбасындағы жанжалдың болуы міндетті түрде қарым-қатынастың нашар екенін білдірмейді. Кез келген жақын қарым-қатынаста пікір айырмашылығы болуы табиғи. Негізгі мәселе – жанжалдың қалай шешілетіні. Айқайлау, қорқыту, кемсіту, үнсіз жазалау немесе өткен қателіктерді қайта-қайта еске салу баланың психологиялық қауіпсіздігіне кері әсер етуі мүмкін. Ал пікір айырмашылығын сөзбен жеткізу, үзіліс жасап тынышталғаннан кейін мәселені қайта талқылау және қажет болған жағдайда кешірім сұрау балаға конструктивті қарым-қатынастың үлгісін көрсетеді.

Ата-ананың баладан кешірім сұрауы беделін төмендетпейді. Керісінше, ересектің «мен ашумен артық айтып қойдым, бұл дұрыс болмады» деп өз әрекеті үшін жауапкершілік алуы балаға маңызды үлгі береді. Ол ересектер де қателесетінін және қателікті мойындау әлсіздік емес екенін көреді. Мұндай тәжірибе баланың өзі де жасаған әрекеті үшін жауапкершілік алуға үйренуіне ықпал етеді.

Ата-аналық талап пен эмоционалдық жылылықтың үйлесуі тәрбиенің маңызды шарты болып табылады. Тек мейірім көрсетіп, ешқандай шектеу қоймау баланың өзін-өзі реттеу дағдысының қалыптасуын қиындатуы мүмкін. Керісінше, тек талап пен бақылауға сүйенген қарым-қатынас эмоционалдық алшақтық туғызуы ықтимал. Сондықтан бала «мені жақсы көреді және қабылдайды, сонымен бірге біздің отбасымызда сақталатын түсінікті ережелер бар» деген тәжірибені сезінуі маңызды.

Педагог-психолог осындай жағдайда ата-ана мен баланың арасында кінәлі тарапты анықтаушы емес, өзара түсіністікті қалпына келтіруге көмектесетін маман ретінде әрекет етеді. Кейде ата-ана баласының мінез-құлқындағы өзгерісті ғана байқап, оның артында қандай қажеттілік немесе эмоционалдық қиындық тұрғанын көрмеуі мүмкін. Ал бала өз сезімін нақты сөзбен жеткізе алмауы ықтимал. Педагог-психологтың кәсіби міндеті – екі тараптың да көзқарасын тыңдап, қарым-қатынастағы қайталанатын үлгілерді анықтауға және қауіпсіз диалог құруға жағдай жасау.

Психологиялық жұмыстың бастапқы кезеңінде мәселенің нақты сипатын анықтау маңызды. Баланың тұйықталуы, ашулануы, оқу мотивациясының төмендеуі немесе ата-анамен жиі келіспеуі бір ғана себеппен түсіндірілмейді. Сондықтан педагог-психолог бақылау, әңгімелесу, жас ерекшелігіне сәйкес психодиагностикалық әдістер және мұғалімдер мен ата-анадан алынған ақпаратты кешенді қарастырады. Диагностиканың мақсаты балаға белгі тағу емес, оның жағдайын түсінуге және қандай қолдау қажет екенін анықтауға бағытталуы тиіс.

Ата-анамен жүргізілетін психологиялық жұмыста да айыптау тілінен бас тарту қажет. «Сіз балаңызбен дұрыс сөйлеспейсіз» деген тұжырым қорғаныс реакциясын тудыруы мүмкін. Оның орнына «осындай жағдайда басқа коммуникациялық тәсілді байқап көрсек, баланың реакциясы қалай өзгеруі мүмкін?» деген ынтымақтастыққа негізделген тәсіл тиімдірек. Педагог-психолог ата-ананың да шаршауы, алаңдауы, жауапкершілігі және өз тәрбиелік тәжірибесі бар екенін ескеруі тиіс.

Көптеген ересектер бала тәрбиесінде өз отбасында көрген үлгілерді саналы немесе санасыз түрде қайталайды. «Бізді де осылай тәрбиелеген» деген пікірдің жиі айтылуы осыны көрсетеді. Бірақ әр ұрпақтың әлеуметтік жағдайы, ақпараттық ортасы және психологиялық қажеттіліктері өзгереді. Сондықтан бұрын қолданылған әдістің қазіргі балаға да дәл сондай әсер ететініне кепілдік жоқ. Ата-ананың өз тәрбиелік тәжірибесін қайта қарауы оның өткенін жоққа шығару емес, баласымен қарым-қатынасты саналы түрде құруға мүмкіндік береді.

Отбасындағы қарым-қатынасты нығайту үлкен әрі күрделі өзгерістерден ғана басталмайды. Баланың сөзін бөлмей тыңдау, күн сайын қысқа уақытты бірге өткізу, нақты әрекеті үшін алғыс айту, сезімін жоққа шығармау, уәдені орындау, қателескенде кешірім сұрау және ортақ ережелерді келісу сияқты қарапайым әрекеттер тұрақты қайталанған кезде сенімнің қалыптасуына негіз болады. Бала үшін ең маңызды

тәжірибелердің бірі – қиын жағдай туындағанда да ата-анасына жүгінуге болатынын сезіну. Дәл осы сенім отбасының психологиялық қолдау кеңістігіне айналуына мүмкіндік береді.

Бала мен ата-ана арасындағы сенімді қарым-қатынасты нығайтудың маңызды шарттарының бірі – күнделікті өмірде эмоционалдық қолжетімділікті қалыптастыру. Эмоционалдық қолжетімділік ата-ананың баланың әрбір мәселесін шешіп беруін білдірмейді. Ол бала қиналғанда, қуанышымен бөліскісі келгенде немесе түсініксіз сезімдерді бастан өткергенде жақын ересек адаммен сөйлесе алатынына сенімді болуынан көрінеді. Егер бала ата-анасының оны бірден сынамайтынын, келемеждемейтінін немесе сөзін өзгелерге таратпайтынын білсе, күрделі мәселелер туралы да ашық айту ықтималдығы артады.

Мұндай сенім бір күнде қалыптаспайды. Ол күнделікті ұсақ әрекеттерден құралады. Бала кішкентай кезінде өзінің ойынша маңызды бір оқиғаны айтып келгенде ата-анасы оны ықыласпен тыңдаса, балада «менің сөзім маңызды» деген тәжірибе қалыптасады. Ал әңгімесі қайта-қайта еленбесе, «кейін айтарсың», «қазір уақытым жоқ» деген жауаптарды жиі естісе, біртіндеп бөлісуді азайтуы мүмкін. Әрине, ата-ананың әр уақытта бос болуы мүмкін емес. Бірақ «қазір жұмысымды аяқтап алайын, он минуттан кейін сені тыңдаймын» деп айтып, кейін сол уәдесін орындауы баланың күте білуіне де, ата-анасына сенуіне де көмектеседі.

Отбасындағы сапалы қарым-қатынастың қарапайым тәсілдерінің бірі – арнайы отбасылық уақыт қалыптастыру. Бұл міндетті түрде қымбат демалыс немесе ерекше іс-шара болуы шарт емес. Бірге кешкі ас ішу, серуендеу, үстел ойынын ойнау, үй шаруасын бірге орындау немесе аптасына бір рет ортақ жоспарларды талқылау да жеткілікті. Маңыздысы – осы уақытта отбасы мүшелерінің бір-біріне назар аударуы. Тұрақты қайталанатын шағын отбасылық дәстүрлер балаға тұрақтылық пен тиесілілік сезімін бере алады.

Ата-ана мен баланың қарым-қатынасында «белсенді тыңдау» тәсілінің маңызы ерекше. Белсенді тыңдау кезінде ересек адам баланың сөзін аяқтауға асықпайды, оның орнына шешім ұсынбас бұрын мәселені түсінуге тырысады. Мысалы, бала «мектепке барғым келмейді» десе, «баруың керек, болды» деген жауап мәселенің сыртқы көрінісін ғана тоқтатады. Ал «мектепке барғың келмеуіне не себеп болып жүр?» деген сұрақ оның артындағы нақты жағдайды анықтауға мүмкіндік береді. Себеп сыныптасымен жанжал, оқу қиындығы, мұғаліммен түсініспеушілік, шаршау немесе басқа мәселе болуы мүмкін.

Белсенді тыңдаудың тағы бір бөлігі – нақтылаушы сұрақтарды дұрыс пайдалану. Балаға бірден бірнеше сұрақ қойып, оны жауап беруге мәжбүрлеу тиімсіз. Қысқа әрі ашық сұрақтар пайдалырақ: «Сол кезде не сездің?», «Саған ең қиыны не болды?», «Менен қандай көмек күтесің?» Мұндай сұрақтар баланы өзінің сезімі мен қажеттілігін тануға үйретеді. Кейде бала кеңес сұрамайды, оған тек тыңдайтын адам қажет болады. Сондықтан ата-ананың «саған қазір менің кеңес бергенім керек пе, әлде жай ғана тыңдағанымды қалайсың ба?» деп сұрауы да қарым-қатынас мәдениетін арттыра алады.

Баланың эмоциясын тануға көмектесу әсіресе мектепке дейінгі және бастауыш мектеп жасында маңызды. Кішкентай бала «мен ренжідім», «мен қобалжып тұрмын», «менің көңілім қалды» деген сезімдерді әрдайым ажыратып айта алмауы мүмкін. Ол жылау, айқайлау, қырсығу арқылы ішкі жағдайын білдіреді. Ата-ана «сен қазір ашуланып тұрған сияқтысың, өйткені ойыныңды тоқтатуға тура келді» деп сезімді сөзбен атағанда, бала біртіндеп өзінің эмоциялық күйін түсінуге үйренеді. Бұл дағды кейін эмоцияны басқаруға негіз болады.

Баланың барлық жағымсыз сезімін тез арада жоюға ұмтылу да әрдайым пайдалы емес. Өмірде көңіл қалу, сәтсіздік, қорқыныш, ұялу және реніш сияқты сезімдер кездеседі. Ата-ананың міндеті – баланы барлық жағымсыз эмоциядан қорғау емес, оларды қауіпсіз түрде бастан өткеруге және реттеуге көмектесу. Мысалы, жарыста жеңілген балаға «ештеңе етпейді» деп сезімін жөкқа шығарудың орнына «жеңгің келген еді, сондықтан көңілің түсіп тұр» деп айтуға болады. Кейін тынышталған соң тәжірибеден не үйренуге болатыны талқыланады.

Ата-ана мен бала арасындағы жанжал кезінде ересектің өзін-өзі реттеу қабілеті шешуші рөл атқарады. Бала қатты ашуланғанда ата-ананың дауысты одан да қатты көтеруі жанжалды күшейтуі мүмкін. Ересек адам эмоциясын реттей отырып, баласына мінез-құлық үлгісін көрсетеді. Кейде әңгімені уақытша тоқтатып, «қазір екеуіміз де ашулымыз, тынышталғаннан кейін сөйлесейік» деу тиімді. Бұл мәселені елемеу емес, оны қауіпсіз жағдайда талқылауға мүмкіндік беру.

Жанжалдан кейін қарым-қатынасты қалпына келтіру өте маңызды. Кейбір отбасыларда дау аяқталғанымен, мәселе талқыланбай қалады. Бала мен ата-ана бір-бірімен сөйлесе бастағанымен, не болғаны, кім не сезгені және келесі жолы не істеуге болатыны қарастырылмайды. Нәтижесінде сол жанжал қайта қайталануы мүмкін. Сондықтан жағдай тынышталғаннан кейін қысқа талдау пайдалы: «Не болды?», «Бізді не ашуландырды?», «Келесі жолы басқаша не істей аламыз?» Осындай сұрақтар жанжалды кінә іздеуден тәжірибе алуға бағыттайды.

Отбасындағы ережелер де қарым-қатынастың психологиялық қауіпсіздігіне әсер етеді. Ережелер тым көп, түсініксіз немесе ересектің көңіл күйіне байланысты өзгертін болса, бала қай әрекеттің дұрыс екенін болжауда қиналады. Сондықтан негізгі талаптардың саны шектеулі, нақты және жас ерекшелігіне сәйкес болғаны дұрыс. Мысалы, бір-бірін кемсітпеу, үйдегі міндеттерге қатысу, келісілген уақытта үйге келу, оқу мен демалыс уақытын үйлестіру сияқты ережелер отбасы мүшелерінің барлығына түсінікті болуы қажет.

Ережені қалыптастыруға баланың қатысуы оның жауапкершілігін арттыра алады. Әсіресе жасөспіріммен «сағат онда телефонды бересің, өйткені мен солай айттым» деген біржақты талаптан гөрі ұйқының маңызын түсіндіріп, құрылғыны қай уақытта шетке қою жөнінде келісімге келген тиімді. Бұл ата-ананың беделінен бас

тарту емес. Соңғы жауапкершілік ересекте қалады, бірақ баланың пікірін тыңдау оның отбасылық шешімдердің қатысушысы екенін сезіндіреді.

Баланың жасына сәйкес міндеттері де болуы керек. Үй шаруасына қатысу, өзінің заттарына жауап беру, оқуын жоспарлау сияқты міндеттер жауапкершілікті дамытады. Бірақ міндеттер баланың қадір-қасиетін төмендететін жазалау құралына айналмауы тиіс. «Бағаң төмен болғандықтан бір апта бойы бәрінің жұмысын сен істейсің» деген әрекет оқу мәселесі мен үйдегі жауапкершілікті шатастырады. Үй міндеттері отбасы мүшесі ретінде ортақ өмірге үлес қосу мағынасында ұйымдастырылғаны дұрыс.

Ата-ананың шамадан тыс қамқорлығы да кей жағдайда баланың дербестігін шектеуі мүмкін. Баланың орнына тапсырмасын орындау, әрбір мәселесін өзі шешу, құрдастарымен болатын ұсақ келіспеушіліктерге бірден араласу қысқа мерзімде баланы қиындықтан қорғайды. Бірақ ұзақ мерзімде мәселе шешу, шешім қабылдау және жауапкершілік алу тәжірибесін азайтуы ықтимал. Сондықтан ата-ана «мен мұны сен үшін жасап беремін» дегеннен гөрі «мұны өзің орындауың үшін қандай көмек керек?» деген ұстанымды қолданғаны тиімді.

Баланың дербестігін қолдау оның жасына қарай біртіндеп жүзеге асады. Кішкентай балаға екі қауіпсіз нұсқаның арасынан таңдау ұсынылуы мүмкін. Мектеп оқушысына сабақ орындау уақытын белгілі бір шекте өзі жоспарлауға мүмкіндік беріледі. Жасөспірімге жеке уақытын басқаруға көбірек еркіндік беріледі, бірақ қауіпсіздікке қатысты маңызды шекаралар сақталады. Осылайша бала еркіндік пен жауапкершіліктің қатар жүретінін түсінеді.

Баланың өзін-өзі бағалауы көбіне ересектерден алатын кері байланыс арқылы қалыптасады. Мұнда шамадан тыс мақтаудың да тиімділігі шектеулі. «Сен ең ақылдысың», «сен бәрінен мықтысың» деген жалпы бағалар баланың нақты әрекетін түсінуіне көмектеспейді. Оның орнына «сен бұл тапсырманы бірнеше рет қайталап, соңында орындадың», «досыңа көмектескеніңді байқадым», «қателескеннен кейін қайта байқап көрдің» деген нақты сипаттамалық кері байланыс еңбекті, табандылықты және әлеуметтік дағдыларды көрсетеді.

Баланың жетістігіне ғана емес, әрекет үдерісіне назар аудару маңызды. Егер отбасыда тек жоғары баға, жеңіс немесе марапат бағаланса, бала сәтсіздікті өзінің құндылығының төмендеуі ретінде қабылдауы мүмкін. Ал күш салу, іздену, қателіктен сабақ алу да бағаланатын ортада бала күрделі тапсырмадан қашпауға үйренеді. «Бұл жолы нәтиже ойдағыдай болмады, бірақ сен қай жерде қиналғаныңды анықтадың» деген сөз сәтсіздікті дамудың бір бөлігі ретінде қабылдауға көмектеседі.

Отбасындағы қарым-қатынасты қиындататын тағы бір құбылыс – ата-ананың орындалмайтын қорқыту сөздерін жиі қолдануы. «Тағы қайталасаң, телефоныңды мәңгі көрмейсің», «оқымасаң, ешқайда жібермеймін» сияқты эмоциямен айтылған талаптар кейін орындалмаса, ереженің беделі төмендейді. Сондықтан салдар нақты, алдын ала белгілі және әрекетке сәйкес болуы керек. Баланы қорқыту емес, әрекетінің табиғи немесе логикалық салдарын түсіндіру маңызды.

Отбасындағы тұрақтылықтың бір көрінісі – ата-аналардың негізгі тәрбиелік талаптар бойынша өзара келісуі. Егер бір ата-ана белгілі бір әрекетке тыйым салып, екіншісі оны жасырын түрде рұқсат етсе, бала үшін шекаралар түсініксіз болады. Бұл жерде ата-аналардың барлық мәселе бойынша бірдей ойлауы міндетті емес. Бірақ келіспеушіліктерді баланың алдында бір-бірінің беделін төмендету арқылы емес, өзара талқылап шешкен дұрыс.

Ата-аналар арасындағы жанжал да баланың эмоционалдық жағдайына әсер етуі мүмкін. Баланың көзінше үнемі айқайласу, бір-бірін кемсіту немесе баланы екі тараптың арасына салу оның бойында алаңдаушылық тудыруы ықтимал. Әсіресе «анаңа айт», «әкеңнің кесірінен» деп баланы ересектер арасындағы жанжалдың делдалына айналдыру дұрыс емес. Бала ата-аналар арасындағы мәселені шешуге жауапты емес екенін сезінуі қажет.

Отбасылық құрылым өзгерген жағдайда да баланың психологиялық қажеттілігі назарда болуы тиіс. Ата-ананың бөлек тұруы, басқа қалаға көшу, отбасы мүшесінің ұзақ уақыт жұмыс бабымен алыста болуы немесе жаңа отбасы мүшесінің келуі бала үшін бейімделуді талап ететін жағдай болуы мүмкін. Мұндай өзгерістер туралы баланың жасына сәйкес түсінікті ақпарат беру, оның сұрақтарына жауап беру және күнделікті өміріндегі мүмкіндігінше тұрақты тәртіпті сақтау қауіпсіздік сезімін қолдайды.

Педагог-психологтың ата-аналармен жүргізетін профилактикалық жұмысы қиындық пайда болғаннан кейін ғана басталмауы тиіс. Мектеп жағдайында ата-аналарға арналған психологиялық ағарту кездесулері, шағын тренингтер, консультациялар және ақпараттық материалдар арқылы бала дамуының жас ерекшеліктері туралы түсінік қалыптастыруға болады. Мұндай жұмыстың мазмұны теориялық терминдерді көп қолданудан гөрі күнделікті қарым-қатынаста кездесетін нақты жағдайларға негізделгенде тиімді болады.

Мысалы, ата-аналармен кездесуде «баланы қалай тыңдау керек?», «жасөспіріммен шекараны қалай келісуге болады?», «баға үшін жанжалды қалай азайтамыз?», «баланың ашуын қалай қабылдаймыз?», «цифрлық құрылғыларға қатысты ортақ ережені қалай құрамыз?» сияқты практикалық мәселелер қарастырылуы мүмкін. Қатысушыларға дайын нұсқаулық берумен қатар, нақты жағдаяттарды талқылап, бірнеше жауап үлгісін салыстыру ұсынылады. Бұл ата-ананың өзінің коммуникациялық әдеттерін байқауына көмектеседі.

Педагог-психолог ата-анамен жеке кеңес жүргізгенде мәселенің сыртқы белгісінен оның қарым-қатынастық контекстіне қарай қозғалғаны маңызды. Мысалы, ата-ана «балам мүлде тыңдамайды» деп шағымдануы мүмкін. Мұнда «тыңдамау» дегеннің нақты қандай әрекетті білдіретіні анықталады. Қай уақытта

жиі болады? Қандай талап қойылғанда? Ата-ана қалай жауап береді? Баланың реакциясы қандай? Жанжал немен аяқталады? Осы сұрақтар қайталанатын қарым-қатынас тізбегін көруге мүмкіндік береді.

Мысалы, ата-ана баласына тапсырманы бірнеше рет ескертеді, бала жауап бермейді, ата-ана дауысын көтереді, бала қарсы шығады, соңында ересек тапсырманы өзі орындайды немесе қатты жаза қолданады делік. Мұндай тізбекті анықтау арқылы маман тек «баланың қырсықтығын» емес, екі тараптың әрекеті бір-бірін қалай күшейтіп тұрғанын көрсете алады. Кейін нақты өзгеріс енгізіледі: тапсырманы қысқа және түсінікті айту, орындау уақытын келісу, ескертулер санын азайту, орындалмаған жағдайда алдын ала белгілі салдарды қолдану.

Баламен жеке жұмыс барысында педагог-психолог оның ата-анасына қатысты жағымсыз пікірін бірден қолдап немесе жоққа шығармауы тиіс. Маманның міндеті – баланың тәжірибесін тыңдау және оның сезімін түсінуге көмектесу. «Анам мені жақсы көрмейді» деген сөздің артында нақты қандай жағдай тұрғанын анықтау қажет. Мүмкін ата-анасы көп жұмыс істейтін шығар, мүмкін балаға жиі сын айтылатын болар немесе белгілі бір жанжалдан кейін осындай қорытынды қалыптасқан болуы ықтимал. Нақты жағдайды түсінбей жасалған тұжырым отбасы қарым-қатынасын одан әрі күрделендіруі мүмкін.

Баламен жүргізілетін түзету-дамыту жұмыстарында эмоцияларды тану, өзін қауіпсіз түрде білдіру, «мен-хабарламаларын» қолдану, мәселе шешу және көмек сұрау дағдылары дамытылады. Мысалы, «Сен мені ешқашан түсінбейсің» деген айыптаушы сөйлемнің орнына «менің сөзімді аяқтамай тұрып тоқтатқанда ренжимін, мені соңына дейін тыңдағаныңды қалаймын» деп айтуға үйретуге болады. Бұл баланың өз қажеттілігін агрессиясыз білдіруіне мүмкіндік береді.

Дәл осындай «мен-хабарламаларын» ата-аналар да пайдалана алады. «Сен үнемі кешігесің, жауапсызсың» деудің орнына «келісілген уақытта келмегеніңде мен алаңдаймын, сондықтан кешігетін болсаң хабарлағаныңды қалаймын» деген сөйлем мәселені тұлғаны кемсітпей жеткізеді. Бұл тәсіл барлық жанжалды бірден шешпегенімен, қарым-қатынастағы айыптау деңгейін азайтуға көмектеседі.

Педагог-психологтың жұмысында отбасылық ресурстарды анықтау да маңызды. Кеңес беру тек кемшіліктерді іздеуге бағытталса, ата-ана өзін сәтсіз сезінуі мүмкін. Сондықтан «қай уақытта баланызбен жақсы тіл табысасыз?», «екеуіңізге бірге не істеген ұнайды?», «соңғы рет мәселені сәтті шешкен кезіңіз қашан болды?» деген сұрақтар отбасының бар мүмкіндіктерін анықтайды. Маман осы оң тәжірибелерді көбейтуге сүйене алады.

Ата-ана мен баланың бірлескен кездесулерінде де жағымды тәжірибені күшейтуге болады. Әр тарап екіншісінің үш жақсы қасиетін атап, соңғы уақытта жасаған көмегі үшін алғыс білдіреді. Кейін қарым-қатынаста өзгерткісі келетін бір ғана мәселені айыптаусыз айтады. Мысалы, ата-ана «сенің сабаққа жауапкершілікпен қарағаның ұнайды, бірақ кешке сөйлескенде телефонды біраз уақыт шетке қойсақ деймін» десе, бала «маған көмектескеніңізді бағалаймын, бірақ баға туралы сөйлескенде мені басқа балалармен салыстырмасаңыз деймін» деп өз тілегін жеткізе алады.

Осындай қарапайым диалогтың өзі отбасы мүшелеріне бір-бірін мәселенің көзі ретінде емес, ортақ шешім іздейтін серіктес ретінде көруге көмектеседі. Психологиялық жұмыстың негізгі мақсаты да осы – ата-ананы немесе баланы «түзету» емес, олардың арасындағы өзара әрекеттесу сапасын жақсарту. Қарым-қатынас өзгерген кезде кейбір мінез-құлық қиындықтарының қарқындылығы да азаюы мүмкін.

Сонымен бірге педагог-психолог өз кәсіби құзыретінің шекарасын білуі қажет. Егер баланың қауіпсіздігіне нақты қатер, зорлық-зомбылық белгілері, өзін зақымдау туралы ойлар немесе мінез-құлықтағы күрт әрі тұрақты өзгерістер байқалса, жағдайды тек жалпы кеңеспен шектеуге болмайды. Мектептің қолданыстағы қауіпсіздік және қорғау рәсімдеріне сәйкес әрекет етіп, қажет болған жағдайда тиісті мамандар мен қызметтерге бағыттау маңызды. Баланың қауіпсіздігі кез келген қарым-қатынастық жұмыстан жоғары тұрады.

Отбасындағы психологиялық ахуалды жақсарту үшін ата-ананың өзінің эмоционалдық ресурсына да көңіл бөлу қажет. Үнемі шаршаған, күйзелісте жүрген ересек адамның сабырлы коммуникацияны сақтау мүмкіндігі төмендеуі мүмкін. Сондықтан ата-анаға өз демалысын ұйымдастыру, қолдау сұрау, міндеттерді бөлісу және қажет жағдайда маман көмегіне жүгіну де жауапты ата-аналық мінез-құлықтың бір бөлігі екенін түсіндіру маңызды. Баланың психологиялық саулығын қолдау көбіне оны тәрбиелеп отырған ересектердің де өз жағдайына саналы қарауынан басталады.

Ата-ана өзін күту мен баланы елемеуді шатастырмауы керек. Керісінше, эмоционалдық ресурсын қалпына келтіре алатын ересек баланың сезіміне сабырлырақ жауап бере алады. Отбасында «әркімнің демалуға, тыныштықта болуға және жеке уақытына құқығы бар» деген түсініктің қалыптасуы барлық мүшенің жеке шекарасын құрметтеуге ықпал етеді.

Балаға берілетін ең маңызды отбасылық тәжірибелердің бірі – «мәселе туындаса да, қарым-қатынасымыз сақталады» деген сенім. Бала қателесуі, ата-анамен келіспеуі, сәтсіздікке ұшырауы немесе ашулануы мүмкін. Бірақ осы жағдайлар оның отбасындағы құндылығын жоғалтпайтынын сезінуі маңызды. Қарым-қатынаста талап болуы мүмкін, салдар болуы мүмкін, пікір қайшылығы да болуы мүмкін, алайда қорлау мен сүйіспеншіліктен айыру тәрбие құралына айналмауы тиіс.

Ата-ана мен бала арасындағы берік байланыс мінсіз қарым-қатынастың нәтижесі емес. Онда да түсінбеушілік пен жанжал кездеседі. Айырмашылығы – қиындықтан кейін екі тараптың қайта сөйлесуге, бірін-бірі тыңдауға, қателікті мойындауға және ортақ шешім іздеуге мүмкіндігі бар. Осындай тәжірибе қайталанған

сайын бала жақын қарым-қатынаста келіспеушілік болғанымен, оны қауіпсіз әрі құрметті жолмен шешуге болатынын меңгереді.

Ата-ана мен бала арасындағы қарым-қатынасты нығайтуда күнделікті шағын әрекеттердің жүйелілігі шешуші мәнге ие. Көп жағдайда отбасы мүшелері қарым-қатынасты жақсарту үшін ерекше жағдай немесе арнайы уақыт қажет деп ойлайды. Шын мәнінде, тұрақты сенім көбіне қарапайым әрекеттер арқылы қалыптасады. Баланың көзіне қарап сөйлесу, оның әңгімесін бөлмей тыңдау, күнінің қалай өткеніне қызығушылық таныту, уәдеде тұру, ренжіткен жағдайда кешірім сұрау, ортақ шешімдерге оны да қатыстыру – осындай әрекеттердің барлығы баланың ата-анасымен эмоционалдық байланысын нығайтады. Мұндай тәжірибе қайталанған сайын бала өзін отбасының маңызды мүшесі ретінде сезінеді.

Қарым-қатынасты нығайтудың тиімді жолдарының бірі – отбасылық диалог мәдениетін қалыптастыру. Диалог екі тараптың да пікірін естуге негізделуі тиіс. Ата-ана тек сөйлеп, бала тек тыңдайтын қарым-қатынас біржақты сипат алады. Баланың өз ойын айтуына, келіспеуіне және сұрақ қоюына мүмкіндік беру оның дербестігін қолдайды. Әрине, соңғы шешімді кей жағдайда ата-ана қабылдайды, бірақ оған дейін баланың көзқарасын тыңдау оның тұлғалық қадірін мойындаудың белгісі болып табылады.

Отбасылық диалогта дауыс ырғағының да маңызы зор. Кейде айтылған сөздің мазмұны дұрыс болғанымен, оның берілу формасы баланы ренжітуі мүмкін. Қатқыл, мазаққа толы немесе кемсітетін үн балаға ақпараттан гөрі эмоциялық қысым береді. Сондықтан ата-ана өз сөзінің мазмұнымен қатар, оны қалай жеткізетініне де назар аударуы керек. Сабырлы, нақты және құрметті сөйлеу баланың да сондай үлгіні қабылдауына ықпал етеді.

Қарым-қатынасты нығайту үшін отбасы мүшелерінің бір-біріне алғыс айту мәдениеті де пайдалы. Күнделікті өмірде жақсы әрекеттер тез үйреншікті болып кетеді де, көбіне тек қателіктер назарға ілігеді. Егер ата-ана баланың бөлмесін жинағанын, бауырына көмектескенін, тапсырмасын өздігінен орындағанын байқап, нақты атап өтсе, бала өзінің жағымды әрекеттерінің де көрінетінін сезінеді. Сол сияқты балаға да ата-анасына ризашылық білдіруге үйрету өзара құрметті күшейтеді.

Педагог-психолог ата-аналармен жұмыс барысында осындай қарапайым, бірақ тұрақты дағдыларды енгізуге бағыт бере алады. Мысалы, «күн сайынғы бес минуттық диалог» әдісі ұсынылуы мүмкін. Бұл уақытта ата-ана баладан үш сұрақ қояды: «Бүгін сені не қуантты?», «Не қиын болды?», «Ертең неге үміттенесің?» Мұнда басты шарт – жауапты бағаламау, сынамау және бірден кеңес беруге асықпау. Бұл жаттығу қысқа болғанымен, жүйелі қолданылғанда баланың ашық сөйлеу әдетін қалыптастыруға көмектеседі.

Тағы бір пайдалы тәсіл – «апталық отбасылық кездесу». Мұндай кездесуде отбасы мүшелері өткен аптада не сәтті болғанын, қандай қиындықтар кездескенін және келесі аптада неге көңіл бөлу керектігін талқылайды. Бұл кезде әр адамның сөзі тыңдалып, ортақ шешімдер қабылданады. Мысалы, үй шаруасын бөлу, демалыс уақытын жоспарлау немесе цифрлық құрылғыларды пайдалану тәртібі талқылануы мүмкін. Мұндай отбасылық жиналыс баланы жауапкершілікке және өз пікірін мәдени түрде айтуға үйретеді.

Қарым-қатынасты нығайтудың тағы бір маңызды бағыты – ата-ананың баланың қызығушылығына шынайы қызығушылық танытуы. Баланың хоббиі, сүйікті кітабы, ойыны, музыкасы немесе шығармашылық жұмысы ата-анаға маңызсыз көрінуі мүмкін. Бірақ бала үшін ол өзін білдірудің бір бөлігі. Ата-ана «маған осының несі қызық екенін түсіндірші» деп сұраса, бала өзінің ішкі әлеміне ересекті кіргізуге мүмкіндік алады. Бұл әсіресе жасөспірімдік кезеңде маңызды, себебі сол шақта бала өзінің жеке қызығушылықтары мен ұстанымдарын белсенді қалыптастырады.

Қарым-қатынастағы сенім құпиялылық мәселесіне де байланысты. Егер бала ата-анасына жеке бір жағдайын сеніп айтса, оны басқа туыстарға немесе таныстарға рұқсатсыз айтып қою баланың сенімін әлсіретуі мүмкін. Әрине, қауіпсіздікке қатысты жағдайларда ата-ана тиісті мамандарға жүгінуі қажет. Бірақ күнделікті жеке мәселелерде баланың құпиясын құрметтеу оның сенімін сақтайды. Бала ата-анасына айтқан сөзінің қауіпсіз екенін сезінгенде, болашақта да маңызды мәселелерімен бөлісуге бейімді болады.

Отбасындағы сүйіспеншілікті сөзбен де, әрекетпен де білдіру маңызды. Кейбір ата-аналар «балам оны онсыз да біледі» деп ойлайды. Бірақ әр бала қолдауды әртүрлі қабылдайды. Біріне жылы сөз маңызды болса, екіншісіне бірге уақыт өткізу, үшіншісіне көмектесу немесе құшақтау маңызды болуы мүмкін. Сондықтан ата-ана баласының қандай қолдау түрін көбірек қажет ететінін байқауы керек. Бұл отбасыдағы эмоционалдық байланысты күшейтеді.

Педагог-психолог ата-аналарға «баланың махаббатты қалай қабылдайтынын» бақылауға арналған қарапайым рефлексия ұсына алады. Мысалы, ата-ана бір апта бойы баласының қандай сәттерде ерекше қуанып, жақындасуға ұмтылатынын байқайды. Бұл бақылау арқылы бір балаға мақтау сөздің, екіншісіне бірлескен әрекеттің, үшіншісіне физикалық жақындықтың маңызды болуы мүмкін екені анықталады. Мұндай түсінік ата-ананың қолдауын балаға неғұрлым сәйкес етуге көмектеседі.

Бала мен ата-ана арасындағы қарым-қатынасты нығайтуда шынайылық та маңызды. Ересек адам үнемі мықты және ешқашан қателеспейтін тұлға болып көрінуге тырысса, бала жақын қарым-қатынаста әлсіздік көрсетуге болмайды деген түсінік қалыптастыруы мүмкін. Ал ата-ана «мен де кейде шаршаймын», «мен де қателесемін», «бүгін көңіл-күйім төмен болды» деп жас ерекшелігіне сай ашық бөлісе алса, бала эмоцияны жасырудың міндетті емес екенін көреді. Бірақ бұл баланы ересектің эмоционалдық жүгін көтеруге мәжбүрлеуге айналмауы тиіс. Шынайылық пен рөлдік шекара қатар сақталуы қажет.

Педагог-психолог үшін отбасылық қарым-қатынас мәселелерімен жұмыс істегенде бір ғана әдіске сүйену жеткіліксіз. Әр отбасының мәдениеті, құрылымы, тәрбие стилі, әлеуметтік жағдайы және баланың жас ерекшелігі әртүрлі. Сондықтан маман диагностикалық мәліметтерді, ата-ананың сұранысын, баланың субъективті тәжірибесін және мектептегі бақылауларды кешенді түрде қарастыруы тиіс. Бір отбасыға тиімді болған әдіс екінші отбасы үшін сәйкес болмауы мүмкін.

Отбасымен жұмыс барысында педагог-психологтың бейтараптығы мен кәсіби этикасы ерекше маңызға ие. Маман ата-ананы немесе баланы жақтап, екінші тарапты кінәлаудан аулақ болуы керек. Оның міндеті – екі жақтың да қажеттілігін түсінуге көмектесу және қауіпсіз қарым-қатынас орнатуға жағдай жасау. Әсіресе ата-ана мен бала бір-біріне қарсы көп шағым айтқанда, маман әңгімені «кім кінәлі?» деген сұрақтан «не өзгерсе, жағдай жақсарады?» деген бағытқа бұрғаны дұрыс.

Қарым-қатынасты нығайтуда педагог-психологтың мектеп пен отбасы арасындағы байланысты үйлестіруі де маңызды. Кейде бала мектептегі қиындықтарын үйде агрессия немесе тұйықтық арқылы көрсетеді. Мұғалім бұл өзгерісті байқаса, педагог-психолог ата-анамен бірлесіп жағдайды талқылай алады. Бірақ ақпарат алмасу кезінде баланың құпиялылығы мен қадір-қасиеті сақталуы тиіс. Мектеп пен отбасы бір-бірін айыптайтын тараптар емес, баланың дамуына ортақ жауапкершілікпен қарайтын серіктестер болуы қажет.

Ата-аналарға психологиялық ағарту жұмысын жүйелі ұйымдастыру да үлкен нәтиже береді. Бұл тек бір реттік жиналыс емес, оқу жылы бойы жалғасатын қысқа кездесулер, тренингтер, кеңестер және пайдалы ақпараттық материалдар болуы мүмкін. Әсіресе жас ерекшелік дағдарыстары, жасөспіріммен қарым-қатынас, цифрлық қауіпсіздік, оқу мотивациясы, эмоцияларды реттеу және жанжалдарды шешу тақырыптары ата-аналар үшін өзекті.

Мектепте «Ата-анамен сенімді сөйлесу», «Жасөспірімді тыңдау өнері», «Баға емес, бала маңызды», «Отбасындағы цифрлық келісім», «Жанжалсыз шекара қою» сияқты шағын психологиялық кездесулер ұйымдастыруға болады. Мұндай кездесулердің мақсаты ата-ананы сынау емес, оның қолындағы тәрбиелік құралдарды көбейту болуы керек. Ата-ана өзін айыпталушы емес, серіктес ретінде сезінсе, психологиялық ұсыныстарды қабылдауы да жеңілдейді.

Отбасындағы қарым-қатынас дағдарысының алдын алуда баланың мінез-құлқындағы ерте белгілерге назар аудару қажет. Бұрын белсенді болған баланың күрт тұйықталуы, ата-анамен сөйлесуден қашуы, тұрақты ашуланшақтық, ұйқы немесе тәбет тәртібінің өзгеруі, мектепке барудан үзілді-кесілді бас тартуы немесе өзіне деген өте жағымсыз пікірлер айтуы оның қолдауға мұқтаж екенін көрсетуі мүмкін. Бір ғана белгіге қарап қорытынды жасауға болмайды, бірақ бірнеше белгі ұзақ уақыт сақталса, мәселені елемеуге болмайды.

Баланың «мені ешкім түсінбейді», «мен ешкімге керек емеспін» сияқты сөздерін де жай эмоциялық көрініс деп ысырып тастау дұрыс емес. Мұндай жағдайда ата-ана баланың не айтқысы келгенін сабырмен тыңдап, қажет болған жағдайда педагог-психологқа немесе басқа тиісті маманға жүгінуі керек. Егер бала өзіне зиян келтіру туралы айтса немесе қауіпсіздігіне нақты қатер байқалса, шұғыл кәсіби көмек қажет. Мұндай жағдайда құпияны сақтаудан гөрі баланың қауіпсіздігін қамтамасыз ету басымдыққа ие болады.

Отбасындағы қарым-қатынас сапасы баланың мектептегі мінез-құлқына да әсер етуі мүмкін. Үйде өзін қауіпсіз және қабылданған сезінетін бала көбіне оқу қиындықтары мен құрдастар арасындағы мәселелерді жеңіл бөліседі. Ал үнемі сын мен қорқыныш басым ортада бала қателігін жасыруға немесе эмоциясын мектепте шығарып алуға бейім болуы мүмкін. Сондықтан педагог-психолог мектептегі мінез-құлық мәселесін тек мектеп шеңберінде емес, қажет болған жағдайда отбасылық контекстпен байланысты қарастырады.

Баланың психологиялық саулығын қолдауда ата-ананың үміті де маңызды. Әр ата-ана баласының жақсы оқығанын, табысты болғанын қалайды. Бірақ баланың қабілеті мен қызығушылығы ата-ананың жоспарына толық сәйкес келмеуі мүмкін. Егер бала үнемі «сен міндетті түрде осы мамандықты таңдайсың», «біздің отбасымызда бәрі үздік оқиды» деген жоғары талаппен өмір сүрсе, өз тілегін елемеуге үйренуі мүмкін. Сондықтан ата-ана баланың әлеуетін қолдап, оның жеке ерекшелігін де мойындауы тиіс.

Педагог-психолог кәсіби бағдар беру жұмысы барысында осы мәселеге ерекше көңіл бөле алады. Маман баланың қызығушылығы, қабілеті мен құндылықтарын анықтауға көмектесіп, ата-анамен бірге нақты мүмкіндіктерді талқылайды. Бұл жерде мақсат ата-ананың пікірін жоққа шығару емес, баланың дауысының естілуін қамтамасыз ету. Осындай диалог жасөспірімнің болашақ таңдауына жауапкершілікпен қарауына ықпал етеді.

Отбасындағы сенімді қарым-қатынас баланың қиындықпен күресу қабілетін де күшейтеді. Өмірдегі барлық мәселені жою мүмкін емес. Бірақ бала «мен жалғыз емеспін», «қиындық болса, көмек сұрай аламын» деген сеніммен өссе, стресс жағдайында қолдау ресурстарын пайдалана алады. Бұл психологиялық тұрақтылықтың маңызды негіздерінің бірі.

Ата-ананың «не болса да маған айта аласың» деген сөзі тек сөз күйінде қалмауы керек. Егер бала бірдеңе айтқанда бірден айқай, жаза немесе келемежге тап болса, кейін ол бұл уәдеге сенбейді. Сондықтан сенімге шақыру мен нақты әрекет бір-біріне сәйкес болуы керек. Ата-анаға есту қиын болған ақпараттың өзінде алдымен сабыр сақтап, жағдайды түсініп, содан кейін ғана шешім қабылдау ұсынылады.

Педагог-психологтың міндеттерінің бірі – ата-аналарға баламен қарым-қатынасты бағалауға арналған өзіндік рефлексия сұрақтарын ұсыну. Мысалы: «Мен баламды соңғы рет қашан бөлмей тыңдадым?», «Мен оны жиі мақтаймын ба, әлде көбіне қатесін айтамын ба?», «Біздің үйдегі ережелер түсінікті ме?», «Балам маған

қиын жағдайын айтуға қорықпай ма?», «Мен қателескенде кешірім сұрай аламын ба?» Осындай сұрақтар ата-ананы өзін кінәлауға емес, қарым-қатынас стилін саналы талдауға бағыттайды.

Балаларға да ұқсас рефлексия пайдалы. Педагог-психолог олардан «Ата-анаңмен сөйлескенде өзінді қашан жақсы сезінесің?», «Саған не қиын?», «Олардан қандай қолдау күтесің?», «Өзің қарым-қатынасты жақсарту үшін не істей аласың?» деп сұрай алады. Бұл баланың жауапкершілігін де арттырады. Өйткені қарым-қатынасты нығайту тек ересектің емес, жас ерекшелігіне сәйкес баланың да қатысуын қажет етеді.

Сенімді қарым-қатынаста кешірім мен қайта бастау мүмкіндігі болуы тиіс. Кейде отбасында ұзақ уақыт бойы жиналған реніш бір күнде шешілмейді. Бірақ тараптардың бірі қарым-қатынасты өзгертуді бастағанда, екіншісінің де біртіндеп жауап беру ықтималдығы артады. Мысалы, ата-ана сын айту әдетін азайтып, баланы көбірек тыңдай бастайды. Ал бала бастапқыда сенбеуі мүмкін, өйткені бұрынғы тәжірибесі басқа. Сондықтан өзгеріс тұрақты болуы қажет.

Психологиялық жұмыста да нәтижені бірден күтпеу керек. Бір тренинг немесе бір консультация барлық отбасылық мәселені шешпейді. Бірақ дұрыс бағыттағы шағын өзгерістер жүйелі қайталанса, қарым-қатынас сапасы біртіндеп жақсара алады. Педагог-психолог ата-анаға осы процестің уақытты қажет ететінін түсіндіріп, нақты әрі орындалатын мақсаттар ұсынуы тиіс.

Мысалы, «баламен қарым-қатынасты толық өзгерту» деген үлкен мақсаттың орнына «бір апта бойы күн сайын он минут баланың әңгімесін бөлмей тыңдау» немесе «жанжал кезінде тұлғаны емес, нақты әрекетті айту» сияқты шағын мақсаттар тиімді. Мұндай міндеттің нәтижесін бақылау да оңай. Келесі кездесуде ата-ана қандай өзгеріс байқағанын, не қиын болғанын және қандай тәсілді жалғастыру керектігін талқылайды.

Баланың жан жарасын алдын алу ең алдымен оның отбасында қабылданғанын, бағаланғанын және қорғалғанын сезінуінен басталады. Бұл ата-ананың барлық шешімі мінсіз болуы керек деген сөз емес. Кез келген ата-ана шаршайды, қателеседі, кейде ашуланады. Маңыздысы – қателіктен кейін қарым-қатынасты қалпына келтіре білу, жауапкершілік алу және баланың қадір-қасиетін сақтай отырып тәрбие жүргізу.

Отбасы баланың алғашқы эмоционалдық мектебі болғандықтан, ол өз сезімін, шекарасын, жауапкершілігін және қарым-қатынас тәсілдерін ең алдымен сол ортада үйренеді. Егер отбасында ашық сөйлесу, өзара құрмет, кешірім және қолдау қалыптасса, бала осы үлгілерді кейін құрдастарымен, ұстаздарымен және болашақ отбасында да қолдана алады. Сондықтан ата-ана мен бала қарым-қатынасына салынған күш тек бүгінгі мәселені шешіп қана қоймай, баланың болашақ әлеуметтік және эмоционалдық өміріне де ықпал етеді.

Қорытынды. Ата-ана мен бала арасындағы қарым-қатынас баланың психологиялық саулығына, өзін-өзі бағалауына, мінез-құлқына және әлеуметтік бейімделуіне әсер ететін маңызды факторлардың бірі болып табылады. Отбасы баланың алғашқы әлеуметтік ортасы болғандықтан, онда қалыптасқан қарым-қатынас үлгілері оның қоршаған әлеммен өзара әрекет етуіне негіз болады. Дегенмен баланың барлық психологиялық мәселесін тек отбасымен байланыстыру дұрыс емес. Оның дамуына мектеп ортасы, құрдастар, жеке ерекшеліктер және өмірлік жағдайлар да ықпал етеді.

Отбасындағы қарым-қатынасты нығайтудың негізі – баланы тыңдау, эмоциясын мойындау, тұлғасын емес әрекетін бағалау, орынсыз салыстырудан бас тарту, жеке шекарасын құрметтеу және талап пен қолдаудың тепе-теңдігін сақтау. Сенімді қарым-қатынаста бала қателесуге, сұрақ қоюға және қиындық туралы айтуға қорықпайды. Ол ата-анасының қолдауы белгілі бір жетістікке ғана байланысты емес екенін сезінеді.

Жанжалдың болмауы мінсіз отбасының белгісі емес. Ең маңыздысы – жанжалды кемсіту мен қорқыту арқылы емес, диалог, уақытша үзіліс, өзара тыңдау және мәселені шешу арқылы реттей білу. Ата-ананың кешірім сұрай алуы, өз қатесін мойындауы және қарым-қатынасты қалпына келтіруі балаға жауапкершілік пен құрметтің нақты үлгісін береді.

Педагог-психолог ата-ана мен баланың арасында кінәлі тарапты анықтайтын маман емес, олардың өзара түсіністігін күшейтуге көмектесетін кәсіби делдал болуы тиіс. Диагностикалық, профилактикалық, кеңес беру және түзету-дамыту жұмыстары отбасының жеке ерекшелігін ескере отырып ұйымдастырылғанда ғана нәтижелі болады. Ата-анамен жұмыста айыптау емес, ынтымақтастық, ал баламен жұмыста бағалау емес, қауіпсіз тыңдау басым болуы қажет.

Отбасындағы сенім күрделі әдістерден емес, күнделікті қайталанатын қарапайым әрекеттерден қалыптасады. Баланың сөзін тыңдау, уақыт бөлу, эмоциясын жөккі шығармау, нақты әрі әділ шекара қою, ризашылық білдіру және қиындық туындағанда бірге шешім іздеу – осы әрекеттердің әрқайсысы баланың ішкі қауіпсіздігін күшейтеді. Осындай ортада бала өзін құнды, естілген және қабылданған тұлға ретінде сезінеді.

Демек, «жан жарасы – жанұядан» деген ойды ата-ананы кінәлайтын тұжырым ретінде емес, отбасы қарым-қатынасының бала өміріндегі маңызын еске салатын жауапкершілік ретінде түсінген дұрыс. Баланың жан дүниесін қорғау мінсіз ата-ана болудан емес, өзара құрметке, сенімге және сүйіспеншілікке негізделген қарым-қатынасты күн сайын қайта құра білуден басталады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Выготский Л.С. Психология развития ребенка. – Москва.
2. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – Санкт-Петербург.
3. Эльконин Д.Б. Психология развития. – Москва.
4. Мухина В.С. Возрастная психология. – Москва.
5. Гиппенрейтер Ю.Б. Общаться с ребенком. Как? – Москва.
6. Гиппенрейтер Ю.Б. Продолжаем общаться с ребенком. Так? – Москва.

7. Петрановская Л.В. Тайная опора: привязанность в жизни ребенка. – Москва.
8. Gordon T. Parent Effectiveness Training. – New York.
9. Bowlby J. Attachment and Loss. – New York: Basic Books.
10. Ainsworth M.D.S. Patterns of Attachment. – Hillsdale.
11. Rogers C.R. On Becoming a Person. – Boston.
12. Siegel D.J., Bryson T.P. The Whole-Brain Child. – New York.
13. UNICEF. Parenting resources on child development and positive communication.
14. World Health Organization. Guidance on child and adolescent mental health.
15. Қазақстан Республикасының білім беру ұйымдарындағы психологиялық қызметті ұйымдастыруға арналған әдістемелік ұсынымдар.

УПРАВЛЕНЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ МОНИТОРИНГА И ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА ЗНАНИЙ ПЕДАГОГОВ В СОВРЕМЕННОЙ ШКОЛЕ

Койшубаева Айгуль Хабдулмажитовна

*КГУ "Управление образования акимата Северо-Казахстанской области" КГУ
"Отдел образования Кызылжарского района" КГУ "Красногоровская основная
школа"*

Директор

Аннотация. В статье рассматриваются управленческие механизмы мониторинга и оценки качества профессиональных знаний педагогов как важнейший компонент внутришкольного управления. Раскрывается роль директора школы в создании целостной системы получения, анализа и интерпретации информации о профессиональной компетентности педагогических работников. Особое внимание уделяется переходу от формального контроля к развивающему мониторингу, ориентированному не на фиксацию недостатков, а на выявление профессиональных потребностей учителя, определение зон роста и организацию адресной методической поддержки. Рассматриваются возможности использования наблюдения за уроками, самооценки, анализа результатов обучающихся, диагностических заданий, профессионального портфолио, экспертной оценки, цифровых инструментов и элементов аналитики данных. Подчеркивается необходимость соблюдения принципов объективности, прозрачности, системности, конфиденциальности и педагогической этики. Обосновывается идея о том, что мониторинг профессиональных знаний должен быть связан с системой повышения квалификации, наставничества, методической работы и стратегического развития образовательной организации. Представлен управленческий цикл «диагностика – анализ – решение – поддержка – повторная оценка», позволяющий превратить мониторинг в действенный инструмент повышения качества образования.

Ключевые слова: управление школой, качество образования, педагог, профессиональная компетентность, мониторинг, оценивание, внутришкольный контроль, диагностика, методическая поддержка, управленческое решение, профессиональное развитие, цифровые технологии.

Качество школьного образования непосредственно связано с профессиональной компетентностью педагогического коллектива. Даже при наличии современной материально-технической базы, цифровых ресурсов, обновленных образовательных программ и эффективной организационной структуры устойчивые образовательные результаты невозможны без учителя, который глубоко владеет содержанием преподаваемого предмета, понимает закономерности обучения, способен объективно оценивать достижения учащихся и своевременно корректировать собственную педагогическую практику. Поэтому одной из важнейших задач директора школы становится создание управленческой системы, позволяющей не только получать информацию о качестве профессиональных знаний педагогов, но и использовать эту информацию для развития коллектива.

Понятие качества знаний педагога значительно шире, чем объем предметной информации, которой владеет учитель. Профессионально компетентный педагог должен понимать содержание образовательной программы, цели обучения, критерии оценивания, возрастные и индивидуальные особенности учащихся, методику преподавания, принципы дифференциации, способы организации обратной связи и современные подходы к использованию цифровых образовательных ресурсов. К этому добавляются навыки анализа результатов обучения, проектирования урока, организации исследовательской деятельности, формирования функциональной грамотности и безопасного применения технологий искусственного интеллекта. Следовательно, директору недостаточно оценивать профессионализм учителя только на основании посещения урока или итоговых отметок учащихся.

Традиционная модель внутришкольного контроля нередко строилась по принципу «проверка – выявление недостатка – указание на ошибку». Подобная практика может обеспечить соблюдение отдельных требований, однако ее возможности для устойчивого профессионального развития ограничены. Если педагог воспринимает посещение урока администрацией исключительно как проверку, он стремится

продемонстрировать специально подготовленный урок, а полученная информация не всегда отражает его повседневную практику. Кроме того, чрезмерный акцент на контроле способен сформировать тревожность, стремление скрывать трудности и формальное отношение к методической работе.

Более продуктивной является модель развивающего мониторинга. Ее основная задача состоит в том, чтобы получить объективную информацию о состоянии профессиональной компетентности учителя, определить сильные стороны и профессиональные дефициты, установить причины возникающих затруднений и организовать поддержку. При таком подходе мониторинг становится не инструментом административного давления, а частью профессионального развития.

Для директора школы принципиально важно различать контроль и мониторинг. Контроль чаще отвечает на вопрос: «Соответствует ли деятельность установленным требованиям?». Мониторинг предполагает более широкий круг вопросов: «Как изменяется качество деятельности?», «Какие тенденции наблюдаются?», «Почему возникла проблема?», «Какая поддержка необходима?», «Дало ли принятое управленческое решение ожидаемый результат?». Именно наличие динамического анализа превращает отдельные проверки в систему управления качеством.

Эффективный мониторинг целесообразно строить как непрерывный управленческий цикл: диагностика – анализ – управленческое решение – методическая поддержка – повторная диагностика. На первом этапе собираются данные. На втором они сопоставляются и интерпретируются. На третьем принимается конкретное решение. Затем педагог получает необходимые ресурсы для развития, после чего проводится повторная оценка. Если мониторинг завершается только составлением справки, его управленческая ценность резко снижается.

При организации системы мониторинга директору необходимо заранее определить, что именно будет оцениваться. Одним из направлений является предметная компетентность. Педагог должен владеть содержанием предмета, понимать взаимосвязи между темами, корректно использовать научную терминологию, объяснять материал на разных уровнях сложности и связывать его с практическими ситуациями. Однако предметные знания сами по себе не гарантируют качества преподавания. Поэтому вторым направлением выступает методическая компетентность: способность выбирать методы обучения, соответствующие цели урока, организовывать самостоятельную деятельность учащихся, применять дифференциацию и создавать условия для активного обучения.

Третьим направлением является оценочная компетентность. Учитель должен уметь формулировать понятные критерии, разрабатывать задания, соответствующие целям обучения, интерпретировать результаты и предоставлять содержательную обратную связь. Важность данного направления объясняется тем, что ошибки в оценивании непосредственно влияют на достоверность информации об учебных достижениях школьников. Если педагог не умеет качественно анализировать результаты, администрация также получает искаженное представление о состоянии образовательного процесса.

Четвертым направлением можно считать аналитическую компетентность. Современный педагог работает с большим количеством данных: результатами текущего и итогового оценивания, диагностических работ, наблюдений, олимпиад, исследований образовательных достижений. Важно не просто собрать показатели, а увидеть закономерности. Например, низкий средний балл класса сам по себе мало объясняет ситуацию. Необходимо установить, какие конкретно цели обучения вызывают затруднения, какие группы учащихся испытывают проблемы, повторяются ли ошибки, связаны ли они с содержанием материала, методикой преподавания или особенностями задания.

Отдельного внимания заслуживает цифровая компетентность. Использование цифровых платформ и искусственного интеллекта расширяет возможности учителя, но одновременно требует критического мышления. Педагог должен понимать, когда цифровой инструмент действительно повышает качество обучения, а когда лишь усложняет деятельность. Особое значение приобретает способность проверять достоверность автоматически созданных материалов, обеспечивать защиту персональных данных, соблюдать академическую честность и обучать школьников ответственному взаимодействию с технологиями.

Мониторинг перечисленных компонентов не может основываться на одном источнике информации. Один из ключевых управленческих принципов – триангуляция данных, то есть сопоставление сведений, полученных различными способами. Например, посещение урока может показать, насколько педагог умеет организовать обратную связь. Анализ ученических работ позволяет определить качество этой обратной связи на практике. Беседа с педагогом помогает понять логику его решений. Самооценка показывает, насколько учитель осознает собственные сильные стороны и затруднения. Только совокупность данных позволяет сделать обоснованный вывод.

Посещение уроков остается важным инструментом внутришкольного мониторинга, однако его содержание необходимо изменить. Наблюдение должно быть сфокусировано не на максимально длинном перечне параметров, а на конкретной исследовательской задаче. Например, администрация может анализировать качество формативного оценивания, организацию дифференциации, активность учащихся, использование вопросов высокого порядка или способы коррекции учебных затруднений. Такой фокус позволяет получать более содержательные данные.

После наблюдения особое значение имеет профессиональная обратная связь. Формулировка «урок проведен на хорошем уровне» практически не дает педагогу информации для развития. Гораздо эффективнее использовать факты: какие действия учителя наблюдались, как на них реагировали учащиеся, какой результат

был получен и что можно изменить. Например: «На этапе самостоятельной работы одинаковое задание получили все учащиеся, при этом шесть учеников завершили его значительно раньше, а четверым потребовалась постоянная помощь. На следующем уроке целесообразно предусмотреть задания нескольких уровней сложности». Такая обратная связь конкретна, доказательна и ориентирована на действие.

Вторым важным механизмом является профессиональная диагностика. Она может включать предметные задания, педагогические кейсы, анализ ситуаций, задания на интерпретацию результатов учащихся и проектирование отдельных элементов урока. При этом диагностирование педагогов не должно превращаться в экзамен, вызывающий страх перед администрацией. Его назначение заключается в выявлении профессиональных потребностей.

Например, если диагностические материалы показывают, что группа педагогов испытывает трудности при разработке заданий на функциональную грамотность, директор получает основание для организации соответствующего методического обучения. Если учителя хорошо знают предмет, но испытывают затруднения в использовании критериев оценивания, методическая работа должна быть направлена именно на оценочную компетентность. Таким образом, диагностика позволяет перейти от общих семинаров для всего коллектива к адресной поддержке.

Особенно значимым источником информации являются результаты учащихся. Однако управленческая ошибка заключается в прямом отождествлении отметок школьников с качеством работы учителя. Результаты обучения зависят от множества факторов: стартового уровня ребенка, посещаемости, мотивации, семейной поддержки, особенностей класса и образовательной среды. Поэтому директор должен анализировать не только абсолютный показатель, но прежде всего динамику.

Например, два класса могут завершить учебный период со средним показателем 70 %. В первом классе начальная диагностика составляла 68 %, а во втором – 48 %. Формально итог одинаков, но образовательная динамика различается. Во втором случае педагог обеспечил значительный рост. Следовательно, грамотное управление требует анализа добавленной образовательной ценности, а не механического сравнения итоговых процентов.

Большую информацию дает анализ типичных ошибок учащихся. Если в нескольких классах наблюдаются одинаковые затруднения по конкретной теме, проблема может носить системный характер. Директору необходимо выяснить, связано ли это с учебной программой, используемыми методами, недостатком методических материалов или профессиональными дефицитами педагогов. После этого принимается решение: проведение практикума, взаимопосещение уроков, работа профессионального сообщества, консультация опытного педагога или изменение подхода к планированию.

В систему мониторинга необходимо включать самооценку педагога. Она формирует профессиональную рефлексию и позволяет учителю стать участником процесса, а не объектом проверки. Педагогу можно предложить проанализировать несколько направлений: что удалось наиболее успешно, какие элементы преподавания требуют совершенствования, какие результаты учащихся вызывают беспокойство, какую поддержку он хотел бы получить. Сопоставление самооценки с наблюдениями администрации позволяет определить степень профессиональной рефлексивности.

Еще одним механизмом может стать профессиональное портфолио. Однако оно должно содержать не формальный набор сертификатов, а доказательства профессионального развития: примеры разработанных заданий, результаты диагностики учащихся, материалы исследования урока, анализ собственной практики, разработанные цифровые ресурсы, результаты наставнической деятельности. В таком формате портфолио отражает не количество документов, а реальный профессиональный рост.

Особую роль в системе мониторинга играет методическое объединение. Руководители методических объединений могут выступать промежуточным управленческим звеном между администрацией и педагогами. Они способны проводить предметный анализ, организовывать профессиональные обсуждения, выявлять общие трудности и координировать взаимопомощь. При этом директору важно не превращать руководителя методического объединения в дополнительного контролера. Его основная функция должна заключаться в профессиональном сопровождении коллег.

Перспективным механизмом является взаимное наблюдение уроков. Учителя могут посещать занятия коллег не для выставления оценок, а для изучения конкретной практики. Например, группа педагогов наблюдает, как организована обратная связь или самостоятельная работа учащихся. После урока проводится профессиональное обсуждение. Подобный подход способствует развитию культуры открытости, когда педагогические трудности воспринимаются не как основание для наказания, а как предмет совместного исследования.

Для директора школы важна управленческая способность объединить различные инструменты в единую систему. Посещение уроков, диагностика, анализ результатов, портфолио, самооценка и методическая работа не должны существовать независимо друг от друга. Если каждый инструмент используется отдельно, администрация получает множество данных, но не получает целостного представления. Поэтому необходима единая мониторинговая модель, в которой каждому показателю соответствует источник информации, периодичность анализа и последующее управленческое действие.

При этом система не должна быть перегружена показателями. Чем больше критериев пытается одновременно отслеживать администрация, тем выше риск формализации. Более эффективным является

принцип управленческого приоритета: в течение определенного периода школа выбирает несколько ключевых направлений, связанных со стратегическими задачами. Например, если результаты диагностики показали проблему с читательской грамотностью, мониторинг может быть сосредоточен на работе педагогов с текстом во всех предметных областях. Если выявлены сложности с формативным оцениванием, приоритетом становится качество обратной связи.

Таким образом формируется связь между мониторингом педагогической компетентности и стратегическим развитием школы. Директор получает возможность управлять не отдельными проверками, а профессиональным потенциалом организации. Именно эта трансформация – от контроля действий учителя к управлению его профессиональным развитием – является основой современной модели обеспечения качества образования.

Важным условием эффективности мониторинга является создание единого информационно-аналитического пространства школы. Руководителю необходимо обеспечить такую организацию работы, при которой результаты диагностики, наблюдений, оценивания и методической деятельности не остаются разрозненными сведениями, а объединяются в систему данных, доступных для анализа и принятия решений. При этом речь не идет о создании сложной отчетности или увеличении количества документов. Напротив, грамотная цифровизация должна сокращать административную нагрузку и помогать руководителю быстрее видеть основные тенденции.

Цифровые инструменты позволяют автоматизировать сбор и первичную обработку информации. Электронные таблицы, образовательные платформы, электронные журналы, формы обратной связи и аналитические панели могут использоваться для отслеживания динамики результатов. Директору важно видеть не только итоговые показатели, но и их изменение во времени. Например, информационная панель может отображать результаты входной, промежуточной и итоговой диагностики, уровень выполнения отдельных целей обучения, динамику по классам и предметам, а также проблемные зоны, требующие дополнительного внимания.

Вместе с тем цифровизация мониторинга не должна приводить к чрезмерной зависимости от количественных показателей. Не все характеристики профессиональной деятельности учителя можно выразить числом или процентом. Способность педагога создать психологически безопасную атмосферу, поддерживать учебную мотивацию, организовывать содержательный диалог и формировать самостоятельность учащихся требует качественного анализа. Поэтому цифровые данные необходимо дополнять наблюдением, профессиональной беседой, анализом учебных материалов и рефлексией самого учителя.

Все более значимое место в управлении образовательной организацией занимают технологии искусственного интеллекта. Они могут использоваться для первичной обработки больших массивов данных, выявления повторяющихся ошибок, группировки результатов диагностики и подготовки аналитических материалов. Например, при наличии обезличенных данных искусственный интеллект способен помочь систематизировать типичные затруднения учащихся, сопоставить результаты нескольких диагностических периодов или предложить варианты представления информации для педагогического совета.

Однако окончательное управленческое решение не должно передаваться алгоритму. Искусственный интеллект не обладает полным знанием педагогического контекста, особенностей конкретного класса, профессиональной истории учителя и социально-психологических факторов. Он может быть аналитическим помощником директора, но ответственность за интерпретацию данных и принятие решения остается за руководителем школы. Особое внимание необходимо уделять защите персональных данных педагогов и учащихся. Конфиденциальная информация не должна передаваться в открытые цифровые сервисы без соблюдения установленных требований безопасности.

Одним из наиболее сложных вопросов является обеспечение объективности мониторинга. Субъективное мнение руководителя не должно становиться единственным основанием для оценки профессионализма педагога. Для снижения субъективности необходимо использовать заранее определенные критерии, единые инструменты наблюдения и несколько источников информации. Если вывод подтверждается результатами урока, ученических работ, диагностических заданий и профессиональной беседы, его надежность значительно повышается.

Прозрачность критериев имеет не меньшее значение. Педагог должен заранее понимать, какие аспекты его деятельности анализируются и для чего используются полученные данные. Скрытые критерии или неожиданное изменение требований снижают доверие к администрации. Поэтому в начале учебного года целесообразно представить коллективу общую модель внутришкольного мониторинга: направления, цели, инструменты, периодичность и способы предоставления обратной связи.

Особое значение имеет этическая составляющая. Данные мониторинга профессиональной компетентности не должны становиться предметом публичного сравнения учителей. Публикация рейтингов с указанием «сильных» и «слабых» педагогов способна разрушить профессиональное доверие и стимулировать конкуренцию там, где необходимы сотрудничество и обмен опытом. Директору важно различать аналитическую информацию, предназначенную для управленческих решений, и сведения, которые могут обсуждаться коллективно.

Если, например, мониторинг показал, что определенная группа педагогов испытывает трудности с разработкой критериев оценивания, нет необходимости публично перечислять фамилии. На педагогическом

совете можно представить общую тенденцию и предложить практический семинар. Индивидуальные результаты обсуждаются непосредственно с педагогом и используются для составления персональной траектории профессионального развития.

Система мониторинга становится особенно эффективной тогда, когда она связана с адресной методической поддержкой. Выявленный дефицит должен приводить к конкретному действию. Если учитель испытывает сложности в организации групповой работы, ему можно предложить наблюдение урока коллеги, консультацию наставника и последующее апробирование нескольких приемов. Если педагог затрудняется анализировать результаты оценивания, полезным будет практикум по работе с данными. Если проблема связана с предметным содержанием, необходимо организовать предметную консультацию или соответствующее повышение квалификации.

Такой подход позволяет сформировать индивидуальную траекторию профессионального развития педагога. Она может включать конкретную цель, ожидаемый результат, формы поддержки, сроки и показатели прогресса. Например, вместо общего требования «повысить качество формативного оценивания» можно определить более конкретную цель: «в течение учебной четверти освоить три приема предоставления развивающей обратной связи и систематически применять их на уроках». После установленного периода проводится повторное наблюдение и анализируются изменения.

При этом индивидуальная траектория не должна превращаться в дополнительную бюрократическую форму. Ее ценность определяется реальными изменениями в педагогической практике. Достаточно кратко зафиксировать профессиональную потребность, выбранные действия, сроки и ожидаемый результат. Главным доказательством эффективности должны стать изменения в уроке и учебной деятельности школьников, а не количество заполненных документов.

Значительным ресурсом профессионального развития является наставничество. В школе всегда есть педагоги, которые обладают успешным опытом в определенных направлениях. Один учитель эффективно использует дифференциацию, другой владеет современными технологиями оценивания, третий умеет организовывать исследовательскую деятельность. Задача руководителя заключается в том, чтобы увидеть эти ресурсы и создать условия для их распространения.

Наставничество при этом целесообразно строить не только по принципу «опытный педагог – молодой специалист». Профессиональная помощь может быть тематической. Молодой педагог, хорошо владеющий цифровыми технологиями, способен консультировать более опытного коллегу по использованию образовательных платформ, тогда как опытный учитель помогает ему в вопросах управления классом или методики преподавания. Такая модель взаимного наставничества формирует культуру горизонтального профессионального обучения.

Эффективным инструментом является создание малых профессиональных групп. Они могут формироваться вокруг конкретной педагогической проблемы. Например, несколько учителей анализируют способы повышения читательской грамотности учащихся, разрабатывают задания, апробируют их, сравнивают результаты и обсуждают выводы. В этом случае мониторинг соединяется с исследовательской деятельностью педагогов.

Директору важно поддерживать культуру исследования урока. Вместо вопроса «Насколько хорошо педагог провел урок?» более продуктивным становится вопрос «Как действия учителя повлияли на обучение учащихся?». Такой поворот меняет сам объект наблюдения. В центре оказывается не внешняя деятельность учителя, а учебный процесс ребенка.

Например, при наблюдении урока руководитель может фиксировать не количество использованных методов, а то, сколько учащихся понимают задание, какие стратегии они используют, какие ошибки совершают, насколько активно объясняют собственное решение и получают ли возможность исправить ошибку. В результате обратная связь с педагогом становится более предметной.

Важным управленческим механизмом является сопоставление профессиональных компетенций педагогов с образовательными результатами учащихся. Однако здесь необходимо избегать упрощенных причинно-следственных выводов. Если результаты класса снизились, это не означает автоматически, что педагог обладает недостаточным уровнем профессионализма. Руководителю необходимо провести анализ факторов.

Для этого может использоваться своеобразное «дерево причин». Сначала фиксируется проблема, например снижение результатов по математической грамотности. Затем рассматриваются возможные причины: недостаточная сформированность базовых навыков, высокая сложность заданий, пробелы предыдущих лет, недостаточная дифференциация, низкая посещаемость, слабая учебная мотивация, несоответствие используемых методов характеру заданий. Только после анализа можно определить, какая часть проблемы связана непосредственно с профессиональными компетенциями педагога.

Подобный подход предотвращает необоснованные административные выводы. Кроме того, он помогает выбирать правильное решение. Если проблема вызвана пробелами предыдущих лет, необходимо организовать коррекционную работу с учащимися. Если причиной является недостаточное владение педагогом методикой формирования функциональной грамотности, необходима профессиональная поддержка учителя. Если проблема связана с посещаемостью, требуются другие управленческие меры.

Большое значение имеет организация промежуточного мониторинга. Ошибкой является ситуация, когда результаты анализируются только в конце учебного года. В этот момент возможности коррекции ограничены. Более эффективна система коротких аналитических циклов. Например, после входной диагностики определяются основные проблемы, через определенный период анализируются изменения, а затем корректируются действия.

Можно использовать принцип «диагностика – вмешательство – проверка эффекта». Если в сентябре выявлена проблема, в октябре и ноябре проводится адресная работа, а затем организуется повторная диагностика. Руководитель получает возможность определить, сработало ли принятое решение. Если изменений нет, необходимо пересмотреть стратегию.

Именно повторная диагностика является одним из наиболее недооцененных элементов внутришкольного управления. Проведение семинара или консультации еще не означает, что профессиональная проблема решена. Руководителю важно установить, произошло ли изменение в практике. Например, после методического обучения по дифференциации следует провести наблюдение нескольких уроков и изучить ученические работы. Только тогда можно сделать вывод об эффективности проведенной работы.

Полезным инструментом становится управленческая карта мониторинга. В ней могут быть зафиксированы объект наблюдения, выявленная проблема, доказательства, предполагаемая причина, принятое решение, ответственное лицо, срок и результат повторного анализа. Такая карта помогает директору не терять связь между диагностикой и последующим действием.

Например, мониторинг показывает, что часть учителей формулирует цели урока, но учащиеся не понимают критериев успешного выполнения задания. Доказательством становятся наблюдения уроков и анализ ученических работ. Управленческим решением может быть практический семинар по критериальному оцениванию, последующее взаимопосещение уроков и повторный мониторинг через шесть недель. Таким образом, каждое решение имеет конкретное основание и проверяемый результат.

Еще один важный механизм – профессиональное собеседование директора с педагогом. Оно может проводиться после определенного мониторингового периода и строиться вокруг нескольких ключевых вопросов: какие изменения произошли в результатах учащихся, какие профессиональные решения оказались эффективными, какие трудности сохраняются и какая поддержка необходима. Такая беседа позволяет соединить управленческую и педагогическую перспективу.

Руководителю важно владеть технологией развивающей беседы. Если директор только сообщает учителю собственные выводы, педагог остается пассивным участником. Более эффективным является использование вопросов, стимулирующих анализ: «Какие результаты урока вы считаете наиболее значимыми?», «Что показали работы учащихся?», «Почему часть детей испытала затруднения?», «Что вы изменили бы при повторном проведении этого урока?». Педагог самостоятельно приходит к пониманию причин и возможных решений.

Система мониторинга должна учитывать разные уровни профессионального развития. Нецелесообразно применять одинаковую модель сопровождения ко всем педагогам. Молодому специалисту может потребоваться регулярное наблюдение и наставничество. Стабильно работающему педагогу – возможность исследовать собственную практику. Опытному учителю с высокими результатами – участие в наставничестве, разработке методических материалов или руководстве профессиональной группой.

На основе данных мониторинга педагогов условно можно распределять не по рейтингу, а по типу необходимой поддержки. Одной группе требуется интенсивное сопровождение, второй – точечная консультация, третьей – условия для профессионального эксперимента, четвертой – возможность делиться опытом. Такое распределение используется исключительно как внутренний управленческий инструмент и не должно превращаться в систему публичных ярлыков.

Важную роль играет педагогический совет. Он должен стать не местом механического представления процентов успеваемости, а площадкой коллективного анализа. Вместо длинного отчета директор может представить несколько ключевых проблемных вопросов. Например: почему учащиеся успешно выполняют репродуктивные задания, но испытывают трудности при применении знаний в новой ситуации? Какие изменения необходимо внести в методику преподавания? Какие успешные практики уже существуют внутри школы?

Данные мониторинга в таком случае становятся основанием для профессионального диалога. Педагоги анализируют обезличенные примеры ученических работ, обсуждают причины ошибок и совместно разрабатывают решения. Это способствует формированию общей ответственности за качество образования.

Отдельной задачей директора является предотвращение «мониторинговой перегрузки». Если педагог постоянно заполняет формы, предоставляет отчеты и готовит дополнительные документы для администрации, система контроля начинает отнимать время у непосредственного обучения. Поэтому каждый собираемый показатель должен проходить своеобразную проверку на управленческую полезность: какое решение будет принято на основании этих данных? Если ответ отсутствует, необходимость сбора информации следует пересмотреть.

Оптимизация мониторинга предполагает принцип «одни данные – несколько управленческих задач». Например, результаты диагностической работы могут одновременно использоваться учителем для коррекции обучения, методическим объединением – для определения общей проблемы, заместителем директора – для

анализа параллели классов, а директором – для принятия стратегического решения. Это значительно эффективнее, чем создание отдельных отчетов для каждого уровня управления.

Качественный мониторинг должен поддерживать доверие. Педагог должен понимать, что выявленная трудность не становится автоматически основанием для негативной оценки его деятельности. Профессиональный дефицит является естественной частью развития специалиста. Даже опытному учителю приходится осваивать новые образовательные технологии, методики и подходы. Поэтому задача администрации – создать среду, в которой педагог способен открыто говорить о профессиональных затруднениях и обращаться за помощью.

При этом развивающий характер мониторинга не означает отказа от ответственности. Если педагог систематически игнорирует профессиональные требования, не выполняет согласованные рекомендации и не предпринимает действий по устранению выявленных проблем, директор должен использовать предусмотренные управленческие механизмы. Однако такие решения должны основываться на доказательствах, прозрачных критериях и документированной истории предоставленной поддержки.

Эффективность директора проявляется не в количестве проведенных проверок, а в том, насколько полученные данные изменяют качество преподавания. Если после мониторинга педагог точнее определяет учебные затруднения детей, лучше организует обратную связь, использует дифференцированные задания и видит динамику каждого учащегося, система выполняет свою функцию.

Поэтому ключевым показателем зрелости внутришкольного мониторинга становится переход от вопроса «Кого и сколько раз проверили?» к вопросу «Какие профессиональные изменения произошли и как они повлияли на обучение детей?». Именно этот подход позволяет сделать оценку качества знаний педагогов частью единой системы управления образовательными результатами школы.

Особое значение в управленческой практике имеет прогнозирующая функция мониторинга. Если администрация школы анализирует данные системно и на протяжении нескольких периодов, она получает возможность не только фиксировать уже возникшие проблемы, но и прогнозировать потенциальные риски. Например, постепенное снижение результатов учащихся по отдельным целям обучения, увеличение разрыва между классами одной параллели или повторяющиеся затруднения педагогов при использовании определенной методики могут служить сигналами для своевременного управленческого вмешательства. В таком случае мониторинг приобретает профилактический характер.

Для реализации прогнозирующей функции целесообразно анализировать динамику показателей не изолированно, а в сравнении. Руководитель может сопоставлять результаты одной параллели за несколько учебных периодов, входную и итоговую диагностику, достижения различных групп учащихся, показатели до и после методического вмешательства. Однако сравнение должно использоваться прежде всего для выявления тенденций, а не для составления рейтингов педагогов.

Важным показателем становится устойчивость профессионального результата. Единичный успешный урок еще не свидетельствует о сформированной компетентности, так же как отдельный неудачный урок не является доказательством профессиональной несостоятельности. Поэтому мониторинг должен учитывать повторяемость наблюдаемых практик. Если педагог систематически применяет эффективные методы, анализирует результаты учащихся и корректирует обучение, можно говорить об устойчивой профессиональной компетентности.

В системе управления качеством знаний педагогов необходимо предусмотреть годовой мониторинговый цикл. В начале учебного года проводится стартовая диагностика профессиональных потребностей, анализируются результаты предыдущего периода, определяются приоритетные направления развития школы. На основе полученной информации формируются задачи методической работы. В течение учебного года проводятся тематические наблюдения, профессиональные консультации, взаимопосещения уроков, практикумы и промежуточный анализ. В конце периода оценивается динамика и определяется результативность предпринятых действий.

При этом директору важно согласовать внутришкольный контроль, методическую работу и профессиональное развитие педагогов. Если план внутришкольного контроля существует отдельно от плана методической работы, возникает управленческий разрыв: администрация выявляет проблемы, но система профессиональной поддержки не всегда отвечает на них. Гораздо эффективнее, когда результаты мониторинга непосредственно определяют содержание методической деятельности.

Например, если наблюдения показывают недостаточную эффективность дифференциации, в методический план включаются практические занятия по разработке разноуровневых заданий, взаимное наблюдение уроков и анализ ученических работ. Если выявлены затруднения в организации исследовательской деятельности, создается временная творческая группа педагогов, которая разрабатывает и апробирует соответствующие задания. Если проблема касается цифровой грамотности, организуются короткие практические мастерские по конкретным инструментам.

Такая модель позволяет отказаться от методической работы, организуемой только ради выполнения плана. Каждое мероприятие получает диагностическое основание. Одновременно появляется возможность оценить его эффективность. После семинара или практикума администрация анализирует, изменилось ли качество педагогической практики. Если изменений не произошло, необходимо выяснить причины: возможно,

выбранная форма поддержки оказалась недостаточно практической или педагогу требуется индивидуальное сопровождение.

Значимым управленческим ресурсом является анализ успешных практик. Мониторинг должен выявлять не только проблемы, но и профессиональные достижения. Если педагог демонстрирует устойчиво эффективную практику, важно определить, какие конкретные действия обеспечивают результат, и создать условия для распространения опыта. Это может быть открытый урок, педагогическая мастерская, методический кейс, наставничество или совместное планирование.

Такой подход меняет отношение коллектива к мониторингу. Педагог видит, что администрация замечает не только ошибки, но и профессиональные достижения. Успешная практика становится ресурсом всей организации. В школе постепенно формируется внутренний банк педагогических решений: эффективных заданий, приемов обратной связи, способов дифференциации, диагностических материалов, моделей уроков.

Директору следует уделять внимание развитию руководителей методических объединений и других членов управленческой команды. Качественный мониторинг невозможно полностью сосредоточить в руках одного руководителя. Необходимо распределенное лидерство, при котором заместители директора, руководители методических объединений, наставники и опытные педагоги понимают единые принципы наблюдения и анализа.

Для этого управленческой команде необходимо договориться о языке профессиональной обратной связи. Одно и то же педагогическое действие не должно получать противоположные оценки у разных представителей администрации только из-за субъективных предпочтений. Единые критерии, совместные наблюдения и обсуждение конкретных примеров позволяют повысить согласованность оценивания.

Полезной практикой может стать калибровка экспертных оценок. Несколько членов администрации совместно анализируют один урок или обезличенный фрагмент педагогической ситуации, после чего сравнивают свои выводы. Если оценки значительно различаются, обсуждаются причины расхождений и уточняются критерии. Такая работа способствует формированию общей управленческой культуры.

При оценке профессиональных знаний необходимо учитывать связь между знанием и его практическим применением. Педагог может успешно выполнить теоретический тест по методике, но испытывать трудности при реализации соответствующего подхода на уроке. Возможна и обратная ситуация: учитель эффективно организует образовательный процесс, хотя не всегда использует точную профессиональную терминологию при объяснении своих действий. Поэтому диагностика должна включать не только тестовые задания, но и практико-ориентированные кейсы.

Например, педагогу предлагается проанализировать фрагмент ученической работы, определить причину ошибки и предложить способ коррекции. Другой вариант – разработать критерии к заданию, предложить способы дифференциации или определить, какие вопросы помогут учащемуся самостоятельно найти ошибку. Такие задания значительно точнее показывают способность применять профессиональные знания.

Одним из перспективных направлений является использование микродиагностики. Вместо редких масштабных проверок педагогам можно предлагать короткие профессиональные задания, связанные с конкретной проблемой. Их выполнение занимает немного времени, но дает администрации информацию для планирования методической поддержки. Например, несколько ситуационных заданий позволяют определить, насколько педагоги понимают принципы формативного оценивания.

При использовании любых диагностических инструментов важно соблюдать принцип разумной достаточности. Мониторинг должен помогать педагогической деятельности, а не подменять ее. Если учитель вынужден тратить значительное время на подготовку доказательств своей профессиональной компетентности, система становится неэффективной. Лучшие доказательства профессионализма уже существуют внутри образовательного процесса: уроки, ученические работы, динамика результатов, обратная связь, разработанные задания и рефлексия.

Особое место в системе управления занимает мониторинг молодых специалистов. Первые годы педагогической деятельности связаны с интенсивным профессиональным становлением. Молодому учителю важно получать регулярную, но безопасную обратную связь. В данном случае наблюдение уроков должно сочетаться с наставничеством, совместным планированием и анализом сложных ситуаций.

При этом директору следует избегать ситуации, когда молодого педагога оценивают по тем же ожиданиям, что и специалиста с многолетним опытом, без учета этапа профессионального становления. Мониторинг должен фиксировать динамику: насколько быстро учитель осваивает необходимые компетенции, использует рекомендации, анализирует собственные действия и переносит новые знания в практику.

Не менее важно создавать условия для развития опытных педагогов. Если мониторинг используется только в отношении тех, у кого выявлены проблемы, сильные учителя могут оказаться вне системы профессионального роста. Для них целесообразно ставить более сложные задачи: проведение педагогического исследования, разработка авторских методических решений, наставничество, анализ данных на уровне параллели или участие в инновационных проектах.

Таким образом, мониторинг должен быть дифференцированным. Для одного педагога ключевой задачей становится освоение базовых методов оценивания, для другого – совершенствование исследовательского подхода, для третьего – развитие лидерской компетентности. Единые профессиональные требования при этом сохраняются, но траектории достижения более высокого уровня могут различаться.

Серьезной проблемой внутришкольного управления является риск подмены качества показателями. Высокий процент успеваемости не всегда означает глубокое усвоение знаний. Большое количество сертификатов не является гарантией профессионального роста. Использование цифровых инструментов само по себе не свидетельствует об инновационности урока. Поэтому директору необходимо постоянно задавать вопрос: какое реальное изменение в обучении подтверждает данный показатель?

Особенно важно анализировать согласованность разных данных. Если внутреннее оценивание демонстрирует очень высокие результаты, а независимая диагностика показывает значительные пробелы, это повод изучить качество школьного оценивания. Если педагог регулярно проходит курсы повышения квалификации, но наблюдение не фиксирует изменений в практике, необходимо обратить внимание на перенос полученных знаний в урок. Именно противоречия между источниками данных часто дают руководителю наиболее ценную аналитическую информацию.

Качественная система мониторинга постепенно формирует в школе культуру доказательного управления. Управленческие решения принимаются не на основании впечатлений, отдельных жалоб или случайных наблюдений, а с учетом совокупности данных. Если директор предлагает изменить определенную методическую практику, он способен объяснить, какая проблема выявлена, какими данными она подтверждается и какого результата ожидает школа.

Доказательное управление особенно важно при определении приоритетов. Образовательная организация не может одновременно совершенствовать все направления. Поэтому данные мониторинга помогают выбрать несколько задач, которые действительно влияют на качество обучения. Концентрация ресурсов на приоритетных проблемах дает более устойчивый результат, чем большое количество несвязанных инициатив.

Например, если анализ показывает, что основная трудность учащихся заключается не в воспроизведении знаний, а в их применении, школа может определить развитие функциональной грамотности в качестве общего методического приоритета. Тогда посещение уроков, работа методических объединений, профессиональное обучение педагогов и анализ ученических работ выстраиваются вокруг одной цели. Через определенный период проводится повторная диагностика, позволяющая оценить эффект.

Современный директор должен выступать не только администратором, но и лидером обучения. Это означает способность понимать педагогические процессы, работать с образовательными данными, организовывать профессиональный диалог и создавать условия для развития сотрудников. Мониторинг качества знаний педагогов становится одним из инструментов такого лидерства.

Лидер обучения не стремится лично контролировать каждое действие учителя. Его задача заключается в создании организационной системы, при которой профессиональная рефлексия становится естественной частью работы коллектива. Педагоги анализируют результаты учащихся, посещают уроки друг друга, совместно разрабатывают решения и обсуждают эффективность методов. Администрация обеспечивает условия, координацию и аналитическую поддержку.

В такой школе постепенно развивается профессиональное доверие. Учитель не скрывает трудности, потому что понимает: выявленная проблема станет основанием для поддержки. Руководитель не ограничивается критикой, а помогает определить путь развития. Методическое объединение становится пространством профессионального обучения, а педагогический совет – площадкой коллективного принятия решений.

Одновременно сохраняется управленческая ответственность. Директор обязан обеспечивать выполнение образовательных стандартов и качество образовательного процесса. Поэтому развивающий подход не исключает требовательности. Напротив, он делает требования более обоснованными: педагог понимает критерии, получает данные о своей практике, имеет возможность воспользоваться поддержкой и знает ожидаемый результат.

Можно выделить несколько характеристик зрелой системы мониторинга качества профессиональных знаний педагогов: она системна, прозрачна, многокомпонентна, ориентирована на динамику, связана с методической поддержкой, использует различные источники доказательств, обеспечивает конфиденциальность индивидуальных результатов и обязательно предусматривает повторную оценку изменений.

Особое значение приобретает обратная связь от самих педагогов о системе мониторинга. Периодически директор может выяснять, насколько понятны критерии наблюдения, полезна ли предоставляемая обратная связь, какие формы поддержки учителя считают наиболее эффективными и какие элементы контроля воспринимаются как избыточные. Такая информация помогает совершенствовать управленческую модель.

В результате мониторинг перестает быть односторонним процессом «администрация оценивает педагогов». Он становится механизмом организационного обучения, в котором администрация также анализирует эффективность собственных решений. Если выбранная система методической поддержки не приводит к изменениям, руководитель должен быть готов пересмотреть ее. Тем самым принцип рефлексии распространяется на все уровни школы.

Развитие подобной модели требует времени. Невозможно одномоментно перейти от традиционного контроля к культуре профессионального исследования. Директору необходимо последовательно объяснять цели мониторинга, сокращать формальную отчетность, совершенствовать инструменты наблюдения, развивать аналитическую компетентность управленческой команды и демонстрировать педагогам практическую пользу собираемых данных.

Особенно важно, чтобы первые управленческие действия после диагностики носили поддерживающий характер. Если учителя увидят, что информация действительно используется для организации полезных практик, наставничества, обмена опытом и предоставления необходимых ресурсов, уровень доверия возрастет. Если же данные будут использоваться преимущественно для критики и сравнения сотрудников, педагоги начнут стремиться не к развитию, а к демонстрации формального соответствия требованиям.

В перспективе школа может сформировать собственную модель управления профессиональным качеством, учитывающую особенности коллектива, контингент учащихся, стратегические цели и имеющиеся ресурсы. Универсального набора показателей для всех образовательных организаций не существует. Важно, чтобы выбранные инструменты отвечали реальным потребностям конкретной школы и позволяли принимать практически значимые решения.

Таким образом, современный мониторинг качества знаний педагогов представляет собой не отдельную процедуру контроля, а комплексный механизм управления человеческим и профессиональным потенциалом образовательной организации. Его ценность заключается не в накоплении информации, а в способности преобразовать данные в действия, действия – в профессиональные изменения, а профессиональные изменения – в повышение качества обучения учащихся.

Заключение

Управление качеством образования невозможно рассматривать отдельно от управления профессиональным развитием педагогов. Именно компетентность учителя определяет, насколько образовательная программа превращается в реальный учебный опыт ребенка, насколько точно выявляются его затруднения, насколько эффективной становится обратная связь и насколько устойчивыми оказываются образовательные результаты.

Мониторинг и оценка качества знаний педагогов должны строиться на принципах системности, объективности, прозрачности, конфиденциальности и развивающей направленности. Наиболее продуктивной является модель, объединяющая различные источники данных: наблюдение уроков, профессиональную диагностику, анализ ученических работ и образовательных результатов, самооценку, портфолио, профессиональное собеседование и деятельность методических объединений.

Ключевым механизмом выступает управленческий цикл «диагностика – анализ – решение – поддержка – повторная оценка». Именно наличие всех элементов данного цикла отличает полноценный мониторинг от формального контроля. Если после выявления профессионального дефицита педагог получает адресную поддержку, а затем администрация оценивает динамику, мониторинг начинает выполнять развивающую функцию.

Цифровые технологии и искусственный интеллект способны значительно расширить аналитические возможности администрации школы. Они помогают систематизировать информацию, выявлять тенденции и сокращать время обработки данных. Однако технология не заменяет профессионального управленческого суждения. Решение должно приниматься руководителем с учетом педагогического контекста, этических требований и интересов участников образовательного процесса.

Эффективная система оценки профессиональных знаний не должна создавать атмосферу страха. Ее задача – сформировать культуру профессиональной ответственности, в которой педагог способен объективно анализировать свою практику, видеть собственные зоны роста и получать необходимую поддержку. При этом школа сохраняет высокие профессиональные ожидания и обеспечивает контроль выполнения установленных требований.

Роль директора заключается в том, чтобы превратить данные мониторинга в ресурс развития. Для этого необходимо отказаться от избыточной отчетности, концентрироваться на нескольких стратегически важных показателях, связывать результаты диагностики с методической работой, развивать наставничество и профессиональное сотрудничество, распространять успешные практики и регулярно оценивать результативность управленческих решений.

В конечном счете главным критерием эффективности мониторинга является не количество проведенных проверок, составленных справок или заполненных таблиц. Его результат должен проявляться в изменении педагогической практики: более точной диагностике учебных трудностей, качественной обратной связи, обоснованной дифференциации, эффективном использовании образовательных данных и росте самостоятельности учащихся. Если профессиональное развитие педагогов приводит к улучшению качества обучения детей, управленческая система выполняет свое основное предназначение.

Следовательно, мониторинг качества знаний педагогов необходимо рассматривать как стратегический механизм современной школы. Он соединяет внутришкольный контроль, методическую деятельность, профессиональное развитие и управление образовательными результатами в единую систему. Такая модель позволяет директору перейти от фиксации состояния педагогического процесса к его осознанному развитию, формируя школу как профессионально обучающуюся организацию, способную анализировать собственную деятельность, своевременно реагировать на проблемы и устойчиво повышать качество образования.

Список использованной литературы

1. Закон Республики Казахстан «Об образовании» от 27 июля 2007 года № 319-III (с изменениями и дополнениями).
2. Закон Республики Казахстан «О статусе педагога» от 27 декабря 2019 года № 293-VI ЗРК.

3. Министерство просвещения Республики Казахстан. Нормативные и методические документы по организации образовательного процесса и обеспечению качества образования.
4. Государственный общеобязательный стандарт соответствующего уровня образования Республики Казахстан.
5. OECD. *Teachers and School Leaders as Lifelong Learners. TALIS 2018 Results. Volume I*. Paris: OECD Publishing, 2019.
6. OECD. *TALIS 2018 Results. Teachers and School Leaders as Valued Professionals. Volume II*. Paris: OECD Publishing, 2020.
7. Hattie J. *Visible Learning for Teachers: Maximizing Impact on Learning*. London: Routledge, 2012.
8. Fullan M. *The New Meaning of Educational Change*. New York: Teachers College Press, 2016.
9. Marzano R. J., Waters T., McNulty B. A. *School Leadership That Works: From Research to Results*. Alexandria: ASCD, 2005.
10. Robinson V. *Student-Centered Leadership*. San Francisco: Jossey-Bass, 2011.
11. Timperley H. *Realizing the Power of Professional Learning*. Maidenhead: Open University Press, 2011.
12. DuFour R., DuFour R., Eaker R., Many T. *Learning by Doing: A Handbook for Professional Learning Communities at Work*. Bloomington: Solution Tree Press, 2010.
13. UNESCO. *Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education: A Tool on Whose Terms?* Paris: UNESCO, 2023.
14. UNESCO. *Guidance for Generative AI in Education and Research*. Paris: UNESCO, 2023.
15. Schleicher A. *World Class: How to Build a 21st-Century School System*. Paris: OECD Publishing, 2018.

THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING

Адыр Жұлдыз Тұрлыбайқызы
Түркістан облысы Төлеби ауданы
Ағылшын тілі пәні мұғалімі

Annotation

The rapid development of artificial intelligence has significantly influenced different areas of modern life, including education and foreign language teaching. In recent years, artificial intelligence has become an important educational tool that supports teachers and learners in developing language skills, organizing learning activities, providing personalized feedback, and creating interactive learning environments. English language teaching is one of the fields where artificial intelligence can be particularly effective because language learning requires continuous practice, communication, assessment, and individual support. AI-powered applications, intelligent tutoring systems, chatbots, automated assessment tools, speech recognition technologies, and adaptive learning platforms provide new opportunities for improving the quality of English language education. At the same time, the use of artificial intelligence does not reduce the importance of the teacher. Instead, it changes the teacher's role from being mainly a source of information to becoming a facilitator, mentor, organizer, and critical guide in the learning process. This article examines the role of artificial intelligence in English language teaching, its influence on the development of language skills, opportunities for personalized learning, benefits for teachers and students, and the importance of responsible and pedagogically appropriate use of AI technologies. Particular attention is given to the integration of artificial intelligence into classroom practice and its potential to increase students' motivation, autonomy, communication skills, and digital literacy.

Keywords: artificial intelligence, English language teaching, digital education, language learning, educational technology, personalized learning, teacher, student, digital literacy.

Artificial intelligence has become one of the most influential technological developments of the twenty-first century. Its influence can be observed in science, medicine, business, communication, industry, and especially education. The digital transformation of education has accelerated the introduction of new technological tools into teaching and learning processes. As a result, teachers are increasingly expected not only to possess professional knowledge of their subject but also to understand how digital technologies can be used effectively for educational purposes. In English language teaching, this transformation is particularly important because modern language education is based on communication, interaction, individual practice, authentic materials, and continuous feedback. Artificial intelligence offers various possibilities for supporting all of these elements.

Artificial intelligence can generally be understood as the ability of computer systems to perform tasks that traditionally require human intelligence. Such tasks may include understanding and generating language, recognizing speech, analyzing information, identifying patterns, making predictions, providing recommendations, and responding to questions. In education, artificial intelligence can be used to support teaching, learning, assessment, lesson planning, content creation, and communication. For an English language teacher, AI can therefore become an additional professional tool that helps organize educational activities more efficiently.

The growing role of artificial intelligence in English language teaching should be considered within the broader development of educational technology. Language teachers have used technological tools for many years. Audio recordings, language laboratories, television, computers, multimedia programs, interactive whiteboards, online dictionaries, educational websites, and mobile applications have all contributed to the development of language education. Artificial intelligence represents another stage of this technological development. However, unlike many traditional digital tools, AI systems are capable of responding dynamically to users, generating new content, analyzing learners' responses, and adapting learning materials according to particular needs.

One of the most important advantages of artificial intelligence in English language teaching is its ability to support personalized learning. Every learner has different abilities, interests, learning styles, levels of motivation, and language difficulties. In a traditional classroom, a teacher may work with twenty or more students at the same time. It can therefore be difficult to provide every learner with the same amount of individual attention. Some students may need additional grammar exercises, while others need more vocabulary practice. Some learners may have difficulties with pronunciation, whereas others may struggle with writing or listening comprehension. Artificial intelligence can help teachers address these differences by providing additional tasks and explanations according to individual learning needs.

Personalization is especially important in foreign language education because language development does not occur at exactly the same speed for every student. AI-supported learning systems can analyze learners' answers, identify repeated errors, and recommend appropriate activities. For example, if a student repeatedly makes mistakes when using English verb tenses, an AI-based learning platform can provide additional explanations and exercises related to that grammatical area. If another student demonstrates strong grammatical knowledge but has limited vocabulary, the system can offer vocabulary-building activities. Such adaptation can make learning more focused and efficient.

Artificial intelligence also creates opportunities for students to receive immediate feedback. Feedback plays a central role in language learning because learners need to understand their mistakes and identify ways to improve. In traditional classroom conditions, teachers may not always be able to check every exercise immediately. AI-supported systems can provide instant responses to certain types of tasks. They can identify spelling mistakes, grammatical problems, incorrect word choices, or pronunciation difficulties and offer suggestions for correction. Immediate feedback can help learners notice their mistakes while the task is still fresh in their minds.

However, AI-generated feedback should not be viewed as a complete replacement for teacher feedback. Language is complex, and effective communication depends on meaning, context, culture, purpose, and audience. An automated system may identify grammatical errors but may not fully understand a student's intention or the educational context. Therefore, teacher feedback remains essential, particularly in creative writing, speaking activities, discussions, and tasks that require critical thinking. Artificial intelligence should support the teacher rather than replace professional pedagogical judgment.

Another significant area in which artificial intelligence contributes to English language teaching is the development of speaking skills. Speaking is often considered one of the most challenging skills for foreign language learners. Many students understand grammar and vocabulary but feel uncomfortable speaking English because they are afraid of making mistakes. In some classrooms, students may also have limited opportunities to communicate individually because lesson time is restricted. AI-powered conversational tools and chatbots can provide additional speaking or communication practice outside normal classroom interaction.

Students can use conversational AI to practice everyday dialogues, role-play situations, interviews, travel conversations, or discussions about different topics. For example, a learner can practice ordering food at a restaurant, asking for directions, participating in a job interview, or discussing hobbies and interests. Such practice can increase learners' confidence because they can repeat activities several times without feeling embarrassed about mistakes. After gaining confidence through individual practice, students may participate more actively in classroom communication.

Speech recognition technology is another useful AI-related development for English language education. Modern speech recognition systems can analyze spoken language and convert it into text. Some educational applications can also provide information about pronunciation, fluency, and word recognition. This allows learners to compare their pronunciation with standard models and practice difficult sounds or words. Pronunciation practice is especially valuable for students who have limited exposure to English outside the classroom.

Nevertheless, pronunciation teaching should not focus only on imitating one particular accent. English is an international language used by people from different linguistic and cultural backgrounds. The primary objective of pronunciation instruction should therefore be intelligibility and effective communication. AI tools can support pronunciation practice, but teachers should help students understand that successful communication is more important than achieving a supposedly "perfect" accent.

Listening skills can also be developed through AI-supported educational resources. Listening comprehension requires learners to process spoken language at different speeds, recognize vocabulary, understand connected speech, and interpret meaning from context. AI tools can help teachers adapt listening materials according to students' proficiency levels. A teacher can use AI-assisted technologies to create comprehension questions, vocabulary exercises, summaries, or pre-listening and post-listening activities based on audio or video content. Students can also use digital tools to repeat difficult sections and practice listening at their own pace.

Artificial intelligence may also contribute to reading instruction. Reading is an essential component of English language learning because it exposes students to vocabulary, grammar structures, different writing styles, cultural information, and new ideas. However, reading materials need to correspond to learners' language proficiency. Texts that are too difficult can discourage students, while texts that are too easy may not provide sufficient challenge. AI systems can assist teachers in adapting reading materials, explaining unfamiliar vocabulary, generating comprehension questions, and creating activities based on a selected text.

For example, a teacher may have an authentic English-language article that contains useful information but is linguistically too complex for a particular class. AI can help simplify certain sentences or provide vocabulary support while preserving the central meaning of the material. This makes authentic content more accessible to learners. Nevertheless, teachers must review AI-generated adaptations carefully to ensure that the content remains accurate and appropriate for students.

Vocabulary learning is another area where artificial intelligence can provide valuable support. Vocabulary development requires repeated exposure, meaningful use, contextual understanding, and regular revision. Students often memorize lists of words but later forget them because they do not use the vocabulary actively. AI-based systems can create personalized vocabulary exercises, quizzes, example sentences, matching activities, and contextual tasks. They may also help learners review vocabulary at appropriate intervals.

Contextual vocabulary learning is particularly important. Knowing a word means more than knowing its translation. Learners need to understand pronunciation, grammatical form, collocations, register, and the situations in which a word is normally used. Artificial intelligence can generate multiple examples demonstrating how a word functions in different contexts. Teachers can then select appropriate examples and design communicative activities in which students use the vocabulary themselves.

Grammar instruction can similarly benefit from AI technologies. Grammar remains an important component of English language teaching, but effective grammar instruction should connect rules with meaningful communication. Artificial intelligence can generate grammar exercises, provide explanations at different levels of complexity, identify errors in written sentences, and offer additional practice. For teachers, this can reduce the time required to prepare routine exercises and allow more classroom time for communicative activities.

At the same time, there is a risk that students may become overly dependent on automated grammar correction. If learners simply accept every correction without understanding why a change is necessary, technology may reduce rather than improve learning. Therefore, teachers should encourage students to analyze corrections critically. Instead of asking AI only to correct a sentence, learners can be instructed to identify the error themselves, compare possible corrections, and explain the grammatical rule. In this way, artificial intelligence becomes a tool for reflection rather than a shortcut that replaces thinking.

Writing is perhaps one of the areas most visibly affected by generative artificial intelligence. Modern AI systems can generate paragraphs, essays, letters, stories, reports, and other forms of written content within seconds. This capability creates both opportunities and challenges for English language teachers. On the positive side, AI can support brainstorming, vocabulary development, organization of ideas, grammar checking, and revision. Students can compare different versions of a text, analyze writing styles, identify errors, and learn how particular structures are used.

For instance, a teacher can present students with an AI-generated paragraph and ask them to evaluate its organization, vocabulary, grammar, coherence, and relevance. Students can identify strengths and weaknesses and then improve the text themselves. This activity develops not only writing skills but also critical thinking. AI-generated texts can therefore function as teaching materials rather than simply finished answers.

The challenge arises when students use artificial intelligence to complete assignments without engaging in the learning process. If a learner asks an AI system to produce an entire essay and submits it without understanding the content, the educational purpose of the assignment is lost. The objective of writing tasks is not merely to produce grammatically correct text; it is to develop the learner's ability to organize ideas, express opinions, use language independently, and communicate meaning. Consequently, English teachers need to establish clear rules for the responsible use of AI in writing assignments.

Instead of completely prohibiting artificial intelligence, teachers can teach students how to use it ethically and productively. Students should understand the difference between receiving support and replacing their own work. For example, using AI to obtain feedback on a draft can contribute to learning, while submitting a fully generated essay as personal work may violate principles of academic integrity. The teacher's role is to explain these distinctions and create tasks in which students must demonstrate their own thinking, personal experience, classroom knowledge, and language development.

Artificial intelligence can also assist English teachers in lesson preparation. Lesson planning is a complex professional activity that requires teachers to define objectives, select materials, design activities, consider students' abilities, manage time, and plan assessment. AI tools can help generate initial ideas for lesson activities, discussion questions, vocabulary tasks, grammar exercises, role-play scenarios, reading questions, and homework assignments. This can save preparation time, particularly when teachers need several versions of the same activity for students with different proficiency levels.

For example, an English teacher preparing a lesson on environmental issues may use AI to generate discussion questions at elementary, intermediate, and advanced levels. The teacher can then evaluate the suggestions, modify them according to curriculum requirements, and select the most appropriate tasks. In this case, artificial intelligence does not

design the lesson independently. Instead, it serves as an assistant that provides possibilities from which the teacher makes professional decisions.

This distinction is essential. Effective teaching depends on knowledge of students, classroom relationships, educational objectives, curriculum standards, cultural context, and professional experience. Artificial intelligence does not possess the same understanding of a particular class that the teacher has. Therefore, teachers should remain responsible for selecting, checking, adapting, and implementing AI-generated materials. The quality of technology-supported education depends not simply on the capabilities of AI but on the pedagogical decisions made by teachers.

In addition to lesson preparation, artificial intelligence can contribute significantly to assessment in English language teaching. Assessment is an essential part of the educational process because it allows teachers to determine whether learning objectives have been achieved and to identify areas in which students require further support. Traditional assessment often requires considerable time, especially when teachers need to evaluate written assignments, vocabulary exercises, grammar tasks, and other forms of student work. AI-supported assessment tools can assist teachers by automating some routine processes and providing preliminary analysis of student performance.

For example, artificial intelligence can be used to check objective exercises such as multiple-choice questions, matching activities, vocabulary quizzes, and certain grammar tasks. This can provide students with immediate results and allow teachers to focus more attention on complex aspects of language performance that require professional judgment. AI can also analyze patterns in student errors and help teachers identify common difficulties across a class. If many students make similar mistakes with a particular grammatical structure, the teacher can use this information to revise the topic and provide additional practice.

At the same time, assessment in language education should never be reduced entirely to automated scoring. Language competence includes creativity, communicative effectiveness, cultural awareness, interaction, critical thinking, and the ability to express meaning in authentic situations. These qualities cannot always be measured accurately by an automated system. A student may produce a grammatically imperfect response that communicates an original and meaningful idea, while an automatically generated response may be linguistically accurate but lack personal understanding. For this reason, teacher judgment remains central to fair and meaningful assessment.

Artificial intelligence can also support formative assessment, which is designed to improve learning during the educational process rather than simply measure final results. Formative assessment includes feedback, observation, self-assessment, peer assessment, short quizzes, classroom discussions, and other methods that help learners understand their progress. AI technologies can provide students with additional opportunities to practice and receive feedback before formal assessment. This can reduce anxiety and encourage students to take greater responsibility for their learning.

The development of learner autonomy is another important contribution of artificial intelligence to English language education. Learner autonomy refers to the ability of students to take responsibility for their own learning, identify goals, select strategies, evaluate progress, and continue learning independently. In traditional education, students may depend heavily on the teacher for explanations, materials, and feedback. Digital technologies and artificial intelligence make it possible for learners to access educational support beyond classroom hours.

A student who does not understand a grammatical concept can request additional explanations, examples, or practice activities from an AI system. A learner who wants to improve speaking can practice dialogues independently. Students interested in reading can request texts appropriate to their language level. Learners can also generate vocabulary quizzes or ask for explanations of unfamiliar expressions. These possibilities encourage continuous learning and can help students become more active participants in their own educational development.

However, learner autonomy should not be confused with learning without a teacher. Independent learning requires guidance, especially for school students who are still developing their ability to evaluate information critically. AI systems can sometimes produce inaccurate, incomplete, or inappropriate information. Students may not always recognize such errors. Therefore, teachers need to develop learners' digital literacy and teach them how to verify AI-generated information through reliable sources such as textbooks, dictionaries, academic materials, and trusted educational resources.

Digital literacy has become an essential competence in modern education. In the context of artificial intelligence, digital literacy includes not only the ability to use technology but also the ability to understand its possibilities and limitations. Students need to know that AI-generated responses are not automatically correct. They should learn to question information, compare sources, recognize possible bias, protect personal information, and use technology ethically. These competencies are closely connected with critical thinking and information literacy.

For English language teachers, the integration of AI therefore provides an opportunity to combine language learning with broader twenty-first-century skills. A classroom activity can simultaneously develop English proficiency, critical thinking, collaboration, creativity, and digital literacy. For example, students may ask an AI system to provide information about a cultural topic and then verify that information using reliable sources. They can discuss differences between the sources in English, identify questionable statements, and present their conclusions. Such activities transform students from passive consumers of information into critical evaluators.

Artificial intelligence can also contribute to differentiated instruction. Modern classrooms often include students with different levels of English proficiency. Some learners complete tasks quickly, while others require additional explanation and support. Differentiation means adapting instruction according to learners' needs without changing the

main educational objectives. AI can help teachers create several versions of the same activity at different levels of difficulty.

For example, when teaching a reading lesson, a teacher may prepare one text with additional vocabulary support for learners who need assistance and a more complex version for advanced students. Similarly, discussion questions can be adjusted according to language proficiency. Beginning learners may answer simple factual questions, while more advanced students may analyze causes, consequences, or different perspectives. Artificial intelligence can help generate these variations quickly, although the teacher must review them before classroom use.

This approach can be especially useful in mixed-ability classrooms. When all students receive exactly the same task, weaker learners may become frustrated while stronger learners may lose interest. Differentiated tasks allow each student to experience an appropriate level of challenge. AI can reduce the practical workload involved in preparing such materials and therefore make differentiation more realistic for teachers.

The motivational potential of artificial intelligence is another important aspect of its use in English language teaching. Motivation strongly influences language learning success. Students who are interested and actively involved are more likely to practice regularly, communicate, ask questions, and continue learning despite difficulties. Interactive AI-based activities can make language learning more engaging by providing immediate responses, personalized tasks, simulations, and opportunities for exploration.

For younger learners and adolescents, interactive activities can be particularly effective. Students may participate in AI-supported role plays, create fictional dialogues, solve language problems, develop stories, or explore imaginary situations. For example, students can conduct an English-language interview with an AI acting as a fictional traveler, scientist, historical character, or customer. They can then analyze the conversation, identify new vocabulary, and report what they learned. Such activities can make language practice more meaningful and enjoyable.

Nevertheless, novelty itself should not be confused with educational value. Students may initially be interested in an AI tool simply because it is new. However, if activities do not have clear learning objectives, the technology may become a distraction. Teachers should therefore begin with the educational objective rather than the technological tool. The first question should be “What should students learn?” rather than “How can AI be used in this lesson?” Once the learning objective is clear, the teacher can determine whether artificial intelligence is an appropriate tool for achieving it.

The communicative approach to language teaching emphasizes meaningful interaction and the use of language for real purposes. Artificial intelligence can support this approach when it provides opportunities for students to use English actively. For example, learners can prepare for classroom discussions by practicing arguments with an AI system, generate questions for interviews, or simulate real-life communication before participating in pair or group work. AI can therefore serve as preparation for human interaction.

Human communication, however, must remain at the center of language education. Language is fundamentally social. Students learn not only vocabulary and grammar but also how to listen to other people, interpret emotions, respond appropriately, negotiate meaning, cooperate, and understand cultural differences. These social dimensions of communication cannot be fully reproduced through interaction with a machine. For this reason, AI-based practice should complement rather than replace pair work, group discussions, debates, presentations, projects, and teacher-student interaction.

Collaborative learning can also be strengthened through carefully designed AI activities. Students can work in groups to evaluate AI-generated responses, correct mistakes, improve texts, compare alternative answers, or develop projects. Instead of each learner working individually with technology, the teacher can turn AI output into a shared object of analysis. This creates opportunities for discussion and encourages students to explain their reasoning to one another.

For example, the teacher may ask an AI system to generate a short English text containing several factual or linguistic problems. Students can work in groups to identify the problems and suggest improvements. They must justify their corrections using grammatical knowledge, dictionaries, textbooks, or reliable sources. This type of activity demonstrates that AI should not automatically be trusted and encourages students to apply their own knowledge.

Critical thinking is particularly important in the age of generative artificial intelligence. AI systems can produce fluent and convincing language even when some information is inaccurate. Students may incorrectly assume that a well-written response is necessarily reliable. English lessons can provide an appropriate environment for teaching students to distinguish linguistic fluency from factual accuracy. Learners can compare AI-generated texts with verified information and discuss which statements are supported by evidence.

This process also develops media and information literacy. Modern learners encounter enormous amounts of information through websites, social networks, videos, online platforms, and AI systems. Education must prepare them to evaluate this information responsibly. English language teaching can contribute to this objective because many international digital resources are available in English. By learning how to search, compare, evaluate, and discuss information in English, students develop both linguistic and digital competencies.

Another important benefit of artificial intelligence is its potential to support creative language activities. Creativity is an important element of language learning because students need opportunities to use English to express imagination, opinions, emotions, and personal ideas. AI can provide prompts for stories, dialogues, poems, role plays, presentations, and project work. Students can use these prompts as starting points and develop their own content.

For instance, an AI system might generate the beginning of a story, and students can write different endings. It might describe a fictional situation, and students can create dialogues between characters. Learners can also compare a text generated by AI with their own writing and discuss which version is more interesting, natural, or original. The purpose of such activities should be to stimulate student creativity rather than allow technology to perform the creative task completely.

Project-based learning is another methodology that can benefit from artificial intelligence. In project-based learning, students investigate a topic, solve a problem, create a product, or present findings over an extended period. English becomes a means of communication and research rather than only a subject of study. AI can assist students at different stages of a project, including brainstorming, generating research questions, organizing information, practicing presentations, and reviewing language.

For example, students completing a project about environmental protection may use AI to brainstorm possible research questions. They can then collect information from reliable sources, prepare English-language posters or presentations, and use AI to check selected aspects of grammar or vocabulary. The final ideas and conclusions, however, should remain the students' own. Teachers can require students to explain how they used AI during the project, which encourages transparency and responsible technology use.

Artificial intelligence can also support teachers in creating authentic communicative situations. One difficulty in foreign language teaching is that students may have limited opportunities to use English outside school. AI-based simulations can create situations that resemble real communication. Students can practice conversations connected with travel, education, employment, shopping, healthcare, tourism, or international communication. Such simulations can help learners understand how classroom language may be used in practical contexts.

The use of AI can also increase access to a wider variety of English-language models. Learners can explore formal and informal registers, academic language, everyday communication, professional vocabulary, and different types of written texts. Teachers can ask AI to provide examples of how the same idea may be expressed in a formal email, a friendly message, a presentation, or an academic paragraph. Comparing these examples helps students develop awareness of register and audience.

Cultural competence is another essential aspect of language learning. English is used in diverse cultural contexts around the world, and effective communication requires sensitivity to cultural differences. Artificial intelligence can provide examples and information related to traditions, communication styles, social situations, and cultural practices. However, cultural information generated by AI must be approached carefully because automated systems may oversimplify cultures or reproduce stereotypes.

The teacher therefore plays an important role in contextualizing cultural information. Students should learn that cultures are diverse and dynamic and that individuals cannot be reduced to general characteristics. AI-generated cultural examples can become material for critical discussion. Learners can examine whether a description is balanced, whether it contains stereotypes, and how cultural practices may differ within the same country or community.

Artificial intelligence also has potential for inclusive education. Students may have different educational needs, learning preferences, and levels of confidence. Some learners benefit from visual support, others need repeated explanations, and some require additional time to process information. AI-powered tools can provide information in different formats and allow students to practice at their own pace. Text-to-speech and speech-to-text technologies, for example, can make certain learning activities more accessible.

In language classrooms, accessibility features can support students who experience difficulties with reading, writing, or pronunciation. A learner may listen to a text while reading it, dictate ideas before writing, or repeat spoken material several times. Teachers can use these tools as part of differentiated instruction while ensuring that educational expectations remain appropriate for each learner.

Despite these advantages, the use of artificial intelligence in education raises important ethical concerns. One major issue is privacy. Some AI systems collect user data, and students may not understand how their information is stored or processed. Schools and teachers should therefore use approved platforms and follow relevant institutional policies regarding data protection. Students should also be taught not to share sensitive personal information with AI systems.

Academic integrity represents another significant challenge. As generative AI becomes increasingly capable of producing essays, answers, translations, and other academic work, traditional homework tasks may no longer provide reliable evidence of student ability. Teachers may need to reconsider the design of assignments. Tasks that require personal reflection, classroom discussion, oral explanation, multiple drafts, and evidence of the learning process can make student thinking more visible.

For example, instead of assigning only a final essay, a teacher can assess brainstorming notes, an outline, the first draft, peer feedback, revision, and a short oral explanation of the final text. Students can also be asked to describe whether and how they used artificial intelligence. This process-oriented approach focuses assessment on learning rather than only on the final product.

AI literacy should therefore become part of modern English language education. Students need to learn how to formulate effective instructions for AI systems, evaluate responses, identify errors, revise generated material, and acknowledge the use of technology when required. These skills are likely to become increasingly relevant in higher education and professional environments.

Teachers themselves also need continuous professional development in artificial intelligence. Simply providing access to new technology does not guarantee effective use. Teachers need opportunities to understand how AI works, explore educational applications, discuss ethical issues, and develop practical classroom strategies. Professional development should focus not only on technical skills but also on pedagogy. The central question is how technology can support meaningful learning.

An English teacher does not need to become a computer scientist to use artificial intelligence effectively. However, teachers should understand basic principles such as the possibility of inaccurate output, bias, privacy concerns, and the importance of verifying information. They should also know how to formulate clear prompts and evaluate generated materials. Most importantly, they need to connect AI use with curriculum objectives, student needs, assessment criteria, and appropriate teaching methods.

The teacher's professional role may become even more important as artificial intelligence develops. When information and generated content are easily available, students need guidance in deciding what information is trustworthy, what is relevant, and how it should be used. Teachers provide educational context, human judgment, encouragement, discipline, emotional support, and an understanding of individual learners. These functions cannot simply be automated.

The relationship between teacher and student remains fundamental to successful education. Students often become motivated because a teacher believes in their progress, recognizes their effort, and creates a supportive classroom atmosphere. Artificial intelligence can provide answers and exercises, but it cannot fully reproduce the human relationships that shape educational experiences. The future of English language teaching should therefore not be understood as a competition between teachers and technology. It should be viewed as a process of finding an effective balance between human expertise and technological support.

In this balanced model, the teacher determines educational objectives and selects appropriate methods, while artificial intelligence provides additional resources, practice opportunities, analysis, and support. Students remain active participants who think, communicate, create, collaborate, and evaluate information. Technology serves educational purposes rather than controlling them.

Another important consideration is equality of access. Not all students have the same access to modern devices, stable internet connections, paid AI services, or digital learning environments. If teachers design activities that depend heavily on artificial intelligence, some learners may be placed at a disadvantage. Schools should therefore consider accessibility and provide alternatives when necessary. Educational innovation should contribute to inclusion rather than increase inequality.

The effective integration of artificial intelligence also requires clear institutional policies. Schools need guidelines concerning acceptable AI use, academic honesty, student privacy, assessment, and teacher responsibility. Without clear expectations, students and teachers may be uncertain about what forms of AI assistance are appropriate. Policies should be understandable, practical, and adaptable because artificial intelligence technologies continue to develop rapidly.

Parents may also need information about the educational use of artificial intelligence. Some parents may be concerned that AI will replace teachers or reduce students' independent thinking, while others may assume that all new technology automatically improves education. Schools can address these concerns by explaining how AI is being used, what safeguards are in place, and why teacher supervision remains essential.

Ultimately, successful AI integration depends on educational purpose. Artificial intelligence is neither automatically beneficial nor automatically harmful. Its impact is determined by how it is used. When technology supports clear learning objectives, encourages active participation, provides useful feedback, and remains under professional teacher guidance, it can enrich English language education. When it replaces student thinking, encourages dependency, or is used without critical evaluation, it can undermine learning.

For this reason, the development of responsible AI practices should become a priority in English language teaching. Teachers should design activities that require learners to question, compare, revise, explain, and create. Students should understand that AI is a resource rather than an authority. They should be encouraged to use technology as a partner in learning while maintaining responsibility for their own ideas, decisions, and academic work.

As artificial intelligence becomes more widely integrated into education, English language teachers also need to reconsider the concept of classroom management. Traditionally, classroom management has focused on organizing student behavior, time, activities, interaction, and learning resources. In an AI-supported classroom, teachers must additionally manage students' use of digital tools. Learners need clear instructions about when AI is permitted, what it may be used for, and which tasks must be completed independently. Establishing such expectations can prevent confusion and encourage responsible learning habits.

An effective strategy is to make AI use transparent. When students use artificial intelligence for a learning task, they can be encouraged to explain how they used it and what changes they made to the generated response. For example, students may state that they used an AI tool to brainstorm ideas, check grammar, practice vocabulary, or receive feedback on a draft. This approach emphasizes that the student remains responsible for the final work. Transparency also helps teachers understand how learners interact with technology and provides opportunities to discuss appropriate and inappropriate uses.

The concept of prompt design is becoming relevant to language education as well. A prompt is an instruction or question provided to a generative AI system. The quality and specificity of a prompt can strongly influence the response. Learning to formulate clear prompts can itself become a useful English language activity. Students need to use accurate vocabulary, appropriate grammatical structures, and logical organization to communicate their requests effectively. In this sense, interaction with AI can become an additional form of purposeful language production.

Teachers can design activities in which students compare different prompts and analyze the resulting responses. A vague prompt may produce a general answer, while a detailed prompt can generate a more focused response. Students can then discuss why the outputs differ and how the original instructions could be improved. Such activities develop language accuracy, logical thinking, and digital competence simultaneously. They also demonstrate an important principle: users need to communicate clearly with digital systems just as they need to communicate clearly with people.

Artificial intelligence can be particularly useful in supporting revision and reflection. Reflection is an important component of effective learning because students need to understand not only what they have learned but also how they have learned it. At the end of a lesson or unit, learners can reflect on vocabulary they have acquired, grammatical structures they have improved, communication difficulties they have experienced, and goals they would like to achieve next. AI-supported tools can provide questions that guide this reflection.

For example, students can review their written work and ask for feedback on specific aspects such as sentence variety, vocabulary repetition, or organization. They can compare this feedback with the teacher's comments and decide which suggestions are useful. Importantly, learners should not be required to accept every AI recommendation. They should be encouraged to justify their decisions. If they reject a suggestion, they should be able to explain why their original expression is more appropriate. This develops linguistic awareness and confidence.

The future development of artificial intelligence may further transform English language teaching. AI systems are likely to become more capable of processing speech, understanding context, generating multimedia content, and adapting learning experiences to individual users. Virtual environments may allow students to participate in realistic simulations in which they communicate in English with digital characters. Intelligent tutoring systems may provide increasingly detailed analysis of learner progress. Teachers may gain access to tools that help identify patterns in class performance and recommend instructional interventions.

However, technological progress should not lead education to abandon fundamental pedagogical principles. Effective language learning will continue to require meaningful exposure, active participation, regular practice, feedback, motivation, interaction, and opportunities to use language for authentic purposes. Artificial intelligence may change how these conditions are created, but it does not eliminate their importance. A technologically advanced lesson is not necessarily an effective lesson. Educational quality depends on the relationship between objectives, methods, content, assessment, and learner needs.

The professional expertise of English language teachers will therefore remain essential. Teachers understand curriculum requirements, students' developmental characteristics, classroom dynamics, and local educational contexts. They can recognize when a student is confused, discouraged, or ready for a greater challenge. They can adapt explanations spontaneously and connect learning materials with students' experiences. Artificial intelligence can provide information and suggestions, but the teacher determines their educational relevance.

Moreover, teachers play an important role in developing students' values and attitudes toward learning. Responsible use of artificial intelligence involves honesty, independence, respect for intellectual work, critical thinking, and awareness of consequences. These are not purely technical competencies. They are educational and ethical principles that require discussion, modeling, and guidance. English language classrooms can contribute to this process by creating a culture in which technology is used thoughtfully rather than automatically.

The integration of AI should also preserve opportunities for productive struggle. Learning a language inevitably involves difficulty. Students need time to search for words, formulate sentences, make mistakes, reconsider ideas, and try again. If artificial intelligence immediately provides every answer, students may lose valuable opportunities to develop problem-solving skills. Teachers should therefore decide when AI assistance is beneficial and when students should work independently.

For example, during an initial writing activity, students may first be required to develop their own ideas without AI assistance. After producing a draft, they may use an AI tool to obtain feedback and then evaluate the suggestions. Similarly, students can attempt grammar exercises independently before using technology to check their answers. This sequence protects the learning process while still allowing students to benefit from digital support.

The same principle applies to vocabulary. If learners automatically translate every unfamiliar word, they may not develop strategies for understanding meaning from context. Teachers can first encourage students to examine surrounding sentences, word formation, and prior knowledge. AI or digital dictionaries can then be used to confirm meaning. In this way, technology supports rather than replaces language-learning strategies.

Balanced integration is therefore one of the central principles of artificial intelligence in English language teaching. AI should be used where it provides genuine educational value. Some lessons may benefit greatly from AI-supported activities, while others may be more effective through books, discussion, handwriting, physical movement, pair work, or direct teacher explanation. Teachers should not feel that artificial intelligence must be included in every lesson simply because it is available.

The choice of technology should also depend on the age and proficiency of learners. Younger students may require greater supervision and simpler AI-supported tasks. Older learners may be able to engage in more complex activities involving research, critical evaluation, writing support, and independent practice. Similarly, beginner-level students may use AI for basic vocabulary and simple dialogues, whereas advanced learners can analyze style, argumentation, academic writing, and complex communication.

In all cases, clear educational objectives should guide technology use. If the objective is to develop speaking fluency, students need to spend significant time speaking. If the objective is writing, students need to produce and revise their own text. If the objective is critical reading, students need to analyze and evaluate information. Artificial intelligence can facilitate these processes, but it should not become the objective itself.

Teacher collaboration can make AI integration more effective. English teachers can share successful prompts, lesson ideas, assessment strategies, and experiences with AI-supported activities. Professional learning communities can discuss which tools are effective, what problems have occurred, and how students respond. Collaboration reduces the burden on individual teachers and promotes more consistent educational practices.

Schools can support this process by providing professional development and opportunities for experimentation. Teachers need time to explore new tools before introducing them to students. They also need guidance concerning data protection, academic integrity, copyright, and institutional expectations. A school-wide approach can help ensure that artificial intelligence is used consistently and responsibly.

Research is equally important. As AI technologies continue to develop, educators need evidence about their actual influence on language learning. It is necessary to examine whether particular tools improve vocabulary retention, speaking confidence, writing quality, learner autonomy, or motivation. Researchers should also investigate potential disadvantages such as dependency, reduced critical thinking, unequal access, privacy risks, and inaccurate information. Educational decisions should be based not only on technological enthusiasm but also on research and classroom evidence.

One of the most promising possibilities of artificial intelligence is its capacity to increase the amount of language practice available to learners. Classroom time is limited, and teachers cannot communicate individually with every student for long periods. AI-supported tools can provide additional practice outside lessons. Students can review vocabulary, practice dialogues, read adapted texts, receive feedback, and explore topics that interest them. When this independent practice is connected with classroom learning, it can increase exposure to English.

However, quantity of practice should be accompanied by quality. Repeating incorrect language or relying on unreliable generated information may reinforce mistakes. Teachers should therefore recommend appropriate strategies and encourage students to verify uncertain information. Periodic classroom discussion of independent AI use can help students develop better learning habits.

The growing availability of artificial intelligence also encourages teachers to reconsider homework. Traditional homework based on easily generated answers may become less effective as evidence of individual learning. Instead, homework can emphasize preparation, reflection, observation, personal experience, and follow-up classroom interaction. Students may be asked to prepare ideas that they will later discuss orally, create a draft that will be revised in class, or compare AI-generated information with reliable sources.

Such task design makes learning more authentic and reduces the importance of simply producing a finished answer. It also recognizes that artificial intelligence is now part of the information environment in which students live. Education should prepare learners to function responsibly in that environment rather than assume that technology does not exist.

English language teachers are in a particularly important position because language is central to interaction with generative AI systems. Many AI tools rely heavily on written or spoken instructions, and the ability to formulate precise questions directly influences the usefulness of responses. English proficiency can therefore provide learners with broader access to international information and emerging technologies. At the same time, AI tools can provide additional opportunities for students to improve English. This creates a reciprocal relationship between language competence and digital competence.

The role of the English teacher consequently expands. In addition to teaching grammar, vocabulary, pronunciation, reading, writing, listening, and speaking, teachers increasingly help students navigate digital communication. They teach learners how to ask effective questions, evaluate responses, recognize unreliable information, communicate appropriately, and use technological resources responsibly. These competencies prepare students not only for examinations but also for higher education, employment, international communication, and lifelong learning.

Artificial intelligence may also help teachers reduce certain routine aspects of their workload. Generating basic exercises, adapting texts, preparing preliminary question sets, or organizing vocabulary materials can be accelerated with AI support. Time saved on repetitive preparation may allow teachers to concentrate more on lesson quality, individual student needs, feedback, professional development, and creative teaching.

Nevertheless, AI-generated teaching materials must always be reviewed. A generated exercise may contain incorrect answers, unnatural expressions, inappropriate difficulty, or culturally unsuitable content. The teacher remains responsible for materials used in the classroom. Professional judgment cannot be delegated to an automated system.

This responsibility highlights the importance of viewing artificial intelligence as an assistant rather than an authority. The teacher should control the learning process, and students should maintain ownership of their learning.

When these principles are respected, AI can provide meaningful support without weakening the human dimension of education.

The future English classroom is therefore likely to combine traditional and innovative practices. Students may read printed texts and digital materials, write independently and revise with technological support, communicate with classmates and practice with AI tools, receive teacher feedback and automated feedback, and participate in both physical and digital learning environments. The most effective model will not necessarily be the most technologically intensive one. It will be the model that selects appropriate resources according to educational needs.

For English teachers, adaptability will remain an essential professional quality. Technologies will continue to change, and specific AI platforms that are popular today may eventually be replaced by new systems. Teachers should therefore focus not only on learning how to operate particular tools but also on developing broader principles for evaluating educational technology. They should ask whether a tool supports learning objectives, whether its information is reliable, whether student data is protected, whether it encourages active learning, and whether it is accessible to all learners.

Students should similarly understand that technological competence involves more than knowing how to obtain an answer quickly. True digital competence includes the ability to ask meaningful questions, evaluate information, make informed decisions, create original work, communicate responsibly, and recognize the limitations of technology. English language education can make a significant contribution to developing these abilities.

Conclusion

Artificial intelligence is becoming an increasingly important component of contemporary English language teaching. Its development has created new opportunities for personalized learning, immediate feedback, differentiated instruction, language practice, lesson preparation, assessment, learner autonomy, creativity, and digital literacy. AI-supported tools can assist students in developing speaking, listening, reading, writing, vocabulary, grammar, and pronunciation skills. They can also provide teachers with additional resources for creating learning materials, adapting tasks, analyzing student performance, and organizing instruction more efficiently.

At the same time, the educational value of artificial intelligence depends on the way it is integrated into the learning process. AI should not be regarded as a replacement for teachers, student effort, independent thinking, or human communication. Language learning is a social and cognitive process that requires meaningful interaction, emotional support, creativity, cultural understanding, critical thinking, and professional guidance. These elements remain strongly connected with the human role of the teacher.

The English language teacher therefore continues to occupy a central position in the AI-supported classroom. The teacher defines learning objectives, selects appropriate methods, evaluates generated content, supports individual learners, manages classroom interaction, and ensures that technology is used ethically. Artificial intelligence can perform certain supportive functions, but pedagogical responsibility remains with the teacher.

Responsible AI integration also requires the development of students' AI literacy and digital literacy. Learners need to understand that AI-generated information may contain errors or bias and should therefore be evaluated critically. They should learn to verify information, protect personal data, respect academic integrity, acknowledge technological assistance when appropriate, and maintain responsibility for their own work. The objective is not simply to teach students how to use artificial intelligence but to teach them how to use it intelligently, critically, and ethically.

English language teachers should also avoid excessive dependence on technology. Students need opportunities to think independently, communicate with real people, make mistakes, solve problems, and develop confidence without immediate automated assistance. A balanced approach combines the strengths of artificial intelligence with traditional and communicative teaching practices. Technology should be introduced when it improves learning rather than simply because it is available.

Professional development will play an important role in achieving this balance. Teachers need practical knowledge of AI tools as well as an understanding of their pedagogical, ethical, and social implications. Schools should provide clear policies, appropriate technological infrastructure, and opportunities for teachers to exchange experience. Educational institutions should also consider equality of access so that technological innovation does not disadvantage students who have limited digital resources.

Ultimately, artificial intelligence should be viewed as a powerful educational resource whose effectiveness depends on human decisions. In English language teaching, its greatest potential lies not in replacing teachers but in expanding the opportunities available to teachers and learners. When used purposefully, critically, and responsibly, AI can make language learning more personalized, interactive, accessible, and flexible. It can provide students with additional opportunities to practice English and can help teachers respond more effectively to diverse learning needs.

The future of English language education will therefore be shaped by cooperation between human expertise and technological innovation. Teachers who combine strong pedagogical knowledge with appropriate AI literacy will be able to create learning environments in which technology supports rather than controls education. Students, in turn, will need to become active, responsible, and critical users of artificial intelligence. Such an approach can ensure that technological development contributes not only to improved English proficiency but also to the broader educational goal of preparing learners for effective communication, lifelong learning, and responsible participation in an increasingly digital world.

References

1. UNESCO. (2023). *Guidance for Generative AI in Education and Research*. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
2. UNESCO. (2021). *AI and Education: Guidance for Policy-makers*. Paris: UNESCO.
3. Council of Europe. (2020). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment – Companion Volume*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
4. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). *Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning*. Boston: Center for Curriculum Redesign.
5. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). *Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education*. London: Pearson.
6. Kohnke, L., Moorhouse, B. L., & Zou, D. (2023). ChatGPT for language teaching and learning. *RELC Journal*, 54(2), 537–550.
7. Kasneci, E., Sessler, K., Küchemann, S., Bannert, M., Dementieva, D., Fischer, F., Gasser, U., Groh, G., Günnemann, S., Hüllermeier, E., Krusche, S., Kutyniok, G., Michaeli, T., Nerdel, C., Pfeffer, J., Poquet, O., Sailer, M., Schmidt, A., Seidel, T., Stadler, M., Weller, J., Kuhn, J., & Kasneci, G. (2023). ChatGPT for good? On opportunities and challenges of large language models for education. *Learning and Individual Differences*, 103, 102274.
8. Godwin-Jones, R. (2019). Emerging technologies: Riding the digital wilds—Learner autonomy and informal language learning. *Language Learning & Technology*, 23(1), 8–25.
9. Chapelle, C. A., & Sauro, S. (Eds.). (2017). *The Handbook of Technology and Second Language Teaching and Learning*. Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell.
10. Beatty, K. (2013). *Teaching & Researching: Computer-Assisted Language Learning* (2nd ed.). London: Routledge.
11. Warschauer, M., & Healey, D. (1998). Computers and language learning: An overview. *Language Teaching*, 31(2), 57–71.
12. Hockly, N. (2023). Artificial intelligence in English language teaching: The good, the bad and the ugly. *RELC Journal*, 54(2), 445–451.
13. Moorhouse, B. L., Yeo, M. A., & Wan, Y. (2023). Generative AI tools and assessment: Guidelines of the world's top-ranking universities. *Computers and Education Open*, 5, 100151.
14. European Commission. (2022). *Ethical Guidelines on the Use of Artificial Intelligence (AI) and Data in Teaching and Learning for Educators*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
15. OECD. (2021). *OECD Digital Education Outlook 2021: Pushing the Frontiers with Artificial Intelligence, Blockchain and Robots*. Paris: OECD Publishing.

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ПӘНІНДЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ПЕН ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ МҰМКІНДІКТЕРІ

Өскен Бақдаулет Өсімбекұлы

Түркістан облысы Мақтаарал ауданы

"Ә.Бөкейханов атындағы №36 жалпы білім беретін мектеп" КММ

Дене шынықтыру пәні мұғалімі

Аннотация. Қазіргі білім беру жүйесінде цифрлық технологиялар мен жасанды интеллект құралдарын тиімді пайдалану оқыту сапасын арттырудың маңызды бағыттарының біріне айналып отыр. Бұл үдеріс тек теориялық пәндерді ғана емес, дене шынықтыру сабақтарын да қамтиды. Дене шынықтыру пәнінің басты мақсаты – оқушылардың денсаулығын нығайту, қимыл-қозғалыс дағдыларын қалыптастыру, дене қабілеттерін дамыту және салауатты өмір салтына тұрақты қызығушылық ояту. Осы міндеттерді жүзеге асыруда жасанды интеллект, мобильді қосымшалар, фитнес-трекерлер, смарт-сағаттар, бейнеталдау жүйелері, виртуалды және толықтырылған шындық технологиялары, цифрлық білім беру платформалары сияқты заманауи құралдардың мүмкіндігі мол. Мақалада дене шынықтыру сабағында жасанды интеллект пен цифрлық технологияларды қолданудың педагогикалық мүмкіндіктері, оқушының дене дайындығын бақылау, қозғалыс әрекеттерін талдау, жеке оқу траекториясын қалыптастыру, оқуға деген ынтаны арттыру жолдары қарастырылады. Сонымен қатар мұғалім қызметіндегі жасанды интеллекттің рөлі, цифрлық құралдарды қауіпсіз әрі педагогикалық мақсатқа сай қолданудың маңызы талданады.

Түйін сөздер: дене шынықтыру, жасанды интеллект, цифрлық технология, білім беру, цифрлық құралдар, дене белсенділігі, фитнес-трекер, бейнеталдау, салауатты өмір салты, оқушы, мұғалім.

Қазіргі қоғамдағы цифрлық трансформация адамның өмір сүру, еңбек ету, білім алу және қарым-қатынас жасау тәсілдерін елеулі түрде өзгертуде. Ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы нәтижесінде білім беру саласында да жаңа мүмкіндіктер қалыптасып, дәстүрлі оқыту әдістері цифрлық құралдармен толықтырылуда. Әсіресе жасанды интеллект технологияларының қолжетімді болуы мұғалімнің жұмысын ұйымдастыруға, оқу материалдарын дайындауға, білім алушылардың нәтижелерін талдауға және оқытуды жекелеңдіруге жаңа жағдай туғызды. Осы тұрғыдан алғанда дене шынықтыру пәнін цифрлық технологиялардан

бөлек қарастыру дұрыс емес. Себебі қазіргі оқушы цифрлық ортада өмір сүреді және технологияларды күнделікті тұрмысының табиғи бөлігі ретінде қабылдайды.

Дене шынықтыру – оқушының физикалық дамуына тікелей ықпал ететін, денсаулықты нығайтуға бағытталған маңызды пәндердің бірі. Оның ерекшелігі – білім алушының оқу нәтижесі тек теориялық біліммен емес, қозғалыс белсенділігімен, дене дайындығының деңгейімен, жаттығуларды орындау техникасымен және жеке физикалық мүмкіндіктерімен анықталады. Сондықтан бұл пәнде технологияны қолдану оқушыны компьютер немесе смартфон алдында ұзақ уақыт ұстауды білдірмеуі керек. Керісінше, цифрлық құралдардың негізгі міндеті оқушыны қозғалысқа ынталандыру, оның белсенділігін бақылау, жаттығуды дұрыс орындауына көмектесу және қол жеткізген нәтижесін нақты көрсету болуы қажет.

Жасанды интеллект ұғымы адамның ойлау әрекетіне тән кейбір міндеттерді компьютерлік жүйелердің орындауына мүмкіндік беретін технологиялар жиынтығын білдіреді. Білім беру жағдайында мұндай жүйелер ақпаратты талдау, тапсырма құрастыру, кері байланыс беру, оқу нәтижелеріндегі заңдылықтарды анықтау және оқушының ерекшелігіне сәйкес ұсыныстар жасау үшін пайдаланылуы мүмкін. Ал дене шынықтыру саласында жасанды интеллект қозғалысты тану, жаттығу техникасын бейне арқылы талдау, физикалық көрсеткіштерді салыстыру, жаттығу көлемін жоспарлау сияқты міндеттерде пайдалы бола алады.

Дене шынықтыру пәніндегі цифрлық технологиялардың қарапайым әрі тиімді бағытының бірі – оқушылардың дене белсенділігін тіркеу. Қазіргі смартфондар, смарт-сағаттар және фитнес-білезіктер адамның жасаған қадам санын, қозғалыс уақытын, жүріп өткен қашықтығын, жүрек соғу жиілігін және жаттығу ұзақтығын өлшей алады. Мұндай көрсеткіштерді сабақтың мақсатына сәйкес пайдаланған жағдайда оқушы өзінің дене белсенділігін нақты деректер арқылы бағалай бастайды. Мысалы, мұғалім оқушыларға белгілі бір уақыт ішінде орындалған қозғалыс белсенділігін бақылауды немесе күнделікті қадам санындағы өзгерісті талдауды ұсына алады. Бұл жерде басты мақсат оқушыларды бір-бірімен жарыстыру емес, әр баланың өз көрсеткішіндегі ілгерілеуді байқауына жағдай жасау болып табылады.

Цифрлық өлшеу құралдарының маңызды артықшылығы – нәтижені нақты көрсетуі. Дәстүрлі сабақта оқушы кейде өзінің қаншалықты белсенді болғанын немесе алдыңғы нәтижесімен салыстырғанда қандай өзгеріс бар екенін сезінбеуі мүмкін. Ал цифрлық құрылғы арқылы тіркелген мәліметтер белгілі бір уақыт кезеңіндегі динамиканы көруге мүмкіндік береді. Мәселен, оқушы бір ай бойы жүгіру нәтижесін тіркеп отырса, оның төзімділігі мен қозғалыс қарқынының өзгерісін салыстыруға болады. Осындай нақты деректер оқушының өзіндік бақылау дағдысын қалыптастырады және жеке нәтижесіне жауапкершілікпен қарауына ықпал етеді.

Жасанды интеллект технологияларын қозғалыс әрекетін талдауға пайдалану да дене шынықтыру пәні үшін перспективалы бағыт болып саналады. Жаттығуды дұрыс орындау техникасы қауіпсіздік пен нәтижеліліктің негізгі шарттарының бірі екені белгілі. Мысалы, отырып-тұру, секіру, жүгіру, доп лақтыру немесе басқа қозғалыстарды орындау барысында дененің дұрыс орналаспауы жаттығудың тиімділігін төмендетуі мүмкін. Мұғалім сыныптағы көптеген оқушының қозғалысын бір мезетте толық бақылап үлгермеуі ықтимал. Осындай жағдайда бейнеталдау және қозғалысты тану технологиялары көмекші құрал ретінде қолданылуы мүмкін.

Камера көмегімен түсірілген қозғалысты арнайы бағдарлама арқылы баяулатып қарау, қозғалыстың жеке кезеңдерін салыстыру немесе дене қалпының өзгерісін талдау оқушының өз қатесін көруіне мүмкіндік береді. Жасанды интеллект негізіндегі кейбір жүйелер адамның дене нүктелерін анықтап, аяқ-қолдың орналасуын, буындардың қозғалысын және жалпы қимыл траекториясын талдай алады. Мұндай технологиялар болашақта дене шынықтыру сабақтарында қозғалыс техникасына байланысты жедел кері байланыс берудің тиімді тәсіліне айналуы мүмкін. Дегенмен мұғалім жасанды интеллект берген бағалауды абсолютті дұрыс нәтиже ретінде қабылдамауы керек. Технология мұғалімнің кәсіби бақылауын толықтыратын құрал ретінде ғана қарастырылғаны жөн.

Бейнеталдауды қарапайым деңгейде де ұйымдастыруға болады. Мысалы, оқушы белгілі бір жаттығуды орындаған кезде қысқа бейне түсіріліп, кейін мұғаліммен бірге орындалу техникасы қарастырылады. Оқушы дұрыс орындалған қозғалыс үлгісімен өзінің қозғалысын салыстырады. Мұндай әдіс рефлексия дағдысын қалыптастырып, «Мен жаттығуды қалай орындадым?», «Қандай қателік жібердім?», «Нені жақсартуым керек?» деген сұрақтарға нақты жауап іздеуге үйретеді. Осылайша цифрлық технология тек бақылау құралы емес, оқушының өзіндік талдау жасауына ықпал ететін педагогикалық ресурсқа айналады.

Дене шынықтыру сабақтарында жасанды интеллектіні пайдаланудың тағы бір мүмкіндігі – оқытуды жекелендіру. Бір сыныптағы оқушылардың дене дайындығы бірдей болмайды. Олардың бойы, салмағы, қозғалыс тәжірибесі, төзімділігі, икемділігі, жылдамдығы мен күш көрсеткіштері ерекшеленеді. Сондықтан барлық оқушыға бірдей көлемде және бірдей қарқында жаттығу беру әрдайым тиімді бола бермейді. Цифрлық технологиялар оқушының бұрынғы нәтижелері мен ағымдағы көрсеткіштерін жүйелеуге көмектесіп, мұғалімге тапсырмаларды саралауға қажетті ақпарат бере алады.

Мысалы, мұғалім белгілі бір жаттығудың бірнеше деңгейін дайындай алады. Бір оқушы базалық нұсқаны орындаса, дене дайындығы жоғары оқушы күрделірек нұсқаға көшеді. Ал қосымша қолдауды қажет ететін оқушыға жеңілдетілген тапсырма беріледі. Жасанды интеллект мұғалімге осындай деңгейлік тапсырмалардың нұсқаларын әзірлеуге, сабақ жоспарын құруға немесе белгілі бір дене қасиетін дамытуға бағытталған жаттығуларды жүйелеуге көмектесе алады. Алайда нақты тапсырманы таңдау кезінде мұғалім оқушының жас ерекшелігін, денсаулық жағдайын, қауіпсіздік талаптарын және нақты сабақ жағдайын өзі ескеруі тиіс.

Жасанды интеллект мұғалімнің сабаққа дайындалу жұмысында да тиімді көмекші бола алады. Дене шынықтыру мұғалімі сабақ жоспарын дайындаумен қатар оқу мақсаттарын анықтайды, жаттығуларды іріктейді, бағалау өлшемдерін әзірлейді, қауіпсіздік талаптарын қарастырады және оқушылардың жас ерекшелігіне сәйкес тапсырмалар дайындайды. Осы жұмыстардың кейбір бөлігін жасанды интеллект көмегімен жылдамдатуға болады. Мысалы, мұғалім белгілі бір сыныпқа арналған эстафеталық ойындардың идеяларын, қыздыру жаттығуларының нұсқаларын, рефлексия сұрақтарын немесе теориялық тапсырмаларды құрастыру үшін жасанды интеллект жүйелерін пайдалана алады.

Бұл жерде педагогтің цифрлық сауаттылығы ерекше маңызға ие. Жасанды интеллект ұсынған кез келген материалды дайын күйінде сабаққа енгізу дұрыс емес. Мұғалім алынған ақпаратты тексеріп, оны оқу бағдарламасына, сабақтың мақсатына, оқушылардың жасына және қауіпсіздік талаптарына бейімдеуі қажет. Себебі жасанды интеллект кей жағдайда қате, орынсыз немесе нақты жағдайға сәйкес келмейтін ұсыныс беруі мүмкін. Сондықтан технология шешім қабылдайтын негізгі субъект емес, мұғалімнің кәсіби қызметін қолдайтын құрал болуы тиіс.

Дене шынықтыру сабақтарында цифрлық технологияны қолданудың тиімділігі оқушылардың мотивациясымен де байланысты. Қазіргі балалардың көпшілігі смартфон, мобильді қосымша, бейне және интерактивті цифрлық ортаға үйренген. Осы қызығушылықты дене белсенділігіне бағыттау мұғалім үшін маңызды мүмкіндік болып табылады. Мысалы, сабақта орындалған жаттығулар нәтижесін цифрлық кестеге енгізу, жеке жетістіктер динамикасын бақылау, интерактивті тапсырмалар немесе қозғалысқа негізделген цифрлық ойындарды қолдану оқушылардың сабаққа қызығушылығын арттыра алады.

Геймификация элементтері де дене шынықтыру пәнінде тиімді пайдаланылуы мүмкін. Геймификация – оқу әрекетіне ойынға тән ұпай, деңгей, жетістік, марапат, миссия сияқты элементтерді енгізу. Дене шынықтыру сабағында оны оқушылардың қозғалыс белсенділігін ынталандыратын құрал ретінде ұйымдастыруға болады. Мәселен, белгілі бір жаттығулар кешенін орындағаны, жеке нәтижесін жақсартқаны немесе командалық тапсырмаға белсенді қатысқаны үшін цифрлық жетістік белгілерін беру мүмкін. Мұндай жағдайда бағалау тек «кім жылдам?» немесе «кім күшті?» қағидасына құрылмай, оқушының еңбегі, белсенділігі және жеке прогресі де ескеріледі.

Цифрлық технологияны қолдану оқушылардың теориялық білімін дамытуға да жағдай жасайды. Дене шынықтыру тек қозғалысты орындаудан тұрмайды. Оқушы денсаулықты сақтау, дұрыс тамақтану, жеке гигиена, қауіпсіздік, дене жүктемесі, жаттығудан кейін қалпына келу, спорт түрлерінің ережелері туралы да білім алуы қажет. Мұғалім осы бағыттағы материалдарды қысқа бейнеролик, инфографика, интерактивті тест, QR-код арқылы ұсынылған тапсырма немесе цифрлық викторина түрінде бере алады. Нәтижесінде теориялық материал қозғалыс әрекетімен өзара байланыста меңгеріледі.

Сонымен қатар цифрлық құралдар сабақ барысында жедел кері байланыс ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Мысалы, сабақ соңында оқушылар қысқа электрондық сауалнама арқылы өздерінің сабақтағы белсенділігін, қиындықтарын немесе көңіл күйін белгілей алады. Мұғалім алынған жауаптарды келесі сабақтарды жоспарлау барысында пайдаланады. Егер оқушылардың көпшілігі белгілі бір қозғалысты орындауда қиналғанын көрсетсе, келесі сабақта сол дағдыға қосымша уақыт бөлуге болады. Осы тұрғыдан цифрлық технология мұғалім мен оқушы арасындағы кері байланысты нақты деректер негізінде ұйымдастыруға ықпал етеді.

Дене шынықтыру сабағына технологияны енгізуде негізгі қағида – цифрлық құрал қозғалысты алмастырмауы тиіс. Сабақтың негізгі бөлігі оқушының белсенді қимыл-қозғалысына арналуы қажет. Смартфон, планшет немесе компьютер сабақ уақытын азайтатын кедергіге айналса, технологияны қолданудың педагогикалық мәні төмендейді. Сондықтан цифрлық құрал қысқа нұсқаулық көрсету, нәтижені тіркеу, қозғалысты талдау немесе кері байланыс алу сияқты нақты міндеттер үшін ғана пайдаланылғаны дұрыс. Осындай мақсатты қолдану жағдайында технология дене шынықтыру сабағының мазмұнын байытып, оқушының жеке нәтижесін жақсартуға көмектеседі.

Цифрлық технологияларды дене шынықтыру сабағында пайдаланудың тағы бір маңызды бағыты – оқушының жеке жетістіктерін жүйелі түрде бақылау. Дәстүрлі бағалау барысында мұғалім белгілі бір нормативтердің орындалу нәтижесін тіркеп, соның негізінде қорытынды жасайды. Ал цифрлық технологиялар нәтижелерді ұзақ уақыт аралығында жинақтап, оқушының даму динамикасын көруге мүмкіндік береді. Мысалы, жүгіру уақыты, секіру нәтижесі, белгілі бір уақыт ішінде орындалған жаттығулар саны, икемділік көрсеткіші немесе қозғалыс белсенділігінің ұзақтығы электрондық форматта тіркелсе, мұғалім әр оқушының жеке ілгерілеуін анық көре алады. Бұл бағалау үдерісінің объективтілігін арттыруға көмектеседі.

Дене шынықтыру пәнінде оқушыларды тек белгіленген нормативпен салыстыру кей жағдайда олардың оқу мотивациясына кері әсер етуі мүмкін. Себебі барлық баланың физикалық мүмкіндігі бірдей емес. Бір оқушы белгілі бір жаттығуды алғаш орындаған кезден-ақ жоғары нәтиже көрсетуі мүмкін, ал екінші оқушы ұзақ уақыт жаттыққанымен, сол көрсеткішке жете алмауы ықтимал. Алайда екінші оқушының бастапқы және қазіргі нәтижесін салыстырғанда айтарлықтай ілгерілеу байқалуы мүмкін. Цифрлық деректер осындай жеке прогресті көрсетуге мүмкіндік береді. Мұғалім оқушының тек абсолюттік нәтижесін емес, оның өз көрсеткішін қаншалықты жақсартқанын да назарға ала алады. Бұл оқушылар арасында салауатты бәсекелестікті қалыптастырып, әр баланың өзіндік даму мақсатын анықтауына ықпал етеді.

Электрондық портфолио жүргізу де осы бағыттағы тиімді тәсілдердің бірі бола алады. Оқушының белгілі бір кезеңдегі дене дайындығының нәтижелері, спорттық жарыстарға қатысуы, меңгерген қозғалыс дағдылары және жеке жетістіктері цифрлық портфолиоға жинақталады. Портфолио тек бағалау үшін емес, оқушының өзіндік талдау жүргізуіне де қажет. Мысалы, оқу жылының басындағы көрсеткіш пен оқу жылының соңындағы нәтижені салыстыру арқылы білім алушы өзінің қандай бағытта дамығанын көре алады. Бұл дене шынықтыруға саналы көзқарастың қалыптасуына әсер етеді.

Цифрлық технологиялардың көмегімен сабақтағы командалық жұмыстарды да жаңаша ұйымдастыруға болады. Дене шынықтыру сабағы оқушының тек физикалық қабілеттерін емес, қарым-қатынас, ынтымақтастық, көшбасшылық және жауапкершілік дағдыларын дамытуға бағытталады. Мұғалім командалық тапсырмаларды орындау нәтижелерін электрондық кестелерге енгізіп, топтың ортақ прогресін көрсете алады. Сонымен бірге оқушыларға белгілі бір спорттық тапсырманы орындаудың тиімді жолын бірлесіп жоспарлау ұсынылуы мүмкін. Мұндай жұмыстарда технология оқушыларды қозғалыстан алшақтатпай, керісінше командалық әрекетті ұйымдастыру құралы ретінде қызмет етеді.

Дене шынықтыру сабақтарында QR-кодтарды пайдалану да қарапайым әрі қолжетімді цифрлық шешім болып саналады. Мұғалім спорт залындағы немесе алаңдағы бірнеше бекетке QR-код орналастырып, әр кодқа жаттығудың орындалу тәртібі, қысқаша бейненұсқаулық немесе тапсырма сипаттамасын байланыстыра алады. Оқушылар топпен немесе жұппен бекеттерді кезекпен аралап, берілген тапсырмаларды орындайды. Мұндай әдіс айналмалы жаттығуларды ұйымдастыруда тиімді. Мұғалім әр бекетте тапсырманы қайта-қайта түсіндіруге уақыт жұмсамай, оқушылардың қауіпсіздігі мен жаттығуды орындау сапасына көбірек назар аудара алады.

Мысалы, бірінші бекетте секіртпемен орындалатын жаттығулар, екінші бекетте доппен жұмыс, үшінші бекетте тепе-теңдікті дамыту тапсырмасы, төртінші бекетте күш жаттығулары берілуі мүмкін. Әр бекеттегі QR-код оқушыға жаттығуды орындаудың дұрыс үлгісін көрсетеді. Бұл әдістің тағы бір артықшылығы – оқушы тапсырманы өз қарқынымен түсініп, қажет болған жағдайда нұсқаулықты қайта қарай алады. Дегенмен смартфонды қолдану сабақтың негізгі мақсатына айналмауы тиіс. Құрылғы ақпаратты алу үшін қысқа уақыт пайдаланылып, одан кейін оқушы қозғалыс әрекетіне көшуі қажет.

Виртуалды шындық және толықтырылған шындық технологиялары да дене шынықтыру саласына біртіндеп еніп келеді. Виртуалды шындық арнайы құрылғы арқылы пайдаланушыны цифрлық ортаға енгізсе, толықтырылған шындық нақты ортаға цифрлық ақпаратты қосып көрсетеді. Білім беру саласында бұл технологиялар күрделі қозғалыстарды түсіндіру, спорттық жағдайларды модельдеу немесе белгілі бір спорт түрінің тактикалық ерекшеліктерін көрсету үшін пайдаланылуы мүмкін. Мысалы, оқушы виртуалды ортада спорт алаңының құрылымын зерттеп, ойыншылардың орналасуын немесе белгілі бір тактикалық әрекетті көрнекі түрде түсіне алады.

Сонымен бірге виртуалды технологияларды дене шынықтыру сабағына енгізгенде олардың жас ерекшелігіне сәйкестігі, қолдану ұзақтығы, құрылғылардың қауіпсіздігі мен санитарлық талаптар міндетті түрде ескерілуі тиіс. Виртуалды орта нақты дене белсенділігінің орнын алмастырмауы керек. Оның педагогикалық құндылығы нақты қозғалыс әрекетін түсіндіруге немесе оқушыға тәжірибеде бірден көрсету қиын болатын жағдайларды модельдеуге байланысты болуы қажет.

Жасанды интеллектің дене шынықтыру пәнінде қолданудың қызықты бағыттарының бірі – оқу материалдарын оқушының ерекшелігіне сәйкес дайындау. Мұғалім жасанды интеллект көмегімен бір тақырып бойынша күрделілігі әртүрлі теориялық тапсырмалар, сұрақтар, тесттер немесе қысқаша түсіндірмелер құрастыра алады. Мәселен, төменгі сынып оқушысына дұрыс дене қалпы немесе қауіпсіз қозғалыс туралы қарапайым сұрақтар әзірленсе, жоғары сынып оқушыларына жүрек-қан тамыр жүйесі мен дене жүктемесінің байланысын түсіндіретін тапсырмалар ұсынылуы мүмкін. Осылайша бір технология әртүрлі жастағы оқушыларға бейімделген материал дайындауға көмектеседі.

Жасанды интеллект мұғалімге сабақтың шығармашылық бөлігін ұйымдастыруда да қолдау көрсете алады. Мысалы, белгілі бір құрал-жабдықтар ғана бар жағдайда қандай эстафета өткізуге болатынын, шағын спорт залында қандай қозғалыс ойындарын ұйымдастыру тиімді екенін немесе оқушылардың белгілі бір дене қасиетін дамыту үшін қандай жаттығуларды біріктіруге болатынын сұрауға болады. Мұғалім алынған идеяларды саралап, нақты жағдайға бейімдейді. Нәтижесінде педагогтің сабақ дайындауға кететін уақыты үнемделіп, жаңа әдістерді іздестіру мүмкіндігі артады.

Сонымен қатар жасанды интеллект көмегімен мұғалім оқушыларға арналған рефлексия сұрақтарын әзірлей алады. Мысалы, «Бүгінгі сабақта қай жаттығу саған қиын болды?», «Қандай қозғалысты бұрынғыдан жақсы орындадың?», «Командалық тапсырма барысында топқа қандай үлес қостың?», «Келесі сабақта қандай нәтиженді жақсартқың келеді?» сияқты сұрақтар оқушының өз әрекетін бағалауына мүмкіндік береді. Мұндай рефлексия дене шынықтыру сабағын тек физикалық әрекеттер жиынтығы ретінде емес, оқушы өзінің даму үдерісін түсінетін оқу ортасы ретінде қалыптастыруға көмектеседі.

Жасанды интеллектің пайдалану кезінде мұғалімнің сұранысты дұрыс құра білуі де маңызды. Жүйеге «жаттығу бер» деген жалпы сұраныстың орнына оқушылардың жасын, сабақ мақсатын, сабақ ұзақтығын, қолда бар құралдарды және күтілетін нәтижені нақты көрсету тиімді. Мысалы, 7-сынып оқушыларының ептілігі мен жылдамдығын дамытуға бағытталған, спорт залында орындалатын және арнайы күрделі жабдықты қажет етпейтін қозғалыс ойындарының нұсқаларын сұрауға болады. Сұраныс неғұрлым нақты болса, алынған жауапты педагогикалық мақсатқа бейімдеу соғұрлым жеңіл болады.

Дегенмен жасанды интеллект арқылы дайындалған жаттығулардың қауіпсіздігі міндетті түрде мұғалім тарапынан тексерілуі қажет. Дене шынықтыру сабағының басқа пәндерден маңызды айырмашылығы – қате тапсырма немесе шамадан тыс дене жүктемесі оқушының физикалық қауіпсіздігіне әсер етуі мүмкін. Сондықтан жасанды интеллект оқушыға түсетін жүктеменің көлемін өз бетінше анықтайтын негізгі құрал ретінде қолданылмауы тиіс. Мұғалім әр баланың дене дайындығын, медициналық топқа қатыстылығын, сабақ кезіндегі жағдайын және жаттығу техникасын ескеріп, соңғы шешімді өзі қабылдайды.

Цифрлық технологияларды қолдануда дербес мәліметтерді қорғау мәселесі де назардан тыс қалмауы қажет. Смарт-сағат, фитнес-трекер немесе мобильді қосымша арқылы жиналған ақпарат оқушының жеке деректеріне қатысты болуы мүмкін. Әсіресе жүрек соғу жиілігі, дене көрсеткіштері немесе денсаулыққа байланысты ақпаратты ашық ортада жариялауға болмайды. Оқушылардың нәтижесін бүкіл сынып алдында рейтинг түрінде көрсету де әрқашан педагогикалық тұрғыдан дұрыс шешім емес. Мұндай әрекет физикалық дайындығы төмен оқушының өзін ыңғайсыз сезінуіне немесе қатарластарымен орынсыз салыстыруға әкелуі мүмкін.

Сондықтан мұғалім цифрлық бағалау кезінде жеке нәтижені құпия сақтауға және оқушының прогресін өзінің бұрынғы көрсеткішімен салыстыруға басымдық бергені жөн. Егер командалық рейтинг қолданылса, онда оның мақсаты ынтымақтастықты арттыру болуы керек. Цифрлық технология баланың намысына тиетін немесе психологиялық қысым туғызатын құралға айналмауы тиіс. Педагогикалық этика цифрлық ортада да сақталуы қажет.

Дене шынықтыру пәніндегі цифрландыру мұғалімнің рөлін төмендетпейді. Керісінше, жаңа технологияларды тиімді пайдалану үшін педагогтің кәсіби құзыреттілігіне қойылатын талаптарды арттырады. Мұғалім енді жаттығу техникасын үйретуші маман болумен қатар, цифрлық ақпаратты дұрыс таңдайтын, деректерді талдайтын, технологияның педагогикалық тиімділігін бағалайтын және оқушыларға цифрлық қауіпсіздік талаптарын түсіндіретін маман болуы қажет. Сондықтан дене шынықтыру мұғалімдерінің цифрлық құзыреттілігін дамыту білім беру сапасын арттырудың маңызды шарты болып табылады.

Мұғалімнің цифрлық құзыреттілігі міндетті түрде күрделі бағдарламалау дағдыларын меңгеру дегенді білдірмейді. Ең алдымен педагог сабақ мақсатына сәйкес келетін цифрлық құралды таңдай білуі керек. Қарапайым бейнежазба, секундомер, электрондық кесте немесе QR-код кейде күрделі жасанды интеллект жүйесінен әлдеқайда тиімді болуы мүмкін. Технологияның заманауилығы емес, оның сабақ мақсатына қаншалықты қызмет ететіні негізгі өлшем болуы қажет.

Осы орайда цифрлық құралдарды кезең-кезеңімен енгізу тиімді. Алғашқы кезеңде мұғалім сабақ нәтижелерін электрондық түрде тіркеу, бейненұсқаулық пайдалану, QR-код арқылы тапсырма беру сияқты қарапайым тәсілдерді қолдана алады. Кейін оқушылардың нәтижелерін талдау, қозғалыс техникасын цифрлық бейнеталдау, интерактивті платформалар мен жасанды интеллект құралдарын қолдану бағыттарына көшуге болады. Бұл мұғалімге де, оқушыға да технологияға біртіндеп бейімделуге мүмкіндік береді.

Цифрлық технологиялардың маңызды мүмкіндіктерінің бірі – сабақтан тыс дене белсенділігін қолдау. Оқушының қозғалысы тек мектептегі дене шынықтыру сабағымен шектелмеуі тиіс. Салауатты өмір салты күнделікті қозғалыс әдеттері арқылы қалыптасады. Мұғалім оқушыларға үй жағдайында орындауға болатын қарапайым қозғалыс тапсырмаларын ұсынып, олардың орындалуын цифрлық күнделік арқылы бақылауды ұйымдастыра алады. Мысалы, оқушы бір апта бойы өзінің күнделікті белсенділік уақытын белгілеп, аптаның соңында қай күні белсенділігі жоғары немесе төмен болғанын анықтайды.

Мұндай тапсырмалардың мақсаты оқушыны үздіксіз бақылау емес, өзіндік бақылауға үйрету болуы тиіс. Бала біртіндеп өзінің күн тәртібіндегі қозғалыстың орнын түсініп, дене белсенділігіне саналы түрде көңіл бөле бастайды. Егер цифрлық құрылғы күн ішінде қозғалыстың аз болғанын көрсетсе, оқушы серуендеу, жеңіл жаттығу жасау немесе белсенді ойын ойнау қажеттігін өзі түсінуге дағдыланады. Осылайша технология салауатты мінез-құлықты қалыптастыру құралына айналады.

Мобильді қосымшалардың мүмкіндіктерін де осы бағытта пайдалануға болады. Қазіргі цифрлық ортада жаттығу жасауға, жүгіруді бақылауға, қозғалыс белсенділігін тіркеуге және жаттығу техникасын түсіндіруге арналған көптеген қосымшалар бар. Алайда мұғалім кез келген қосымшаны оқушыларға ұсынбас бұрын оның мазмұнын, жас ерекшелігіне сәйкестігін, жарнамалардың болуын, дербес деректерді жинау тәртібін және қауіпсіздік талаптарын тексеруі қажет. Әсіресе кәмелетке толмаған оқушылардың жеке аккаунт ашуын немесе жеке ақпарат енгізуін талап ететін сервистерді қолдануда сақтық қажет.

Цифрлық технология инклюзивті дене шынықтыруды ұйымдастыруда да қосымша мүмкіндік бере алады. Оқушылардың физикалық мүмкіндіктері мен білім алу қажеттіліктері әртүрлі болғандықтан, тапсырмаларды бейімдеу маңызды. Бейненұсқаулықтар қозғалысты бірнеше рет қарап үйренуге, жаттығуды баяу қарқында көрсетуге және оның жеке элементтерін түсіндіруге мүмкіндік береді. Жасанды интеллект мұғалімге белгілі бір тапсырманың жеңілдетілген баламаларын іздеуге көмектесе алады. Бірақ мұндай ұсыныстарды қолдану кезінде педагог тиісті мамандардың ұсынымдары мен нақты оқушының мүмкіндігін басшылыққа алуы тиіс.

Цифрлық ресурстарды пайдалану арқылы оқушылардың спортқа деген танымдық қызығушылығын да кеңейтуге болады. Мысалы, белгілі спорт түрінің тарихы, ережелері, әлемдік және ұлттық спорт жетістіктері туралы қысқаша цифрлық материалдарды сабақ мазмұнына енгізу оқушының дүниетанымын кеңейтеді. Спорттық ойынның ережесін бейне арқылы көрсетіп, кейін оны тәжірибеде орындау ақпаратты қабылдауды

жеңілдетеді. Әсіресе күрделі тактикалық қозғалыстарды сызба, анимация немесе қысқа бейне арқылы көрсету оқушылар үшін түсінікті болуы мүмкін.

Дене шынықтыру сабағында цифрлық технологияларды қолдану пәнаралық байланысты да күшейте алады. Мысалы, математикамен байланысты тапсырмаларда оқушылар жүгіру уақытын, қашықтықты және орташа жылдамдықты есептейді. Биология пәнімен байланысты тапсырмаларда дене жүктемесіне дейінгі және кейінгі жүрек соғу жиілігін салыстырып, ағзаның физикалық белсенділікке реакциясын талқылай алады. Информатикамен байланыста алынған нәтижелерді электрондық кестеге енгізіп, қарапайым диаграмма құруға болады. Осылайша дене шынықтыру сабағы оқушының басқа пәндерден алған білімін практикалық жағдайда қолдануына мүмкіндік береді.

Мысалы, оқушының қысқа қашықтыққа жүгіру нәтижелері бірнеше сабақ бойы тіркелсе, осы мәліметтерден қарапайым диаграмма құруға болады. Диаграмма оқушының көрсеткіші қалай өзгергенін көрнекі көрсетеді. Мұндай жұмыс оқушыға деректерді түсіну дағдысын қалыптастырумен қатар, тұрақты жаттығудың нәтижеге әсерін түсінуге көмектеседі. Бұл цифрлық сауаттылық пен дене мәдениетінің өзара байланысын көрсететін қарапайым, бірақ тиімді мысал болып табылады.

Жасанды интеллект пен цифрлық технологияларды дене шынықтыру сабағында тиімді пайдалану үшін мектептің материалдық-техникалық мүмкіндігі де ескерілуі қажет. Барлық білім беру ұйымында смарт-сағаттар, арнайы сенсорлар немесе виртуалды шындық құрылғылары бола бермейді. Сондықтан цифрлық дене шынықтыруды тек қымбат құрылғылармен байланыстыру дұрыс емес. Қарапайым смартфон камерасы, проектор, компьютер, электрондық кесте және қолжетімді цифрлық платформалардың өзі педагогикалық мақсат дұрыс қойылған жағдайда жеткілікті нәтиже бере алады.

Мұғалім үшін ең маңыздысы – технологияның көптігі емес, әдістемелік тұрғыдан дұрыс қолданылуы. Егер цифрлық құрал оқушыға өз қозғалысын жақсы түсінуге, нәтижесін бақылауға, белсенді болуға және денсаулығына жауапкершілікпен қарауға көмектессе, онда ол сабақтың сапасын арттырады. Ал технология тек сыртқы қызықтылық үшін қолданылып, оқушылардың қозғалыс уақытын қысқартса, оның тиімділігі төмен болады. Сондықтан әрбір цифрлық құралды енгізер алдында мұғалім «Бұл технология сабақ мақсатына қалай көмектеседі?», «Оқушының қозғалыс белсенділігіне қандай әсер етеді?», «Оны қолдану қауіпсіз бе?» деген сұрақтарға жауап беруі қажет.

Жасанды интеллект пен цифрлық технологияларды дене шынықтыру пәніне енгізудің нәтижелілігі педагогикалық мақсаттың дұрыс қойылуына тікелей байланысты. Технологияны қолдану өз алдына сабақтың мақсаты болмауы керек. Оның міндеті – мұғалімнің жұмысын жеңілдету, оқушының қозғалыс әрекетін сапалы ұйымдастыру, жеке жетістіктерін бақылау және дене белсенділігіне қызығушылығын арттыру. Сондықтан мұғалім кез келген жаңа цифрлық құралды пайдаланбас бұрын оның нақты қандай педагогикалық мәселені шешетінін анықтап алғаны жөн. Мысалы, бейнеталдау қозғалыс техникасын жетілдіруге, фитнес-трекер белсенділікті бақылауға, электрондық кесте нәтижелердің динамикасын анықтауға, ал жасанды интеллект сабаққа арналған тапсырмаларды әзірлеуге көмектеседі.

Дене шынықтыру сабағында цифрлық технологияны қолданудың маңызды шарттарының бірі – оқушылардың жас ерекшелігін ескеру. Бастауыш сынып оқушылары үшін технология барынша қарапайым және көрнекі болуы қажет. Бұл жаста қысқа анимациялар, қозғалысты көрсететін бейнематериалдар, интерактивті ойындар және қарапайым цифрлық тапсырмалар тиімді. Оқушы экран алдында ұзақ отырмауы керек, керісінше цифрлық ақпарат оны белгілі бір қозғалысты орындауға бағыттауы тиіс. Мысалы, экраннан көрсетілген қозғалысты қайталау, QR-код арқылы тапсырманы анықтап, оны топпен орындау немесе қозғалыс ойынының ережесін қысқа бейне арқылы көру сияқты тәсілдерді пайдалануға болады.

Орта және жоғары сынып оқушыларымен жұмыс барысында цифрлық технологияларды күрделірек деңгейде қолдануға мүмкіндік бар. Бұл кезеңде білім алушылар өздерінің дене дайындығы туралы мәліметтерді талдап, белгілі бір уақыттағы нәтижелерін салыстырып, жеке мақсат қоя алады. Мысалы, оқушы жүгіру нәтижелерін бірнеше апта бойы тіркеп, өзгеріс динамикасын анықтайды. Осы мәліметтер негізінде «Нәтижем неге жақсарды?», «Қандай жаттығулар тиімді болды?», «Нені өзгерту қажет?» деген сұрақтарға жауап іздейді. Бұл тәсіл оқушының зерттеушілік қабілетін дамытып, дене шынықтыруды саналы әрекет ретінде қабылдауына ықпал етеді.

Дене шынықтыру сабақтарында жасанды интеллектті қолданудың маңызды артықшылықтарының бірі – жедел кері байланыс мүмкіндігі. Дәстүрлі сабақта мұғалім оқушылардың қозғалысын бақылап, ауызша түзету береді. Бұл әдіс өзінің маңызын жоғалтпайды. Алайда сыныптағы оқушы саны көп болған жағдайда әр баланың қозғалысын бірнеше рет бақылау қиын болуы мүмкін. Бейнеталдау технологиялары осы мәселені ішінара шешуге көмектеседі. Оқушы жаттығуды орындап болған соң өзінің қозғалысын бейнеден көріп, мұғалімнің түсіндірмесі арқылы қатесін анықтай алады. Нәтижесінде кері байланыс нақты және көрнекі сипат алады.

Оқушының өзін-өзі бағалауын дамытуда да цифрлық технологиялардың әлеуеті жоғары. Дене шынықтыру сабағында білім алушы өз нәтижесін мұғалім бағалағанға дейін белгілі критерийлер бойынша өзі талдай алады. Мысалы, жаттығуды орындау техникасына қатысты үш немесе төрт негізгі критерий беріледі. Оқушы бейнежазбасын қарап, олардың қаншалықты орындалғанын белгілейді. Одан кейін мұғалімнің бағалауымен салыстырады. Бұл үдеріс оқушыны өз әрекетіне сын тұрғысынан қарауға және қателікті қалыпты оқу үдерісінің бір бөлігі ретінде қабылдауға үйретеді.

Цифрлық технологиялардың көмегімен ата-анамен байланысты да тиімді ұйымдастыруға болады. Дене шынықтыру пәнінің міндеттерінің бірі – мектеп пен отбасы арасында салауатты өмір салтын қалыптастыруға бағытталған өзара әрекет орнату. Мұғалім ата-аналарға баланың жеке медициналық деректерін жарияламай, дене белсенділігінің маңызы, үй жағдайындағы қауіпсіз жаттығулар, белсенді демалыс және қозғалыс тәртібі жөнінде цифрлық ақпараттық материалдар ұсына алады. Бұл мектепте қалыптасқан пайдалы дағдылардың отбасылық ортада жалғасуына ықпал етеді.

Дене шынықтыру пәніндегі цифрландырудың тағы бір маңызды бағыты – спорттық іс-шараларды ұйымдастыру. Мектепшілік жарыстарда командаларды тіркеу, жарыс кестесін дайындау, нәтижелерді есептеу, қорытынды хаттамаларды рәсімдеу және статистикалық ақпаратты жинақтау үшін цифрлық құралдарды пайдалануға болады. Жасанды интеллект мұғалімге жарыстың сценарийін әзірлеу, жас ерекшелігіне сәйкес эстафеталардың идеяларын жинақтау немесе марапаттау номинацияларының нұсқаларын дайындау кезінде көмектеседі. Бұл мұғалімнің ұйымдастырушылық жұмысына жұмсалатын уақытты азайтып, іс-шараның мазмұнына көбірек көңіл бөлуіне мүмкіндік береді.

Сонымен қатар спорттық жарыстардың нәтижелерін цифрлық форматта сақтау мектептегі спорттық жетістіктердің тарихын қалыптастыруға көмектеседі. Бірнеше оқу жылы бойынша жиналған ақпарат арқылы қандай спорт түрлеріне оқушылардың қызығушылығы жоғары екендігін, қандай бағыттарда нәтижелер жақсарғанын немесе қандай үйірмелерге сұраныс бар екенін анықтауға болады. Мұндай мәліметтер мектептің дене шынықтыру және спорт бағытындағы жұмыстарын жоспарлау кезінде пайдалы.

Жасанды интеллект мұғалімнің кәсіби дамуына да ықпал ете алады. Педагог белгілі бір спорт түрін оқытудың әдістемесі, сабақ құрылымы, бағалау тәсілдері немесе заманауи педагогикалық технологиялар жөнінде ақпарат іздеу кезінде жасанды интеллектті бастапқы көмекші құрал ретінде пайдалана алады. Сонымен бірге әдістемелік отырысқа арналған идеяларды жүйелеу, тәжірибе алмасуға арналған сұрақтар құрастыру, сабақтан кейінгі рефлексияны ұйымдастыру сияқты міндеттерде де оның мүмкіндігі бар. Дегенмен кәсіби және ғылыми ақпараттың сенімділігі міндетті түрде тексеріліп, ресми және ғылыми дереккөздермен салыстырылуы тиіс.

Жасанды интеллектті пайдаланатын мұғалім ақпаратты сыни тұрғыдан бағалай білуі қажет. Жүйе берген жауап сауатты және сенімді көрінгенімен, оның ішінде ғылыми негізі жеткіліксіз немесе қате ақпарат болуы ықтимал. Әсіресе денсаулық, дене жүктемесі, жарақаттың алдын алу және медициналық мәселелерге қатысты ұсыныстарды тек жасанды интеллект жауабына сүйеніп қолдануға болмайды. Мұндай жағдайда қолданыстағы нормативтік құжаттар, ғылыми әдебиеттер және тиісті мамандардың ұсынымдары басшылыққа алынуы керек.

Дене шынықтыру сабағында жасанды интеллектті жауапты қолдану оқушылардың да жасанды интеллект сауаттылығын дамытуға мүмкіндік береді. Жоғары сынып оқушыларына жасанды интеллекттен алынған ақпараттың әрдайым дұрыс бола бермейтіні түсіндірілуі қажет. Мысалы, оқушылар жасанды интеллекттен белгілі бір жаттығудың пайдасы туралы ақпарат алып, кейін оны мұғалім ұсынған сенімді материалмен салыстыра алады. Нәтижесінде оқушы технологияны тек дайын жауап беретін құрал ретінде емес, ақпаратты тексеруді қажет ететін көмекші ресурс ретінде қабылдайды.

Бұл мәселе қазіргі білім беру үшін аса маңызды. Себебі болашақта оқушы қандай мамандықты тандаса да, жасанды интеллект құралдарымен жұмыс істеу ықтималдығы жоғары. Сондықтан мектептің міндеті оқушыға технологияны пайдалануды ғана емес, оны жауапкершілікпен, қауіпсіз және сыни тұрғыдан қолдануды үйрету болып табылады. Дене шынықтыру сабағы да осы цифрлық мәдениетті қалыптастыруға өзіндік үлес қоса алады.

Дене шынықтыруда цифрлық технологияларды пайдаланудың белгілі бір қиындықтары да кездеседі. Бірінші мәселе – мектептердің техникалық мүмкіндіктерінің әркелкі болуы. Кейбір мектептерде тұрақты интернет, қажетті құрылғылар немесе заманауи спорттық жабдықтар жеткіліксіз болуы мүмкін. Бұл жағдайда мұғалім қолжетімді ресурстарды тиімді пайдалануға бағытталуы қажет. Мысалы, әр оқушыға жеке құрылғы қажет емес. Бір смартфон немесе планшет арқылы топтық бейнеталдау ұйымдастыруға, мұғалімнің компьютері арқылы нәтижелерді тіркеуге немесе алдын ала жүктелген бейнематериалдарды пайдалануға болады.

Екінші мәселе – мұғалімдердің цифрлық технологияларды меңгеру деңгейінің әртүрлілігі. Кейбір педагогтер жаңа платформалар мен жасанды интеллект құралдарын еркін пайдаланса, басқалары үшін олар күрделі көрінуі мүмкін. Сондықтан дене шынықтыру мұғалімдеріне арналған практикалық цифрлық сауаттылық курстары, семинарлар, шеберлік сабақтары және тәжірибе алмасу алаңдары қажет. Мұндай оқыту теориялық сипатта ғана емес, нақты сабақ жағдайына бейімделгені тиімді. Мұғалім курс барысында өзінің сабағында ертең қолдана алатын құралды меңгерсе, кәсіби дамудың практикалық нәтижесі жоғары болады.

Үшінші мәселе – технологияға шамадан тыс тәуелділік қаупі. Егер әрбір жаттығу цифрлық құрылғы арқылы орындалса, оқушы өзінің ішкі сезіміне, денесінің реакциясына және табиғи қозғалыс тәжірибесіне аз көңіл бөлуі мүмкін. Сондықтан цифрлық көрсеткіштер мен адамның өзіндік сезінуі арасында теңгерім сақталуы қажет. Мысалы, оқушы жүрек соғу жиілігін құрылғыдан көріп қана қоймай, жүктемеден кейін тыныс алуының өзгеруін, шаршау деңгейін және қалпына келу жағдайын өзі бағалауды да үйренуі керек.

Төртінші мәселе – экрандық уақыттың артуы. Қазіргі оқушылар сабақтан тыс уақытта да смартфон, компьютер және басқа құрылғыларды көп пайдаланады. Дене шынықтыру пәнінің негізгі ерекшелігі олардың қозғалыс белсенділігін арттыру болғандықтан, сабақта экранға бөлінетін уақыт барынша қысқа әрі мақсатты

болуы керек. Мысалы, бір минуттық бейненұсқаулықтан кейін он минуттық практикалық жұмыс ұйымдастырылса, технология өзінің көмекші қызметін атқарады. Ал сабақтың едәуір бөлігі экран қараумен өтсе, бұл дене шынықтыру пәнінің мақсатына сәйкес келмейді.

Бесінші мәселе – оқушылардың цифрлық мүмкіндіктеріндегі теңсіздік. Барлық баланың жеке смартфон, смарт-сағаты немесе фитнес-білезігі болмауы мүмкін. Сондықтан мұғалім оқушының жеке құрылғысының болуын міндетті талап ретінде қоймағаны жөн. Цифрлық технологиялар білім алушылар арасындағы әлеуметтік айырмашылықты күшейтпеуі тиіс. Мектептің ортақ құрылғыларын пайдалану, жұптық және топтық жұмыстар ұйымдастыру немесе технологияны тек мұғалім құрылғысы арқылы қолдану осы мәселені шешудің тиімді тәсілдері бола алады.

Дене шынықтыру сабағына жасанды интеллект пен цифрлық технологияларды жүйелі енгізу бірнеше педагогикалық қағидаға сүйенген жағдайда нәтижелі болады. Біріншіден, технология сабақ мақсатына қызмет етуі қажет. Екіншіден, оқушының физикалық қауіпсіздігі әрқашан бірінші орында тұруы тиіс. Үшіншіден, оқушылардың жеке деректерін қорғау талаптары сақталуы керек. Төртіншіден, цифрлық құрал оқушының қозғалыс уақытын азайтпауы қажет. Бесіншіден, технология барлық білім алушы үшін қолжетімді ұйымдастырылуы керек. Алтыншыдан, жасанды интеллект берген ақпарат мұғалім тарапынан міндетті түрде тексерілуі тиіс.

Осы қағидалар сақталған жағдайда цифрлық технологиялар дене шынықтыру пәнінің мазмұнын жаңа мүмкіндіктермен толықтырады. Мұғалім оқушының нәтижесін бұрынғыдан нақты бақылай алады, оқушы өзінің жеке даму динамикасын көреді, сабақтағы кері байланыс сапасы жақсарады және оқу тапсырмаларын саралау мүмкіндігі кеңейеді. Ең маңыздысы – оқушы технология арқылы өз денсаулығына қатысты деректерді түсінуді, дене белсенділігін жоспарлауды және жеке мақсатына жету жолын бақылауды үйренеді.

Болашақта жасанды интеллект технологияларының дамуы дене шынықтыру саласында жаңа мүмкіндіктер ашуы ықтимал. Компьютерлік көру жүйелері адамның қозғалысын нақты уақыт режимінде талдап, жаттығу техникасына байланысты жедел ұсыныстар бере алады. Ақылды сенсорлар жаттығу барысындағы қозғалыс көрсеткіштерін тіркеп, дене жүктемесінің ерекшелігін анықтауға көмектеседі. Цифрлық платформалар әр оқушының даму динамикасын жүйелеп, мұғалімге оқу тапсырмаларын саралауға қажетті ақпарат ұсына алады. Виртуалды және толықтырылған шындық технологиялары кейбір спорттық жағдайларды модельдеу мен қозғалысты көрнекі түсіндірудің қосымша тәсілі ретінде дамуы мүмкін.

Дегенмен болашақтағы технология қаншалықты жетілгенімен, дене шынықтыру мұғалімінің орнын толық алмастыра алмайды. Себебі педагог оқушының тек физикалық көрсеткішін емес, оның психологиялық жағдайын, сабаққа қатынасын, ынтасын, құрдастарымен қарым-қатынасын және жеке ерекшеліктерін кешенді түрде байқайды. Мұғалім оқушыны қолдайды, жігерлендіреді, командалық мәдениетті қалыптастырады және спорттағы адамгершілік құндылықтарды үйретеді. Ал технология осы кәсіби қызметтің тиімділігін арттыратын құрал болып қала береді.

Дене шынықтыру пәніндегі цифрлық трансформацияның түпкі мақсаты – технологияны меңгерген оқушы қалыптастыру ғана емес, өзінің денсаулығына жауапкершілікпен қарайтын, дене белсенділігінің маңызын түсінетін және заманауи құралдарды сол мақсатқа саналы пайдалана алатын тұлға тәрбиелеу. Егер оқушы мектеп қабырғасында өзінің дене белсенділігін бақылауды, жеке мақсат қоюды, нәтижесін талдауды және қауіпсіз жаттығуды үйренсе, бұл дағдылар оның кейінгі өмірінде де пайдалы болады.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, жасанды интеллект пен цифрлық технологияларды дене шынықтыру пәнінде қолдану қазіргі білім беру жүйесінің перспективалы бағыттарының бірі болып табылады. Заманауи технологиялар дене шынықтыру сабағының дәстүрлі мазмұнын алмастырмайды, керісінше оның мүмкіндіктерін кеңейтіп, оқыту мен бағалау үдерісін жетілдіруге көмектеседі. Фитнес-трекерлер, смарт-сағаттар, мобильді қосымшалар, бейнеталдау құралдары, QR-кодтар, электрондық кестелер, виртуалды және толықтырылған шындық элементтері, сондай-ақ жасанды интеллект жүйелері сабақтың әртүрлі кезеңінде педагогикалық мақсатқа сай пайдаланылуы мүмкін.

Жасанды интеллект мұғалімге сабақ жоспарын дайындау, жаттығулардың баламаларын іздеу, деңгейлік тапсырмалар құрастыру, теориялық сұрақтар мен рефлексия материалдарын әзірлеу сияқты жұмыстарда көмектесе алады. Цифрлық технологиялар оқушының жеке жетістіктерін тіркеуге, нәтижелерінің өзгерісін бақылауға және қозғалыс техникасын көрнекі түрде талдауға жағдай жасайды. Мұның барлығы оқытуды жекелендіруге және әр баланың өз мүмкіндігіне сәйкес дамуына қолайлы орта қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар цифрлық технологияларды қолданудың тиімділігі мұғалімнің кәсіби шеберлігіне тікелей байланысты. Педагог технологияны қолданудың мақсатын нақты анықтап, алынған ақпараттың сенімділігін тексеріп, оқушының жас ерекшелігі мен физикалық мүмкіндігін ескеруі қажет. Әсіресе жасанды интеллект ұсынған дене жаттығулары мен жүктеме туралы ұсыныстарды автоматты түрде қабылдауға болмайды. Дене шынықтыру сабағында қауіпсіздік талаптары, педагогикалық бақылау және мұғалімнің кәсіби шешімі басымдыққа ие болуы тиіс.

Цифрлық технологияларды енгізу барысында оқушылардың дербес мәліметтерін қорғау, құрылғылардың қолжетімділігі, экран уақытын шектеу және білім алушылар арасындағы цифрлық теңсіздік мәселелеріне де ерекше назар аудару қажет. Технология оқушыларды бір-бірімен орынсыз салыстырудың немесе шамадан тыс

бақылаудың құралына айналмауы керек. Оның негізгі міндеті – әр оқушыға өзінің жеке прогресін көруге, дене белсенділігіне қызығушылық танытуға және салауатты өмір салтын қалыптастыруға көмектесу.

Дене шынықтыру сабағында технология мен қозғалыс арасында дұрыс тепе-теңдік сақталуы маңызды. Пәннің негізі әрқашан белсенді қозғалыс, спорттық әрекет, дене қасиеттерін дамыту және оқушылардың өзара қарым-қатынасы болып қала береді. Цифрлық құрал осы әрекеттерді ұйымдастыруды жеңілдеткенде ғана педагогикалық тұрғыдан құнды болады. Сондықтан «технологияны көбірек пайдалану» емес, «технологияны орынды пайдалану» қағидасын басшылыққа алу қажет.

Жалпы алғанда, жасанды интеллект пен цифрлық технологияларды сауатты және жауапты қолдану дене шынықтыру пәнін оқытудың сапасын арттыруға, мұғалімнің кәсіби мүмкіндігін кеңейтуге және оқушылардың дене белсенділігіне деген саналы көзқарасын қалыптастыруға ықпал етеді. Болашақтағы дене шынықтыру сабағы дәстүрлі қозғалыс әрекеті мен заманауи цифрлық мүмкіндіктердің үйлесімді байланысына негізделуі тиіс. Осындай сабақта технология оқушыны қозғалыстан алыстатпайды, керісінше оның белсенді болуына, өз мүмкіндігін түсінуіне, жеке жетістігін бағалауына және денсаулығына жауапкершілікпен қарауына көмектеседі. Сондықтан дене шынықтыру мұғалімдерінің жасанды интеллект пен цифрлық құралдарды педагогикалық тұрғыдан дұрыс меңгеруі қазіргі білім беруді жаңғыртудың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – Астана: Қазақстан Республикасы нормативтік-құқықтық актілерінің ақпараттық жүйесі.
2. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. Орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. – Астана.
3. UNESCO. *Guidance for Generative AI in Education and Research*. – Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2023.
4. UNESCO. *Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education – A Tool on Whose Terms?* – Paris: UNESCO, 2023.
5. World Health Organization. *WHO Guidelines on Physical Activity and Sedentary Behaviour*. – Geneva: World Health Organization, 2020.
6. World Health Organization. *Global Status Report on Physical Activity 2022*. – Geneva: WHO, 2022.
7. OECD. *Digital Education Outlook 2023: Towards an Effective Digital Education Ecosystem*. – Paris: OECD Publishing, 2023.
8. European Commission. *Digital Education Action Plan 2021–2027: Resetting Education and Training for the Digital Age*. – Brussels: European Commission.
9. UNESCO. *AI Competency Framework for Teachers*. – Paris: UNESCO, 2024.
10. UNESCO. *AI Competency Framework for Students*. – Paris: UNESCO, 2024.
11. Casey A., Goodyear V. A., Armour K. M. *Digital Technologies and Learning in Physical Education: Pedagogical Cases*. – London: Routledge, 2017.
12. Goodyear V. A., Armour K. M. *Young People, Social Media and Health*. – London: Routledge, 2019.
13. Lupton D. *The Quantified Self: A Sociology of Self-Tracking*. – Cambridge: Polity Press, 2016.
14. World Health Organization. *Global Action Plan on Physical Activity 2018–2030: More Active People for a Healthier World*. – Geneva: WHO, 2018.
15. UNESCO. *Quality Physical Education (QPE): Guidelines for Policy-Makers*. – Paris: UNESCO Publishing, 2015.

ЗЕРДЕ БҰЗЫЛЫСТАРЫ БАР БАЛАЛАРДЫ ОҚЫТУ МЕН ТӘРБИЕЛЕУ

Асанова Гульмира Балгабаевна
Қызылорда қаласы
№7 арнайы мектеп - интернаты
Дефектолог

Аннотация. Мақалада зерде бұзылыстары бар балаларды оқыту мен тәрбиелеудің психологиялық-педагогикалық ерекшеліктері, арнайы білім беру жағдайында жүргізілетін түзете-дамыту жұмыстарының маңызы және дефектолог маманның кәсіби қызметінің негізгі бағыттары қарастырылады. Зерде дамуында ерекшеліктері бар оқушылардың танымдық әрекеті, қабылдауы, зейіні, есте сақтауы, ойлауы, сөйлеуі, эмоционалдық-ерік саласы мен әлеуметтік бейімделу мүмкіндіктеріне сипаттама беріледі. Оқыту барысында баланың жеке даму қарқынын, психофизикалық мүмкіндіктерін және білімді меңгеру деңгейін ескерудің қажеттілігі негізделеді. Арнайы мектеп-интернат жағдайында білім алушылардың оқу материалын меңгеруін жеңілдететін көрнекілік, қайталау, практикалық әрекет, кезең-кезеңмен үйрету, жеке және сараланған тәсілдерді қолданудың тиімділігі айқындалады. Сонымен қатар тәрбиелік жұмыста балалардың дербестігін, тұрмыстық дағдыларын, қарым-қатынас мәдениетін, еңбекке бейімділігін және қоғамда өмір сүруге қажетті әлеуметтік құзыреттерін қалыптастыру мәселелеріне назар аударылады. Дефектолог, мұғалім, тәрбиеші, психолог, логопед және ата-ана арасындағы жүйелі өзара әрекеттің баланың әлеуетін ашудағы орны

көрсетіледі. Мақаланың практикалық мазмұны №7 арнайы мектеп-интернаты жағдайында зерде бұзылыстары бар балалармен жұмыс жүргізетін дефектолог мамандарға бағытталған.

Түйін сөздер: зерде бұзылыстары, арнайы білім беру, дефектолог, түзете-дамыту жұмысы, танымдық даму, арнайы педагогика, оқыту, тәрбие, әлеуметтік бейімдеу, жеке тәсіл, арнайы мектеп-интернат.

Зерде бұзылыстары бар балаларды оқыту мен тәрбиелеу – арнайы педагогика саласындағы аса жауапты және кешенді бағыттардың бірі. Мұндай балаларға білім беру тек белгілі бір көлемдегі оқу материалын меңгертумен шектелмейді. Оның негізгі мақсаты – баланың сақталған мүмкіндіктеріне сүйене отырып, танымдық белсенділігін дамыту, қоршаған ортаны түсінуіне жағдай жасау, күнделікті өмірде қажетті дағдыларды қалыптастыру, әлеуметтік ортаға бейімдеу және мүмкіндігінше дербес өмір сүруге даярлау. Сондықтан арнайы мектеп-интернаттағы педагогикалық үдерісте оқыту, тәрбиелеу, түзету және дамыту міндеттері бір-бірімен тығыз байланыста жүзеге асырылуы қажет.

Зерде бұзылыстары баланың танымдық қызметінің дамуына әсер етіп, білімді қабылдау, өңдеу, есте сақтау және оны жаңа жағдайда пайдалану үдерістерінде өзіндік қиындықтар туғызады. Балалардың даму ерекшеліктері бірдей болмайды. Бір оқушы қарапайым нұсқауды жылдам түсінгенімен, оны өздігінен орындауда қиналуы мүмкін. Екінші оқушы әрекетті практикалық түрде жақсы орындағанымен, сол әрекетті сөзбен түсіндіруде қиындық көреді. Кейбір балалар жаңа білімді меңгеру үшін бірнеше рет қайталауды қажет етсе, енді бірінде оқу әрекетіне қызығушылықты қалыптастырудың өзі ұзақ уақытты талап етеді. Осы ерекшеліктер дефектологтан әр баланың мүмкіндігін жеке бағалап, оқыту әдістерін соған сәйкес таңдауды талап етеді.

Зерде бұзылыстары бар балалардың қабылдау үдерісі көбіне баяу және жеткілікті дәрежеде сараланбаған болуы мүмкін. Олар заттың немесе құбылыстың негізгі белгісін бірден ажырата алмауы, ұқсас нысандарды шатастыруы, күрделі суреттердегі маңызды бөліктерге назар аудармауы ықтимал. Сондықтан оқу материалын ұсынғанда оның көлемі, күрделілігі және көрнекілік деңгейі баланың қабылдау мүмкіндігіне сәйкес болуы маңызды. Дефектолог жаңа ұғымды түсіндірген кезде тек ауызша баяндауға сүйенбей, нақты заттарды, суреттерді, үлгілерді, сызбаларды және практикалық әрекеттерді пайдаланғаны тиімді. Бала затты көру, ұстау, салыстыру, топтастыру арқылы оның қасиеттерін жақсырақ түсінеді.

Зейіннің тұрақсыздығы да оқу әрекетін ұйымдастыру кезінде ескерілетін маңызды ерекшеліктердің бірі. Кейбір оқушылар бір әрекетке ұзақ уақыт шоғырлана алмайды, сыртқы әсерлерге тез алаңдайды немесе тапсырманы аяқтамай басқа әрекетке ауысып кетеді. Мұндай жағдайда ұзақ әрі күрделі тапсырманы бірнеше шағын қадамға бөлу нәтижелі. Мысалы, «тапсырманы орында» деген жалпы нұсқаудың орнына алдымен қажетті құралды алу, одан кейін үлгіге қарау, бірінші әрекетті орындау, нәтижесін тексеру тәрізді нақты кезеңдер ұсынылады. Әр кезеңнің орындалуы баланың жетістігін сезінуіне мүмкіндік береді. Бұл оның оқу мотивациясына да оң әсер етеді.

Есте сақтау ерекшеліктері зерде бұзылыстары бар балалардың білімді меңгеру қарқынына тікелей ықпал етеді. Оқу материалы бірнеше рет қайталанбаса, бала оны тез ұмытып қалуы немесе жеке бөліктерін ғана есте сақтауы мүмкін. Бірақ қайталау механикалық сипатта ғана болмауы керек. Бір ұғымды әртүрлі әрекет арқылы бекіту әлдеқайда тиімді. Мысалы, бала белгілі бір заттың атауын үйренгенде оны суреттен көрсету, нақты заттың ішінен табу, атауын айту, басқа заттармен салыстыру, белгілі бір белгісі бойынша топтастыру сияқты бірнеше әрекетті қатар қолдануға болады. Осындай жүйелі жұмыс білімнің тұрақты қалыптасуына көмектеседі.

Ойлау әрекетінде нақты-бейнелік және практикалық компоненттердің маңызы ерекше. Абстрактілі түсініктерді бірден меңгеру қиын болғандықтан, оқу материалын нақты өмірлік жағдайлармен байланыстыру қажет. Математикалық ұғымдарды дүкендегі сатып алу әрекетімен, уақытты анықтауды күн тәртібімен, өлшемдерді ас дайындау немесе еңбек әрекетімен байланыстыру баланың алған білімінің практикалық мәнін түсінуіне ықпал етеді. Арнайы білім беруде «бұл білім балаға күнделікті өмірде қалай көмектеседі?» деген сұрақ әрбір оқу мақсатын жоспарлаудың маңызды өлшемдерінің бірі болуы тиіс.

Сөйлеу тілінің дамуындағы ерекшеліктер де оқыту мен тәрбиелеудің барлық бағытына әсер етеді. Кейбір балалардың сөздік қоры шектеулі, сөйлем құрауы қарапайым, ойын жүйелі жеткізуі қиын болуы мүмкін. Сөздің мағынасын толық түсінбеу оқу нұсқауларын орындауға да кедергі келтіреді. Осыған байланысты дефектолог сабақ барысында баланың белсенді сөздік қорын үнемі кеңейтіп, сөз бен нақты әрекетті байланыстырып отыруы қажет. Жаңа сөз тек айтылып қана қоймай, оның мағынасы көрсетіліп, бірнеше жағдайда қолданылып, баланың өз сөйлеуінде бекітілуі тиіс. Баланы толық жауап беруге ынталандыру маңызды болғанымен, оның сөйлеу мүмкіндігіне сәйкес көмек көрсету де қажет.

Зерде бұзылыстары бар балалармен жұмыс барысында эмоционалдық-ерік саласын дамытуға ерекше мән беріледі. Оқу тапсырмасын орындауда кездескен қиындық кейбір балаларда өзіне сенімсіздік, тапсырмадан бас тарту немесе жағымсыз мінез-құлық реакцияларын туғызуы мүмкін. Егер бала ұзақ уақыт бойы тек қателігін еститін болса, оның оқу әрекетіне деген қызығушылығы төмендейді. Сондықтан педагог баланың шағын жетістігін де байқап, нақты әрі түсінікті түрде қолдау көрсеткені дұрыс. «Жарайсың» деген жалпы мадақтаумен қатар «сен бүгін тапсырманы өзің аяқтадың», «суреттерді дұрыс топтастырдың», «нұсқауды мұқият тыңдадың» сияқты нақты кері байланыс баланың қандай әрекетінің нәтижелі болғанын түсінуіне мүмкіндік береді.

Арнайы мектеп-интернат жағдайында дефектологтың қызметі баланың дамуындағы қиындықтарды анықтаудан басталып, оларды жүйелі түрде түзету мен дамытуға бағытталады. Алғашқы кезеңде оқушының танымдық мүмкіндіктерін, оқу дағдыларын, сөйлеу ерекшеліктерін, кеңістіктік және уақыттық түсініктерін,

ұсақ және жалпы моторикасын, әлеуметтік-тұрмыстық дағдыларын бақылау маңызды. Мұндай зерттеу баланы белгілі бір көрсеткіш бойынша бағалау үшін емес, оның қандай әрекетті өздігінен орындайтынын, қай жағдайда көмек қажет ететінін және қандай тәсіл арқылы нәтижеге жететінін анықтау үшін жүргізілуі тиіс.

Диагностикалық бақылау нәтижесінде әр оқушыға қажетті түзете-дамыту жұмыстары жоспарланады. Бұл жерде баланың әлсіз тұстарына ғана назар аудару жеткіліксіз. Оның жақсы орындайтын әрекеттерін де анықтап, сол мүмкіндіктерді жаңа дағдыларды қалыптастырудың тірегі ретінде пайдалану маңызды. Мысалы, бала ауызша нұсқауды түсінуде қиналғанымен, көрнекі үлгі бойынша тапсырманы жақсы орындаса, оқыту барысында визуалды тіректер кеңінен қолданылады. Ал практикалық әрекетке қызығушылығы жоғары балаға жаңа ұғымды заттық әрекет арқылы түсіндіру нәтижелі болуы мүмкін. Осылайша дефектологиялық жұмыс баланың мүмкіндігін шектеуге емес, оның қолжетімді даму жолдарын іздеуге бағытталады.

Түзете-дамыту сабақтарының мазмұны баланың жасына, даму деңгейіне және жеке қажеттілігіне сәйкес құрылуы қажет. Сабақ барысында қабылдауды дамытуға арналған салыстыру, ажырату, сәйкестендіру тапсырмалары; зейінді дамытуға арналған белгі бойынша іздеу, ретпен орындау әрекеттері; есте сақтауға арналған қайталау, үлгі бойынша жаңғырту жаттығулары; ойлауды дамытуға арналған топтастыру, жалпылау, себеп-салдарлық байланысты анықтау тапсырмалары қолданылуы мүмкін. Алайда бұл жаттығулар бір-бірінен бөлек мақсат ретінде қарастырылмай, баланың күнделікті оқу және әлеуметтік әрекеттерімен ұштастырылған жағдайда тиімді болады.

Баланың өздігінен әрекет ету қабілетін дамыту – арнайы педагогикалық жұмыстың маңызды нәтижелерінің бірі. Кейде ересек адамның шамадан тыс көмегі оқушының тапсырманы тез орындауына мүмкіндік бергенімен, оның дербестігін қалыптастыруға кедергі келтіреді. Сондықтан көмек көлемін дұрыс ұйымдастыру қажет. Алдымен балаға тапсырманы өздігінен орындауға мүмкіндік беріледі. Қиындық туындаса, сөздік нұсқау, ишара, көрнекі белгі немесе әрекеттің бастапқы үлгісі ұсынылады. Бала әрекетті меңгерген сайын көмек біртіндеп азайтылады. Мұндай тәсіл оның «мен өзім орындай аламын» деген сенімін нығайтады.

Зерде бұзылыстары бар балалар үшін қалыптасқан дағдыны жаңа жағдайға көшіру ерекше назарды қажет етеді. Оқушы сабақта белгілі бір әрекетті дұрыс орындағанымен, күнделікті өмірде сол білімді пайдаланбауы мүмкін. Мысалы, математика сабағында ақша бірліктерін ажыратқан бала дүкен жағдайында қажетті соманы таңдауда қиналуы ықтимал. Сондықтан меңгерілген білімді әртүрлі ортада қолдануға жағдай жасау қажет. Оқу кабинетіндегі жаттығу асханада, шеберханада, мектеп ауласында немесе әлеуметтік-тұрмыстық бағдарлау сабақтарында бекітілсе, оның практикалық құндылығы артады.

№7 арнайы мектеп-интернаты жағдайында білім беру үдерісін ұйымдастыру кезінде оқушының мектептегі күн тәртібінің тұтастығын ескерудің маңызы зор. Баланың дамуы тек дефектолог сабағында жүзеге аспайды. Сабақта қалыптасқан дағдыны тәрбиеші күнделікті тұрмыстық әрекетте, мұғалім пәндік сабақта, психолог қарым-қатынас пен эмоционалдық реттеу жұмысында, логопед сөйлеу әрекетінде бекіте алады. Мамандар бір мақсатқа бағытталған жағдайда бала үшін түсінікті және тұрақты педагогикалық орта қалыптасады. Егер әр маман әртүрлі талап қойса, оқушы жаңа ережелерді түсінуде және оларды орындауда қиындыққа тап болуы мүмкін.

Сондықтан арнайы мектеп-интернатта пәнаралық және командалық өзара әрекет формалды сипатта емес, баланың нақты қажеттіліктеріне негізделген жүйелі жұмыс болуы тиіс. Дефектолог бақылау барысында анықталған ерекшеліктерді мұғалімдер мен тәрбиешілерге түсіндіріп, қандай нұсқаудың балаға түсінікті екенін, қандай көрнекі тіректерді пайдалану тиімді екенін, көмектің қандай түрін біртіндеп азайту қажеттігін ұсына алады. Өз кезегінде тәрбиеші баланың сабақтан тыс уақыттағы мінез-құлқы, дербестігі және тұрмыстық дағдылары туралы маңызды мәлімет береді. Осындай ақпарат алмасу баланың даму динамикасын жан-жақты бағалауға мүмкіндік береді.

Оқыту үдерісіндегі сараланған тәсіл әр оқушының бір тапсырманы әртүрлі деңгейде орындауы мүмкін екенін мойындаудан басталады. Бір сыныптағы балалардың барлығына бірдей көлемдегі және бірдей күрделіліктегі тапсырма беру кейбір оқушылар үшін шамадан тыс қиын, ал кейбіреуі үшін жеткіліксіз болуы мүмкін. Сондықтан негізгі оқу мақсаты сақталғанымен, тапсырманың көлемі, орындалу тәсілі, көрнекілік деңгейі, педагог көмегінің мөлшері және жауап беру формасы өзгертілуі мүмкін. Мысалы, бір оқушы тапсырманы ауызша орындайды, екінші оқушы суретті таңдайды, үшінші оқушы дайын үлгілерді сәйкестендіреді. Нәтижесінде әр бала өз мүмкіндігі шегінде ортақ оқу әрекетіне қатысады.

Зерде бұзылыстары бар балаларды нәтижелі оқыту үшін сабақ құрылымының түсінікті және болжамды болуы да маңызды. Оқушы сабақтың қалай басталатынын, қандай тапсырмалар орындалатынын және жұмыстың қашан аяқталатынын түсінген жағдайда өзін сенімді сезінеді. Қарапайым күн тәртібі, суретті жоспар, тапсырмалардың реті көрсетілген карточкалар немесе «алдымен – содан кейін» үлгісіндегі визуалды тіректер осы мақсатқа қызмет етеді. Мұндай ұйымдастыру тәсілдері баланың уақытты бағдарлауына, әрекеттер арасындағы ауысуды жеңіл қабылдауына және өз мінез-құлқын біртіндеп реттеуіне көмектеседі.

Арнайы педагогикалық жұмыстың сапасы баланың қанша тапсырма орындағанымен ғана өлшенбеуі керек. Негізгі көрсеткіш – меңгерген дағдының баланың өміріне қаншалықты қызмет ететіні. Егер оқушы өз қажеттілігін айта алса, қарапайым нұсқауды түсініп орындаса, жеке заттарын реттей алса, қауіпсіздік ережелерін сақтаса, адамдармен дұрыс қарым-қатынас орнатуға талпынса және күнделікті әрекеттерде біртіндеп дербестік танытса, бұл арнайы білім берудің маңызды нәтижесі болып табылады. Сондықтан зерде

бұзылыстары бар баланы оқытуда академиялық білім мен өмірлік құзыреттер бір-бірін толықтырып, біртұтас педагогикалық мақсатқа қызмет етуі қажет.

Зерде бұзылыстары бар балаларды тәрбиелеу үдерісінде әлеуметтік-тұрмыстық дағдыларды қалыптастыру ерекше орын алады. Себебі арнайы білім берудің түпкі нәтижелерінің бірі – баланы мүмкіндігінше өзіне-өзі қызмет етуге, қоршаған ортамен қауіпсіз қарым-қатынас жасауға және күнделікті өмірдің қарапайым міндеттерін орындауға дайындау. Өзіне-өзі қызмет ету дағдыларына киіну мен шешіну, жеке бас тазалығын сақтау, өз заттарын ретке келтіру, тамақтану мәдениетін меңгеру, жұмыс орнын жинау сияқты әрекеттер жатады. Бұл дағдыларды қалыптастыруда жүйелілік пен тұрақты қайталау шешуші маңызға ие. Бір әрекетті әртүрлі жағдайда орындау баланың дағдыны нақты өмірлік ортада қолдануына мүмкіндік береді.

Әлеуметтік-тұрмыстық дағдыларды үйрету барысында әрекетті кезеңдерге бөліп көрсету тиімді. Мысалы, қол жуу әрекеті суды ашу, қолды сулау, сабынды пайдалану, қолды ысқылау, шаю, суды жабу және сүлгімен сүрту сияқты бірізді қадамдардан тұрады. Балаға осы әрекеттердің барлығын бір уақытта талап ету қиын болуы мүмкін. Сондықтан әр қадам жеке меңгертіліп, кейін олар тұтас әрекетке біріктіріледі. Қажет болған жағдайда әрекет ретін көрсететін суреттер немесе белгі-карточкалар пайдаланылады. Бала белгілі бір кезеңді өздігінен орындай бастағанда педагогикалық көмек біртіндеп азайтылып отырады.

Тұрмыстық дербестікті қалыптастыру кезінде баланың орнына әрекетті орындап беру мен оған қажетті деңгейде көмек көрсетудің арасындағы айырмашылықты сақтау қажет. Кей жағдайда ересек адам уақытты үнемдеу мақсатында баланың киімін өзі кигізіп, заттарын жинап немесе тапсырмасын орындап береді. Бұл қысқа мерзімде тиімді көрінгенімен, ұзақ мерзімді перспективада баланың дербестік дағдысының қалыптасуын тежейді. Арнайы педагогикада көмек баланың әрекетін алмастыруға емес, оны өздігінен орындауға жеткізуге бағытталуы тиіс. Дефектолог пен тәрбиеші баланың нақты қандай кезеңде қиналатынын анықтап, тек сол тұста қажетті қолдау көрсеткені дұрыс.

Баланың әлеуметтік ортада өзін ұстау дағдыларын қалыптастыру да тәрбиелік жұмыстың негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Амандасу, қоштасу, өтініш білдіру, алғыс айту, кезек күту, өзгенің сөзін тыңдау, жеке кеңістікті сақтау, рұқсат сұрау сияқты қарапайым әлеуметтік ережелер зерде бұзылыстары бар балалар үшін арнайы ұйымдастырылған оқытуды қажет етуі мүмкін. Мұндай ережелерді тек ауызша түсіндіру жеткіліксіз. Оларды рөлдік ойындар, күнделікті жағдаяттар, педагогтің үлгі көрсетуі және тұрақты жаттығу арқылы бекіткен тиімді. Бала әлеуметтік мінез-құлықтың нәтижесін нақты тәжірибеде көргенде ғана оның мағынасын тереңірек түсіне бастайды.

Қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру барысында баланың өз ойын, қалауын және қажеттілігін қолайлы түрде білдіруіне жағдай жасау маңызды. Кейбір жағдайда мінез-құлықтағы қиындықтың себебі баланың не қалайтынын сөзбен жеткізе алмауынан туындауы мүмкін. Ол көмек сұрай алмай, тапсырмадан бас тартуын немесе жайсыздық сезімін мінез-құлық арқылы көрсетуі ықтимал. Сондықтан педагог баланың коммуникативтік мүмкіндігін дамытуға басымдық беруі қажет. Ауызша сөйлеуі жеткіліксіз болған жағдайда суреттер, таңбалар, ым-ишаралар және басқа да қолжетімді коммуникациялық тіректер пайдаланылуы мүмкін. Мұндағы мақсат – баланың өзін түсінікті түрде білдіру мүмкіндігін кеңейту.

Тәрбиелік жұмыстың маңызды бөлігі – жағымды мінез-құлықты қалыптастыру. Бұл үшін педагог баланың мінез-құлқына тек «тәртіпті» немесе «тәртіпсіз» деген жалпы баға бермей, нақты әрекеттің себебін анықтауға ұмтылуы керек. Оқушы тапсырманы орындаудан неге бас тартады? Ол нұсқауды түсінбеді ме, тапсырма шамадан тыс күрделі ме, шаршады ма, әлде өз қажеттілігін басқа жолмен жеткізе алмай отыр ма? Осындай сұрақтарға жауап табу педагогикалық ықпалдың дұрыс тәсілін таңдауға көмектеседі. Мінез-құлықты түзету тек тыйым салу немесе ескерту жасаудан тұрмауы тиіс. Балаға қолайсыз әрекеттің орнына қандай дұрыс әрекетті орындау керектігін нақты көрсету қажет.

Мысалы, оқушы өзіне қажетті затты басқа баланың қолынан тартып алатын болса, оған тек «болмайды» деу жеткіліксіз. Оның орнына «бересің бе?», «маған керек» немесе «кезекпен аламыз» сияқты қолайлы әрекет пен сөздік үлгі үйретіледі. Бұл тәсіл баланың әлеуметтік мінез-құлқын саналы түрде қалыптастыруға мүмкіндік береді. Жағымды әрекет орындалған кезде оны дереу бекіту де маңызды. Педагог баланың дұрыс әрекетіне назар аударып, оның нәтижесін көрсету арқылы жағымды мінез-құлықтың қайталануына ықпал етеді.

Зерде бұзылыстары бар балалардың эмоционалдық жағдайын түсіну арнайы мектеп-интернаттағы тәрбие жұмысының ажырамас бөлігі болуы тиіс. Баланың қуаныш, реніш, қорқыныш, ашу, қобалжу сияқты сезімдерді тануы және оларды қолайлы жолмен білдіруі біртіндеп қалыптасады. Эмоцияларды сурет арқылы ажырату, адамның бет әлпетін бақылау, «Мен қазір не сезіп тұрмын?» деген қарапайым сұрақтарға жауап беру, күнделікті оқиғаларды талқылау эмоционалдық сауаттылықты дамытуға көмектеседі. Сонымен қатар педагог баланың эмоционалдық реакциясына сабырлы және болжамды жауап бергені жөн. Ересектердің талаптары мен реакциялары тұрақты болған сайын бала өзін қауіпсіз сезініп, ортадағы ережелерді жақсырақ түсінеді.

Арнайы мектеп-интернат жағдайында балалардың бос уақытын дұрыс ұйымдастыру да тәрбиенің маңызды бағыты болып саналады. Бос уақыт тек демалыс кезеңі емес, әлеуметтік және шығармашылық дағдыларды қалыптастыруға мүмкіндік беретін педагогикалық орта болып табылады. Үстел ойындары, қолөнер, сурет салу, музыка, қарапайым спорттық әрекеттер, кітап немесе суреттер қарау, мектеп ауласындағы ұйымдастырылған іс-шаралар арқылы балалар өз қызығушылықтарын танып, басқа оқушылармен әрекеттесуді үйренеді. Бос уақытты ұйымдастыру кезінде де баланың таңдау жасауына мүмкіндік беру маңызды. «Қай

әрекетті таңдайсың?», «Қандай материалмен жұмыс істегің келеді?» деген қарапайым таңдау жағдайлары дербестік пен жауапкершілікті дамытады.

Еңбек тәрбиесі зерде бұзылыстары бар балалардың әлеуметтік бейімделуінде үлкен мәнге ие. Қарапайым еңбек әрекеттері арқылы бала тапсырманы жоспарлауға, жұмысты бастауға және аяқтауға, құралдарды дұрыс пайдалануға, қауіпсіздік талаптарын сақтауға, нәтижесін бағалауға үйренеді. Еңбек әрекеті тек кәсіби бағдар беру мақсатында емес, баланың жалпы тұлғалық қасиеттерін қалыптастыру құралы ретінде де қарастырылуы қажет. Ұқыптылық, шыдамдылық, жауапкершілік, бастаған істі аяқтау, ортақ жұмысқа қатысу сияқты қасиеттер практикалық әрекет барысында тиімді қалыптасады.

Еңбек дағдыларын үйретуде тапсырманың нақты әрі түсінікті болуы маңызды. Алғашқы кезеңде педагог дайын үлгі көрсетіп, әрекетті бірге орындай алады. Кейін бала тапсырманың жеке кезеңдерін өздігінен орындайды, ал соңында толық әрекетті дербес орындауға көшеді. Мысалы, жұмыс орнын дайындау, қажетті құралдарды таңдау, белгілі бір бұйымды жасау және жұмыс соңында құралдарды орнына қою тәрізді әрекеттер жүйелі түрде үйретіледі. Осы үдерісте қауіпсіздік ережелері үнемі қайталанып, нақты жағдаймен байланыстырылуы тиіс.

Зерде бұзылыстары бар балаларға кәсіби бағдар беру олардың мүмкіндіктерін, қызығушылықтарын және практикалық дағдыларын ескере отырып жүргізілгені дұрыс. Баланың белгілі бір еңбек түріне қызығушылығы ерте кезеңнен байқалуы мүмкін. Бір оқушы қол еңбегіне бейімділік танытса, екіншісі өсімдіктерді күтуге, үшіншісі тазалық пен реттеу жұмыстарына қызығуы ықтимал. Педагогтың міндеті – баланың күшті жақтарын байқап, оларды дамытуға жағдай жасау. Кәсіби бағдардың мақсаты барлық баланы бірдей мамандыққа бағыттау емес, әр оқушыға өзінің мүмкіндігіне сәйкес пайдалы еңбек әрекетін меңгеруге көмектесу.

Арнайы мектеп-интернаттағы тәрбие үдерісінде қауіпсіз мінез-құлық дағдыларын қалыптастыруға да басымдық берілуі тиіс. Жол қозғалысы ережелері, бейтаныс адамдармен қарым-қатынас, электр құралдарын қауіпсіз пайдалану, ыстық заттардан сақтану, төтенше жағдайда көмек сұрау, жеке қауіпсіздік ережелері сияқты тақырыптар жүйелі түрде қайталануы қажет. Мұндай білімді тек теориялық түрде түсіндіру жеткіліксіз болғандықтан, практикалық жағдаяттар, рөлдік ойындар және нақты ортада жаттығу ұйымдастырылғаны тиімді. Мысалы, жолдан өту ережесін тек сурет арқылы емес, педагогтың бақылауымен қауіпсіз ортада практикалық түрде бекіту баланың білімін өмірлік әрекетке көшіруге көмектеседі.

Баланың уақыт пен кеңістікте бағдарлануын дамыту да күнделікті дербестікпен тікелей байланысты. Бүгін, ертең, кеше, таңертең, түсте, кешке сияқты уақыттық ұғымдарды меңгеру күн тәртібін түсінуге мүмкіндік береді. Ал оң, сол, алдында, артында, жақын, алыс тәрізді кеңістіктік түсініктер мектеп ішінде және одан тыс ортада бағдарлануға көмектеседі. Бұл ұғымдарды арнайы жаттығулармен ғана емес, күнделікті әрекетпен байланыстыра отырып меңгерту нәтижелі. Мысалы, «түсік астан кейін серуенге шығамыз», «кітап сөренің оң жағында», «асхана бірінші қабатта» деген нақты нұсқаулар баланың уақыттық және кеңістіктік түсініктерін өмірлік тәжірибемен байланыстырады.

Оқу мен тәрбие үдерісінде ойын технологияларын орынды қолдану зерде бұзылыстары бар балалардың белсенділігін арттыра алады. Ойын балаға тапсырманы эмоционалдық тұрғыдан қолжетімді етіп, әрекетке қатысуға ынталандырады. Дидактикалық ойындар арқылы түстерді, пішіндерді, көлемдерді, сандарды, әріптерді, жануарларды, өсімдіктерді және тұрмыстық заттарды ажырату сияқты көптеген оқу мақсаттарын жүзеге асыруға болады. Рөлдік ойындар дүкенде, емханада, көлікте, асханада немесе қонақта өзін ұстау ережелерін үйретуге мүмкіндік береді. Дегенмен ойын тек көңіл көтеру құралы емес, нақты педагогикалық мақсатқа бағытталған әрекет болуы тиіс.

Ойын тапсырмаларын таңдағанда баланың жас ерекшелігін ескеру маңызды. Жоғары сынып оқушыларына тым балалық сипаттағы ойындарды ұсыну олардың қызығушылығын төмендетуі мүмкін. Сондықтан жасөспірімдермен жұмыс барысында әлеуметтік жағдаяттарға, тұрмыстық мәселелерге, болашақ еңбек әрекетіне байланысты практикалық тапсырмаларды ойын элементтерімен үйлестіру тиімді. Мысалы, дүкеннен қажетті өнімдерді таңдау, белгілі бір бюджетке сатып алу тізімін құру, қоғамдық көліктің бағытын анықтау сияқты тапсырмалар бір мезгілде математикалық, коммуникативтік және әлеуметтік дағдыларды дамытуға мүмкіндік береді.

Көрнекілік қағидасы зерде бұзылыстары бар балаларды оқытудың жетекші қағидаларының бірі болғанымен, оны мақсатсыз және шамадан тыс пайдалану дұрыс емес. Бір уақытта тым көп сурет, белгі немесе зат көрсету баланың назарын шашыратып жіберуі мүмкін. Сондықтан көрнекі материал нақты оқу мақсатына қызмет етуі, түсінікті және артық элементтерден таза болуы қажет. Алғашқы кезеңде анық әрі қарапайым көрнекілік ұсынылып, бала материалды меңгерген сайын көрнекі қолдау біртіндеп азайтылуы мүмкін. Бұл баланың тек үлгіге тәуелді болып қалмауына және өздігінен әрекет етуіне жағдай жасайды.

Қайталау қағидасы да арнайы оқытудың маңызды ерекшелігі болып табылады. Алайда бір тапсырманы өзгеріссіз бірнеше рет орындау баланың қызығушылығын төмендетуі мүмкін. Сондықтан меңгерілетін дағды сақталғанымен, тапсырманың сыртқы формасын өзгертіп отырған жөн. Мысалы, түстерді ажыратуды карточкалармен, ойыншықтармен, киімдермен, оқу құралдарымен және қоршаған ортадағы заттармен бекітуге болады. Осылайша бала бір ұғымды әртүрлі жағдайда танып, білімін жалпылауға үйренеді.

Түзете-дамыту жұмысында ұсақ моториканы дамыту да маңызды бағыттардың бірі. Қол саусақтарының қимылын жетілдіру жазу, сурет салу, түйме тағу, аяқ киім бауын байлау, ас құралдарын пайдалану және басқа да күнделікті әрекеттермен байланысты. Моншақ тізу, ермексазбен жұмыс, қағазды бүктеу, қиып-жапсыру,

ұсақ заттарды сұрыптау, мозаика құрастыру сияқты тапсырмалар осы мақсатта қолданылуы мүмкін. Дегенмен жаттығулар баланың жасына және қауіпсіздік талаптарына сәйкес таңдалуы керек. Ұсақ бөлшектерді пайдалану кезінде педагог тарапынан қажетті бақылау қамтамасыз етіледі.

Жалпы моториканы дамыту баланың кеңістікте қозғалуына, тепе-теңдігін сақтауына, қимылдарын үйлестіруіне және күнделікті әрекеттерге қатысуына ықпал етеді. Қарапайым дене жаттығулары, доппен орындалатын тапсырмалар, белгіленген бағытпен жүру, қозғалысты қайталау, ырғақтық жаттығулар пайдалы болуы мүмкін. Қозғалыс тапсырмаларын сабақ арасында қысқа сергіту сәттері ретінде пайдалану оқушының жұмыс қабілетін қалпына келтіріп, зейінін қайта шоғырландыруға мүмкіндік береді.

Зерде бұзылыстары бар балаларды оқытуда оқу мотивациясын қалыптастыру мәселесі ерекше мәнге ие. Кейбір оқушылар оқу тапсырмасының болашақтағы пайдасын түсінбеуі мүмкін, сондықтан олар үшін әрекеттің нәтижесі мүмкіндігінше нақты және жақын болуы қажет. Тапсырма баланың қызығушылығымен немесе күнделікті қажеттілігімен байланысты болса, оны орындауға ынтасы артады. Мысалы, есеп шығаруды тек дәптердегі сандармен шектемей, қажетті заттардың санын есептеу, ақша санау, тағам мөлшерін анықтау сияқты практикалық мазмұнмен байланыстыруға болады. Бұл оқу әрекетінің мәнін түсінуге көмектеседі.

Мотивацияны қолдауда жетістік жағдайын ұйымдастыру маңызды. Егер тапсырмалар үнемі баланың мүмкіндігінен жоғары болса, ол сәтсіздікті жиі сезініп, жұмыстан бас тартуға бейімделуі мүмкін. Ал тапсырмалар шамадан тыс жеңіл болса, даму үшін қажетті танымдық белсенділік қалыптаспайды. Сондықтан педагог баланың өздігінен немесе аздаған көмекпен орындай алатын деңгейінен бастап, біртіндеп күрделендіруі қажет. Мұндай тәсіл оқушыға өзінің ілгерілеуін сезінуге мүмкіндік береді.

Бағалау барысында да баланың жеке даму динамикасына мән берген жөн. Зерде бұзылыстары бар оқушының нәтижесін тек басқа балалармен салыстыру оның нақты жетістігін көрсете бермейді. Бір оқушы үшін бірнеше сөйлемнен тұратын мәтінді өздігінен оқу жетістік болса, басқа бала үшін өз аты-жөнін танып, қажетті суретті таңдай алудың өзі маңызды даму көрсеткіші болуы мүмкін. Сондықтан дефектолог бастапқы деңгейді анықтап, белгілі бір уақыт аралығындағы өзгерісті жүйелі бақылауы қажет. Бұл жұмыс келесі педагогикалық мақсаттарды нақтылауға мүмкіндік береді.

Баланың жетістігін тіркеу үшін бақылау парақтары, жеке даму карталары, орындалған тапсырмалар үлгілері және педагогикалық бақылау жазбалары қолданылуы мүмкін. Мұндай материалдар тек есеп беру үшін емес, түзете-дамыту жұмысының тиімділігін талдау үшін қажет. Егер белгілі бір әдіс ұзақ уақыт бойы нәтиже бермесе, баладан көбірек талап студент орнына оқыту тәсілін өзгерту керек. Мүмкін тапсырма тым күрделі, нұсқау түсініксіз немесе ұсынылған материал баланың қабылдау ерекшелігіне сәйкес келмеуі ықтимал. Дефектолог өз жұмысын үнемі талдап, қолданылатын әдістерді баланың реакциясына қарай икемдеп отыруы тиіс.

Арнайы мектеп-интернат жағдайында ата-анамен немесе баланың заңды өкілімен ынтымақтастық орнату да маңызды. Мектепте меңгерілген дағды үй жағдайында қолданылмаса немесе үй мен мектептегі талаптар бір-біріне қарама-қайшы болса, баланың дағдыны тұрақты меңгеруі қиындайды. Сондықтан педагог ата-анаға баланың қиындықтарын ғана емес, оның жетістіктерін де жеткізіп отырғаны жөн. Ата-анамен әңгіме нақты, түсінікті және практикалық ұсыныстарға негізделуі керек. «Үйде көбірек жұмыс жасаңыз» деген жалпы кеңестің орнына «киімін жинағанда үш қадамнан тұратын осы реттілікті қолданыңыз» немесе «дүкенге барғанда балаға екі затты өздігінен таңдауға мүмкіндік беріңіз» деген ұсыныстар әлдеқайда пайдалы.

Ата-анамен қарым-қатынаста баланың мүмкіндігін шынайы бағалау мен оның даму әлеуетін қолдаудың тепе-теңдігін сақтау қажет. Баланың орындай алмайтын әрекеттерін ғана атап көрсету отбасының педагогикалық үдеріске сенімін төмендетуі мүмкін. Керісінше, шағын ілгерілеулерді нақты көрсету ата-ананың баламен жүйелі жұмыс істеуге ынтасын арттырады. Сонымен қатар отбасының мүмкіндігі, күн тәртібі және тұрмыстық жағдайы ескерілген ұсыныстар ғана тұрақты орындалуы ықтимал. Осы себепті мектеп пен отбасы арасындағы серіктестік өзара құрметке, ақпарат алмасуға және ортақ мақсатқа негізделуі тиіс.

Дефектологтың ата-анамен жұмысының бір бағыты – арнайы педагогикалық тәсілдерді қарапайым және түсінікті түрде көрсету. Мысалы, тапсырманы кезеңге бөлу, қысқа нұсқау беру, көрнекі үлгіні қолдану, балаға жауап беруге жеткілікті уақыт беру, дұрыс әрекетті нақты мадақтау және көмекті біртіндеп азайту тәсілдерін ата-ана күнделікті өмірде де қолдана алады. Мектеп пен үйде ұқсас тәсілдер пайдаланылған жағдайда бала үшін талаптар жүйесі тұрақты болады.

Зерде бұзылыстары бар балалармен жұмыс істейтін дефектологтың кәсіби қызметінде педагогикалық әдеп ерекше маңызға ие. Балаға оның диагнозы немесе даму ерекшелігі арқылы ғана қарауға болмайды. Ол – өзіндік қызығушылығы, мінезі, қалауы, сезімі және мүмкіндігі бар жеке тұлға. Сондықтан педагог баламен сөйлескенде құрметті қарым-қатынас сақтап, оның жасына сәйкес тіл қолдануы, таңдау жасауына мүмкіндік беруі және жеке кеңістігін ескеруі қажет. Баланың көзінше оның қиындықтарын басқа адамдармен жағымсыз сипатта талқылау немесе оны кемсітетін сөздерді қолдану педагогикалық этикаға қайшы келеді.

Баланың қадір-қасиетін сақтау оның дербестігін қолдаумен де байланысты. Оқушы өзі орындай алатын әрекетті оның орнына орындап беру қамқорлық сияқты көрінгенімен, шын мәнінде оның мүмкіндігін шектеуі мүмкін. Сондықтан арнайы педагогикалық қолдаудың маңызды қағидасы – «қажетті мөлшерде ғана көмек көрсету». Бұл қағида оқу тапсырмасында да, тұрмыстық әрекетте де, әлеуметтік қарым-қатынаста да сақталуы тиіс.

Дефектологтың кәсіби құзыреттілігі тек арнайы әдістемелерді білумен шектелмейді. Ол баланың мінез-құлқын бақылап, оның артындағы себептерді талдай білуі, оқу материалын бейімдеуі, басқа мамандармен бірлесіп жұмыс істеуі, нәтижелерді жүйелі бағалауы және педагогикалық стратегияны өзгерте алуы қажет. Сонымен бірге кәсіби білімін үнемі жетілдіру маңызды. Арнайы педагогикадағы жаңа зерттеулерді, тиімді тәжірибелерді, оқытудың заманауи құралдарын зерделеу маманның әдістемелік қорын кеңейтеді.

Қазіргі білім беру жағдайында цифрлық құралдарды да зерде бұзылыстары бар балалардың ерекшелігіне сәйкес қолдануға болады. Интерактивті тапсырмалар, қарапайым визуалды жаттығулар, дыбыстық сүйемелдеуі бар оқу материалдары кейбір балалардың қызығушылығын арттыруы мүмкін. Алайда цифрлық технология педагогтің тікелей қарым-қатынасын және практикалық әрекетті алмастырмауы тиіс. Экран арқылы меңгерілген білім нақты заттармен, адамдармен және өмірлік жағдаяттармен жұмыс барысында міндетті түрде бекітілуі қажет. Сондай-ақ экран алдындағы уақыттың мөлшері, тапсырманың мазмұны және баланың жеке реакциясы ескеріледі.

Зерде бұзылыстары бар балалардың әлеуметтік бейімделуінде қоғамдық ортада әрекет ету тәжірибесінің маңызы жоғары. Мектеп қабырғасында барлық жағдайды модельдеу мүмкін емес. Сондықтан баланың мүмкіндігіне, қауіпсіздік талаптарына және білім беру ұйымының жағдайына сәйкес дүкен, кітапхана, саябақ, қоғамдық көлік сияқты орталардағы мінез-құлық ережелерін практикалық тұрғыдан үйрету пайдалы. Мұндай тәжірибелер кезінде бала қажетті ақпаратты сұрауды, кезек сақтауды, төлем жасауды, бағытты анықтауды, қоғамдық орында өзін ұстауды және көмек қажет болған жағдайда кімге жүгіну керектігін үйренеді.

Осы жұмыстардың барлығы арнайы мектеп-интернаттағы оқыту мен тәрбиенің біртұтас жүйесін құрайды. Баланың танымдық дамуы әлеуметтік дағдылардан, ал оқу жетістігі эмоционалдық жағдайдан бөлек қарастырылмайды. Дефектолог әрбір түзете-дамыту мақсатын баланың нақты өмірлік қажеттілігімен байланыстыра алған жағдайда жүргізілген жұмыстың нәтижесі де мағыналы болады. Білім алушының бүгін педагог көмегімен орындаған әрекетін ертең аздаған қолдаумен, ал болашақта мүмкіндігінше өздігінен орындауы – арнайы педагогикалық жұмыстың негізгі бағыт-бағдарының бірі.

Зерде бұзылыстары бар балаларды оқыту мен тәрбиелеу барысында олардың қоғамда өз орнын табуына қажетті өмірлік құзыреттерді қалыптастыруға ерекше назар аудару қажет. Арнайы мектеп-интернаттағы педагогикалық жұмыстың нәтижесі баланың белгілі бір оқу бағдарламасын қаншалықты меңгергенімен ғана емес, алған білімін күнделікті өмірде қаншалықты пайдалана алатынымен де анықталады. Осы тұрғыдан қарағанда оқу, тәрбие, түзете-дамыту және әлеуметтік бейімдеу жұмыстары бір-бірін толықтыратын біртұтас үдеріс ретінде ұйымдастырылуы тиіс. Әрбір педагогикалық әрекеттің түпкі мақсаты – білім алушының мүмкіндігін барынша дамыту, дербестігін арттыру және қоршаған ортада қауіпсіз әрі нәтижелі әрекет етуіне жағдай жасау.

Баланың дербес шешім қабылдау қабілетін дамыту күнделікті қарапайым таңдаулардан басталады. Қандай оқу құралын бірінші пайдалану, екі тапсырманың қайсысын алдымен орындау, бос уақытта қандай әрекетті таңдау, қандай киімді кию немесе қандай затты сатып алу қажеттігін анықтау тәрізді қарапайым жағдайлардың өзі таңдау жасау тәжірибесін қалыптастырады. Педагог баланың орнына барлық шешімді қабылдай берсе, оқушыда бастамашылық пен жауапкершіліктің дамуына мүмкіндік азаяды. Сондықтан баланың мүмкіндігіне сәйкес таңдау кеңістігін құру тәрбиелік жұмыстың тұрақты бөлігі болуы керек.

Таңдау жасаумен бірге сол таңдаудың нәтижесін түсінуге үйрету де маңызды. Егер оқушы белгілі бір тапсырманы таңдаса, оны мүмкіндігінше аяқтауға дағдылануы қажет. Бұл жауапкершілік сезімінің бастапқы негіздерін қалыптастырады. Әрине, талап баланың танымдық мүмкіндігіне сәйкес болуы тиіс. Педагог қарапайым себеп-салдар байланыстарын нақты мысалдармен түсіндіреді. Мысалы, оқу құралдарын орнына қоймаса, келесі жолы оларды табу қиындайтынын немесе уақытында дайындалмаса, сабаққа кешігуі мүмкін екенін күнделікті тәжірибе арқылы көрсетуге болады. Осылайша бала әрекет пен нәтиже арасындағы байланысты біртіндеп меңгереді.

Зерде бұзылыстары бар балаларды тәрбиелеуде ұжымдық әрекеттің мүмкіндіктері де кең. Бірлескен еңбек, сыныптық іс-шаралар, шығармашылық жұмыстар, ойындар мен мерекелік бағдарламалар балалардың бір-бірімен әрекеттесуіне жағдай жасайды. Ұжымдық әрекет барысында кезек күту, міндет бөлісу, басқа адамның өтінішін тыңдау, ортақ нәтижеге үлес қосу сияқты әлеуметтік дағдылар қалыптасады. Дегенмен мұндай іс-шараларда әр балаға түсінікті және оның мүмкіндігіне сай нақты міндет берілгені дұрыс. Егер оқушы өзінің не істеуі керектігін түсінбесе, ол әрекеттен шет қалуы немесе мінез-құлықтық қиындық көрсетуі мүмкін.

Мектеп-интернаттағы тәрбиелік іс-шаралардың мазмұны да балалардың өмірлік тәжірибесін кеңейтуге бағытталуы қажет. Мерекелер, танымдық кездесулер, экскурсиялар, еңбек және шығармашылық шаралар тек көңіл көтеру мақсатын көздемей, нақты әлеуметтік дағдыларды бекітуге мүмкіндік беруі тиіс. Мысалы, мерекелік іс-шараға дайындалу кезінде оқушы өз міндетін орындауды, белгіленген уақытта келуді, қажетті құралдарды дайындауды және басқа адамдармен бірлесіп әрекет етуді үйренеді. Осындай тәжірибе оның мектептен тыс өмірдегі әлеуметтік қатынастарға дайындығын арттырады.

Зерде бұзылыстары бар балалардың қоғамға бейімделуінде әлеуметтік ортаның көзқарасы да маңызды. Балаға үнемі әлсіз, ештеңе істей алмайтын тұлға ретінде қарау оның дербестік мүмкіндігін шектейді. Керісінше, шамадан тыс талап қою да жағымсыз нәтижеге әкеледі. Сондықтан педагогикалық орта баланың нақты мүмкіндігін ескеретін, бірақ оны әрекетке ынталандыратын сипатта болуы керек. Балаға көмектесу мен оның

орнына әрекет етудің айырмашылығын барлық маман мен тәрбиеші түсінген жағдайда ғана дербестікті жүйелі қалыптастыру мүмкін болады.

Арнайы мектеп-интернаттағы педагогикалық ортаның тұрақтылығы зерде бұзылыстары бар балалар үшін ерекше маңызға ие. Күн тәртібінің белгілі бір ретпен ұйымдастырылуы, талаптардың түсініктілігі, сабақ пен демалыс кезеңдерінің алдын ала белгілі болуы баладағы мазасыздықты азайтып, өз әрекетін жоспарлауға көмектеседі. Күтпеген өзгерістер қажет болған жағдайда оларды балаға алдын ала түсіндіріп, мүмкіндігінше көрнекі түрде көрсету тиімді. Мысалы, күн тәртібіндегі сабақтың орнына мерекелік іс-шара өткізілетін болса, оны таңертең хабарлап, визуалды кестеде белгілеу оқушының өзгеріске бейімделуін жеңілдетеді.

Баланың жеке ерекшелігін ескеру оның шаршау деңгейін бақылауды да қамтиды. Зерде бұзылыстары бар кейбір оқушылар ұзақ уақыт бойы бір әрекетпен айналысқанда тез қажуы мүмкін. Шаршау артқан кезде зейін төмендеп, тапсырма орындаудағы қателер көбейіп, мінез-құлықта өзгерістер байқалуы ықтимал. Сондықтан сабақ құрылымында оқу жүктемесі мен қысқа қозғалыс немесе тынығу кезеңдерін үйлестіру маңызды. Дефектолог баланың жұмысқа қабілетті уақытын бақылап, күрделі тапсырмаларды оның белсенділігі жоғары кезеңге жоспарлай алады.

Түзете-дамыту сабағында жағымды эмоционалдық ахуал құру да нәтижеге тікелей ықпал етеді. Бала педагогпен қарым-қатынаста өзін қауіпсіз сезінгенде жаңа тапсырманы орындауға және қателесуден қорықпай әрекет етуге бейім болады. Қате жауапты жазалау немесе келемеждеу оқушының белсенділігін төмендетеді. Қателік оқу үдерісінің табиғи бөлігі ретінде қарастырылып, педагог дұрыс жауапқа жетудің жолын көрсеткені жөн. Мысалы, «дұрыс емес» деп тоқтатудың орнына «тағы бір рет қарап көрейік», «үлгімен салыстыр», «қай белгісі сәйкес келмейді?» деген бағыттаушы нұсқаулар баланың ойлау әрекетін белсендіреді.

Дефектологтың түзете-дамыту жұмысында жүйелілік негізгі талаптардың бірі болып саналады. Бірнеше сабақта белгілі бір жаттығуды өткізіп, кейін оны ұзақ уақыт қайталамау тұрақты нәтиже бермеуі мүмкін. Сондықтан әрбір дағды белгілі бір логикалық реттілікпен қалыптастырылып, бұрын меңгерілген білім жаңа материалмен ұштастырылуы тиіс. Сабақтың басында бұрынғы дағдыны қысқаша қайталау, негізгі кезеңде жаңа әрекетті меңгерту, соңында оны бекіту және күнделікті өмірмен байланыстыру тиімді құрылым болып табылады.

Сонымен қатар түзете-дамыту жұмысының мазмұны баланың жасына қарай өзгеріп отыруы қажет. Бастауыш жаста сенсорлық даму, қарапайым оқу әрекеттері, сөйлеу, моторика және өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларына көбірек көңіл бөлінсе, жасөспірімдік кезеңде әлеуметтік-тұрмыстық бағдарлау, еңбекке даярлау, қауіпсіздік, қоғамдық ортадағы мінез-құлық және болашақ өмірге дайындық мәселелері алдыңғы қатарға шығады. Жас ерекшелігіне сай мазмұн баланың өзін құрметтеуге және оқу әрекетін мағыналы қабылдауына ықпал етеді.

Жасөспірімдермен жұмыс барысында жеке бас гигиенасы, сыртқы келбетке күтім жасау, қоғамдық ортадағы мінез-құлық, жеке шекараны түсіну, адамдармен қауіпсіз қарым-қатынас жасау мәселелеріне де педагогикалық тұрғыдан назар аударылуы қажет. Мұндай тақырыптарды баланың түсіну деңгейіне сәйкес қарапайым, нақты және әдепті тілмен түсіндіру маңызды. Қажет болған жағдайда әрекет алгоритмдері мен әлеуметтік жағдаяттар пайдаланылады. Бұл білім баланың жеке қауіпсіздігін қамтамасыз етумен қатар, оның қоғамдағы дербес әрекетіне негіз болады.

Арнайы мектеп-интернат түлектерін болашақ өмірге дайындауда қаржылық сауаттылықтың қарапайым элементтері де пайдалы. Ақшаны тану, қажетті және қажет емес заттарды ажырату, қарапайым сатып алу жасау, ақшаны санау, тауар бағасын салыстыру сияқты дағдылар күнделікті өмірде маңызды. Мұндай білім математика сабақтарымен ғана шектелмеуі керек. Дүкен жағдайын модельдеу, оқу мақсатындағы шартты ақша бірліктерін пайдалану және қауіпсіз жағдайда практикалық тапсырмалар орындау арқылы дағды бекітіледі.

Қоғамдық көлікті пайдалану да әлеуметтік-тұрмыстық бағдарлаудың маңызды бөлігі болып табылады. Балаға аялдаманы тану, қажетті бағытты анықтау, көлікке қауіпсіз міну және түсу, жолақы төлеу, қоғамдық көліктегі тәртіпті сақтау сияқты әрекеттер кезең-кезеңмен үйретілуі мүмкін. Алдымен бұл әрекеттер сурет, сызба немесе рөлдік ойын арқылы түсіндіріліп, кейін мүмкіндік болған жағдайда педагогтің бақылауымен нақты ортада бекітіледі. Қауіпсіздік барлық кезеңде негізгі талап болып қалады.

Зерде бұзылыстары бар балаларды тәрбиелеу барысында құқықтары мен міндеттері туралы бастапқы түсініктер қалыптастыру да маңызды. Бала өзінің жеке заттарын қорғауға, қауіп төнгенде көмек сұрауға, жағымсыз әрекетке қарсылық білдіруге, сенімді ересек адамға хабарлауға үйренуі қажет. Сонымен бірге басқа адамның затын рұқсатсыз алмау, қоғамдық тәртіпті сақтау, ортақ ережелерді орындау сияқты міндеттер де түсіндіріледі. Бұл ұғымдар күрделі заңдық терминдер арқылы емес, күнделікті өмірдегі нақты мысалдар арқылы меңгертіледі.

Баланың өзіне деген сенімділігін дамытуда оның қабілетті болатын әрекеттерін анықтау маңызды. Әрбір оқушыда жақсы меңгерілген немесе қызығушылық танытатын белгілі бір іс-әрекет болуы мүмкін. Бір бала сурет салуға, екіншісі қол еңбегіне, үшіншісі спорттық әрекеттерге, төртіншісі тұрмыстық жұмыстарға қызығуы мүмкін. Осындай қабілеттерді қолдау баланың мектептегі әлеуметтік мәртебесіне де оң ықпал етеді. Ол өзін тек көмек қажет ететін оқушы емес, белгілі бір жұмысты орындай алатын және ортақ іске үлес қоса алатын тұлға ретінде сезінеді.

Арнайы мектеп-интернат жағдайында жетістікті көпшілік алдында қолдау тәсілі де мұқият таңдалуы тиіс. Кейбір балалар көпшілік мақтауын жақсы қабылдаса, кейбіреуі одан қысылуы мүмкін. Сондықтан

мадақтау баланың жеке ерекшелігіне сәйкес болуы керек. Ең бастысы, ол шынайы және нақты әрекетке байланысты болғаны жөн. Баланың нәтижесін асыра бағалау да дұрыс емес. Шынайы кері байланыс оған өзінің қай әрекетті жақсы орындағанын және келесі қадамы қандай болуы керектігін түсінуге көмектеседі.

Педагогикалық үдерісте баланың пікірін тыңдау оның тұлғалық дамуына әсер етеді. Зерде бұзылыстары бар оқушының сөйлеу мүмкіндігі шектеулі болғанның өзінде оның ұнататын және ұнатпайтын әрекеттері, қызығушылығы мен қажеттіліктері болады. Педагог бақылау, қарапайым сұрақтар, таңдау карточкалары немесе басқа қолжетімді тәсілдер арқылы баланың пікірін анықтай алады. Бұл әсіресе жеке түзете-дамыту мақсатын жоспарлауда маңызды. Баланың қызығушылығы ескерілген тапсырмаға қатысу белсенділігі жоғары болуы ықтимал.

Дефектолог қызметінің маңызды құрамдас бөлігі – педагогикалық рефлексия. Маман әр сабақтан кейін қандай тапсырма нәтижелі болғанын, қай жерде бала қиналғанын, көрсетілген көмектің жеткілікті немесе артық болғанын талдай білуі керек. Мұндай талдау келесі сабақтың мазмұнын нақтылауға мүмкіндік береді. Егер бала бірнеше рет бір тапсырманы меңгере алмаса, мәселені тек оның мүмкіндігінің төмендігімен түсіндіру дұрыс емес. Оқыту материалының формасын, нұсқаудың күрделілігін, көрнекіліктің сапасын, жұмыс қарқынын және мотивациялық факторларды қайта қарастыру қажет.

Мамандардың бірлескен педагогикалық талдауы да маңызды нәтиже береді. Дефектолог баланы жеке сабақта бір қырынан көрсе, тәрбиеші оның тұрмыстық ортадағы әрекетін, пән мұғалімі сыныптағы оқу белсенділігін, психолог эмоционалдық және қарым-қатынас ерекшеліктерін бақылайды. Осы мәліметтерді біріктіру арқылы баланың даму жағдайы туралы толық түсінік қалыптасады. Командалық талқылауда «бала не істей алмайды?» деген сұрақпен қатар «қандай жағдайда жақсы орындайды?», «қандай көмек тиімді?», «келесі қолжетімді мақсат қандай?» деген сұрақтар қойылғаны дұрыс.

Арнайы білім беру саласында педагогтің кәсіби қажуының алдын алу мәселесі де назардан тыс қалмауы тиіс. Зерде бұзылыстары бар балалармен жұмыс ұзақ мерзімді шыдамдылықты, тұрақты эмоционалдық қатысуды және жоғары жауапкершілікті қажет етеді. Кейбір дағдылардың қалыптасуы ұзақ уақыт алуы мүмкін. Сондықтан маман нәтижені тек жылдам өзгерістер арқылы бағаламай, баланың шағын ілгерілеулерін де кәсіби жетістік ретінде көре білуі қажет. Әріптестер арасындағы тәжірибе алмасу, әдістемелік қолдау және командалық ынтымақтастық педагогтің кәсіби тұрақтылығына оң әсер етеді.

№7 арнайы мектеп-интернатында зерде бұзылыстары бар балалармен жүргізілетін жұмыстың тиімділігін арттыру үшін түзете-дамыту мақсаттарының сабақтағы және сабақтан тыс әрекеттердегі сабақтастығын қамтамасыз ету маңызды. Мысалы, дефектолог баламен түстерді, пішіндерді немесе сандық ұғымдарды меңгеріп жатса, тәрбиеші сол білімді күнделікті тұрмыстық әрекетте бекіте алады. Егер оқушы қарым-қатынас кезінде өтініш білдіруді үйреніп жүрсе, мұғалімдер мен тәрбиешілер оның сол үлгіні әртүрлі жағдайда пайдалануына мүмкіндік бергені дұрыс. Бір дағдының бірнеше ортада қайталануы оны тұрақтандырады.

Сабақтастықты қамтамасыз ету үшін мамандар арасында қысқа әрі нақты ақпарат алмасу жүйесін қалыптастыру пайдалы. Мысалы, белгілі бір кезеңде балаға қойылған екі-үш негізгі мақсат барлық маманға белгілі болуы мүмкін. Сонда әр педагог өз қызметі аясында сол мақсаттарды бекітуге жағдай жасайды. Бұл оқушыға бір мезгілде тым көп талап қоймай, ең маңызды дағдыларға жүйелі назар аударуға мүмкіндік береді.

Зерде бұзылыстары бар балаларды оқыту мен тәрбиелеуде инклюзивті мәдениеттің құндылықтары да маңызды. Арнайы мектеп жағдайының өзінде әр баланың ерекшелігіне құрметпен қарау, кемсітушілікке жол бермеу, оқушының қоғамның толыққанды мүшесі екенін сезіндіру қажет. Баланың дамуындағы бұзылыс оның тұлғалық құндылығын төмендетпейді. Сондықтан арнайы білім беру жүйесінің мақсаты баланы қоршаған ортадан оқшаулау емес, керісінше оның әлеуметтік қатысу мүмкіндігін кеңейту болып табылады.

Баланың әлеуметтік қатысуын кеңейту мектеп ішіндегі қарапайым міндеттерден басталуы мүмкін. Сыныптағы гүлге су құю, оқу құралдарын тарату, үстелді реттеу, белгілі бір заттарды орнына қою, іс-шараға дайындыққа көмектесу сияқты тапсырмалар оқушыға жауапкершілік сезімін береді. Мұндай міндеттер символдық сипатта қалмай, нақты әрі тұрақты болғаны дұрыс. Бала өз жұмысының ортақ орта үшін пайдалы екенін сезінген кезде оның белсенділігі мен өзіндік бағасы артады.

Зерде бұзылыстары бар балалардың оқу жетістігін бағалауда олардың функционалдық мүмкіндіктеріне басымдық беру арнайы педагогикалық жұмыстың практикалық бағытын күшейтеді. Оқушының әріпті танығаны ғана емес, оны қажетті жазуды түсіну үшін пайдалана алуы; санды атағаны ғана емес, күнделікті есепте қолдана алуы; сөзді қайталағаны ғана емес, қажеттілігін жеткізу үшін пайдалана алуы маңызды. Осы себепті түзете-дамыту сабақтарында білім мен әрекет арасындағы байланыс үнемі сақталуы тиіс.

Баланың дамуындағы нәтижені күту барысында педагог шыдамдылық танытуы қажет. Кейбір дағдылар бірнеше аптада, кейбірі бірнеше айда немесе одан да ұзақ уақытта қалыптасуы мүмкін. Бір қарағанда өзгеріс байқалмағанымен, бала тапсырманы орындауға бұрынғыдан аз көмек қажет етуі, нұсқауды жылдамырақ түсінуі немесе белгілі бір әрекетті басқа ортада қолдана бастауы мүмкін. Бұл да даму динамикасының маңызды көрсеткіші. Сондықтан нәтижені бағалау кезінде тек соңғы өнімге емес, тапсырманы орындау үдерісіндегі өзгерістерге де назар аударылады.

Оқыту мен тәрбиелеудің барлық кезеңінде педагогикалық талаптың тұрақтылығы мен икемділігі қатар сақталуы тиіс. Тұрақтылық балаға орта ережелерін түсінуге көмектессе, икемділік оның жеке жағдайына сәйкес қолдау көрсетуге мүмкіндік береді. Мысалы, белгілі бір тәртіп ережесі барлық бала үшін ортақ болуы мүмкін,

бірақ оны түсіндіру тәсілі мен орындауға берілетін көмек әр оқушыда әртүрлі болады. Арнайы педагогтің кәсіби шеберлігі осы ортақ талап пен жеке тәсілдің арасындағы тиімді тепе-теңдікті табудан көрінеді.

Зерде бұзылыстары бар баланың болашағына бағытталған педагогикалық жұмыс оның бүгінгі нақты мүмкіндігінен басталады. Балаға қолжетімсіз ұзақ мерзімді мақсаттарды ғана қою педагогикалық жұмысты нәтижесіз етеді. Үлкен мақсат шағын, өлшенетін және бірізді қадамдарға бөлінуі керек. Мысалы, «баланы дербес өмірге дайындау» жалпы мақсатының ішінде өз киімін жинау, қарапайым тағам дайындауға қатысу, ақша тану, қоғамдық ортада көмек сұрау, қауіпсіздік ережесін сақтау сияқты нақты міндеттер белгіленеді. Әр меңгерілген шағын дағды болашақ дербестіктің бір бөлігіне айналады.

Арнайы мектеп-интернатта жұмыс істейтін дефектолог үшін ең маңызды кәсіби ұстанымдардың бірі – әр баланың даму мүмкіндігі бар екенін мойындау. Бұл даму барлық оқушыда бірдей қарқынмен немесе бірдей бағытта жүрмейді. Бір бала академиялық дағдыда жақсы нәтиже көрсетсе, екіншісінде әлеуметтік-тұрмыстық дербестік айқынырақ дамуы мүмкін. Сондықтан баланың жетістігін оның жеке даму траекториясы тұрғысынан бағалау қажет. Педагогикалық жұмыс баланы басқаларға ұқсатуға емес, оның өзінің мүмкіндігін барынша іске асыруына бағытталуы тиіс.

Зерде бұзылыстары бар балаларға сапалы білім мен тәрбие беру қоғамның адамгершілік және әлеуметтік жауапкершілігімен де байланысты. Арнайы білім беру ұйымында қалыптасқан қарапайым дербестік, еңбек, қарым-қатынас және қауіпсіздік дағдылары баланың кейінгі өмір сапасына тікелей әсер етеді. Сондықтан дефектологтың әрбір сабағы, тәрбиешінің күнделікті жұмысы, мұғалімнің қолдауы және ата-ананың қатысуы ортақ мақсатқа – баланың мүмкіндігін ашуға және оны өмірге дайындауға қызмет етуі қажет.

Қорытынды. Зерде бұзылыстары бар балаларды оқыту мен тәрбиелеу – арнайы педагогикалық білімді, жүйелілікті, шыдамдылықты және мамандар арасындағы үйлесімді әрекетті қажет ететін күрделі үдеріс. Бұл санаттағы балалардың танымдық қызметінде, сөйлеуінде, зейінінде, есте сақтауында, ойлауында, эмоционалдық-ерік саласында және әлеуметтік бейімделуінде өзіндік ерекшеліктер кездесетіндіктен, жалпы білім беруде қолданылатын әдістерді өзгеріссіз пайдалану әрдайым тиімді бола бермейді. Оқу материалы баланың психофизикалық мүмкіндігіне сәйкес бейімделіп, көрнекілік, практикалық әрекет, қайталау, кезең-кезеңмен үйрету және сараланған қолдау арқылы ұсынылуы тиіс.

Арнайы мектеп-интернаттағы жұмыстың басты ерекшелігі – білім беру мен түзете-дамыту міндеттерінің тәрбиелік және әлеуметтік міндеттермен бірлікте жүзеге асырылуы. Бала оқу, жазу немесе санауды меңгерумен қатар өзіне-өзі қызмет ету, адамдармен қарым-қатынас жасау, қауіпсіздік ережелерін сақтау, қарапайым еңбек әрекеттерін орындау, таңдау жасау және қажетті жағдайда көмек сұрау сияқты өмірлік дағдыларды да меңгеруі қажет. Бұл дағдылардың әрқайсысы баланың болашақтағы дербестігіне тікелей ықпал етеді.

Дефектологтың кәсіби қызметі осы үдерісте ерекше орын алады. Ол баланың даму деңгейін зерттеп қана қоймай, сақталған мүмкіндіктерін анықтап, жеке түзете-дамыту мақсаттарын белгілейді, қолайлы әдіс-тәсілдерді таңдайды және нәтижені жүйелі бақылайды. Сонымен бірге дефектолог мұғалімдермен, тәрбиешілермен, психологпен, логопедпен және ата-анамен бірлесе әрекет етуі тиіс. Мамандардың ортақ талаптары мен өзара ақпарат алмасуы баланың мектептегі әртүрлі ортада бірдей дағдыларды пайдалануына жағдай жасайды.

№7 арнайы мектеп-интернаты жағдайында зерде бұзылыстары бар балаларды оқыту мен тәрбиелеудің тиімділігі әр баланың жеке мүмкіндігін құрметтеуге, шағын жетістіктерін жүйелі қолдауға және меңгерілген білімді өмірлік әрекетпен байланыстыруға негізделуі қажет. Педагог үшін маңызды көрсеткіш – баланың басқа оқушылармен салыстырғандағы нәтижесі емес, өзінің бастапқы деңгейімен салыстырғандағы даму динамикасы. Бүгін ересектің толық көмегімен орындалған әрекеттің ертең жартылай көмекпен, кейін мүмкіндігінше өздігінен орындалуы – түзете-дамыту жұмысының нақты нәтижесі.

Қорыта айтқанда, зерде бұзылыстары бар балалардың мүмкіндігін шектеулер тұрғысынан ғана бағаламай, олардың әлеуетін ашуға бағытталған педагогикалық орта қалыптастыру қажет. Арнайы оқытудағы әрбір дұрыс ұйымдастырылған әрекет баланың танымдық дамуына ғана емес, оның тұлғалық қалыптасуына, әлеуметтік қатысуына және болашақ өміріне әсер етеді. Баланың өзіне сенуіне, әрекет етуіне, үйренуіне және қоғамда өз орнын табуына мүмкіндік беру – арнайы педагог пен дефектолог қызметінің маңызды кәсіби міндеттерінің бірі. Жүйелі түзете-дамыту жұмысы, қолжетімді білім беру, мақсатты тәрбие, отбасы мен мектептің серіктестігі және баланың қадір-қасиетіне құрметпен қарау арқылы зерде бұзылыстары бар білім алушылардың өмірлік құзыреттерін дамытуға және әлеуметтік бейімделу мүмкіндіктерін кеңейтуге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – Астана: Қазақстан Республикасы, қолданыстағы редакция.
2. Қазақстан Республикасының «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» Заңы. – Астана: Қазақстан Республикасы, қолданыстағы редакция.
3. Выготский Л.С. Основы дефектологии. – Санкт-Петербург: Лань, 2003.
4. Рубинштейн С.Я. Психология умственно отсталого школьника. – Москва: Просвещение, 1986.
5. Петрова В.Г., Белякова И.В. Психология умственно отсталых школьников. – Москва: Академия, 2002.
6. Лубовский В.И. Специальная психология. – Москва: Академия, 2005.
7. Мозговой В.М., Яковлева И.М., Еремина А.А. Основы олигофренопедагогики. – Москва: Академия, 2006.

8. Воронкова В.В. Воспитание и обучение детей во вспомогательной школе. – Москва: Школа-Пресс, 1994.
9. Забрамная С.Д. Психолого-педагогическая диагностика умственного развития детей. – Москва: Просвещение, 1995.
10. Маллер А.Р. Социальное воспитание и обучение детей с отклонениями в развитии. – Москва: АРКТИ, 2000.
11. Назарова Н.М. Специальная педагогика. – Москва: Академия, 2010.
12. Қазақстан Республикасында арнайы және инклюзивті білім беруді ұйымдастыру мәселелері бойынша әдістемелік ұсынымдар. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы.
13. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы. Қызмет ету, тіршілік әрекеті және денсаулық шектеулерінің халықаралық жіктелісіне қатысты әдістемелік материалдар. – Женева: ДДҰ.
14. UNESCO. Инклюзивті және тең құқылы сапалы білім беруді қамтамасыз етуге арналған әдістемелік материалдар. – Париж: UNESCO.
15. Арнайы педагогика және психология бойынша оқу-әдістемелік материалдар: оқу құралдары мен әдістемелік ұсынымдар. – Алматы.

БЕЙІМДЕЛГЕН ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ШАҒЫН ФУТБОЛ

Сатқаров Нұржан Найманұлы

Қызылорда қаласы

№7 арнайы мектеп - интернаты

Дене шынықтыру пәнінің мұғалімі

Аннотация. Мақалада 8-сынып оқушыларына арналған бейімделген дене шынықтыру сабақтарында шағын футболды (футзалды) қолданудың педагогикалық, сауықтыру және тәрбиелік маңызы қарастырылады. Футзал элементтерін оқушылардың жас және жеке ерекшеліктеріне сәйкес бейімдеу, қозғалыс белсенділігін арттыру, негізгі дене қасиеттерін дамыту, доппен орындалатын техникалық әрекеттерді меңгерту, командалық қарым-қатынас пен жауапкершілік дағдыларын қалыптастыру мәселелері сипатталады. Бейімделген дене шынықтыру жағдайында қауіпсіздік талаптарын сақтау, жаттығулардың қарқындылығын реттеу, тапсырмаларды қарапайымнан күрделіге қарай ұйымдастыру және әр оқушының мүмкіндігіне сәйкес сараланған қолдау көрсету жолдары ұсынылады. Сонымен қатар футбол арқылы оқушылардың ептілігі, жылдамдығы, үйлесімділігі, төзімділігі, кеңістікте бағдарлануы мен әлеуметтік белсенділігін дамытуға болатындығы негізделеді. Мақала дене шынықтыру пәні мұғалімдеріне 8-сынып оқушыларымен жүргізілетін бейімделген дене тәрбиесі сабақтарын тиімді ұйымдастыруға әдістемелік бағыт беруге арналған.

Түйін сөздер: бейімделген дене шынықтыру, шағын футбол, футзал, 8-сынып, дене тәрбиесі, қозғалыс белсенділігі, дене қасиеттері, доппен жұмыс, командалық әрекет, қозғалыс дағдылары, қауіпсіздік, сараланған оқыту.

Бейімделген дене шынықтыру – білім алушылардың дене мүмкіндіктерін, жеке ерекшеліктерін, қозғалыс қабілеттерін және функционалдық жағдайын ескере отырып ұйымдастырылатын педагогикалық үдеріс. Оның негізгі мақсаты тек дене жаттығуларын орындату немесе спорттық нәтижеге жету емес, әр оқушының қолжетімді деңгейде қозғалыс белсенділігіне қатысуына жағдай жасап, денсаулығын нығайту, негізгі дене қасиеттерін жетілдіру, қозғалыс тәжірибесін кеңейту және әлеуметтік ортада белсенді болуына ықпал ету болып табылады. Осы тұрғыдан алғанда шағын футбол, яғни футзал, бейімделген дене шынықтыру сабақтарында қолдануға болатын тиімді спорттық ойындардың бірі.

Футзал – қозғалыс белсенділігі жоғары, оқушыларды қызықтыратын және командалық қарым-қатынасқа негізделген ойын. Шағын алаңда ұйымдастырылатындықтан, әр оқушы ойын барысында доппен жиі әрекеттесуге, қозғалыс бағытын өзгертуге, шешім қабылдауға және командаластарымен байланыс орнатуға мүмкіндік алады. Бұл ерекшелік әсіресе мектеп жасындағы балалардың дене тәрбиесі үшін маңызды. Оқушы ойынның жай бақылаушысы болып қалмай, алаңдағы әрекетке белсенді қатысуға тырысады. Дегенмен бейімделген дене шынықтыруда футзалдың классикалық ережелерін толық орындау міндетті емес. Мұғалім оқушылардың дайындық деңгейіне сәйкес алаң көлемін, ойын уақытын, ойыншылар санын, жаттығу қарқынын және тапсырмалардың күрделілігін өзгерте алады.

8-сынып кезеңіндегі оқушылардың дене дамуы қарқынды жүретіндіктен, дене шынықтыру сабағында қозғалыс белсенділігін дұрыс ұйымдастырудың маңызы жоғары. Бұл жаста оқушылардың күш, жылдамдық, төзімділік, ептілік және қимыл үйлесімділігі сияқты дене қасиеттерін мақсатты түрде дамытуға мүмкіндік мол. Сонымен қатар жасөспірімдер үшін құрдастарымен қарым-қатынас, топтағы орны, өз мүмкіндігін көрсету және ортақ нәтижеге үлес қосу маңызды бола бастайды. Футзал осы дене және әлеуметтік қажеттіліктерді бір әрекетте біріктіреді. Оқушы допты жүргізу немесе қақпаға соғу техникасын меңгерумен қатар серіктесіне пас беруді, бос кеңістікке шығуды, қорғанысқа қайта оралуды, команда мүшелерінің әрекетін ескеруді үйренеді.

Бейімделген дене шынықтыру сабағында мұғалім барлық оқушыдан бірдей спорттық нәтиже күтпеуі тиіс. Бір оқушы допты жақсы басқара алады, бірақ ұзақ уақыт белсенді қозғалыста тез шаршауы мүмкін. Екінші оқушының төзімділігі жеткілікті болғанымен, допты қабылдау мен дәл беруде қиындық кездесуі ықтимал.

Үшінші оқушы ойынның негізгі ережелерін біледі, бірақ қозғалыс кезінде кеңістікте бағдарлануға қосымша уақыт қажет етеді. Сондықтан мұғалім үшін ең маңызды міндеттердің бірі – оқушылардың бастапқы мүмкіндігін бақылау және соған сәйкес тапсырманы бейімдеу.

Сабақта қолданылатын бейімдеу тәсілдерінің бірі – жаттығуды қарапайым әрекеттен бастау. Мысалы, футбол техникасын үйретуді бірден толық ойыннан бастау көптеген оқушылар үшін тиімсіз болуы мүмкін. Алдымен доппен танысу, допты аяқтың ішкі және сыртқы жағымен жеңіл қозғалту, орнында тұрып пас беру, қысқа арақашықтықта допты жүргізу тәрізді қарапайым әрекеттер меңгертіледі. Кейін қозғалыс үстіндегі пас, белгіленген бағытпен доп жүргізу, кедергілер арасынан өту, қақпаға бағыттап соғу сияқты жаттығулар қосылады. Оқушылар негізгі техникалық әрекеттерді жеткілікті деңгейде меңгерген соң ғана жұптық, топтық және шағын ойын тапсырмаларына көшкен дұрыс.

Футзалдағы негізгі техникалық дағдылардың бірі – допты жүргізу. Допты жүргізу оқушыдан аяқ қозғалысын бақылауды, доптың бағытын сезінуді, кеңістікте бағдарлануды және қозғалыс жылдамдығын реттеуді талап етеді. Алғашқы кезеңде допты түзу бағытта баяу жүргізу ұсынылады. Мұғалім оқушыға допты аяқтан тым алыс жібермеу, жүгіру кезінде басын үнемі төмен түсіріп қалмау және қозғалыс бағытын бақылау керектігін түсіндіреді. Мұндай тапсырманы орындауда белгіленген сызықтар, конустар немесе басқа қауіпсіз бағдарлар қолдануға болады.

Кейін допты жүргізу тапсырмасы біртіндеп күрделенеді. Оқушылар белгіленген нүктеге дейін допты жүргізіп барып кері қайтады, бірнеше кедергіні айналып өтеді немесе мұғалім көрсеткен бағыт бойынша қозғалады. Бірақ бейімделген дене шынықтыруда күрделендіру барлық оқушы үшін бір уақытта жүргізілмеуі тиіс. Егер бір оқушы түзу бағытта доп жүргізуді әлі сенімді меңгермесе, оған күрделі ирек қозғалыс талап ету қажетті нәтиже бермейді. Оқушы алдымен қарапайым деңгейде тұрақты дағды қалыптастырып, содан кейін келесі кезеңге көшкені тиімді.

Допты беру немесе пас орындау футбол ойынындағы командалық әрекеттің негізі болып табылады. Пас беруді үйрету кезінде аяқтың ішкі жағымен допты қажетті бағытқа дәл жіберуге басымдық беріледі. Алдымен оқушылар бір-біріне жақын арақашықтықтан доп береді. Допты қабылдайтын оқушы оны бақылауға алып, содан кейін серіктесіне қайтарады. Бұл жаттығуда дәлдік жылдамдықтан маңызды. Егер оқушы допты өте қатты тепсе немесе бағытты сақтай алмаса, жаттығу қарқынын баяулатып, қозғалыстың орындалу тәсілін қайта көрсету қажет.

Жұппен орындалатын жаттығулар оқушыларды өзара әрекеттесуге де үйретеді. Олар допты тек өзіне ұстап қалмай, серіктесіне уақытында жеткізу керектігін түсіне бастайды. Біртіндеп екі немесе үш оқушы қатысатын пас алмасу жаттығулары енгізіледі. Мысалы, үш оқушы үшбұрыш түрінде орналасып, допты кезекпен бір-біріне береді. Кейін осы әрекет жеңіл қозғалыспен орындалады. Мұндай жаттығулар доппен жұмыс техникасымен қатар оқушының зейінін, көру арқылы бағдарлануын, қозғалыс бағытын анықтауын және басқа ойыншының әрекетін болжауын дамытады.

Допты қабылдау да пас беру сияқты арнайы үйретуді қажет етеді. Оқушы келе жатқан допты тоқтатуға дайын болуы, дене қалпын дұрыс ұстап, доптың қозғалыс жылдамдығына сәйкес әрекет етуі тиіс. Алғашқы кезеңде баяу жіберілген доппен жаттығу орындалады. Мұғалім аяқпен допты жұмсақ тоқтатуды көрсетеді. Егер допты қабылдау оқушыға қиын болса, арақашықтық қысқартылып, пас күші азайтылады. Дағды қалыптасқан сайын доптың қозғалыс жылдамдығы мен арақашықтық біртіндеп арттырылуы мүмкін.

Қақпаға соққы жасау оқушылардың қызығушылығын ерекше арттыратын әрекеттердің бірі. Көптеген оқушы үшін гол соғу ойынның ең тартымды бөлігі болғандықтан, бұл жаттығуды мотивациялық құрал ретінде де пайдалануға болады. Бірақ қақпаға соғу кезінде ең алдымен дәлдікке көңіл бөлінеді. Алғашқы тапсырмаларда үлкен нысана немесе қақпаның белгілі бір бөлігі таңдалып, оқушы допты сол бағытқа жіберуге тырысады. Біртіндеп қашықтықты көбейтуге немесе қозғалыстан кейін соққы жасауға көшуге болады.

Футзал сабақтарында жылдамдық пен ептілікті дамыту да маңызды. Ойын кезінде бағытты тез өзгерту, қарсыластың немесе серіктестің қозғалысына жауап беру, допқа жылдам жету талап етіледі. Осы қасиеттерді дамыту үшін қысқа арақашықтыққа жүгіру, белгі бойынша қозғалыс бағытын өзгерту, конустар арасынан өту, доппен және допсыз эстафеталар ұйымдастыруға болады. Бейімделген сабақта мұғалім жүгіру арақашықтығын және қайталау санын оқушының физикалық жағдайына сәйкес белгілейді. Негізгі мақсат – ең жылдам оқушыны анықтау емес, әр білім алушының қозғалыс белсенділігін арттырып, өзінің бұрынғы нәтижесін жақсартуына мүмкіндік беру.

Футзал арқылы үйлесімділік қабілетін дамытуға да қолайлы жағдай жасалады. Допты жүргізу кезінде аяқ қозғалысы, дене қалпы, көру бақылауы және қозғалыс бағыты бір уақытта үйлесуі қажет. Оқушы бастапқыда осы әрекеттердің барлығын қатар орындауда қиналуы мүмкін. Сондықтан мұғалім тапсырманы бөліктерге бөліп үйретеді. Алдымен допты аяқпен дұрыс қозғалту, кейін қозғалыспен байланыстыру, одан кейін бағытты өзгерту әрекеттері қосылады. Қозғалысты біртіндеп күрделендіру оқушының сенімділігін сақтап, техникалық дағдының дұрыс қалыптасуына ықпал етеді.

Бейімделген дене шынықтырудағы маңызды қағидалардың бірі – қауіпсіздік. Футзал қозғалысы белсенді ойын болғандықтан, оқушылардың бір-бірімен соқтығысуы, тепе-теңдігін жоғалтуы немесе допқа талас кезінде жарақат алуы мүмкін. Сондықтан сабақ басталғанға дейін спорт алаңының жағдайы, қақпалардың бекітілуі, еденнің тайғанақ болмауы, қолданылатын доптар мен құралдардың қауіпсіздігі тексеріледі. Оқушылардың спорттық киімі мен аяқ киімі де қозғалысқа қолайлы болуы қажет. Мұғалім сабақ алдында қауіпсіз әрекет

ережелерін түсіндіріп, ойын кезінде қарсыласқа қауіпті қимыл жасауға, аяқтан тебуге, итеруге немесе допқа шамадан тыс дөрекі таласуға жол бермеу керектігін нақтылайды.

Қауіпсіздіктің тағы бір маңызды шарты – денені сабақ жүктемесіне алдын ала дайындау. Сондықтан футбол сабағы міндетті түрде дұрыс ұйымдастырылған қыздыру жаттығуларынан басталуы қажет. Жеңіл жүру мен жүгіру, қол мен аяқ буындарына арналған қозғалыстар, денені бұру, тізе және тобық буындарын дайындау жаттығулары негізгі жүктемеге өтудің қауіпсіздігін арттырады. Қыздыру жаттығуларының өзі шамадан тыс қарқынды болмауы керек. Оның мақсаты оқушыны шаршату емес, ағзаны алдағы қозғалыс әрекетіне дайындау болып табылады.

8-сынып оқушыларына арналған бейімделген футбол сабақтарында дене жүктемесін мөлшерлеу мұғалімнің тұрақты бақылауын қажет етеді. Оқушының бет әлпетінің өзгеруі, қозғалысының баяулауы, тапсырмаларды орындаудағы дәлдігінің төмендеуі немесе демалысты жиі қажет етуі шамадан тыс шаршаудың белгісі болуы мүмкін. Мұндай жағдайда мұғалім жаттығу қарқынын төмендетіп, қысқа демалыс кезеңін ұйымдастырады немесе оқушыға жеңілдетілген тапсырма береді. Дене тәрбиесінде жоғары жүктеме әрқашан жоғары нәтиже дегенді білдірмейді. Жүктеме оқушының мүмкіндігіне сәйкес және жүйелі болған жағдайда ғана дамыту әсерін береді.

Футбалдың тәрбиелік мүмкіндігі де оның маңызды артықшылықтарының бірі. Ойын барысында оқушылар ортақ ережеге бағынуды, өз кезегін күтуді, жеңіс пен жеңілісті дұрыс қабылдауды, серіктесіне көмектесуді және командалық нәтижеге жауапкершілікпен қарауды үйренеді. Бұл қасиеттер өздігінен қалыптаспайды. Мұғалім ойын барысында туындайтын жағдайларды педагогикалық мақсатта пайдаланып, оқушыларға адал ойынның, қарсыласқа құрмет көрсетудің және команда мүшелерін қолдаудың маңызын жүйелі түсіндіруі қажет.

Командалық ойын кезінде тек қабілеті жоғары оқушылардың үнемі доппен әрекет етуіне жол бермеу маңызды. Егер бірнеше белсенді оқушы барлық ойынды өз қолына алып, дайындық деңгейі төмен балалар допқа мүлде тимейтін болса, бейімделген дене шынықтырудың мақсаты орындалмайды. Сондықтан мұғалім ойын ережесін өзгертіп, мысалы, қақпаға соққы жасамас бұрын командадағы бірнеше ойыншының допқа тиіп шығуын талап етуі немесе әр оқушының белгілі бір міндетін белгілеуі мүмкін. Мұндай бейімдеу барлық білім алушының ойынға қатысу белсенділігін арттырады.

Осылайша 8-сынып оқушыларының бейімделген дене шынықтыру сабақтарында футболды пайдалану тек спорттық техниканы меңгертумен шектелмейді. Дұрыс ұйымдастырылған шағын футбол жаттығулары оқушының қозғалыс белсенділігін арттырып, дене қасиеттерін дамытуға, доппен әрекет ету тәжірибесін кеңейтуге, өз мүмкіндігін сезінуге және құрдастарымен бірлесіп әрекет етуге мүмкіндік береді. Мұғалім сабақтың мазмұнын әр оқушының қабілетіне бейімдеп, қауіпсіздік, қолжетімділік және біртіндеп күрделендіру қағидаларын сақтаған жағдайда футбол дене тәрбиесінің тиімді педагогикалық құралына айналады.

Футбол сабағын ұйымдастыру барысында мұғалім ойын әрекетінің құрылымын оқушылардың дайындық деңгейіне сәйкес нақты жоспарлауы қажет. Сабақтың кіріспе кезеңінде қауіпсіздік талаптары еске түсіріліп, ағзаны негізгі жүктемеге дайындайтын қозғалыстар орындалады. Негізгі кезеңде техникалық және тактикалық жаттығуларға, ал сабақ соңында тыныс алуды қалпына келтіруге, бұлшық еттерді босаңсытуға және орындалған әрекеттерді қысқаша талдауға көңіл бөлінеді. Мұндай құрылым оқушының физикалық жүктемесін ретімен қабылдауына, тапсырмаларды түсінуіне және сабаққа деген сенімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Бейімделген дене шынықтыру сабағында ойыншылар санын азайтып ұйымдастырылған жаттығулар өте тиімді. Мысалы, 2х2 немесе 3х3 форматындағы шағын ойындарда әр оқушы доппен жиі кездеседі, қозғалысқа көбірек қатысады және ойын жағдайын түсінуге мүмкіндігі артады. Классикалық құрамдағы ойынға қарағанда шағын топтағы әрекет оқушыға пас беру, бос аймаққа шығу, допты бақылау және қорғанысқа ауысу сияқты негізгі тактикалық ұғымдарды жеңіл меңгеруге көмектеседі. Сонымен қатар мұғалім әр баланың әрекетін жеке бақылап, қажет кезде жылдам кері байланыс бере алады.

Футбалдағы тактикалық ойлауды дамыту 8-сынып оқушылары үшін маңызды міндеттердің бірі болып табылады. Тактика күрделі спорттық терминдермен емес, қарапайым ойын жағдаяттары арқылы түсіндірілуі тиіс. Мысалы, «доп сенің серіктесіңде болса, бос орынға шық», «қарсылас доппен келе жатса, оның жолын жап», «допты өзің ұзақ ұстамай, ыңғайлы серіктесіңе бер» деген нақты нұсқаулар оқушы үшін түсінікті болады. Осы қарапайым қағидалар бірнеше рет қайталанған сайын ойыншы алаңдағы өз міндетін жақсырақ түсінеді.

Бос кеңістікке шығу футболдағы маңызды тактикалық дағдылардың бірі. Көп жағдайда оқушы допты иеленбеген кезде қозғалыссыз тұрып қалуы мүмкін. Мұғалім оған допсыз әрекеттің де ойынның бір бөлігі екенін түсіндіруі қажет. Серіктеске пас беруге ыңғайлы орын тандау, қақпаға жақындау немесе қарсыласты өзімен бірге алып кету арқылы командаға мүмкіндік жасау сияқты әрекеттер біртіндеп меңгертіледі. Бұл үшін мұғалім белгіленген аймақтармен жұмыс істеп, ойыншыға қай кеңістікке қозғалуға болатынын визуалды түрде көрсете алады.

Қорғаныс әрекеттерін үйрету кезінде де қауіпсіздік бірінші орында болуы тиіс. Оқушы қарсыластан допты тартып алуды итеру немесе аяққа ұмтылу арқылы емес, дұрыс позиция тандау, қозғалыс бағытын шектеу және допты бақылау арқылы орындауға үйренуі қажет. Алғашқы кезеңде қорғанысшы мен шабуылшы арасындағы арақашықтық түсіндіріледі. Қорғанысшы қарсыластың дәл алдына тым жақын келмей, оның қозғалысын бақылап, қақпа бағытын жабуға тырысады. Осындай қарапайым тактикалық түсініктер оқушының ойын мәдениетін қалыптастырады.

Қақпашы әрекеті де 8-сынып оқушылары үшін қызықты әрі жауапты рөл болып саналады. Дегенмен барлық оқушыға бірдей деңгейде қақпашы міндетін жүктеу дұрыс емес. Бұл позицияда реакция жылдамдығы, қол мен көз үйлесімділігі, доптан қорықпау және қауіпсіз құлау дағдылары маңызды. Сондықтан қақпашыны даярлау кезінде алдымен жеңіл және баяу доптармен жаттығу орындалады. Қолмен ұстау, допты екі қолмен қағып алу, денені дұрыс қою және алаңдағы серіктестерге допты қайта беру сияқты қарапайым әрекеттер меңгертіледі.

Футзал сабақтарында мұғалім ойын нәтижесіне қарағанда техникалық және әлеуметтік прогреске басымдық бергені дұрыс. Егер оқушы бұрын доптан қорқып, кейін пас қабылдауды үйренсе, бұл маңызды жетістік. Егер бір оқушы бұрын серіктесіне доп бермей, енді командалық ойынды түсіне бастаса, бұл да педагогикалық нәтиже. Бейімделген дене шынықтыруда тек гол саны немесе жеңіс көрсеткіші бағаланса, кейбір оқушылар өз мүмкіндігін төмен сезінуі мүмкін. Сондықтан бағалау әр оқушының жеке ілгерілеуін көрсетуі қажет.

Бағалау критерийлері алдын ала қарапайым әрі түсінікті түрде белгіленуі мүмкін. Мысалы, допты белгіленген бағытта жүргізу, қысқа қашықтықта дәл пас беру, командаласпен өзара әрекет ету, қауіпсіздік ережелерін сақтау, ойынға белсенді қатысу және тапсырманы соңына дейін орындау сияқты көрсеткіштер ескеріледі. Мұндай бағалау оқушыға өзінің қай дағдысы жақсарғанын түсінуге көмектеседі. Сонымен қатар мұғалім үшін де келесі сабақта қандай бағытқа көбірек көңіл бөлу керектігі айқындалады.

Футзал сабақтарын саралап ұйымдастырудың тағы бір жолы – бір тапсырманың бірнеше деңгейін ұсыну. Мысалы, допты жүргізу жаттығуында бірінші деңгейде оқушы түзу сызықпен қозғалады, екінші деңгейде екі-үш кедергіні айналып өтеді, ал үшінші деңгейде қозғалыс жылдамдығын өзгертіп, соңында қақпаға соққы жасайды. Осылайша барлық оқушы ортақ тақырыпта жұмыс істегенімен, тапсырма олардың мүмкіндігіне сәйкес орындалады. Бұл сабақтың біртұтастығын сақтай отырып, жеке айырмашылықтарды ескеруге мүмкіндік береді.

Жұптық және топтық жұмыстарда серіктесті дұрыс таңдау да маңызды. Кей жағдайда дайындығы жоғары оқушыны әлсіз оқушымен жұптастыру тиімді болуы мүмкін, себебі ол үлгі көрсетіп, көмектесе алады. Алайда мұндай жұпта белсенді оқушы барлық жұмысты өзі орындап кетпеуі тиіс. Сондықтан мұғалім әр қатысушыға нақты міндет береді. Мысалы, бір оқушы пас береді, екіншісі қабылдайды, кейін рөлдер ауысады. Бұл тең қатысуды қамтамасыз етеді.

Бейімделген футбол сабақтарында эстафеталық жаттығулар оқушылардың қызығушылығын арттырып, қозғалыс қарқынын жандандыра алады. Допты белгіленген сызыққа дейін жүргізіп қайту, конустарды айналып өту, серіктеске пас беріп қайта қозғалу сияқты эстафеталар ойын сипатында өтеді. Бірақ эстафетаның негізгі мақсаты тек бірінші болып аяқтау емес, техникалық әрекетті дұрыс орындау болуы тиіс. Мұғалім оқушыларға жылдамдықтан бұрын қауіпсіздік пен дәлдікке мән беруді түсіндіреді.

Жарыс элементін қолданғанда оқушылардың психологиялық ерекшеліктерін ескеру қажет. Кейбір бала бәсекелестік кезінде белсенділігі артып, нәтижесін жақсартса, екіншісі жеңілістен кейін көңіл күйін түсіріп алуы мүмкін. Сондықтан мұғалім командалық жарыстарда жеңіске жетуді ғана емес, өзара қолдауды, тапсырманы дұрыс орындауды және ортақ белсенділікті бағалайды. Мысалы, «ең жылдам команда» ғана емес, «ең ұйымшыл команда», «ең дәл пас берген команда», «қауіпсіздік ережесін жақсы сақтаған команда» деген тәрізді ынталандыру формаларын қолдануға болады.

Футзал сабақтарында функционалдық төзімділікті дамыту үшін қысқа қарқынды әрекет пен белсенді демалысты алмастырып ұйымдастыру тиімді. Ойынның табиғаты өзі де қысқа үдеулер, бағыт өзгерту және тоқтау әрекеттерінен тұрады. Мұғалім осы ерекшелікті пайдаланып, 30-60 секунд белсенді қозғалыс, кейін қысқа тынығу немесе баяу жүру арқылы жүктемені реттей алады. Бұл әсіресе дене мүмкіндігі әртүрлі оқушылармен жұмыс кезінде маңызды. Жүктемені біркелкі емес, кезеңді түрде беру балалардың шаршауын басқаруға көмектеседі.

Тыныс алу жүйесін қалпына келтіру жаттығулары сабақ соңында міндетті түрде ұйымдастырылуы қажет. Оқушылар баяу жүріп, мұрын арқылы тыныс алып, ауыз арқылы дем шығаруды орындай алады. Жеңіл созылу жаттығулары аяқ, арқа және иық бұлшық еттерін босатуға көмектеседі. Бұл кезеңде мұғалім сабақтағы негізгі әрекеттерді қысқаша қайталап, оқушылардан өздерінің не үйренгенін сұрай алады. Мұндай рефлексия қозғалыс тәжірибесін саналы қабылдауға ықпал етеді.

Футзалдағы ойын ережелерін үйрету де кезең-кезеңмен жүргізілгені дұрыс. Алғашқы сабақтарда барлық ресми ережені бірден түсіндіру қажет емес. Ең алдымен алаң шекарасы, қарсыласқа қауіпті қимыл жасамау, допты аяқпен ойнау, қақпаға бағытталу және мұғалім белгісіне тоқтау тәрізді негізгі қағидалар меңгертіледі. Кейін ауттан доп енгізу, бұрыштама добы, айып добы немесе қақпашының әрекеті тәрізді элементтер қосылады. Бұл тәсіл оқушылардың ережеге деген түсінігін жүйелі қалыптастырады.

Ережелерді түсіндіру барысында көрнекі тәсілдерді қолдану өте тиімді. Мұғалім алаң сызбасын көрсетіп, ойыншылардың орналасуын белгілей алады немесе қозғалысты іс жүзінде демонстрациялайды. Кей оқушы ауызша нұсқаудан гөрі нақты үлгіні тезірек қабылдайды. Сондықтан «осылай істе» деп тек айту емес, қажетті қозғалысты көрсету, кейін оқушыға қайталату нәтижелі болады.

Қозғалыс техникасын үйретуде қысқа және нақты нұсқаулар маңызды. Ұзақ түсіндірме сабақтың қарқынын төмендетіп, оқушының назарын шашыратуы мүмкін. Мысалы, пас беру кезінде «тірек аяқты доптың жанына қой», «аяқтың ішкі жағымен соқ», «серіктесіне қара» деген үш қысқа нұсқау жеткілікті. Бір уақытта

тым көп техникалық деталь беру оқушының әрекетті орындауын қиындатуы мүмкін. Сондықтан негізгі қателік түзетілген соң ғана келесі элементке назар аударған жөн.

Мұғалімнің кері байланысы да нақты болуы қажет. «Дұрыс емес» деген жалпы ескертудің орнына «допты аяғыңнан тым алыс жібердің, келесі жолы жақынырақ жүргіз» немесе «пасыңның бағыты дұрыс, енді күшін азайт» деген кеңес оқушыға не өзгерту керектігін түсіндіреді. Сонымен қатар жетістік те нақты аталады: «сен бүгін пас бергенде серіктесіңе алдын ала қарадың», «қақпаға соққың бұрынғыдан дәл болды» деген мадақтау оқушының өз прогресін сезінуіне мүмкіндік береді.

Футзал сабағында тәртіпті сақтау тек тыйым салу арқылы жүзеге аспауы керек. Сабақ басында күтілетін әрекеттер анық түсіндірілгені дұрыс: мұғалім белгі бергенде тоқтау, құралды рұқсатсыз алмау, басқа ойыншыны итермеу, өз кезегін күту, допты қауіпсіз пайдалану. Осы ережелер үнемі бірдей қолданылғанда оқушылар оларды тез қабылдайды. Мұғалім өзі де талапта тұрақты болуы қажет.

Ойын барысында эмоциялық жағдайды реттеу маңызды. Футзал қарқынды ойын болғандықтан, жеңіс, жеңіліс, гол жіберу немесе допты жоғалту сияқты жағдайлар жасөспірімдерде күшті реакция тудыруы мүмкін. Мұғалім мұндай сәттерді өзін-өзі бақылау дағдысын қалыптастыру үшін пайдалана алады. Қателік жасаған ойыншыны кінәлау емес, келесі әрекетке назар аудару, қарсыласқа құрметпен қарау және эмоцияны мәдени түрде білдіру түсіндіріледі.

Тәрбиелік тұрғыдан әділ ойын қағидасын қалыптастыру ерекше маңызды. Оқушы ереже бұзып артықшылық алудан гөрі, адал әрекет етудің құндылығын түсінуі керек. Қарсылас құлап қалса, оған көмектесу, төреші шешімін қабылдау, қасақана дөрекілікке бармау, жеңген кезде қарсыласты кемсітпеу сияқты дағдылар спорттық мәдениеттің негізін құрайды. Бұл қасиеттер дене шынықтыру сабағынан тыс әлеуметтік ортада да пайдалы.

Футзал арқылы көшбасшылық дағдыларды дамытуға да мүмкіндік бар. Мұғалім кейде әртүрлі оқушыны команда капитаны ретінде белгілеп, шағын жауапкершілік бере алады. Мысалы, команда мүшелерін жаттығуға жинау, құралдың дайындығын тексеруге көмектесу немесе жаттығу ретіне байланысты қарапайым тапсырманы еске салу. Бұл оқушының өзіне деген сенімділігін және жауапкершілігін арттыруы мүмкін.

Сонымен қатар көшбасшылық тек ең мықты спортшыға берілмеуі керек. Физикалық қабілеті орташа болса да, ұйымшылдығы жоғары немесе серіктестерін жақсы қолдайтын оқушыға да жауапкершілік беру маңызды. Мұндай тәсіл әр баланың командадағы құндылығын сезінуіне жағдай жасайды.

Сабақта оқушылардың бір-бірін қолдау мәдениетін қалыптастыру бейімделген дене шынықтырудың әлеуметтік бағытын күшейтеді. Қате жіберген баланы күлкі етуге жол бермеу, жақсы әрекет жасаған серіктесін қолдау, жаттығуды баяу орындайтын оқушыны күту сияқты мінез-құлық үлгілері мұғалім тарапынан жүйелі түрде насихатталуы керек. Бұл қауіпсіз психологиялық ахуал қалыптастырып, оқушылардың сабаққа қатысуын арттырады.

Футзал сабақтарында музыкалық немесе уақыттық белгілерді де қолдануға болады. Мысалы, белгілі бір дыбыс шыққанда бағытты ауыстыру, белгі бойынша допты тоқтату немесе қысқа уақыт ішінде белгілі бір тапсырманы орындау оқушының реакция жылдамдығын және зейінін дамытады. Бірақ қосымша дыбыс құралдары кейбір оқушының назарын бөлуі мүмкін, сондықтан мұғалім олардың тиімділігін нақты сыныптың ерекшелігіне қарай бағалауы қажет.

Жаттығуларды ойынға жақындату оқушылардың мотивациясын сақтауға көмектеседі. Мысалы, жай ғана конустар арасынан доп жүргізудің орнына «кедергілерден өтіп қақпаға жету», «серіктесіңе дәл пас арқылы ұпай жинау» немесе «белгіленген аймаққа доп жеткізу» сияқты шағын ойын міндеттері берілуі мүмкін. Оқушы белгілі бір мақсатты көргенде тапсырманы қызығушылықпен орындауға бейім болады.

Футзал сабақтарында кеңістікті дұрыс ұйымдастыру да маңызды. Егер барлық топ бір алаңда бір уақытта жаттығу орындаса, соқтығысу қаупі артады және мұғалімнің бақылауы қиындайды. Сондықтан алаңды бірнеше аймаққа бөліп, бір жерде доп жүргізу, екінші жерде пас беру, үшінші жерде қақпаға соғу жаттығуын ұйымдастыруға болады. Белгілі уақыттан кейін топтар орын ауыстырады. Мұндай станциялық жұмыс формасы сабақ уақытын тиімді пайдаланып, оқушылардың кезек күту уақытын азайтады.

Станциялық жаттығулардың әрқайсысы қарапайым әрі түсінікті болуы қажет. Әр бекетте не орындау керектігі белгі немесе сурет арқылы көрсетілсе, оқушылар мұғалімнің тұрақты түсіндіруін күтпей әрекет ете алады. Бұл дербестікті де дамытуға көмектеседі. Алайда қозғалыс қауіпсіздігін сақтау үшін мұғалім барлық станцияны көзбен бақылауға мүмкіндік беретіндей етіп орналастыруы тиіс.

Бейімделген футзалда ойын алаңының көлемін өзгерту де маңызды әдістемелік құрал болып табылады. Егер оқушылар қозғалыс пен бағдарлануда қиындық көрсе, алаңды шағын ету пас арақашықтығын қысқартып, ойын жағдайын жеңілдетеді. Ал дайындығы жоғары топта алаңды біртіндеп үлкейту арқылы төзімділік пен кеңістікте шешім қабылдау қабілетін дамытуға болады. Яғни алаң көлемі де оқыту мақсатына сәйкес өзгертілетін параметр ретінде қарастырылады.

Доптың түрін де бейімдеуге болады. Кейбір оқушылар үшін стандартты допты бақылау қиын болса, бастапқы кезеңде жұмсағырақ немесе қозғалысы баяуырақ доп қолдану нәтижелі болуы ықтимал. Бұл доптан қорқу сезімін азайтып, техникалық әрекетті дұрыс меңгеруге мүмкіндік береді. Кейін дағды қалыптасқан сайын стандартты футзал добына көшуге болады.

Футзалдың сауықтыру әсерін күшейту үшін сабақтағы белсенді қозғалыс уақытын барынша ұтымды пайдалану қажет. Оқушылар ұзақ кезекте тұрып қалмауы тиіс. Егер бір жаттығуды тек бір бала орындап,

қалғандары бірнеше минут бақылап тұрса, сабақтың моторлық тығыздығы төмендейді. Сондықтан бірнеше доп пайдалану, оқушыларды шағын топтарға бөлу және параллель тапсырмалар ұйымдастыру тиімді.

Сонымен бірге жоғары моторлық тығыздық қауіпсіздікке зиян келтірмеуі керек. Қозғалыс аймақтары жеткілікті бөлініп, тапсырмалар арасында қауіпсіз арақашықтық сақталуы қажет. Мұғалім сабақтың белсенділігі мен қауіпсіздіктің арасындағы тепе-теңдікті үнемі бақылап отырады.

8-сынып оқушыларымен футбол сабақтарын өткізуде теориялық білімнің де орны бар. Оқушыларға футболдың негізгі ерекшеліктері, командалық спорттың маңызы, қыздыру жаттығуларының қажеттілігі, дене жүктемесі кезінде суды дұрыс пайдалану, қауіпсіздік талаптары және қалпына келудің маңызы түсіндіріледі. Бұл мәліметтер қысқа әрі практикалық мазмұнда берілуі тиіс. Теория қозғалыс әрекетін қолдайтын және оның мағынасын түсіндіретін құрал ретінде қарастырылады.

Салауатты өмір салты туралы білімді футболмен байланыстыру да тиімді. Мұғалім тұрақты қозғалыстың жүрек-қан тамыр, тыныс алу және бұлшық ет жүйесіне пайдалы екенін, ұйқы мен дұрыс күн тәртібінің дене белсенділігіне әсер ететінін түсіндіре алады. Осылайша футбол тек мектеп сабағының тақырыбы емес, белсенді өмір салтының бір формасы ретінде ұсынылады.

Футболға қызығушылық танытқан оқушылардың сабақтан тыс спорттық белсенділігін де қолдауға болады. Мектепшілік шағын жарыстар, достық кездесулер, үйірмелер немесе спорттық мерекелер оқушылардың тәжірибесін кеңейтеді. Бірақ мұнда да қатысу мүмкіндігі тек ең мықты оқушылармен шектелмеуі қажет. Өртүрлі деңгейдегі балаларға бейімделген форматтар ұйымдастыру инклюзивті спорт мәдениетін қалыптастыруға көмектеседі.

Жарысты ұйымдастырғанда ойын уақытын қысқарту, ауыстыру санын көбейту, командаларды тең деңгейде құру және дөрекі бәсекелестікке жол бермеу маңызды. Мұғалім жарыстың негізгі мақсаты дене белсенділігі, тәжірибе және жағымды эмоция екенін ескертеді. Нәтижеге ғана бағытталған орта кейбір оқушының қатысу ынтасын төмендетуі мүмкін.

Футбол сабағында өзін-өзі бағалау элементтерін де қолдануға болады. Сабақ соңында оқушы «бүгін допты жүргізіуім жақсы болды», «пас беруде әлі жаттығу керек», «командамен жақсы ойнадым» сияқты қарапайым пікір білдіре алады. Бұл спорттық әрекетті талдау және өз мүмкіндігін шынайы бағалау дағдысын қалыптастырады. Мұғалім өзін-өзі бағалауды қолдап, оқушыны тек кемшілікті емес, жетістікті де көруге үйретуі қажет.

Сыныптағы психологиялық ахуал футбол сабақтарының нәтижесіне үлкен әсер етеді. Егер оқушы қателесуден қорқатын болса, ол допты қабылдаудан немесе қақпаға соғудан бас тартуы мүмкін. Сондықтан мұғалім қателікке үйрену процесінің бөлігі ретінде қарауы керек. Жаттығу кезінде сәтсіз әрекетті сабырлы түрде түзетіп, қайта орындауға мүмкіндік беру сенімділікті арттырады.

Оқушыға спорттық ролін ауыстырып көруге мүмкіндік беру де пайдалы. Бір сабақта шабуылда ойнаған бала келесі сабақта қорғаныс немесе қақпашы позициясында өзін сынай алады. Бұл ойынның әр қырын түсінуге, серіктестердің міндетін сезінуге және жаңа қозғалыс дағдыларын меңгеруге көмектеседі. Бірақ рөл ауыстыру баланың қауіпсіздігі мен дайындығына сәйкес жүргізілуі тиіс.

Футболдағы командалық талқылау қысқа және нақты болғаны дұрыс. Ойынның арасында мұғалім барлық әрекетті тоқтатып ұзақ түсіндірудің орнына бір немесе екі негізгі түзету береді. Мысалы, «пас бергеннен кейін бос орынға шық» немесе «қорғаныста қақпа мен қарсыластың арасында қал» деген нұсқау жеткілікті. Келесі ойында оқушылар осы әрекетті орындауға тырысады.

Бейімделген дене шынықтыруда мұғалімнің бақылауы үнемі диагностикалық сипатта болуы керек. Ол тек кімнің жақсы ойнағанын емес, қай оқушы қандай көмекпен нәтижеге жететінін бақылайды. Бір балаға визуалды үлгі тиімді болса, екіншісіне қозғалысты бірнеше рет көрсету керек болуы мүмкін. Үшінші оқушыға тапсырманы қысқа бөліктерге бөлу қажет. Осындай бақылау келесі сабақтағы бейімдеу шешімдерінің негізін құрайды.

Мұғалім сабақтан кейін қысқаша педагогикалық талдау жүргізсе, әдістемелік жұмыстың сапасы артады. Қандай жаттығу қызығушылық тудырды, қай тапсырма шамадан тыс күрделі болды, кімге қосымша уақыт қажет болды, қауіпсіздік жағынан қандай мәселе байқалды деген сұрақтарға жауап беру келесі сабақтың жоспарын нақтылауға көмектеседі. Бұл бейімделген дене тәрбиесін үздіксіз жетілдірудің маңызды бөлігі.

Футбол арқылы қалыптасатын дағдылардың құндылығы спорт залымен ғана шектелмейді. Жылдам шешім қабылдау, топпен әрекет ету, кезек күту, ережеге бағыну, өз эмоциясын басқару және жеңілістен кейін қайта әрекетке қосылу сияқты қабілеттер оқушының күнделікті өмірінде де қажет. Сондықтан шағын футбол дене тәрбиесі мен әлеуметтік тәрбиені өзара байланыстыратын тиімді құрал ретінде қарастырылуы мүмкін.

8-сыныптағы бейімделген футбол сабақтарының табыстылығы мұғалімнің педагогикалық икемділігіне тікелей байланысты. Бір жоспар барлық сыныпқа толық сәйкес келе бермейді. Сабақ барысында оқушылардың жағдайына қарай жаттығу уақытын өзгерту, ойыншылар санын азайту, допты ауыстыру, арақашықтықты қысқарту немесе қосымша демалыс беру қажет болуы мүмкін. Мұндай өзгерістер сабақ мақсатын төмендету емес, оған әр оқушының қолжетімді жолмен жетуін қамтамасыз ету болып табылады.

Осы тұрғыдан алғанда бейімделген футболдың басты ерекшелігі – спорт түрін балаға бейімдеу. Оқушы дайын ережеге міндетті түрде толық сәйкес келуі тиіс деген көзқарастың орнына, ереже мен жаттығу оқушының қауіпсіз әрі белсенді қатысуына жағдай жасайтындай ұйымдастырылады. Бұл тәсіл әр білім

алушының қозғалыс тәжірибесін кеңейтіп, дене шынықтыру сабағынан жағымды нәтиже алуына мүмкіндік береді.

Футзал сабақтарында оқушылардың жеке жетістігін жүйелі түрде бақылау бейімделген дене шынықтырудың сапасын арттырады. Мұғалім әр оқушының бастапқы деңгейін, техникалық дағдыларды меңгеру қарқынын, дене жүктемесіне реакциясын және командалық әрекетке қатысу белсенділігін ескергені жөн. Мұндай бақылау формалды бағалаумен шектелмеуі тиіс. Негізгі мақсат – оқушының қай бағытта алға жылжығанын, қандай жаттығуда қиындық кездесетінін және келесі сабақта қандай қолдау қажет екенін анықтау. Осы тәсіл арқылы мұғалім оқу үдерісін нақты деректерге сүйене отырып бейімдей алады.

Бағалау кезінде салыстырмалы тәсілдің орнына жеке даму динамикасына басымдық беріледі. Мысалы, бір оқушы допты 10 метр қашықтыққа бұрын дұрыс жүргізе алмаса, кейін оны бірнеше рет тоқтатпай орындай бастауы маңызды жетістік болып есептеледі. Екінші оқушы бұрын пас кезінде доп бағытын сақтай алмаса, кейін серіктесіне дәл жеткізе бастауы мүмкін. Үшінші оқушы бастапқыда ойынға белсенді қатыспай, кейін командалық әрекетке қосыла бастайды. Осындай өзгерістер бейімделген дене шынықтырудағы нақты нәтиже болып табылады.

Футзалдың оқушы денсаулығына ықпалы да жан-жақты. Қозғалыс кезінде жүрек-қантамыр және тыныс алу жүйелерінің функционалдық белсенділігі артып, бұлшық еттер жұмысқа қосылады, жалпы дене төзімділігі жетіледі. Жүйелі қозғалыс артық қимылсыздықтың алдын алуға, ағзаның жалпы тонусын көтеруге және қозғалыс мәдениетін қалыптастыруға көмектеседі. Сонымен қатар белсенді ойын жасөспірімдердің эмоционалдық жағдайына да оң әсер етуі мүмкін. Қозғалыс, командалық қарым-қатынас және жетістік сезімі сабаққа деген жағымды қатынасты қалыптастырады.

Дегенмен мұғалім дене жүктемесін барлық оқушыға бірдей бермеуі керек. Бір топтағы оқушылардың физикалық дайындығы, қозғалыс тәжірибесі және төзімділігі әртүрлі болуы мүмкін. Сондықтан сабақ кезінде қайталау саны, жаттығу арақашықтығы, ойын ұзақтығы және демалыс уақыты бейімделеді. Кей оқушыға 5-6 минуттық белсенді ойын жеткілікті болса, басқа оқушы одан ұзағырақ жүктемені көтере алады. Бұл ерекшелікті елемей шамадан тыс шаршауға немесе сабаққа деген қызығушылықтың төмендеуіне әкелуі мүмкін.

Судың жеткілікті пайдаланылуы және демалыс режимі де маңызды. Мұғалім оқушыларға белсенді қозғалыстан кейін аз мөлшерде су ішуді, бірден үлкен көлемде ішпеуді және қысқа тынығу уақытында тынысты қалыпқа келтіруді түсіндіре алады. Әсіресе жылы спорт залында немесе жоғары қарқынмен орындалған жаттығудан кейін ағзаның қалпына келуіне жағдай жасау қажет.

Футзал сабағының тағы бір маңызды тәрбиелік мүмкіндігі – жауапкершілік пен тәртіпті қалыптастыру. Командалық ойын белгілі бір ережелерді орындауды талап етеді. Егер ойыншы өз міндетін елемесе, команда әрекеті бұзылады. Осы арқылы оқушы өзінің жеке іс-әрекетінің ортақ нәтижеге әсер ететінін түсінеді. Мұғалім бұл байланысты нақты мысалмен көрсетуі керек. Мысалы, қорғанысқа уақытында оралмаған ойыншының әрекеті қарсыласқа мүмкіндік беруі мүмкін, ал дұрыс берілген пас серіктесінің гол соғуына жағдай жасайды.

Командалық жауапкершілік оқушылар арасында өзара көмектесу дағдысын да қалыптастырады. Егер бір оқушы жаттығуды баяу орындаса, серіктестері оған қысым көрсетпей, қолдау танытуға үйренуі тиіс. Бұл бейімделген дене тәрбиесінің маңызды әлеуметтік нәтижелерінің бірі. Мұғалім сабақ барысында өзара құрмет, сабырлық және бір-бірін қолдау қағидаларын үнемі бекітіп отырса, психологиялық тұрғыдан қауіпсіз орта қалыптасады.

Футзал арқылы өзін-өзі бақылау қабілетін де дамытуға болады. Ойын кезінде оқушы эмоциясын басқаруы, төрешінің немесе мұғалімнің шешімін қабылдауы, қателіктен кейін қайта ойынға қосылуы керек. Бұл дағдылар әсіресе жасөспірімдік кезеңде маңызды. Мұғалім оқушыларға ашуланған немесе көңілі қалған сәтте қысқа тыныс алып, келесі әрекетке назар аудару сияқты қарапайым өзін-өзі реттеу тәсілдерін үйрете алады.

Жеңіс пен жеңіске деген дұрыс қатынас та тәрбиелік жұмыстың бір бөлігі. Жеңген команда өз жетістігіне қуана отырып, қарсыласын кемсітпеуі керек. Жеңілген оқушылар өздерін қабілетсіз сезінбей, келесі ойында жақсартуға болатын әрекеттерге назар аударуы тиіс. Мұғалім ойын нәтижесін талқылағанда «кім ұтты?» деген сұрақпен ғана шектелмей, «қандай пас жақсы болды?», «кім командаласына көмектесті?», «қай жерде қорғаныс сәтті ұйымдастырылды?» сияқты сұрақтар қою арқылы нәтижені кеңірек бағалай алады.

Бейімделген футболда оқушылардың қауіпсіздік мәдениетін қалыптастыру сабақтан сабаққа жалғасып отырады. Бір реттік нұсқау жеткіліксіз. Мұғалім әр жаттығуда қауіпсіз қозғалысты, арақашықтық сақтауды, допқа талас кезінде дөрекілікке жол бермеуді және құралдарды дұрыс пайдалануды еске түсіреді. Уақыт өте келе бұл ережелер сыртқы талаптан оқушының өз ішкі дағдысына айналуы тиіс.

Қауіпсіздік мәдениетінің бір бөлігі – өз жағдайын сезіну. Оқушы қатты шаршағанын, басы айналғанын немесе ауырсыну пайда болғанын жасырып қалмай, мұғалімге хабарлауға үйренуі керек. Мұғалім де мұндай хабарламаны әлсіздік белгісі ретінде емес, денсаулыққа жауапкершілікпен қарау деп түсіндіруі қажет. Бұл жалпы дене тәрбиесі мәдениетін қалыптастырады.

Футзал сабақтарында қозғалыс сапасына назар аудару да маңызды. Оқушы тек тапсырманы орындап қана қоймай, оны дұрыс қозғалыс техникасымен орындауға үйренуі керек. Дұрыс емес техника ұзақ уақыт қайталанса, кейін оны түзету қиындайды. Сондықтан мұғалім алғашқы кезеңнен-ақ негізгі қозғалыс үлгісін көрсетіп, қарапайым қателерді уақытында түзетеді.

Сонымен қатар техникалық талапты шамадан тыс күрделендіру де дұрыс емес. 8-сынып оқушыларының кейбірі кәсіби деңгейдегі футбол техникасын меңгеруге дайын болмауы мүмкін. Бейімделген дене шынықтыруда қозғалыстың функционалдық дұрыстығы, қауіпсіздігі және орындалу тұрақтылығы басты өлшем ретінде қарастырылады. Мінсіз спорттық техникадан бұрын қозғалысқа сенімді қатысу маңызды.

Футбалдың тағы бір артықшылығы – сабақ мазмұнын әртүрлі етуге мүмкіндік беруі. Бір сабақта доп жүргізуге басымдық берілсе, келесіде пас пен қабылдауға, одан кейін қақпаға соғуға немесе шағын тактикалық ойындарға көңіл бөлуге болады. Мұндай ауысым оқушылардың қызығушылығын сақтап, қайталанатын жаттығулардан жалығуын азайтады.

Оқушылардың шығармашылық белсенділігін де футбол арқылы қолдауға болады. Мысалы, мұғалім кей кезде оқушылардан өздері қарапайым эстафета ойлап табуды, пас берудің жаңа ретін құрастыруды немесе командалық жаттығу нұсқасын ұсынуды сұрай алады. Бұл олардың бастамашылдығын, ойлау икемділігін және сабаққа қатысу жауапкершілігін арттырады.

Футбол сабақтарын мектептегі басқа тәрбиелік бағыттармен де байланыстыруға болады. Мысалы, денсаулықты сақтау, дұрыс тамақтану, уақытты тиімді пайдалану, зиянды әдеттердің алдын алу сияқты тақырыптарды спорттық белсенділікпен байланыстыру оқушыларға түсінікті болады. Мұғалім спорттық нәтиженің тек жаттығуға емес, ұйқы, тамақтану және күн тәртібіне де байланысты екенін қарапайым тілмен түсіндіре алады.

Дене шынықтыру сабағында цифрлық құралдарды да шектеулі әрі мақсатты түрде қолдануға болады. Мысалы, қысқа бейнеролик арқылы дұрыс пас техникасын көрсету немесе ойын орналасуын схемамен көрсету кейбір оқушыға қозғалысты жақсырақ түсінуге көмектеседі. Бірақ бұл тәсіл нақты қозғалыс әрекетін алмастырмайды. Негізгі уақыт белсенді жаттығуға берілуі тиіс.

Футболға арналған тапсырмаларда оқушының дербестігін біртіндеп арттыру маңызды. Алғашқы кезеңде мұғалім жаттығудың әр қадамын көрсетсе, кейін оқушы оны аз ғана нұсқаумен орындайды. Соңында жаттығу ретін өзі есіне түсіріп, құралды дұрыс алып, орындау орнын ұйымдастырып, тапсырманы аяқтай алады. Бұл дене тәрбиесі сабағында да өздігінен әрекет ету дағдысын қалыптастырады.

Сабақ соңындағы рефлексия да оқушының саналы қатысуына көмектеседі. Қысқа сұрақтар арқылы «бүгін не үйрендің?», «қай тапсырма қиын болды?», «қай жаттығу ұнады?» деген сұрақтар қойылады. Кей оқушы ауызша жауап берсе, кейбіріне қарапайым таңдау немесе белгі көрсету тәсілі қолданылуы мүмкін. Мұндай кері байланыс мұғалімге де келесі сабақты жоспарлауға көмектеседі.

Футбол арқылы қалыптасатын әлеуметтік дағдылардың бірі – серіктеске сену. Командалық ойын барысында ойыншы допты беріп, серіктесінің әрекетіне сүйенеді. Бұл өзара сенімді арттырады. Әсіресе бірнеше сабақ бойы тұрақты топта ойнаған кезде оқушылар бір-бірінің қозғалыс ерекшеліктерін түсініп, командалық әрекетті жетіле бастайды.

Алайда топтарды үнемі бір құрамда қалдыру да дұрыс емес. Кейде құрамды ауыстыру арқылы оқушылар әртүрлі серіктеспен әрекет етуге үйренеді. Бұл әлеуметтік бейімделуді кеңейтеді және белгілі бір шағын топқа ғана тәуелді болып қалудың алдын алады.

Мұғалім командаларды құру кезінде физикалық деңгей мен әлеуметтік қатынасты қатар ескергені жөн. Бір командада барлық мықты ойыншының жиналуы бәсекелестік тепе-теңдігін бұзады. Сондықтан құрамды теңестіру арқылы әр командаға ойында белсенді болуға мүмкіндік жасалады.

Футбол сабақтарында ойын уақытын дұрыс бөлу маңызды. Ұзақ уақыт тоқтаусыз ойнау кей оқушы үшін шаршатуы мүмкін. Сондықтан ойын бірнеше қысқа кезеңнен тұруы мүмкін. Мысалы, 3-4 минуттық ойыннан кейін қысқа талдау, тынығу және рөл ауыстыру ұйымдастырылады. Бұл қарқындылықты бақылауға және техникалық қателерді дер кезінде түзетуге мүмкіндік береді.

Сабақтағы педагогикалық қолдау да біртіндеп азайтылуы тиіс. Егер мұғалім әр қимылды үнемі айтып тұрса, оқушы өздігінен шешім қабылдауға үйренбейді. Сондықтан бастапқыда көп нұсқау беріліп, кейін тек негізгі белгі немесе қысқа ескерту қалдырылады. Осылайша оқушы ойын жағдайын өзі бағалауға және әрекетті өз бетімен таңдауға дағдыланады.

Футбалдың кеңістікте бағдарлануға әсері де маңызды. Оқушы бір уақытта допты, қақпаны, қарсыласты және серіктестерін бақылауы керек. Бұл кеңістіктік қабылдауды белсендіреді. Алғашында мұғалім алаңды сызықтармен немесе аймақтармен белгілеу арқылы әрекетті жеңілдетеді. Кейін бұл визуалды қолдаулар біртіндеп азайтылады.

Қозғалыс бағытын өзгерту, тоқтау және қайта үдеу әрекеттері де вестибулярлық және үйлесімділік жүйесінің дамуына әсер етеді. Бірақ мұндай жаттығуларды шамадан тыс күрделендіру керек емес. Әсіресе тепе-теңдік қиындықтары байқалатын оқушыларға кеңірек арақашықтық пен баяу қарқын қажет болуы мүмкін.

Футбол сабағының мазмұны оқу жылы ішінде біртіндеп күрделенуі керек. Алғашқы кезеңде негізгі техникалық дағдылар мен қауіпсіздік ережелері меңгерілсе, кейін жұптық және топтық әрекет, шағын тактика және оқу ойынына көшуге болады. Бұл ретте бұрынғы дағдылар үнемі қайталанып, жаңа әрекетпен байланыстырылуы тиіс.

Мысалы, доп жүргізуді меңгерген соң оны паспен байланыстыру, кейін пас пен қозғалысты біріктіру, одан соң екі-үш ойыншының шағын комбинациясын орындау логикалық реттілік болып табылады. Осындай сатылы ұйымдастыру оқу материалын түсінікті етеді.

Футзалдың тәрбиелік нәтижесін күшейту үшін мұғалім спорттық әдеп туралы тұрақты түсіндіру жүргізуі керек. Төрешіге құрмет, қарсыласты кемсітпеу, ойын соңында қол алысу, команда мүшесін қолдау сияқты қарапайым нормалар жасөспірімнің жалпы мінез-құлық мәдениетіне ықпал етеді.

Сонымен қатар мұғалім өз әрекетімен үлгі көрсетуі қажет. Егер ол оқушының қателігіне сабырлы жауап берсе, барлық ойыншыға тең қатынас көрсетсе және ережені әділ қолданса, оқушылар да осындай қатынасты қабылдайды. Педагогтің мінез-құлқы сабақтағы мәдениеттің негізгі моделінің бірі болып табылады.

Футзалдың оқу үдерісіндегі құндылығы оның бір мезетте бірнеше міндетті шешу мүмкіндігінде. Бір жаттығу жылдамдықты, координацияны және техникалық дағдыны қатар дамыта алады. Командалық ойын дене белсенділігімен бірге қарым-қатынас пен жауапкершілікті қалыптастырады. Сондықтан дұрыс ұйымдастырылған футбол сабағы кешенді педагогикалық әсер береді.

8-сынып оқушылары үшін мұндай сабақтар жасөспірімдік кезеңдегі өзін көрсету қажеттілігін де қанағаттандыра алады. Оқушы белгілі бір техникада жетістікке жетіп, командаға пайдасын тигізгенде өзіне деген сенімі артады. Бірақ мұғалім тек мықты ойыншыларды мадақтамай, әртүрлі жетістікті атап көрсеткені маңызды.

Бір оқушы үшін дәл соққы маңызды болса, екіншісі үшін қауіпсіздік ережесін дұрыс сақтау немесе жаттығуды толық аяқтау жетістік болуы мүмкін. Осындай әртүрлі нәтижелерді мойындау бейімделген дене шынықтырудың гуманистік сипатын күшейтеді.

Мұғалімнің кәсіби міндеттерінің бірі – сабақтың нақты мақсатын оқушыларға түсінікті ету. «Бүгін футбол ойнаймыз» деумен шектелмей, «бүгін допты дәл беруге және бос кеңістікке шығуға үйренеміз» деген нақты мақсат қою тиімді. Сабақ соңында осы мақсатқа қайта оралып, қаншалықты орындалғанын талқылауға болады.

Футзалдағы бейімдеу әрекеттері уақытша қолдау ретінде қарастырылуы тиіс. Егер оқушы белгілі бір дағдыны меңгерсе, тапсырма күрделенеді немесе жеңілдетілген шарт алынып тасталады. Мысалы, бастапқыда үлкен қақпа қолданылса, кейін стандартты өлшемге көшуге болады. Бұл дамудың біртіндеп жалғасуына жағдай жасайды.

Дегенмен барлық бейімдеуді міндетті түрде алып тастау қажет емес. Кей оқушыға тұрақты түрде қысқартылған арақашықтық немесе қосымша демалыс қажет болуы мүмкін. Мұнда негізгі өлшем – баланың қауіпсіз және белсенді қатысу мүмкіндігі.

Бейімделген футбол сабағы табысты болуы үшін мұғалім тек спорттық әдістемені емес, оқушы психологиясын да ескеруі керек. Жасөспірімдер сынға сезімтал болуы мүмкін, сондықтан қателікті көпшілік алдында дәрекі көрсету мотивацияны төмендетеді. Кері байланыс нақты, қысқа және құрметті түрде берілуі тиіс.

Құрдастар арасындағы қатынасты бақылау да маңызды. Егер кей оқушы үнемі пас алмай немесе командадан шет қалып отырса, мұғалім ойын ережесін өзгертіп, оны белсенді қатысуға қосуы керек. Бейімделген дене тәрбиесінде әлеуметтік оқшаулануға жол бермеу басты қағидалардың бірі.

Осылайша футбол 8-сынып оқушыларына арналған бейімделген дене шынықтыруда дене, психологиялық және әлеуметтік дамуды бір мезгілде қолдайтын тиімді құрал бола алады. Оның нәтижелілігі ойынның өзінде емес, мұғалімнің оны қаншалықты дұрыс бейімдеп, қауіпсіз және қолжетімді орта ұйымдастыра алуында.

Қорытынды. Бейімделген дене шынықтыру аясындағы шағын футбол, яғни футбол, 8-сынып оқушыларының дене дамуына, қозғалыс дағдыларына, командалық қарым-қатынасына және әлеуметтік белсенділігіне жан-жақты әсер ететін тиімді педагогикалық құрал болып табылады. Футзалдың динамикалық сипаты жылдамдықты, ептілікті, төзімділікті, үйлесімділікті және кеңістікте бағдарлануды дамытуға мүмкіндік береді. Сонымен бірге доппен жұмыс істеу оқушының моторлық дағдыларын жетілдіріп, қозғалыс әрекетіне деген сенімділігін арттырады.

Бейімделген дене шынықтыруда басты назар спорттық нәтижеге емес, әр оқушының қолжетімді деңгейде белсенді қатысуына аударылуы тиіс. Мұғалім тапсырмаларды қарапайымнан күрделіге қарай ұйымдастырып, ойын алаңын, доп түрін, жаттығу уақытын, ойыншылар санын және қозғалыс қарқынын оқушы мүмкіндігіне сәйкес өзгерте алады. Мұндай сараланған тәсіл барлық білім алушыға сабаққа қатысып, жеке жетістігін көрсетуге жағдай жасайды.

Футзал сабақтарында қауіпсіздік талаптарын сақтау ерекше маңызды. Дұрыс қыздыру, құралдарды алдын ала тексеру, қақтығысқа жол бермейтін ережелерді түсіндіру, жүктемені мөлшерлеу және оқушының жағдайын бақылау жарақаттың алдын алуға көмектеседі. Сонымен қатар сабақ соңындағы қалпына келтіру жаттығулары ағзаның қалыпты жағдайға біртіндеп оралуына мүмкіндік береді.

Футзалдың тәрбиелік мүмкіндігі де жоғары. Командалық ойын арқылы оқушылар жауапкершілікке, серіктесін қолдауға, ережені сақтауға, жеңіс пен жеңілісті дұрыс қабылдауға және эмоциясын басқаруға үйренеді. Осы дағдылардың барлығы мектептен тыс әлеуметтік ортада да маңызды. Сондықтан футбол дене шынықтырумен қатар тұлғалық және әлеуметтік тәрбиенің құралы ретінде де қарастырылады.

8-сынып оқушыларына арналған бейімделген футбол сабақтарын ұйымдастыруда мұғалімнің кәсіби икемділігі шешуші рөл атқарады. Әр сыныптың және әр оқушының мүмкіндігі әртүрлі болғандықтан, бір ғана әдістемелік үлгімен шектелу тиімді емес. Мұғалім үнемі бақылау жүргізіп, тапсырмаларды оқушының нақты әрекетіне қарай өзгертіп отыруы қажет.

Жалпы алғанда, футболды бейімделген дене шынықтыру сабақтарына жүйелі енгізу оқушылардың қозғалыс белсенділігін арттырып, дене қасиеттерін дамытуға, спортқа деген қызығушылығын қалыптастыруға және командалық мәдениетін жетілдіруге мүмкіндік береді. Қауіпсіздік, қолжетімділік, саралау және жағымды психологиялық ахуал қағидалары сақталған жағдайда шағын футбол 8-сынып оқушылары үшін тиімді әрі тартымды дене тәрбиесі құралына айналады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – Астана: Қазақстан Республикасы, қолданыстағы редакция.
2. Қазақстан Республикасының дене шынықтыру және спорт саласына қатысты нормативтік-құқықтық құжаттары. – Астана.
3. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. Жалпы орта білім беру деңгейінің дене шынықтыру пәні бойынша үлгілік оқу бағдарламалары. – Астана.
4. Матвеев Л.П. Теория и методика физической культуры. – Москва: Спорт, 2021.
5. Лях В.И. Физическая культура. Методика преподавания в общеобразовательной школе. – Москва: Просвещение, 2019.
6. Евсеев С.П. Теория и организация адаптивной физической культуры. – Москва: Спорт, 2016.
7. Евсеев С.П. Адаптивная физическая культура. – Москва: Советский спорт, 2012.
8. Ашмарин Б.А. Теория и методика физического воспитания. – Москва: Просвещение, 1990.
9. Холодов Ж.К., Кузнецов В.С. Теория и методика физической культуры и спорта. – Москва: Академия, 2018.
10. Железняк Ю.Д., Портнов Ю.М. Спортивные игры: техника, тактика, методика обучения. – Москва: Академия, 2014.
11. Андреев С.Н. Мини-футбол в школе. – Москва: Физкультура и спорт.
12. FIFA. Futsal Laws of the Game. – Fédération Internationale de Football Association.
13. UEFA. Futsal Coaching Manual. – Union of European Football Associations.
14. World Health Organization. Guidelines on Physical Activity and Sedentary Behaviour. – Geneva: WHO, 2020.
15. Дене шынықтыру сабақтарында қауіпсіздікті қамтамасыз ету және оқушылардың қозғалыс белсенділігін ұйымдастыру бойынша оқу-әдістемелік ұсынымдар. – Астана.

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ОҚУШЫ МОТИВАЦИЯСЫН АРТТЫРУДЫҢ ТИІМДІ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТӘСІЛДЕРІ

Суттибаев Марат Усипбайұлы
Бастауыш сынып мұғалімі

Аннотация. Мақалада бастауыш сынып оқушыларының оқу мотивациясын қалыптастыру мен арттырудың педагогикалық маңызы қарастырылады. Бастауыш мектеп кезеңіндегі баланың танымдық қызығушылығы, оқу әрекетіне қатынасы, жетістікке ұмтылысы және мұғалім тарапынан көрсетілетін педагогикалық қолдаудың ерекшеліктері талданады. Оқушының сабаққа белсенді қатысуына ықпал ететін жағымды психологиялық орта қалыптастыру, жетістік жағдайын ұйымдастыру, ойын элементтерін тиімді қолдану, мадақтау мен кері байланысты дұрыс ұйымдастыру, оқушының жеке ерекшеліктерін ескеру, оқу материалын өмірмен байланыстыру сияқты тәсілдердің тиімділігі сипатталады. Сонымен қатар бастауыш сынып мұғалімінің оқушылардың ішкі оқу уәжін дамытудағы рөліне ерекше назар аударылады. Ұсынылған педагогикалық тәсілдер оқушының білім алуға қызығушылығын арттыруға, өз күшіне деген сенімін қалыптастыруға, оқу әрекетіне жауапкершілікпен қарауына және дербес білім алуға ұмтылуына мүмкіндік береді.

Бастауыш мектеп – баланың білім беру жүйесіне жүйелі түрде еніп, оқу әрекетін өзінің негізгі міндеттерінің бірі ретінде қабылдай бастайтын маңызды кезең. Осы кезеңде қалыптасқан оқу дағдылары, білімге деген көзқарас, өзіндік бағалау, мұғаліммен және сыныптастарымен қарым-қатынас баланың кейінгі оқу жетістіктеріне елеулі әсер етеді. Сондықтан бастауыш сынып мұғалімінің алдында тұрған маңызды міндеттердің бірі – оқушыға тек білім беру ғана емес, оның білім алуға деген қызығушылығын оятып, оқу мотивациясын тұрақты түрде дамыту. Оқушының сабаққа ынтасы жоғары болған жағдайда ол оқу тапсырмаларын орындауға белсенді қатысып, қиындықтарды жеңуге талпынады, өз нәтижесін жақсартуға ұмтылады және білім алуды жеке жетістік ретінде қабылдай бастайды.

Мотивация адамның белгілі бір әрекетті орындауына түрткі болатын ішкі және сыртқы себептердің жиынтығы ретінде түсіндіріледі. Ал оқу мотивациясы оқушының білім алуға, жаңа ақпаратты меңгеруге, оқу тапсырмаларын орындауға және белгілі бір нәтижеге қол жеткізуге бағытталған ынта-жігерін білдіреді. Бастауыш сынып оқушысының мотивациясы ересек адамның оқу уәжінен айтарлықтай ерекшеленеді. Кіші мектеп жасындағы балалар үшін мұғалімнің қолдауы, ата-ананың пікірі, сыныптастарының бағасы, қызықты

тапсырмалар, ойын, жарыс, мадақтау және жетістік сезімі үлкен маңызға ие. Сондықтан мұғалім баланың жас ерекшеліктерін ескере отырып, сыртқы ынталандырудан біртіндеп ішкі мотивацияға көшуіне жағдай жасауы тиіс.

Бірінші сыныпқа келген көптеген балалардың мектепке деген қызығушылығы жоғары болады. Олар мектеп формасын киюді, партада отыруды, кітап пен дәптер пайдалануды, мұғалімнен тапсырма алуды жаңа әрі қызықты жағдай ретінде қабылдайды. Алайда уақыт өте келе алғашқы қызығушылық төмендеп, оның орнына тұрақты оқу мотивациясы қалыптасуы қажет. Егер сабақ үнемі бірсарынды өтіп, оқушының белсенділігіне мүмкіндік берілмесе немесе бала жиі сәтсіздікке ұшыраса, оның оқу әрекетіне деген ынтасы төмендеуі мүмкін. Осы себепті мұғалім әр сабақта оқушының қызығушылығын қолдауға, оның өз мүмкіндігін сезінуіне және жаңа білімнің мәнін түсінуіне жағдай жасағаны маңызды.

Оқу мотивациясын арттырудың маңызды педагогикалық шарттарының бірі – сыныпта жағымды психологиялық ахуал қалыптастыру. Бала өзін қауіпсіз, еркін және құрметтелетін ортада сезінген кезде сабаққа белсенді қатысуға дайын болады. Мұғалімнің дауыс ырғағы, оқушыға қарата айтқан сөзі, қателікке деген көзқарасы, баланың пікірін тындауы оның оқу белсенділігіне тікелей әсер етеді. Егер оқушы қате жауап бергені үшін үнемі сыналатын болса, келесі жолы жауап беруден қорқуы мүмкін. Ал мұғалім қатені оқу үдерісінің табиғи бөлігі ретінде қабылдап, «Жақсы талпыныс болды», «Ойың дұрыс бағытта», «Тағы бір рет ойланып көрейік» деген қолдау сөздерін қолданса, бала өз ойын еркін жеткізуге үйренеді. Мұндай жағдайда оқушы үшін басты мақсат тек дұрыс жауап айту емес, ойлау, іздену және үйрену болады.

Оқушы мотивациясын қалыптастыруда жетістік жағдайын ұйымдастырудың да маңызы зор. Әсіресе оқу үлгерімі төмен немесе өз күшіне сенімсіз балалар тапсырманы орындауда бірнеше рет сәтсіздікке ұшыраса, «менің қолымнан келмейді» деген тұрақты түсінік қалыптастыруы мүмкін. Мұғалім осындай оқушыларға шамасына сай тапсырмалар ұсынып, кішкентай нәтижесінің өзін байқап, уақытында мадақтауы керек. Мысалы, математика сабағында күрделі есепті бірден ұсынудың орнына бірнеше қарапайым қадам арқылы орындалатын тапсырмалар беру оқушының өз мүмкіндігіне сенімділігін арттырады. Әр орындалған қадамнан кейін бала өз нәтижесін көріп, келесі тапсырманы орындауға ынталанады. Бұл жерде мұғалімнің мадақтауы нақты әрекетке бағытталуы маңызды. «Сен ақылдысың» деген жалпы бағалаудан гөрі «Сен есептің шартын мұқият оқып, дұрыс амал таңдадың» немесе «Бүгін тапсырманы өз бетіңмен орындауға тырыстың» деген кері байланыс баланың қай әрекетінің нәтижеге жеткізгенін түсінуіне көмектеседі.

Бастауыш сынып оқушыларының жетекші қажеттіліктерінің бірі – әрекет арқылы үйрену. Сондықтан оқу мотивациясын көтеруде ойын технологияларын қолдану тиімді нәтиже береді. Ойын бала үшін табиғи әрекет болғандықтан, сабақтағы дидактикалық ойындар білімді меңгеруді жеңілдетіп, эмоционалдық белсенділікті арттырады. Мысалы, қазақ тілі сабағында сөз таптарын меңгерту кезінде «Сөзді тап», «Артық сөзді анықта», «Сөйлем құрастыр» ойындарын ұйымдастыруға болады. Математикада «Кім жылдам?», «Жасырын сан», «Математикалық эстафета», дүниетану сабағында «Зерттеушілер», «Табиғат детективтері» сияқты ойын элементтері оқушылардың қызығушылығын күшейтеді. Дегенмен ойын сабақтың негізгі мақсатын алмастырмауы тиіс. Оның мазмұны оқу міндетімен тығыз байланысты болып, белгілі бір білімді бекітуге, дағдыны дамытуға немесе оқушыны ізденіске бағыттауға қызмет етуі қажет.

Сонымен қатар қазіргі бастауыш білім беруде оқушыны тек тындаушы ретінде емес, оқу үдерісінің белсенді қатысушысы ретінде қарастыру маңызды. Балаға таңдау мүмкіндігін беру оның дербестігін арттырып, ішкі мотивациясының қалыптасуына ықпал етеді. Мысалы, мұғалім мәтінді оқығаннан кейін барлық оқушыға бірдей тапсырма берудің орнына «мәтін бойынша сурет салу», «бес сұрақ құрастыру», «кейіпкерге хат жазу», «мәтіннің жалғасын ойлап табу» сияқты бірнеше тапсырманы ұсына алады. Оқушы өз қызығушылығына немесе қабілетіне сәйкес тапсырманы таңдағанда оны орындауға жауапкершілікпен қарайды. Осындай шағын таңдау мүмкіндігінің өзі балаға өзінің оқу әрекетін басқара алатынын сезіндіреді.

Мотивацияны арттыруда оқу материалының баланың күнделікті өмірімен байланысын көрсету де маңызды. Бастауыш сынып оқушысы «Бұл маған не үшін керек?» деген сұрақтың жауабын нақты іс-әрекет арқылы жақсы түсінеді. Мысалы, математикалық білімді дүкендегі есеп айырысумен, уақытты анықтаумен, бөлменің ұзындығын өлшеумен байланыстыруға болады. Сауатты жазудың маңызын хат, құттықтау, хабарлама немесе шағын әңгіме жазу арқылы түсіндіруге болады. Дүниетану сабақтарында қоршаған ортаны бақылау, ауа райын күнделікті белгілеу, өсімдіктің өсуін зерттеу сияқты қарапайым тәжірибелер ұйымдастыру оқушының білімді өмірлік жағдайлармен байланыстыруына мүмкіндік береді. Бала алған білімінің нақты пайдасын көрген сайын оқуға деген ішкі қажеттілігі де арта түседі.

Бастауыш сыныпта көрнекілік құралдарын тиімді пайдалану да оқушы қызығушылығын сақтаудың маңызды тәсілі болып табылады. Кіші мектеп жасындағы балалар ақпаратты сурет, сызба, кесте, бейне, үлгі, тәжірибе және нақты заттар арқылы жақсы қабылдайды. Сондықтан мұғалім оқу материалын түсіндіру кезінде тек ауызша ақпаратпен шектелмей, оқушының бірнеше сезім мүшесін қатар іске қосатын тапсырмалар ұйымдастырғаны дұрыс. Мысалы, жаңа сөздің мағынасын тек түсіндіріп қана қоймай, оның суретін көрсету, қимыл арқылы бейнелеу немесе сөйлем ішінде қолдану есте сақтауды жеңілдетеді. Алайда көрнекіліктің шамадан тыс көп болуы баланың назарын негізгі оқу мақсатын түсінуден алшақтатуы мүмкін. Сол себепті әрбір қолданылатын құрал нақты педагогикалық мақсатқа қызмет етуі тиіс.

Оқушының оқу мотивациясын қалыптастыруда мұғалім мен бала арасындағы сенімді қарым-қатынас ерекше орын алады. Бастауыш сынып оқушысы мұғалімнің өзіне деген көзқарасын өте сезімтал қабылдайды.

Мұғалім оқушының жетістігін ғана емес, оның күш-жігерін, талпынысын және алға жылжуын да байқап отырған жағдайда бала өзін маңызды тұлға ретінде сезінеді. «Кеше саған бұл тапсырма қиын болған еді, ал бүгін өзің орындадың», «Сенің жазуың бұрынғыдан анық болып келеді» сияқты нақты пікірлер оқушының өзінің дамуын байқауына көмектеседі. Мұндай кері байланыс оқушыны өзгелермен салыстыруға емес, өзінің бұрынғы нәтижесімен салыстыруға бағыттайды. Нәтижесінде бала білімді тек жақсы баға алу үшін емес, жеке дамуы мен жетістігі үшін меңгеруге біртіндеп дағдылана бастайды.

Оқушы мотивациясын арттыруда саралап оқыту тәсілінің де маңызы ерекше. Бір сыныптағы балалардың білім деңгейі, қабылдау жылдамдығы, қызығушылығы мен тапсырманы орындау қарқыны әртүрлі болады. Сондықтан барлық оқушыдан бірдей уақытта бірдей нәтижені талап ету кейбір балалардың оқу ынтасының төмендеуіне әкелуі мүмкін. Мұғалім тапсырмаларды оқушылардың мүмкіндігіне қарай түрлендіріп, күрделілік деңгейін біртіндеп арттырған жағдайда әр бала өзінің жетістікке жете алатынын сезінеді. Мысалы, бір оқушыға тірек сөздер арқылы мәтін құрастыру ұсынылса, екінші оқушы мәтінді өздігінен жалғастыруы, ал үшінші оқушы сол тақырып бойынша шығармашылық тапсырма орындауы мүмкін. Мұндай саралау оқушының қабілетін шектемейді, керісінше оның өз деңгейінен жоғары көтерілуіне қолайлы жағдай жасайды.

Сараланған тапсырмалардың тиімділігі оқушының шамадан тыс жеңіл немесе шамадан тыс күрделі тапсырмаға тап болмауымен байланысты. Тапсырма тым жеңіл болса, оқушының қызығушылығы төмендейді, себебі ол жаңа күш жұмсауды қажет етпейді. Ал тапсырма өте қиын болса, бала бірнеше рет сәтсіздікке ұшырап, өз қабілетіне күмәндануы мүмкін. Сондықтан мұғалім оқушының қазіргі мүмкіндігін ескеріп, оның аздап күш салуын талап ететін тапсырмалар ұсынуы қажет. Осындай жағдайда оқушы қиындықты жеңу барысында қуаныш сезініп, келесі оқу міндеттеріне сенімділікпен кіріседі.

Бастауыш сыныпта мотивацияны көтерудің тағы бір тиімді жолы – ынтымақтастықта оқыту. Жұптық және топтық жұмыстар балалардың бір-бірімен пікір алмасуына, тапсырманы бірлесіп орындауына, өз ойын жеткізуіне және өзгенің пікірін тыңдауына мүмкіндік береді. Бірлескен жұмыс барысында оқушы өзін тек мұғалімнің тапсырмасын орындаушы ретінде емес, ортақ нәтижеге үлес қосатын топ мүшесі ретінде сезінеді. Мұндай жауапкершілік оқу белсенділігін арттырады. Сонымен бірге сыныптастарының қолдауы әсіресе ұялшақ немесе өзіне сенімсіз оқушылар үшін маңызды.

Топтық жұмысты ұйымдастырғанда әр оқушыға нақты рөл беру тиімді. Бір оқушы тапсырманы оқуы, екіншісі жауаптарды жазуы, үшіншісі уақытты қадағалауы, төртіншісі топтың қорытынды пікірін ұсынуы мүмкін. Рөлдердің сабақ сайын ауысып отыруы әр баланың әртүрлі әрекетке қатысуына жағдай жасайды. Егер топтық жұмыста бірнеше белсенді оқушы ғана тапсырманы орындап, қалғандары сырттай бақылаушы болып қалса, оның мотивациялық әсері төмендейді. Сондықтан мұғалім барлық оқушының қатысуын қамтамасыз ететін тапсырмаларды алдын ала ойластырғаны жөн.

Бастауыш сынып оқушысының мотивациясына мұғалімнің қойған сұрақтары да ықпал етеді. Тек дайын жауапты талап ететін сұрақтар оқушының есте сақтау қабілетін тексеруге мүмкіндік бергенімен, оның қызығушылығын үнемі арттыра бермейді. Ал «Сен қалай ойлайсың?», «Неліктен бұлай болды?», «Басқаша шешуге бола ма?», «Егер жағдай өзгерсе не болар еді?» деген ашық сұрақтар баланы ойлануға, өз болжамын ұсынуға және ізденуге ынталандырады. Мұндай сұрақтарда бір ғана дайын жауап болмауы мүмкін. Сондықтан оқушы өз ойын айтуға қорықпайды, пікірінің маңызды екенін сезінеді.

Оқу мотивациясын дамытуда проблемалық жағдаяттарды қолданудың да тиімділігі жоғары. Мұғалім сабақты дайын ережені түсіндіруден емес, оқушыны ойландыратын сұрақтан немесе шағын мәселеден бастай алады. Мысалы, дүниетану сабағында «Неліктен кейбір өсімдіктер көлеңкеде жақсы өседі, ал кейбіріне күн сәулесі қажет?» деген сұрақ ұсынылуы мүмкін. Оқушылар өз болжамдарын айтып, кейін бақылау немесе тәжірибе арқылы жауап іздейді. Математикада да жаңа тәсілді бірден көрсетудің орнына оқушыларға бұрынғы біліммен шешу қиын болатын тапсырма берілуі мүмкін. Осы кезде бала жаңа білімнің қажеттілігін өзі сезінеді. Бұл танымдық қызығушылықты күшейтіп, білімді дайын күйде қабылдаудан гөрі оны ізденіс арқылы меңгеруге мүмкіндік береді.

Зерттеушілік сипаттағы тапсырмалар бастауыш сыныпта баланың табиғи қызығушылығына сүйенеді. Кіші жастағы балалар қоршаған орта туралы көп сұрақ қояды, заттарды бақылағанды, салыстырғанды және тәжірибе жасағанды ұнатады. Мұғалім осы ерекшелікті оқу үдерісінде тиімді пайдалана алады. Мәселен, оқушылар бірнеше күн бойы ауа райын бақылап, нәтижесін кестеге түсіруі, әртүрлі материалдардың суға батуы немесе батпауын тәжірибе арқылы анықтауы, өсімдіктің жарыққа қарай өсуін бақылауы мүмкін. Мұндай әрекеттер оқушыны білімді дайын түрде қабылдаушыдан шағын зерттеушіге айналдырады.

Жобалық тапсырмаларды да бастауыш мектеп деңгейіне сай ұйымдастыруға болады. Жоба міндетті түрде күрделі немесе ұзақ мерзімді болуы шарт емес. «Менің отбасымның дәстүрлері», «Менің қауіпсіз жолым», «Сыныптағы кітап бұрышы», «Біздің ауладағы өсімдіктер» сияқты шағын жобалар балалардың білімді өмірлік тәжірибемен байланыстыруына мүмкіндік береді. Жоба барысында оқушы ақпарат жинайды, сұрақ қояды, сурет салады, жазба дайындайды, нәтижесін таныстырады. Ең маңыздысы – орындаған жұмысының белгілі бір нәтижеге айналғанын көреді. Бұл оның ішкі қанағаттану сезімін күшейтеді.

Оқушы мотивациясын арттыруда цифрлық құралдарды да орынды пайдалану қажет. Қазіргі балалар ақпаратты бейне, анимация, интерактивті тапсырма және сандық ойындар арқылы қабылдауға дағдыланып келеді. Интерактивті жаттығулар, қысқа бейнероликтер, виртуалды тапсырмалар мен электрондық викториналар сабақ мазмұнын қызықты етуі мүмкін. Дегенмен цифрлық құрал оқу мақсатына қызмет етуі тиіс.

Егер технология тек оқушыны уақытша қызықтыру үшін қолданылса, оның білім беру құндылығы төмендейді. Сондықтан мұғалім әр цифрлық тапсырманы «Бұл құрал оқушыға нені түсінуге немесе қандай дағдыны дамытуға көмектеседі?» деген сұрақ тұрғысынан таңдауы маңызды.

Бастауыш сыныпта мотивацияны сақтаудың маңызды жолдарының бірі – тапсырмаларды алмастырып отыру. Кіші жастағы оқушылардың зейіні бір әрекетке ұзақ уақыт тұрақтап тұра алмайды. Сондықтан сабақ барысында тыңдау, жазу, сөйлеу, қозғалу, жұппен жұмыс жасау, суретпен жұмыс істеу және ойлау тапсырмаларын кезектестіру тиімді. Әсіресе қозғалыс элементтері бар қысқа сергіту жаттығулары баланың жұмыс қабілетін қалпына келтіруге көмектеседі. Бірақ сергіту сәтін оқу мазмұнымен байланыстыру оның педагогикалық мүмкіндігін арттыра түседі. Мысалы, математикалық есептеу арқылы қозғалыс санын анықтау немесе тіл сабағында сөздердің мағынасына сәйкес қимыл көрсетуге болады.

Оқу мотивациясына бағалаудың сипаты да тікелей әсер етеді. Егер бағалау оқушыны қорқытуға немесе басқалармен салыстыруға бағытталса, бала қателесуден қорқып, жаңа тапсырмаға белсенді қатысудан бас тартуы мүмкін. Қалыптастырушы бағалау, керісінше, оқушыға өзінің қай тұста дұрыс әрекет жасағанын және нені жақсарту қажет екенін түсінуге көмектеседі. Мұғалімнің кері байланысы нақты, түсінікті және әрекетке бағытталған болуы тиіс. «Жақсы», «Нашар» сияқты жалпы пікірлерден гөрі «Сен мәтіннен негізгі ойды дұрыс анықтадың, енді оны дәлелдейтін екі сөйлемді тап» деген пікір оқушыға келесі қадамын көрсетеді.

Өзін-өзі бағалау мен өзара бағалау элементтері де бастауыш сыныптан бастап біртіндеп енгізілгені дұрыс. Оқушы сабақ соңында «Мен бүгін нені үйрендім?», «Маған не оңай болды?», «Қай тапсырма қиындық туғызды?», «Келесі жолы нені жақсартамын?» деген қарапайым сұрақтарға жауап бере алады. Бұл тәсіл балаға өзінің оқу әрекетіне сырттан қарауды үйретеді. Уақыт өте келе оқушы бағаны тек мұғалімнің шешімі ретінде емес, өзінің еңбегін талдау құралы ретінде қабылдай бастайды.

Мотивацияны арттыруда оқушының жетістігін көрсету де маңызды. Сыныпта «жетістік бұрышы», шығармашылық жұмыстар көрмесі, оқу күнделігі немесе жеке портфолио ұйымдастыруға болады. Мұнда тек үздік жұмыстар емес, әр баланың белгілі бір кезеңдегі өсуін көрсететін нәтижелер ұсынылғаны дұрыс. Мысалы, оқушы тоқсан басындағы жазу үлгісі мен кейінгі жұмысын салыстырып, өзінің ілгерілеуін көре алады. Мұндай салыстыру оқушыны басқа балалармен жарыстырудан гөрі өзінің бұрынғы нәтижесін жақсартуға бағыттайды.

Мұғалімнің оқушының күш-жігеріне назар аударуы ерекше мәнге ие. Кейде бала дұрыс жауапқа бірден келе алмауы мүмкін, бірақ ол бірнеше тәсілді қолданып, ұзақ ойлануы ықтимал. Мұндай жағдайда тек соңғы нәтижені бағалау баланың еңбегін елемеге әкеледі. Сондықтан «Сен бірнеше жолмен шешуге тырыстың», «Қиын болғанына қарамастан тапсырманы аяқтадың», «Қателігінді өзің тауып түзеттің» деген сөздер табандылықты қалыптастырады. Нәтижесінде оқушы қиын тапсырманы сәтсіздік қаупі ретінде емес, үйренуге мүмкіндік ретінде қабылдай бастайды.

Оқушыға мақсат қоюды үйрету де ішкі мотивацияны дамытудың маңызды бөлігі болып табылады. Бастауыш сыныпта мақсат қысқа әрі түсінікті болуы қажет. Мысалы, «Бүгін бес жаңа сөзді дұрыс жазуды үйренемін», «Мәтіннен үш негізгі ақпаратты табамын», «Көбейту кестесінен қате жіберген мысалдарымды қайталаймын» деген мақсаттар балаға өз оқу әрекетінің бағытын түсінуге көмектеседі. Сабақ соңында осы мақсатқа қайта оралып, оның орындалғанын талдау оқушының жауапкершілігін арттырады.

Сонымен бірге оқу мотивациясын тек сабақ үстіндегі әрекеттер арқылы қалыптастыру жеткіліксіз. Мұғалім ата-анамен бірлескен жұмысты да дұрыс ұйымдастыруы қажет. Кейбір ата-аналар баланың оқу жетістігін тек бағамен өлшеп, төмен нәтиже көрсеткен жағдайда оны өзгелермен салыстыруы мүмкін. Мұндай тәсіл баланың мазасыздығын күшейтіп, оқу әрекетін жағымсыз эмоциялармен байланыстырады. Сондықтан мұғалім ата-аналарға баланың жетістігін оның жеке ілгерілеуі, талпынысы, жауапкершілігі және меңгерген дағдылары арқылы бағалаудың маңызын түсіндіргені жөн.

Үй тапсырмасын орындау кезінде ата-ананың баланың орнына тапсырманы орындап беруі де оның дербестігін төмендетеді. Бастауыш сынып оқушысына қажет жағдайда бағыт-бағдар беру керек, бірақ шешімді өзі табуына мүмкіндік жасалғаны дұрыс. Егер бала әр қиындықта ересектің дайын көмегіне сүйенсе, уақыт өте келе өз күшіне сенуі әлсірейді. Мұғалім мен ата-ана балаға «Сен өзің не істеп көрдің?», «Қай жерге дейін түсіндің?», «Қандай тәсілді тағы қолдануға болады?» деген сұрақтар арқылы қолдау көрсете алады.

Мектеп пен отбасы тарапынан қойылатын талаптардың өзара үйлесімді болуы да маңызды. Мұғалім баланың күш-жігерін мадақтап, ал үйде тек жоғары баға талап етілсе, балада қарама-қайшы түсінік қалыптасуы мүмкін. Сол себепті ата-аналармен кездесулерде оқу мотивациясының табиғаты, баланың жас ерекшелігі, мадақтаудың тиімді түрлері және қателікке дұрыс көзқарас туралы түсіндіру жұмыстары жүргізілгені пайдалы.

Бастауыш сынып мұғалімі әр баланың мотивациясының төмендеу себебін де анықтай білуі керек. Кейбір оқушылар тапсырманы түсінбегендіктен белсенді болмайды, кейбірі қателесуден қорқады, енді бірі материалды тым жеңіл деп қабылдауы мүмкін. Бір балаға қосымша қолдау қажет болса, екінші балаға күрделірек тапсырма беру тиімді болуы ықтимал. Сондықтан мотивацияны арттырудың бір ғана әмбебап тәсілі жоқ. Нәтижелі педагогикалық жұмыс оқушыны бақылауға, онымен сөйлесуге, оның оқу әрекетін талдауға және соған сәйкес әдіс таңдауға негізделеді.

Оқушы мотивациясын арттыруда мұғалімнің кәсіби шеберлігі мен тұлғалық ұстанымы шешуші мәнге ие. Бастауыш сынып оқушысы мұғалімнің сөзін, қарым-қатынас мәнерін, көңіл күйін және әр балаға деген көзқарасын өте сезімтал қабылдайды. Сондықтан педагогтің оқушыға құрметпен қарауы, оның пікірін тыңдауы,

сұрақтарына шыдамдылықпен жауап беруі және әрбір баланың мүмкіндігіне сенім білдіруі жағымды оқу ортасын қалыптастырады. Мұғалім оқушының тек білім нәтижесіне емес, оқу барысындағы әрекетіне де назар аударуы қажет. Бұл баланың бойында «менің еңбегім бағаланады», «менің ойым маңызды» деген сенімді қалыптастырады.

Мұғалімнің сабаққа эмоционалдық тұрғыдан қызығушылықпен келуі де оқушылардың белсенділігіне ықпал етеді. Педагог оқу материалын өзі қызығушылықпен ұсынып, таңдануға, зерттеуге, сұрақ қоюға үлгі көрсетсе, балалар да сол әрекетке бейімделеді. Мысалы, жаңа тақырыпты «Бүгін біз өте қызықты құбылыстың себебін анықтаймыз» немесе «Бұл сұрақтың жауабын тәжірибе арқылы табуға тырысамыз» деген мазмұнда бастау оқушылардың назарын оқу мақсатына бағыттайды. Мұндай эмоционалдық кіріспе әсіресе бастауыш сыныпта тиімді, өйткені осы жастағы балалар мұғалімнің көңіл күйін және тақырыпқа деген қатынасын тез қабылдайды.

Мотивацияны тұрақты қалыптастыруда рефлексияның да маңызы зор. Сабақ соңында оқушыларға өзінің жұмысы туралы ойлануға мүмкіндік беру оқу әрекетінің саналы болуына көмектеседі. Мұғалім «Бүгін саған не қызықты болды?», «Қандай тапсырманы жақсы орындадың?», «Не қиындық туғызды?», «Келесі сабақта нені жақсырақ орындауға тырысасың?» деген сұрақтар қою арқылы баланы өз әрекетін бағалауға үйретеді. Рефлексия барысында оқушы тек алған білімін емес, өзінің оқу тәсілін де түсіне бастайды. Бұл болашақта өзіндік бақылау мен өзіндік реттеу дағдыларының қалыптасуына негіз болады.

Бастауыш сыныпта оқу мотивациясын арттыру үшін шығармашылық тапсырмаларға да жеткілікті орын берілуі қажет. Дайын үлгі бойынша орындалатын жаттығулар белгілі бір дағдыны қалыптастыру үшін маңызды болғанымен, оқушылардың қиялы мен дербестігін дамытуда шығармашылық жұмыстардың мүмкіндігі кең. Мысалы, мәтіннің соңын өздігінен құрастыру, кейіпкерге кеңес беру, сурет бойынша әңгіме жазу, математикалық есептің шартын өзгерту, табиғат құбылысына байланысты шағын тәжірибе ойлап табу сияқты тапсырмалар баланың ізденуіне мүмкіндік береді. Мұндай жұмыс барысында оқушының бір ғана дұрыс жауапқа тәуелділігі азайып, өзінің идеясын ұсынуға деген сенімділігі артады.

Шығармашылық тапсырмалар оқушының жеке қызығушылығын анықтауға да көмектеседі. Бір бала сурет салуға бейім болса, екіншісі әңгімелеуді, үшіншісі құрастыруды немесе есеп шығаруды ұнатуы мүмкін. Мұғалім әртүрлі әрекеттерді ұсына отырып, баланың күшті жағын көрсетуіне жағдай жасайды. Оқушы өз қабілеті байқалған кезде мектептегі оқу әрекетін жағымды тәжірибе ретінде қабылдай бастайды. Сонымен бірге мұғалім тек қабілеті айқын оқушыларды емес, әр баланың кішкентай жетістігін көрсетуге ұмтылғаны жөн.

Мотивацияны қалыптастыруда оқу тапсырмаларының мағыналылығы да маңызды. Бастауыш сынып оқушысы тапсырманың қандай мақсатпен орындалатынын түсінген кезде оған жауапкершілікпен қатысады. Мәселен, «осы жаттығуды орындандар» деген нұсқаудың орнына «осы тапсырма арқылы сөздерді қатесіз жазуды үйренеміз» немесе «бұл есеп бізге шамаларды салыстыру тәсілін меңгеруге көмектеседі» деп мақсатты түсіндіру тиімді. Оқушы сабақтың не үшін ұйымдастырылғанын, қандай нәтижеге жетуі керектігін түсінсе, оның әрекеті саналы сипат алады.

Оқу мотивациясын дамытуда бәсекелестік элементтері де белгілі мөлшерде пайдалы болуы мүмкін. Түрлі викториналар, интеллектуалдық ойындар, командалық сайыстар оқушыларды белсенді әрекетке ынталандырады. Алайда мұғалім жарысты ұйымдастырғанда балаларды тұрақты түрде «жеңімпаз» және «жеңілген» топтарға бөліп жіберуден сақ болғаны дұрыс. Бәсекелестік ынтымақтастықпен үйлесуі керек. Мысалы, сынып белгілі бір ортақ нәтижеге жетуге әрекет етуі немесе әр топ өзінің бұрынғы көрсеткішін жақсартуға талпынуы мүмкін. Бұл жағдайда жарыс оқушының өзін өзгемен салыстыру құралы емес, белсенділікті арттыру тәсіліне айналады.

Бастауыш сыныптағы мотивацияны арттырудың тиімді жолдарының бірі – оқушыға жауапкершілік беру. Сыныптағы шағын міндеттер, оқу құралдарын реттеу, топ жұмысының нәтижесін таныстыру, кітап бұрышын ұйымдастыру немесе белгілі бір тапсырманы түсіндіруге көмектесу сияқты әрекеттер баланың өзін маңызды сезінуіне мүмкіндік береді. Оқушы мұғалімнің өзіне сенім білдіргенін сезген кезде оның сынып өміріне қатысу белсенділігі артады. Жауапкершілікпен бірге дербестік те қалыптасады.

Сонымен қатар педагог оқушылардың шаршауын және эмоционалдық жағдайын ескеруі тиіс. Кейде баланың сабаққа белсенді қатыспауы мотивацияның жоқтығынан емес, шаршаудан, мазасыздықтан немесе тапсырманың шамадан тыс көптігінен болуы мүмкін. Бастауыш сыныпта сабақ құрылымы балалардың жас ерекшелігіне сәйкес ұйымдастырылып, әрекет түрлері алмастырылып отырғаны жөн. Мұғалім баланың жағдайын байқап, қажет кезде қысқа қозғалыс жаттығуын, тыныс алу жаттығуын немесе әрекетті өзгертуді қолданса, оқушының жұмыс қабілеті қайта қалпына келеді.

Оқушылардың оқу мотивациясын анықтау үшін мұғалім жүйелі педагогикалық бақылау жүргізе алады. Сабақта кімнің қол көтеретіні, кімнің тапсырманы ықыласпен орындайтыны, қай оқушы қиындық кезінде жұмысты тоқтататыны, қандай тапсырмаларға балалардың қызығушылығы жоғары екендігі мұғалімге маңызды ақпарат береді. Сонымен қатар оқушылармен жеке әңгімелесу, шағын сауалнама, сурет немесе рефлексия әдістері арқылы олардың мектепке, сабаққа және өз жетістігіне қатынасын анықтауға болады. Жинақталған ақпарат мұғалімге педагогикалық тәсілдерді уақытында өзгертіп, әр балаға сәйкес қолдау көрсетуге мүмкіндік береді.

Мотивацияны арттыру бір сабақтың немесе бір әдістің нәтижесінде қалыптаспайды. Ол күнделікті ұйымдастырылатын жүйелі педагогикалық жұмыстың нәтижесі болып табылады. Егер оқушы әр сабақта өзінің

пікірін айтуға, сұрақ қоюға, әрекет жасауға, қателесуге және қатесін түзетуге мүмкіндік алса, оның оқу процесіне деген сенімі күшейеді. Ал мұғалім оқушының нәтижесін ғана емес, оның талпынысын, табандылығын және алға жылжуын тұрақты қолдап отырса, баланың ішкі оқу мотивациясы біртіндеп тұрақты сипат алады.

Бастауыш мектеп кезеңінде мұғалімнің маңызды міндеті – оқушыға білімнің тек баға алу үшін қажет емес екенін сезіндіру. Білім баланың қоршаған ортаны түсінуіне, сұрақтарына жауап табуына, ойын жеткізуіне, мәселені шешуіне және өз мүмкіндігін дамытуына көмектесетін құрал ретінде ұсынылуы тиіс. Оқушы осы мағынаны түсінген кезде оның сыртқы ынталандыруға тәуелділігі төмендеп, танымдық қызығушылығы күшейеді. Мұндай бала жаңа ақпаратты өзі іздеуге, қосымша сұрақтар қоюға және өзінің білімін кеңейтуге ұмтылады.

Әрине, бастауыш сыныптағы барлық оқушының мотивациясын бір деңгейде ұстап тұру мүмкін емес. Балалардың темпераменті, отбасылық ортасы, бұрынғы тәжірибесі, қабілеті мен қызығушылығы әртүрлі. Сондықтан педагог оқушы мотивациясын тұрақты өзгеріп отыратын үдеріс ретінде қабылдауы керек. Кей кезеңде белсенді болған баланың қызығушылығы уақытша төмендеуі немесе керісінше, бұрын енжар болған оқушының белгілі бір тапсырма арқылы белсенділігі артуы мүмкін. Мұғалім осы өзгерістерді байқап, қолдау тәсілдерін соған сәйкес икемдеген жағдайда оқу үдерісі нәтижелі болады.

Осы тұрғыдан алғанда, тиімді педагогикалық тәсілдердің өзара байланыста қолданылуы маңызды. Ойын технологиясы жеке қолданылған жағдайда уақытша қызығушылық туғызуы мүмкін, ал оны мағыналы тапсырма, қалыптастырушы бағалау, саралау және рефлексиямен ұштастырғанда оның нәтижесі тұрақты болады. Сол сияқты мадақтау да тек жағымды сөз айтумен шектелмеуі тиіс. Ол нақты әрекетті бағалау, оқушының ілгерілеуін көрсету және келесі оқу мақсатын белгілеумен толықтырылған кезде ғана дамытушылық сипат алады. Демек, мұғалім әр педагогикалық тәсілді оқушының жас ерекшелігіне, қажеттілігіне және сабақтың мақсатына сәйкес үйлесімді қолдануы қажет.

Қорытынды

Бастауыш сынып оқушысының оқу мотивациясын арттыру – білім беру үдерісінің сапасына тікелей ықпал ететін маңызды педагогикалық міндет. Бұл кезеңде баланың мектепке, мұғалімге, оқу әрекетіне және өзінің мүмкіндігіне деген көзқарасы қалыптасады. Сондықтан мұғалім оқушының тек білім деңгейіне емес, оның эмоционалдық жағдайына, қызығушылығына, дербестігіне, өзіндік сеніміне және оқу әрекетіндегі белсенділігіне де назар аударуы қажет.

Оқушы мотивациясын арттыру үшін жағымды психологиялық ахуал қалыптастыру, жетістік жағдайын жасау, ойын технологияларын пайдалану, оқу материалын өмірмен байланыстыру, сараланған тапсырмалар беру, топтық және жұптық жұмысты ұйымдастыру, проблемалық және зерттеушілік тапсырмаларды қолдану, шығармашылыққа мүмкіндік беру, қалыптастырушы бағалау мен сапалы кері байланысты жүзеге асыру тиімді нәтиже береді. Сонымен қатар оқушыға таңдау жасауға, мақсат қоюға, өзін бағалауға және өз әрекетіне рефлексия жүргізуге мүмкіндік беру оның ішкі оқу мотивациясының қалыптасуына ықпал етеді.

Мұғалім мен ата-ананың бірлескен қолдауы да бастауыш сынып оқушысының оқу ынтасын сақтауда маңызды рөл атқарады. Баланы өзгелермен салыстырмай, оның жеке өсуін бағалау, күш-жігерін қолдау және қателікті даму мүмкіндігі ретінде қабылдау баланың өзіне деген сенімін арттырады. Мұндай жағдайда оқушы білім алуды сыртқы талап ретінде емес, өзінің дамуына қажетті әрекет ретінде қабылдай бастайды.

Демек, бастауыш сыныпта оқушы мотивациясын арттыру белгілі бір әдісті қолданумен ғана шектелмейді. Ол – мұғалімнің кәсіби шеберлігіне, сабақтың мазмұны мен құрылымына, педагогикалық қарым-қатынасқа, бағалауға, ата-анамен ынтымақтастыққа және әр баланың жеке ерекшелігін ескеруге негізделген кешенді үдеріс. Оқу ортасы баланың қызығушылығын оятып, дербестігін қолдап, жетістікке жетуіне мүмкіндік берген жағдайда оқушының танымдық белсенділігі артып, білім алуға деген тұрақты ішкі қажеттілігі қалыптасады. Сондықтан қазіргі бастауыш сынып мұғалімінің негізгі міндеттерінің бірі – әр оқушының «мен үйрене аламын, менің қолымнан келеді және жаңа білім маған қажет» деген сенімін қалыптастыру.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. Бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. – Астана.
2. Выготский Л.С. Педагогическая психология. – Москва: Педагогика.
3. Божович Л.И. Проблемы формирования личности. – Москва: Институт практической психологии.
4. Маркова А.К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте. – Москва: Просвещение.
5. Зимняя И.А. Педагогическая психология. – Москва: Логос.
6. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. – Москва: Народное образование.
7. Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаев Р.М. Педагогика. – Алматы.
8. Аймауытов Ж. Психология. – Алматы.
9. Deci E.L., Ryan R.M. Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior. – New York: Plenum Press.
10. Dweck C.S. Mindset: The New Psychology of Success. – New York: Random House.

Тоҳкожаев Турдибек Касымович
Туркістан облысы, Жетісай ауданы
Ағылшын тілі пәні мұғалімі

Abstract. Listening is one of the fundamental skills in learning English because successful communication depends not only on the ability to speak but also on the ability to understand spoken language in different situations. In contemporary education, teaching listening is moving beyond traditional exercises based on playing an audio recording and answering comprehension questions. Modern approaches emphasize active listening, authentic communication, strategy development, digital resources, differentiated instruction, interactive tasks, multimodal materials, formative assessment, and learner autonomy. Artificial intelligence and other digital technologies also provide new opportunities for adapting listening materials, generating practice activities, and supporting individual learning needs. This article examines modern approaches to developing listening skills in English language lessons and presents practical ways of organizing pre-listening, while-listening, and post-listening activities. Particular attention is paid to authentic materials, podcasts, videos, task-based learning, gamification, collaborative activities, critical listening, pronunciation awareness, differentiated support, and the responsible use of artificial intelligence. The article argues that effective listening instruction should develop not only students' ability to understand words but also their capacity to interpret meaning, identify important information, make inferences, evaluate spoken messages, and respond appropriately in real communicative situations.

Keywords: listening skills, English language teaching, listening comprehension, authentic materials, digital technologies, podcasts, artificial intelligence, communicative competence, differentiated instruction, learner autonomy.

Listening is an essential component of communication and one of the most important skills in foreign language learning. A person cannot participate effectively in a conversation without understanding what another speaker is saying. Students use listening when they communicate with teachers and classmates, watch videos, listen to announcements, follow instructions, participate in online communication, travel, study, and access information in English. Nevertheless, listening is often one of the most challenging skills for learners. Students who can understand a written sentence may experience considerable difficulty when the same sentence is spoken naturally. This happens because spoken language is continuous, temporary, and influenced by pronunciation, speed, accent, intonation, reductions, connected speech, background noise, and context.

Traditional approaches to listening often treated it mainly as a testing activity. Students listened to a recording and then answered questions to demonstrate how much they had understood. Such exercises can provide useful information about comprehension, but they do not necessarily teach students how to become better listeners. Modern listening instruction focuses not only on the final answer but also on the strategies and processes that enable learners to understand spoken language. Students need to learn how to predict content, recognize keywords, identify the main idea, listen for specific information, use contextual clues, infer meaning, tolerate unknown vocabulary, recognize the speaker's attitude, and confirm or revise their interpretations.

An important principle of modern listening instruction is that students do not need to understand every individual word in order to understand a message. Many learners become anxious when they encounter unfamiliar vocabulary and immediately conclude that they cannot understand the recording. Teachers should help students recognize that successful listening often involves constructing meaning from partial information. In real life, even native speakers sometimes miss individual words but still understand the overall message because they use context, prior knowledge, tone of voice, and surrounding information. Developing this tolerance of ambiguity can make students more confident and effective listeners.

Listening lessons are commonly organized around three stages: pre-listening, while-listening, and post-listening. Although this framework is not new, contemporary teaching makes each stage more interactive and strategically focused. During the pre-listening stage, the teacher prepares students for the content and purpose of listening. This does not mean explaining every difficult word in advance. Instead, learners can examine an image, title, quotation, short question, or set of keywords and predict what they are likely to hear. They can discuss what they already know about the topic and identify the type of information they expect. Prediction activates background knowledge and provides a mental framework that helps students process incoming information.

For example, before listening to a conversation at an airport, students can look at an airport departure board and predict vocabulary and expressions that may occur. They may suggest words such as *flight*, *gate*, *boarding*, *delayed*, *passport*, and *luggage*. The teacher can then ask students to predict possible problems that passengers might experience. When learners listen to the recording, they are not approaching it as completely unfamiliar information. They already have expectations that they can confirm or revise.

The while-listening stage should usually involve more than one listening. Asking students to understand everything during a single exposure can create unnecessary pressure. The first listening can focus on general meaning: Who is speaking? Where are they? What is the main topic? What is the speaker trying to achieve? The second listening can focus on specific details such as names, times, reasons, numbers, locations, or opinions. A third listening, when

necessary, may focus on language features, pronunciation, inference, or verification of answers. Each listening should have a clear purpose so that students know what information requires their attention.

Tasks used during listening should be varied. Students can choose pictures, complete tables, sequence events, identify true and false statements, match speakers with opinions, follow routes on maps, complete schedules, take short notes, identify keywords, select appropriate responses, or fill missing information. The task should reflect the way people listen outside the classroom. If students listen to weather information, for instance, they can decide what clothes to take for a trip. If they listen to several advertisements, they can select the most suitable product. If they hear directions, they can identify the destination on a map. Such activities transform listening from passive reception into purposeful action.

Post-listening activities provide opportunities to use information obtained from the recording. Students can discuss the topic, compare answers, summarize the message, role-play a similar situation, write a response, solve a problem, or express an opinion. For example, after listening to several teenagers discussing how they spend their free time, students can compare the speakers' preferences with their own and conduct a class survey. Listening thus becomes a starting point for speaking, writing, critical thinking, and collaborative learning.

Authentic listening materials are increasingly important in modern English teaching. Authentic materials are created primarily for communication rather than language instruction and may include interviews, announcements, podcasts, news clips, advertisements, conversations, public speeches, travel information, and short videos. They expose students to natural pronunciation, connected speech, hesitations, different accents, and realistic communication. This prepares learners for the English they may encounter outside the classroom.

However, authenticity should not mean unnecessary difficulty. Teachers need to select materials carefully and adapt the task rather than always modifying the recording itself. A challenging recording can sometimes be appropriate if students are asked to identify only the general topic or a few key details. The difficulty of a listening activity depends not only on the recording but also on the complexity of the task. By adjusting questions and providing visual or linguistic support, the same material can sometimes be used with students at different proficiency levels.

Video has become one of the most powerful resources for listening instruction because communication is naturally multimodal. Listeners use facial expressions, gestures, physical surroundings, images, and other visual information to interpret meaning. Video therefore provides contextual support that audio alone may not offer. Teachers can pause videos before an important event and ask students to predict what will happen, play a section without sound and ask learners to infer the situation, or play only the sound and ask students to imagine the setting. These techniques make learners more active observers and listeners.

Short videos are often more effective than long recordings because they allow focused practice. A two- or three-minute clip can be replayed several times with different purposes without exhausting students. After viewing, learners can reconstruct the sequence, imitate a dialogue, summarize the content, create alternative endings, or record their own response. The important principle is that students should do something meaningful with what they hear rather than simply watch content passively.

Podcasts offer another valuable opportunity. They expose learners to spoken English across a wide variety of subjects and communication styles. Teachers can select short podcast extracts appropriate to students' interests and proficiency. Students can predict the topic from the title, identify key ideas, note important vocabulary, distinguish facts from opinions, and summarize the speaker's message. More advanced learners can compare two podcasts discussing the same topic and analyse differences in perspective.

Students can also create their own podcasts. Producing an audio recording transforms listening into an integrated skill. Learners must listen to models, plan content, write or outline a script, practise pronunciation, record their speech, listen critically to their own performance, and revise it. A class podcast project can include interviews, school news, book reviews, discussions, cultural topics, or short educational programmes. Such activities develop speaking and listening simultaneously while giving students a meaningful product.

Task-based learning is particularly effective for listening because it gives students a practical reason to understand information. Instead of listening simply to answer questions, learners use what they hear to complete a task. They may listen to several hotel descriptions and choose the best accommodation for a family, follow instructions to construct or draw something, listen to travel information and prepare an itinerary, or compare several people's preferences and recommend suitable activities. The success of the task depends on understanding the spoken information, making listening purposeful.

Information-gap activities can also develop listening through interaction. Two students receive different information and need to communicate to complete a common task. One student might have information about train departure times while another has information about an event schedule. They need to ask and answer questions to determine which train they should take. In such activities, listening is inseparable from speaking. Students learn to request repetition, ask for clarification, confirm information, and respond appropriately, which reflects authentic communication.

Dictation can also be reconsidered through modern methodology. Traditional word-for-word dictation may have limited communicative value when used excessively, but creative forms can develop careful listening. In running dictation, one student reads a short text displayed elsewhere in the classroom, remembers part of it, and dictates it to a partner. In partial dictation, learners complete only key information. Dictogloss is particularly valuable: students listen

to a short text, take notes, and then collaboratively reconstruct its meaning. They compare their version with the original and discuss language differences. This develops listening, memory, grammar awareness, writing, and collaboration.

Pronunciation awareness plays an important role in listening comprehension. Sometimes students fail to recognize words they already know because spoken English sounds different from the written forms they have learned. Connected speech, weak forms, contractions, stress, rhythm, and reductions can make familiar vocabulary difficult to identify. Teachers can draw attention to these features through short listening extracts. Students can mark stressed words, notice how words connect, compare careful and natural pronunciation, and practise repeating short phrases.

Shadowing is one technique that can develop both listening and pronunciation. Students listen to a short phrase and repeat it immediately, trying to follow the speaker's rhythm and intonation. At first, very short and clear recordings should be used. The goal is not perfect imitation of an accent but greater awareness of how spoken English is organized. When learners become familiar with natural rhythm and connected speech, they may find authentic listening easier.

Digital technologies provide extensive opportunities for individual listening practice. Students can listen to materials at their own pace, replay difficult sections, adjust playback when appropriate, use transcripts after initial listening, and practise outside the classroom. Teachers can provide different recordings to different learners according to their needs. Digital quizzes can give immediate feedback, while online collaborative tools can allow students to share notes and interpretations after listening.

Nevertheless, technological convenience should not lead students to depend excessively on subtitles. Subtitles can be useful scaffolding, but if learners always read while listening, they may focus more strongly on written language than spoken input. A gradual approach can be effective. Students first listen without subtitles and identify the main idea, listen again with a specific task, and only later use subtitles or a transcript to check difficult sections. Finally, they can listen again without written support. In this way, subtitles become a learning tool rather than a permanent dependency.

Artificial intelligence can further support listening instruction. AI-based systems can generate dialogues, adapt scripts to different proficiency levels, create comprehension questions, provide pronunciation models, or simulate interactive conversations. Teachers can use AI to prepare listening materials connected with current lesson topics and student interests. Learners can also practise conversational listening by interacting with voice-enabled systems where available.

However, AI should be used critically. Automatically generated language or audio may contain unnatural expressions, factual errors, or pronunciation limitations. Teachers should review AI-generated materials before classroom use. Students should also be taught that artificial intelligence is a support tool rather than an unquestionable source. One useful activity is to compare an AI-generated dialogue with an authentic conversation and ask students which sounds more natural and why. This combines listening with critical digital literacy.

Gamification can increase engagement in listening activities. Teachers can organize listening challenges in which teams earn points for identifying details, solving clues, reconstructing messages, or correctly following spoken instructions. An "audio detective" activity can require students to listen for evidence and solve a mystery. Another possibility is a "Who am I?" listening game in which students hear clues about a person, place, animal, or object and identify it as quickly as possible. Such activities encourage focused listening while maintaining an enjoyable atmosphere.

The educational value of gamification depends on task design. Competition should not reward speed alone because careful listening often requires reflection. Teachers can award points for explaining evidence, correcting an initial answer after a second listening, or helping a team justify its conclusion. This shifts attention from simply winning toward demonstrating listening strategies.

Differentiated instruction is essential because listening ability often varies significantly within one class. Some students process spoken language quickly, while others need repetition or additional support. Teachers can differentiate through the amount of information required, complexity of questions, number of repetitions, visual support, vocabulary prompts, transcripts, or follow-up tasks. Students who need support may identify basic information, while more confident learners analyse the speaker's attitude, infer unstated meaning, or summarize arguments.

Importantly, differentiation should preserve a shared learning goal. All students can listen to the same material but work with tasks at different levels of complexity. This allows the class to discuss the same content while ensuring that each learner experiences achievable challenge. Support can gradually be reduced as students become more independent.

Collaborative listening can reduce anxiety and improve comprehension. After listening individually, students can compare notes in pairs before listening again. One learner may have understood a detail that another missed. Discussing interpretations requires students to explain what they heard and provide evidence. This process demonstrates that listening comprehension can be constructed collaboratively rather than treated as a private test of individual ability.

Critical listening should receive greater attention in modern education. Students need not only to understand what a speaker says but also to evaluate it. They can identify the speaker's purpose, distinguish fact from opinion, recognize persuasive language, detect emotional tone, compare viewpoints, and question unsupported claims. These skills are particularly relevant when students encounter online videos, advertising, social media content, and public commentary.

For example, students can listen to two short speakers expressing different opinions about the use of smartphones at school. They identify each speaker's main argument, evidence, tone, and assumptions. Afterwards, they

decide which argument is more convincing and explain why. The activity develops listening comprehension, critical thinking, speaking, and reasoning simultaneously.

Formative assessment should be integrated into listening instruction. Teachers need to know not only whether an answer is correct but also why a student struggled. Was the vocabulary unfamiliar? Was the speech too fast? Did the learner misunderstand the task? Could the student identify the main idea but not specific details? Short self-assessment checklists can help learners identify their own difficulties. Statements such as “I can identify the main idea,” “I can listen for specific information,” and “I can use context when I do not understand every word” make listening strategies visible.

Feedback should encourage strategy development. Instead of simply saying that an answer is incorrect, the teacher can ask learners which words they heard, what information led to their conclusion, or what they might listen for during the second attempt. This transforms mistakes into opportunities for developing listening processes.

Learner autonomy is another major goal. Classroom lessons alone cannot provide enough listening exposure for high levels of proficiency. Students need strategies for continuing practice independently. Teachers can help learners select suitable English-language videos, podcasts, songs, interviews, or educational recordings according to their interests and proficiency. A simple listening diary can encourage regular practice. Students can record what they listened to, how long they listened, what they understood, new expressions they noticed, and which strategy helped them most.

Personal interest is important for sustained listening practice. A student interested in football may be motivated to listen to sports interviews; another may prefer science videos, music, technology, films, games, travel, or fashion. Teachers can allow students some choice while maintaining clear learning expectations. Independent listening then becomes a meaningful habit rather than additional compulsory homework.

The classroom environment also affects listening development. Students need to feel that misunderstanding is a normal part of language learning. If every incorrect answer produces embarrassment, learners may avoid participation. Teachers should create a supportive atmosphere where students are encouraged to make predictions, revise answers, ask for repetition, and discuss alternative interpretations. Confidence grows when students recognize progress over time.

Listening should not be taught in isolation from other language skills. Real communication integrates listening with speaking, reading, and writing. Students listen and respond orally, listen and take notes, read information before listening, or write a summary afterwards. Integrated tasks more closely reflect real-world language use and give learners multiple opportunities to process the same content.

For instance, students can read a short introduction to an environmental problem, listen to an interview with an expert, take notes, discuss possible solutions in groups, and finally write a short recommendation. Listening becomes part of a broader learning sequence that develops communication, critical thinking, and functional literacy.

The teacher's role in modern listening instruction is therefore broader than operating an audio player and checking answers. The teacher selects appropriate materials, creates meaningful purposes for listening, teaches strategies, differentiates support, observes difficulties, provides feedback, and encourages reflection. Teachers also model effective listening behaviour by demonstrating how to predict, infer, ask for clarification, and verify understanding.

The most successful listening lessons are those in which students gradually become less dependent on the teacher. At first, they may need vocabulary support, repeated listening, visual prompts, and detailed questions. Over time, these supports should be reduced. Learners should increasingly decide what information is important, take their own notes, select appropriate strategies, and evaluate their comprehension independently.

In conclusion, developing listening skills in English requires much more than regularly playing audio recordings. Modern listening instruction should be strategic, communicative, interactive, differentiated, and connected with real-life language use. Pre-listening activities activate background knowledge and establish a purpose; while-listening tasks guide attention toward meaning and important details; post-listening activities transform comprehension into communication and reflection. Authentic materials, podcasts, videos, digital resources, task-based learning, collaborative activities, pronunciation awareness, gamification, and artificial intelligence can enrich this process when they are selected according to clear educational objectives. At the same time, students should learn to tolerate unfamiliar language, use contextual clues, listen critically, evaluate information, and take increasing responsibility for their own development. The ultimate objective is not to train students to answer listening-test questions but to prepare them to understand and respond to spoken English confidently in authentic situations. When listening is taught as an active process of constructing, interpreting, evaluating, and responding to meaning, it becomes a powerful foundation for communicative competence and lifelong language learning.

References

1. Brown, S. *Teaching Listening*. Cambridge University Press, 2006.
2. Field, J. *Listening in the Language Classroom*. Cambridge University Press, 2008.
3. Harmer, J. *The Practice of English Language Teaching*. Pearson Education, 2015.
4. Nation, I. S. P., & Newton, J. *Teaching ESL/EFL Listening and Speaking*. Routledge, 2009.
5. Richards, J. C. *Teaching Listening and Speaking: From Theory to Practice*. Cambridge University Press, 2008.
6. Rost, M. *Teaching and Researching Listening*. Routledge, 2011.

Мазмұны	
<i>Нұрсейіт Ақбота Сағынтайқызы</i> МЕКТЕПKE ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН ДАМУДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІС-ТӘСІЛДЕР	3
<i>Елубаева Бибигүл Осербаетна</i> ОЙЫН ТЕХНОЛОГИЯСЫ АРҚЫЛЫ МЕКТЕПKE ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУ ТІЛІН ДАМУ	8
<i>Ержанқызы Алтынай</i> ИНФОРМАТИКА ПӘНІ МҰҒАЛІМДЕРІН ДАЯРЛАУДА РҮТНОН БАҒДАРЛАМАЛАУ ТІЛІН ОҚЫТУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРІ	13
<i>Шалабаева Куралай Бердибаевна</i> ҚАЗАҚ ТІЛІ ПӘНІ БОЙЫНША ӘДІСТЕМЕЛІК ҰСЫНЫМДАР МЕН ПРАКТИКАЛЫҚ ТАПСЫРМАЛАР ЖИНАҒЫ	18
<i>Нугманова Манар Елибаевна</i> «ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН ОЙЫН АРҚЫЛЫ АРТТЫРУ»	24
<i>Кажғалиева Гүлжанат Тасжанқызы</i> КӘСІБИ БАҒДАР БЕРУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЕҢБЕК НАРЫҒЫНА БЕЙІМДЕЛУІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	33
<i>Сарыбаев Байқоныр Қуатұлы</i> ВОЛЕЙБОЛ ӘДІСТЕРІ	43
<i>Охапова Лаура Төреханқызы</i> ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ДӘУІРІНДЕ ГЕОГРАФИЯНЫ ОҚЫТУ: ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЖАҢА МҮМКІНДІКТЕРІ	56
<i>Кулбаева Аида Наурызбаевна</i> ЖАН ЖАРАСЫ – ЖАНҰЯДАН: АТА-АНА ЖӘНЕ БАЛА АРАСЫНДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫ НЫҒАЙТУ ЖОЛДАРЫ	58
<i>Койшубаева Айгүль Хабдулмажитовна</i> УПРАВЛЕНЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ МОНИТОРИНГА И ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА ЗНАНИЙ ПЕДАГОГОВ В СОВРЕМЕННОЙ ШКОЛЕ	67
<i>Адыр Жұлдыз Тұрлыбайқызы</i> THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING	77
<i>Өскен Бақдаулет Өсімбекұлы</i> ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ПӘНІНДЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ПЕН ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ	87
<i>Асанова Гүлмира Балгабаевна</i> ЗЕРДЕ БҰЗЫЛЫСТАРЫ БАР БАЛАЛАРДЫ ОҚЫТУ МЕН ТӘРБИЕЛЕУ	95
<i>Сатқаров Нұржан Найманұлы</i> БЕЙІМДЕЛГЕН ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ШАҒЫН ФУТБОЛ	105
<i>Суттибаев Марат Усипбайұлы</i> БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ОҚУШЫ МОТИВАЦИЯСЫН АРТТЫРУДЫҢ ТИІМДІ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТӘСІЛДЕРІ	114
<i>Тоққожаев Тұрдибек Касымович</i> MODERN APPROACHES TO DEVELOPING LISTENING SKILLS IN ENGLISH	120